

Jogelméleti Szemle 2013/3. szám

TARTALOM

Tanulmányok

Bodnár, Zsolt: The interrelationships of segregation and its impact on crime	2
Frivaldszky János – Frivaldszkyne Jung Csilla: Az öngyilkosság és az abban való közreműködés a természetes erkölcsi törvény és természetjogi gondolkodás szempontjából	7
Hamza Gábor: A magánjog fejlődése és kodifikációja Mexikóban	34
Lázár Nóra Kata: Egy európai kormányzás lehetősége a nukleáris kérdések területén.....	44
Németh Zoltán György: Az orvos szakértői bizonyítékok jellemzői a büntetőeljárásban	55
Nótári, Tamás: Legal and historical remarks on Carmina Salisburgensia.....	63
Pokol Béla: Értelmi konkretizálás: Az Alaptörvény alkotmánybíróági értelmezésének vitái	71
Szabó Judit: Az angolszász büntetőeljárás ideológiai alapjai és jellemzői a kontradiktórium modell tükrében.....	112
Vértesy László: Bankok vs. Alaptörvény	123
Vörös Imre: Az állami támogatások uniós jogi megítélésnek hatása a belső jogra.....	131

Recenziók

Nótári, Tamás: Quintus Tullius Cicero kampánystratégiai kézikönyve angolul	163
--	-----

Interjú

Varga Csaba: Egy jogtudós útkeresése. Kulcsár Kálmán emlékezése Egerről, katonai ügyész pályakezdéséről, az akadémiai jogtudomány-művelésben révbe érkezéséről	167
--	-----

Életrajz

Hamza Gábor: Andrés Bello, a humanista gondolkodó és kodifikátor és a magánjog fejlődése Chilében	205
---	-----

The interrelationships of segregation and its impact on crime

Both the representatives of natural and social sciences proved that someone cannot make a difference between two different human beings based on their genes. In this study I will inspect hypotheses concluded in studies about gipsy crime which lack the modern criteria of a scientific work and tend to judge people's behaviour on stereotypical characteristics.

Throughout history it always has been a question what motifs incentivize people to commit crimes forbidden by the law. Are the causes that make people turn against their fellow companions to strip them of their possession or inflict severe harm on them social, biological or stem from some other sources?

I will try to find an answer for the question that we are destined to stand either side of the prison bars from birth or a later phase of our life.

In line with this question I will investigate if a segregated group, a nationality or minority can get into a trap of its biological inheritance or other factors, for example the Gipsy population who were stigmatized with the coined phrase of "Gipsy crime". Since one of the most important tasks of the law is resolving conflicts, I think, this social conflict should be examined from a scientific perspective. Furthermore, we should explore the causes of this social tension to find and apply solutions.

In the first part of my study I will investigate if we can prove that someone will break the social rules simply based on his appearance and genome. I think (my presumption) that free will dominates biological determination which can be constrained only by certain limited social conditions. When we are born nor our cells neither our appearance can refer to that that we should stand either or the other side of the law since free will enables us to live according to our decisions. Of course, these decisions can be confined by outer uncontrollable events. Related to this I will examine if my hypothesis is right or I have to throw it away.

During the course of the 19th century a lot of studies asserted that they find the answer for the question who would be criminals and who would be a threat to the society due to their physical-genetic inheritance. First let us review the result of Lombroso's research, who is the founder of criminal anthropology.

Lombroso stated that criminality was inherited; and he tried to prove this assertion by scientific research. He thought that criminals represented an evolutionary reversion of primitive humans characterized by physical features reminiscent to apes due to their *ancient genes* and they cannot avoid their inherited destiny. They are savage by nature. They behave like lower primates, are not able to abide the laws; and so, committing crimes is nothing sort of a problem for them. These natural born criminals can be identified by certain physical stigmata. For example criminals have a nose hooked like an eagle's beak, thick eyebrows growing together above the nose or ears of unusual size.² What was Lombroso's profession and how did he come to this conclusion?

He became an army surgeon in 1859. In 1868 he was appointed as a visiting lecturer at the University of Pavia and in 1871 he took charge of the insane asylum in Pesaro. 7 years later he became the professor of forensic medicine at the University of Turin.³ So he had all the chance and opportunity to collect enough evidence for his theory. For this purpose he created a method described below:

"He measured the skulls of the criminals. He used all the tools and equipments of anatomy and physiology to make measurements and observation in a very big quantity. And these scientific data

¹ Széchenyi István Egyetem Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola, Büntető Tudományok Tanszék, doktorandusz

² Gould, Stephen Jay: Az elméricskelt Ember (The mismeasure of man). Typotex, Budapest, 1999, 133-134. o.

³ Cesare Lombroso. http://hu.wikipedia.org/wiki/Cesare_Lombroso (2012. november 1.)

were completed with notes about the social and psychological life of the criminals. He collected all kinds of minor things related to the criminals including writings and drawings by them, even proverbs carved on the prison walls. He created his theory from this pile of material collected uncritically but with steady persistence.”⁴

The conclusions referred above proved scientifically unfounded and his theory was confuted. In the following examples I will shed a light on some of the mistakes and defects of his theory.

Mónika Mátay in her study drew the attention to some cases. Lombroso and his associates disposed some of their processed data where they did not underpin the pre-conceptualized theories and sorting out the ones proving their presumptions to support their theses. For example, it occurred that the brain size of some of the criminals was as big as some of the most excellent scientists’ or statesmen’s; or it turned out that some agents considered to be an inferior species had staggeringly big skulls.⁵

It is severely unethical for scientists that when they create a hypothesis during their research they change the facts and data as they wish in order to make their theory seem to be more genuine contrarily to contributing to the progress of science with the publication of the real results and scientific conclusions even though they would have to rethink their original hypothesis and should formulate a new theory which can be completely contrary to the original one.

Alfred Binet recognized the significance of prejudice in doing experiments. He realized during an experiment in which they were measuring the skulls of psychotic and insane people with one of his apprentice Simon that Simon’s results were much smaller verifying his hypothesis about the interconnection of the size of a skull and intelligence. Binet got different results and since he was annoyed because of the different results he measured all the underlying skulls again. It turned out that due to a miraculous contraction all the skulls became smaller by 3 centimetres except one. According to Bine this difference between his two measurements can be easily explained. At the first measurement he only focused on the precision of measuring, but at the second time he tried to adjust his results to Simon’s subconsciously.⁶

Binet admitted it that at the second measurement he adjusted the measurement data to the preset results, so he pointed that out honestly, that it was possible that in order to get to the set goal the measurements might not reflect reality.⁷

Lombroso had a very similar case. The police captain of Paris sent him some pictures of prostitutes to conduct a survey on them. Lombroso stated that prostitutes share some common physical characteristics, mental and inherited marks just like criminals which serve as an evidence for their profession. Later it turned out that by mistake the police commander sent another pack of photos of women who had asked for permission to open a business. However, Lombroso did not bother to rethink his theory with the help of data based on facts.

So far I have pointed out some of the deficits of Lombroso’s theory. In addition I will rely on some empirical research to confute his theses. Charles Buckman Goring, who was the medical officer of various British prisons (e.g. Parhurst), ultimately concluded that Lombroso’s hypotheses are baseless.

He conducted his research on a huge control group including 3000 criminal convicts, university students from Oxford and Cambridge, hospital patients and soldiers. Goring examined 96 characteristics of the group. With the collected data he could draw a conclusion that undoubtedly confuted Lombroso’s theory about the different criminals’ anthropological types.

⁴ Rónai Zoltán: Cesare Lombroso antropozsziológiája (The antroposociology of Cesare Lombroso). 454. o. In Huszadik Század, 1909/12. szám, 453-463. o. http://mtdaportal.extra.hu/huszadik_szazad/text/1909/1909%2012.pdf (2012. november 1.)

⁵ Mátay Mónika: Agycentizők a századfordulón (Brainmeasurers at the turn of the century). http://bfl.archivportal.hu/id-697-matay_monika_agycentizok.html (2012. november 1.)

⁶ Gould: i.m. 155-156. o.

⁷ Abszurd elméletek a kriminológia hőskorából (Absurd theories at the dawn of criminology). http://www.multkor.hu/20090511_abszurd_elmeletek_a_kriminologia_hoskorabol (2012. november 1.)

Goring concluded: “if we know only a university student’s skull size, we could make a more precise judgement about whether he studies at an English or Scottish university than about whether he has a bigger chance to become a university student or a criminal.”⁸ Goring confuted the theory that we could identify a criminal based on their specific, physical characteristics.

Numerous researchers tried to find such characteristics or traits, which can be proven to be typical of criminals. One example of these theories is the genetically inherited criminal compulsion which passed down by the parents to their children (based mostly on Johannes Lange’s twin and chromosome researches.)

At the twin researches the inherited and acquired behavioural patterns cannot be separated completely therefore the researchers examined that if the criminal offender fathers’/mothers’ children adopted by law-abiding families had committed crimes or not. If they would commit crimes then this would be due to their inherited traits presumed that the genes inherited are stronger than traits mimicked in the children’s environment. These surveys were conducted in Denmark between 1924 and 1927 on a sample of 14.427 adopted children.

The research focused on the question if the sons inherit the criminal compulsion from their biological father or if the apple falls far from the tree.

When neither of the parents was convicted by the court then the 336 of the adopted boys (13.5%) were found guilty at the court about committing some kinds of crime. When only the stepfather was convicted (200 cases) then 30 children ended up at court, put it differently, the 14.7 % of the control group. If the biological parents committed crime alone (1226); then 245 of the adopted children committed crime, too, 20% of the whole group. Finally, if both the stepfather and the biological father were convicted (143) then 35 boys were sentenced, the 24.5% of the whole group.⁹

The results of the research above can be very appealing, but there are some questions to remain to answer. Why only boys were included in the research? Girls do not inherit genes? Did the children’s life really change for the better after an adoption compared to as if they still had stayed with their biological parents? Could this research enclose completely the influence of the environment on the boys? Can we draw a conclusion undoubtedly from 14.427 examined cases on the Earth, where there are about 7 billion people living and of whom there are no two completely identical people?

We cannot declare anybody belonging to the average, because we are all different a bit both genetically and physically. Although there are intriguing similarities we are all narrowly different at least. Even though we try to draw a conclusion from a group of ordinary people then what we should do with the extremely different people. Do we exclude them from the underlying group and ignore them?

Some other contrarian views emerged related to the research above. According to the Danish adoption traditions the foster parents are usually chosen from the same segment of the society as the biological ones and all information shared about the children’s biological parents so we cannot exclude the cases of self fulfilling prophecy.¹⁰

My conclusion from the above study is that even this research could not prove undoubtedly the existence of a criminal gene which can compel the children inheriting it to commit crimes. We cannot rule out the impacts of the environment, most of the children got into the same social environment where the foster parents also committed crimes just as the children’s biological parents. Another question popped up in me is that when the foster parents learnt that the biological parents are criminal how they treated the children.

Since my focus is on interrelation between the segregation of gipsy population and the crime rate, I will examine Lombroso’s study about gipsies as well. According to Lombroso gipsies are an

⁸ Adler, Freda – Mueller, Gerhard O. W. – Laufer, William S.: *Kriminológia (Criminology)*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000, 101. o.

⁹ Gönczöl Katalin - Kerecsi Klára - Korinek László - Lévai Miklós: *Kriminológia-szakkriminológia. (Criminology)*. Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalom Szolgáltató Kft., Budapest, 2006, 74-75. o.

¹⁰ Uo. 75. o.

inferior and criminal race. One of their most typical features is their vanity as of other guilty people. They are never afraid or ashamed. They spend all their earnings on alcoholic drinks and to deck themselves. They are characterized by a lack of planning just like criminals and savages. They love orgies and making big noise, they eat half decayed carcasses. Lastly but not least they are cold blooded murderers and robbers. Furthermore their morals are low and they are unable to improve cognitively and culturally.¹¹

I wonder how much prejudice and real scientific evidence there is in this conclusion. How and why can someone stigmatize a group of people belonging to the same minority with the same characteristic? The only way we can separate prejudice and the scientific results if we rely on geneticists' study. Then we will be able to answer the question whether the gipsy people's genes are so different from the others' that they are all destined to follow the same behavioural patterns or Lombroso drew a conclusion from a small size sample which he considered being true for all gypsies.

Endre Czeizel has come to a conclusion in his study related to gypsies as follows: „According to human genetic studies so far we can declare a) The inherited attributes of the gipsy population is not very different from or inferior to those of non-gipsy. b) Their current, undoubtedly disadvantageous, social, economic and cultural circumstances are the roots of their seemingly underdeveloped cognitive skills. c) Lifting up the gipsy population will provide opportunities to exploit their potential. Of course there are various conditions to meet with to achieve that as tackling prejudice, and improving their education, their poor housing conditions and not lastly the adjustment of their family model.”¹²

There is an abundance of materials from the field of criminology and genetics, I investigated only a fraction of them. I think these materials still perfectly demonstrate that a lot of scientists investigated the motifs of people to commit crimes and their primarily focused on proving that these people could be identified with the help of genetics.

I think we should fully enclose our prejudice and pre-concepts, and stereotypes during the course of the research in order to prevent affecting our sampling, sorting of samples and adjusting the facts to our preset goals. Since Beccaria the principle '*people should plead innocent until not otherwise proven*' has been accepted all around the democratic world and also incorporated in our constitution.

It became clear to me that you cannot claim surely that someone will commit a crime based on solely his/her genetic heritage or physical features. It can occur that a gipsy or a person with characteristics tied to natural born criminals gets a degree, brings up his children in honour without having any affairs with the police and the authorities or, contrary a seemingly honest individual without any characteristics of a criminal can commit crimes.

I think if someone commits a crime it is not because of the fact that he was born as gipsy or he has some physical stigma. It is a much more complex question. I think the environment and society has the biggest impact on criminal offenders more specifically the family, the relatives, the nursery school, the school, the workplace, the media, politics, deviance and all factors that can affect people's life.

Presumably, when we are born it is not that important that what race we are from what our gender or religion is but if we can deploy our skills, find a suitable profession and earn a living and who are the people who surround us. I think that the harsh and severe circumstances can restrict free will in a way that it is impossible for the individual not to commit a crime. Therefore based on my research I think to separate a group of people who are more prone to commit crimes on biological basis is senseless.

I think it is necessary to conduct further research. In the future I will investigate some other elements aspects and interpretations of the term '*gipsy crime*' in order to reveal the role of segregation in committing crimes.

¹¹ Gould: i.m. 135-136. o.

¹² Czeizel Endre: Az érték bennünk van (The value is within us). Gondolat, Budapest, 1984, 114-115. o.

Bibliography

- Abszurd elméletek a kriminológia hőskorából (Absurd theories at the dawn of criminology). http://www.mult-kor.hu/20090511_abszurd_elmeletek_a_kriminologia_hoskorabol (2012. november 1.)
- Adler, Freda – Mueller, Gerhard O. W. – Laufer, William S.: Kriminológia (Criminology). Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
- Cesare Lombroso. http://hu.wikipedia.org/wiki/Cesare_Lombroso (2012. november 1.)
- Czeizel Endre: Az érték bennünk van (The value is within us). Gondolat, Budapest, 1984.
- Gould, Stephen Jay: Az elméricskélte Ember (The mismeasure of man). Typotex, Budapest, 1999.
- Gönczöl Katalin - Kerecsi Klára - Korinek László - Lévai Miklós: Kriminológia-szakkriminológia (Criminology). Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalom Szolgáltató Kft., Budapest, 2006.
- Mátay Mónika: Agycentizők a századfordulón (Brainmeasurers at the turn of the century). http://bfl.archivportal.hu/id-697_matay_monika_agycentizok.html (2012. november 1.)
- Rónai Zoltán: Cesare Lombroso antropológiaja (The antroposociology of Cesare Lombroso). In Huszadik Század, 1909/12. szám, 453-463. o. http://mtdportal.extra.hu/huszadik_szazad/text/1909/1909%2012.pdf (2012. november 1.)

Az öngyilkosság és az abban való közreműködés a természetes erkölcsi törvény és természetjogi gondolkodás szempontjából*

I. Előljáróban: eszmetörténeti elemzési szempont és a kortárs természetjogi (jogfilozófiai) megközelítése az öngyilkosságnak

Ha az öngyilkosság természetjogi szempontból való megítélését kívánjuk elemezni, akkor két vizsgálati irányt érdemes követni. Az egyikben szükséges feltárni azt, hogy a természetjogi gondolkodóknak tekinthető szerzők miként tekintettek e kérdésre. Már most hozzá kell tennünk, hogy az öngyilkosság csak tágabb értelemben tekinthető természetjogi perspektívából megközelíthető problémának, mivel a *természetes erkölcsi törvénnyel*, s nem annyira a szűkebb értelemben vett *természetjoggal* hozható vonatkozásba. A másik elemzési irányban pedig érdemes ennek kritikai megközelítését adni magából a szűkebb természetjogi nézőpontból mai tudásunk szerint, vagyis egy ma vállalható természetjogi megalapozását adni az öngyilkosság – s az abban való közreműködés - természetjogi megközelítésének. Ez utóbbit csak érinteni fogjuk, hiszen ezen tanulmány elsődleges célja az öngyilkosság természetes erkölcsi törvény szerint való, illetve természetjogi szempontú főbb eszmetörténeti vonalainak feltárása és bemutatása néhány gondolkodó írásain keresztül. A második kutatási irány tekintetében pedig saját természetjogi megközelítést kívánunk nagyon röviden adni az utolsó fejezetben, de immáron már csak a szűkebben vett jogfilozófiai problémákra kitérve. Ezen záró fejezetben az általunk követett irány tehát jogfilozófiai, s ilyen módon természetjogi, minthogy a személyközi dimenzió sajátosan jogfilozófiai vonatkozásaiból tekint az öngyilkosság jobbra pszichológiai és morális kérdésére, mint jogilag is értelmezhető problémára.

Az öngyilkosság tekintetében a pszichológiai érveknek nevezhető megfontolások is megjelennek, így például Holbachnál, de jobbra – nézetünk szerint - helytelen megközelítésben. Éppen ezért kívántuk a neves bécsi pszichiáter, Viktor E. Frankl filozófiai antropológiáját az eszmetörténeti bemutatás végén elővezetni, mert megítélésünk szerint ő a leghitelesebben, a náci koncentrációs tábor körülményei között, mintegy saját tapasztalatára is reflektálva dolgozta ki nagyhatású logoterápiáját, amely az öngyilkosság problémájára nézetünk szerint nemcsak teoretikusan, hanem terápiás körülmények között is bizonyítottan megoldás lehet. Az öngyilkosságról írva nem a patológia fogja marad szemléletében, hanem a normálisan (egészségesen) működő emberi logoszból indul ki, amelyre irányulva a szenvedő ember mindig képes az éltető és megvalósítandó aktuális értelmet megtalálni. Végezetül megjegyezzük, hogy részben Viktor E. Frankl logosz-fogalmára alapította a kivételesen nagy tudományos munkásságot maga mögött tudó olasz jogfilozófus, Bruno Romano az emancipatorikus, személyközi viszonyokra fókuszált jogfilozófiáját,³ ezzel is bizonyítva, hogy többirányú, eleddig még kiaknázatlan lehetőségek rejlenek a híres bécsi pszichiáter elméletében.

¹ dr. habil. Frivaldszky János tanszékvezető egyetemi docens, PPKE JÁK Jogbölcseleti Tanszék, Keresztény Filozófiai Intézet mb. vezetője Pázmány Péter Katolikus Egyetem

² Frivaldszkyne Jung Csilla, klinikai szakpszichológus, logoterapeuta, az Apor Vilmos Katolikus Főiskola megbízott oktatója

* Köszönet illeti Filó Mihályt, hogy a jelen tanulmány tárgyát a hazai jogász tudományos diskurzus tárgyává tette az e témában szervezett konferenciával.

³ Lásd például a legújabb kötetét: Bruno Romano: *Sistemi biologici e giustizia. Vita animus anima*. G. Giappichelli Editore, Torino, 2009. 101. 103. o., Bruno Romano: *Sulla trasformazione della terzietà giuridica. Sette domande al giurista e al filosofo*. G. Giappichelli Editore, Torino, 2006. 66. o., Bruno Romano: *Diritti dell'uomo e diritti fondamentali. Vie alternative: Buber e Sartre*. G. Giappichelli Editore, Torino, 2009. 91-94. o., 97. o.

II. 1. Az eszmetörténeti elemzési keret: a természetjogász Viktor Cathrein nézete az öngyilkosságról

Az első kutatási irány tekintetében olyan szerzőhöz érdemes nyúlunk, aki a klasszikus természetjogi hagyomány reprezentánsának tekinthető, s aki komplex és kiérlelt érvelésben foglalja azt össze. Ilyennek tekinthető mindenképpen Viktor Cathrein nagymonográfia formájában kifejtett morálfilozófiája. Így érdemes az ezen belül tárgyalt elemzését alapul venni az öngyilkosság problémájának megítélésékor, de oly módon, hogy megtartjuk ezen munka többi nagyhatású teoretikusra reflektáló jellegét. Vagyis a fő gondolati szál a Cathrein által követett gondolatmenet, de mivel maga a szerző folyamatosan reflektál neves filozófusok szóban forgó nézeteire, így mi is bemutatjuk az ő öngyilkosságra vonatkozó gondolataikat, s érveiket – megtartván így a cathreini mű dialogikus és gondolatokat összevető polemikus jellegét. Ezen szóban forgó munka olyan kiérlelt alkotás tehát, amely összefoglalja a tomista hagyományt, de amely a kortárs filozófusokra, azok vonatkozó tanaira is kiterjedt módon reagál, miközben olykor más diszciplínák érvanyagát is bevonja az okfejtésbe, úgy mint a szociológiai, illetve a kulturális antropológiainak nevezhető érveket. Mindez elmondható az öngyilkosság megítélése vonatkozásában is. Az ő gondolatainak bemutatásából és értékeléséből fogunk tehát kiindulni elemzésünkben. Ha be is mutatjuk közben más gondolkodók nézeteit, mindig vissza fogunk térni arra a fő elemzési irányra, amelyet Cathrein követ. Hosszabban csak Ágostonnál fogunk elidőzni, egyrészt mert ő foglalkozott a legbehatóbban az öngyilkosságot támogató érvek cáfolatával, másrészt mert az ő nézeteit Cathrein visszafogottabban tolmácsolja.

Cathrein a védendő jogtárgy oldaláról közelíti meg az öngyilkosságot, s az *életet védő* legfontosabb *tiltó* („nemleges”) *kötelességként* nevezi meg az öngyilkosság tilalmát. A definícióját a következőképpen adja meg: az öngyilkosság saját testi életünk *szándékol*t és *önhatalmú elpusztítása*. Az *önhatalmúság* – meglátása szerint - kizárja azt, hogy foglalkozni legyen szükséges azon a helyzettel, amikor az igazságosan halálra ítélt saját magán hajtja végre bírói parancsra a halálos ítéletet.

Az *önhatalmúság* jellemzi az akarat tartalmát az öngyilkosság esetén. Az akaratszabadság a morálfilozófiai egyik alapvető sarokköve. Ezért is szögezi le még az erkölcsfilozófia alapkérdéseinek tárgyalásánál Cathrein,⁴ hogy az öngyilkosság nem hozható fel az akaratszabadság ellenében érvként, bármennyire is igyekeznek – írja Cathrein – egyes determinista materialisták az öngyilkosság jelenségét ideológiájuk szolgálatába állítani. (E tekintetben érdekes adalékokkal fog majd szolgálni Holbach nézeteinek bemutatása egy későbbi fejezetben.) Az öngyilkosság morális oldala nem semlegesíthető az állítólag szükségképpen, *kényszerítő okok kauzális* hatásaival. Az öngyilkosság lehetősége éppen az akaratszabadság mellett bizonyíték, ami csakis az ember - s nem pedig más emberi lények - „szomorú kiváltsága” – írja Cathrein.⁵ Ahol ugyanis a vak, szükségszerű önfenntartási ösztönök működnek, mint az állatoknál, ott kizárt az öngyilkosság, hiszen az *önfenntartási ösztönnek* az ellenkezőbe kellene átcsapnia, ami lehetetlen. Az embert ezzel szemben nem uralják a „vak” ösztönök. Mint ‘szellemi szabad lény’ hatalmában áll, hogy bármihez folyamodjon, amit valamilyen szemszögből vagy tekintetben jónak vagy rossznak ítél, vagy aktuálisan annak lát. Cathrein tehát az *akaratszabadság* tényében látja a *tudatos* öngyilkosság lehetőségét, azaz megvalósíthatóságát megragadhatónak. Az ember sajátos természetén, azaz akaratszabadsággal rendelkező *szellemi szabad lény* voltán nyugszik a tudatos öngyilkosság lehetősége. Az embert tehát nem úgy uralja az önfenntartási ösztöne, hogy ne tudna szabad akaraton alapuló döntésével ellene tenni, s életét kioltani. Ekkor még semmit nem mondott Cathrein az akarat tartalmáról, annak helyességéről, s különösen semmit még az értelem minőségéről, hanem csak az öngyilkosság puszta potencialitásáról, lehetőségéről szolt. Az öngyilkosság ‘tudatossága’ semmiképpen nem jelent ugyanis értelmességet, különösen nem helyességet, vagyis az akarat tartalmának helyességére, az akarat tárgyának minőségére értékelően még nem vonatkozik. Csupán

⁴ Cathrein Győző: *Erkölcshölcsélet. I. Általános erkölcsölcsélet*. Temesvár, 1900. 40. o.

⁵ Cathrein Győző: *Erkölcshölcsélet. II. Különös erkölcsölcsélet*. Temesvár, 1901. 54. o.

annyt fed, hogy az ember akaratszabadsága mindenféle tett megtételére alkalmassá teszi potenciálisan: a morálisan rossz és a jó tettek megtételére is. Az előbbieket megsértik, az utóbbiak pedig követik a természetes erkölcsi törvény előírásait.

Cathrein első morálfilozófiai érve az öngyilkosság ellenében szociológiai-történeti, mivel azt hozza fel érveként, hogy *minden nép* önmagában – bizonyos körülményektől eltekintve – vétekek tartja azt. Az emberbe oltott önfenntartási ösztönből okkal következik – érvel -, hogy „Isten, legalább általánosságban, akarja a mi létezésünket”, s hogy ezért „nincsen jogunkban életünknek tetszés szerint véget vetni.”⁶ Az érvelés, mint látható, *isteni jogalapú*, miközben a történeti példákkal való alátámasztás következik ezután: az ókori görög és római társadalmakra történik utalás, amelyekben szigorúan büntették az öngyilkost temetési szertartásoktól való megfosztással, illetve más dehonesztáló büntetésekkel. A rómaiaknál a büntetések idővel történő elhagyása nem jelenti azt, hogy a rómaiak vagy azok többsége megengedettnek tartotta volna az öngyilkosságot.⁷ Vergilius az alvilágba helyezi öngyilkosokat, akik keservesen bánkódnak elkövetett tetteik felett – írja -, s a sztoikusok, s így Cicero írásaiból is az tűnik ki, hogy ezen tettet önmagában tiltottnak tekintették. Seneca és az öngyilkosság többi védői – akiknek nézeteire röviden ki fogunk térni - csak azon esetekre nézve tartják fenn annak megengedettségét, ha és amennyiben erényes élet nézetük szerint már nem folytatható. Csakhogy – s ezt már most vessük közbe - a kereszténység szerint mindig és minden körülmények között folytatható, s így folytatandó az erényes élet. Cathrein úgy látja, hogy az említett sztoikusok sem gondolták azt, hogy bárki is maga rendelkezhet önkényesen az életével. (E tekintetben azonban Seneca vonatkozásában némi kételyünk támadhat.) De van egy még fontosabb ismérve az álláspontjuknak: az öngyilkosságot csak a bölcsek számára teszik megengedhetővé – emeli ki Cathrein.⁸ (A Seneca tekintetében említett fenntartást azonban újból említenünk kell.) Azonban a természetjogász Cathrein itt még nem indokolja meg, hogy miért tekintik az antik kultúrák az öngyilkosságot helytelennek, így például nem tér ki arra sem, hogy miként ismerzik meg az azt tiltó törvényt: isteni parancs által, az értelem révén, avagy a természetes hajlam alapján, vagy mindezek révén? Csak a hanyatló római birodalomban eluralkodó pesszimiztikus világnézet és az általános erkölcsi romlás voltak azok, amelyek nagymértékben segítették elő az öngyilkosság elterjedését.⁹ A kereszténység azonban képes volt ezen „kórságot” legyőzni olyannyira, hogy a középkorban ritkaságszámba ment – írja helyesen, s valóban szinte nem is találunk „híres”, dokumentált öngyilkosságot e korból.

A görögség erkölcsisége a politikumon belül került meghatározásra, s ez egyben annak korlátját is jelentette: ez voltaképpen Szókratész perének a jellegzetessége. A sztoikusok kiszabadítják az embert ebből a keretből, de a kereszténység egészen új dimenzióba helyezi őt. Ezért Cathrein gondolatmenetét megszakítva érdemes azon keresztény gondolkodó öngyilkosságra vonatkozó nézeteit hozni, aki talán a legtöbbet foglalkozott ezzel a kérdéssel, vagyis az ókori, öngyilkosságot támogató vélemények keresztény szempontú cáfolatával.

II.2. Szent Ágoston keresztény erényetikai megközelítése: semmilyen döntő indok nem szól az öngyilkosság mellett

Szent Ágoston talán az a szerző, aki a (késő) ókori öngyilkosság-felfogásokat a legmélyrehatóbban és a leghatásosabban bírálta. Ezért célszerű az ő kritikáján keresztül bemutatni az öngyilkosság mellett az ő korában felhozott, s Ágoston által pedig megcáfolni szándékozott érveket.

Szent Ágoston a *De civitate dei* című korszakos művének rögtön az elején hosszasan tárgyalja az öngyilkosság kérdését az élet és a halál, illetve a keresztényi módon viselt szenvedés általánosabb kérdéseibe ágyazva. Így már nem is olyan meglepő ez az alapos elemzés, hiszen

⁶ Cathrein 1901: 54. o.

⁷ Arrigo D. Manfredini: *Il suicidio. studi di diritto romano*. G. Giappichelli Editore, Torino, 2008. különösen ld.: 228. o.

⁸ Cathrein 1901: 55. o.

⁹ Uo.

egyébként a mű célja szempontjából nem tűnhetne központinak a téma, s így indokolatlannak hathatna az ilyen kimerítő elemzés e tárgyban. Szent Ágoston számos teológiai és etikai érvet vesz számba az öngyilkosság helytelenségének kimutatására, melyek közül néhány szorosabban a természetes erkölcsi törvényen alapul.

Az egyik fontos kiinduló elv az, hogy „senkinek sem szabad önhatalmúlag még azt a másik embert sem megölnie, akinek a megölésére a törvény engedélyt adott”.¹⁰ Következésképpen a végrehajtó személyének és magának a *végrehajtásnak* is jogszerűnek, jogszerűnek kell lennie, s nem csak a halálos ítéletnek magának. De ebből következik az is, írja Szent Ágoston, hogy gyilkos az is, aki önmagát öli meg. Ezt úgy kell érteni, hogy *törvénytelen* (jogtalan) *emberölést* követ el. Morális szempontból továbbá „annál nagyobb bünt követ el, minél ártatlanabb volt abban a dologban, amellyel kapcsolatban azt gondolta, hogy öngyilkossá kell lennie.”¹¹ Judás öngyilkossága sem menthető, mert árulásának bűnét ezzel még tetézte, miközben nem engedett helyt az üdvös bűnbánatnak, másrészt – s ez a döntő mozzanat a mi szemszögünkből – öngyilkosságával „egy bűnös embert ölt meg, és mégis nemcsak Krisztus, hanem saját halálának vádjával fejezte be ezt az életet”, azaz „saját bűne miatt, de mégis egy másik bűn elkövetése által halt meg”. Az öngyilkosság nem kiengesztelődés, nem megoldás tehát, így nem is megnyugvás, hanem ezek durva támadása egy olyan bűn által, amelyet nem indokolhat vagy igazolhat semmilyen korábban elkövetett bűn. Még kevésbé indokolt az öngyilkosság annak esetében, akin, akinek testén bünt követnek el, például azon nő esetében, akit megbecstelenítettek.¹² Ezen esetben, aki rosszat nem követett el, miért tegyen rosszat magának? – teszi fel a kérdést Ágoston. Az ilyen ember ugyanis ártatlan embert öl meg, ami még súlyosabb dolog – tehetjük hozzá –, mintha valaki jogosan halálra ítéltet önhatalmúlag – azaz jogtalanul - öl meg. Ha az ember lelke, az erényes akarata tiszta, mert a bünt teljesen egyértelműen elutasítja, akkor sem lelkét, sem testét nem szennyezheti be a rajta, akarata ellenére elkövetett testi (nemi) erőszak,¹³ így semmiképpen sem indokolt az öngyilkosság bűne.¹⁴ Tehát nincsen oka öngyilkosságot elkövetnie annak a nőnek, akin akarata ellenére nemi erőszakot követtek el, s illetéknéppen más valaki bűne révén becsstelenítettek meg – írja Szent Ágoston.¹⁵ Sem valakinek bármilyen nagy bűne (Judás Jézust elárulása, amellyel a gyilkosoknak szolgáltatta ki Isten Fiát), sem másvalakinek valaki más személyén elkövetett, annak becsületét és személyes integritását sértő borzalmas bűne nem indokolhatja az öngyilkosságot; sem a bűnösnek, sem egy borzalmas bűn áldozatának öngyilkosságát. Minden reménytelennek tűnő esetben élhető erényes élet, s azt sem valaki korábban elkövetett akármilyen nagy saját bűne nem hatálytalanítja, sem másvalaki bűne az áldozat testét nem mocskolhatja be úgy, hogy ez utóbbi erényét sértené. Az erényes élet az ember legmélyebb belső életéhez tartozik, amelyet senki kívülről nem szennyezhet be, s annak lehetősége mindig fennáll a szabad akarat által – tehetjük hozzá. Így a morál végső döntési forrása a jó mellett az ember lelke, amelyet a politikum nem tud, nem képes birtokolni, de senki más sem veheti el annak szentségét. Nem állhat elő tehát olyan politikai vagy magánéleti helyzet, amikor az ember elveszítené lényegadó jellemzőjét, lelkét, azaz az erényes élet lehetőségét, minthogy mindig képes és ezért köteles erényesen élni, bármi is történt korábban – így önmaga bűne vagy másvalaki bűne az ember testén. A *lélek* mindig *szabad* az erényes életre és az ember *köteles* is aszerint élni. A sztoikusok érve az öngyilkosság mellett, igazolható öngyilkossági helyzetek híján így megdőlt.

Az öngyilkosság olyan *büntetés*, amelyet nem érdemel meg az, aki amiatt lesz öngyilkos, hogy nemi erőszak áldozatául esett. Az öngyilkos személy, amikor magát megöli, akkor egy

¹⁰ Szent Ágoston: Isten városáról. De Civitate Dei. I, ford. Földváry Antal. Kairosz Kiadó, Budapest, 2005. 93. o.

¹¹ Szent Ágoston 2005: 93. o.

¹² XVI. fejezet „Vajon a fogságot szenvedő szüzeknek lelki tisztaságát beszenyezhetette az a megbecstelenítés, amelyet akarata ellenére követtek el rajtuk?” Szent Ágoston 2005: 92-93. o.

¹³ „[...] a test nem veszíti el tisztaságát a testen elkövetett erőszak következtében, ha a lélek szentsége megmarad.” Szent Ágoston 2005: 95. o.

¹⁴ XVIII. fejezet „A kikényszerített kéjéretéről, amelyet akarata ellenére él át a lélek a testen elkövetett erőszaktétel alatt.” Szent Ágoston 2005: 94-96.

¹⁵ Szent Ágoston 2005: 95-96. o.

ártatlan személyt öl meg, azt, akin a nemi erőszakot korábban elkövették. Márpedig – írja Szent Ágoston – nem lehet a bűnt elkövetetten sem végrehajtani a még ki nem szabott ítéletet a római törvények szerint. Márpedig aki megöli önmagát nemi megbecstelenítése miatt, az nem hogy még el nem ítéltet, hanem egyenesen egy ártatlant öl meg, s ezt akár egy bíróságnak is a törvények alapján be kell látnia - olvashatjuk Ágostonnál.¹⁶ Vagyis Ágoston helyteleníti azt, hogy egy olyan – közmegebecsülésnek örvendő - nő tettét magasztalják az ő korában, aki ilyen okból lett öngyilkos, ezért kora bíráihoz idézi ezen közmegebecsülést bíráló sorait. Egy bizonyos Lucretiáról van szó, akit egy király fia megerőszakolt. Ezt ő elmondta atyjának és férjének, akiket bosszúra tüzelt, majd bánatában öngyilkos lett, minthogy nem tudta elviselni a rajta elkövetett bűn állapotát. Ha ő állna a bíróság előtt – írja Ágoston¹⁷ -, mint az ártatlan Lucretia gyilkosa, akkor milyen ítéletet hoznának az elfogulatlan bírák az említett törvények alapján, mikor még a gyilkost sem lehet önkényesen megölni? De ha már nem is lehet az ártatlan Lucretia gyilkosát, azaz magát a gyilkos Lucretiát tettéért elítélni, akkor miért magasztalják halála után az ártatlan és tiszta Lucretia gyilkos tettét? Még a költők által dicsőített alvilági bírák sem védhetik meg – érvel Ágoston -, s nem térhetnek fel az ilyen öngyilkosok a „felvilágba”, mert ellenében áll az isteni törvény. Ha tényleg nincsen az alvilágban azok között, akik ártatlanul vetettek véget az életüknek, ahogy a védői mondják, akkor ez azért lehet így, mert titokban ő is beleegyezett a bűnbe, s ezért volt lelkiismeret-furdalása a házasságtörése miatt, tehát nem volt ártatlan. De ekkor is gyakorolhatott volna bűnbánatot, s nem kellett volna öngyilkossá lennie. Az igazságkereső retorika mestere egy okfejtés után felteszi a kérdést: ha valójában házasságtörő volt, akkor miért kell dicsérni, ha pedig tiszta volt, akkor miért lett öngyilkossá? Az öngyilkosságot tehát nem indokolja sem a saját bűn (házasságtörésbe való titkos beleegyezés), sem a mások bűne (megbecstelenítés), amit az emberen követnek el akarata ellenére. Ez utóbbi tekintetében elmondható, hogy a becsület mindig megőrizhető, mert az a lélek belső tisztaságát jelenti, s nem pedig egy pusztán biológiai tényben áll (erőszakos nemi közösülés ténye), de nem is azonos a közvélemény sommás ítéletével, amely esetleg egy „megesett lánynak” tartja az ilyen megbecstelenített szegény teremtményt is. A konkrét esetben, minthogy a nemes származású Lucretia erkölcsös nő hírében állt, ezért úgy vélték, hogy semmiféle hozzájárulási szándék nem lehetett benne. Ezért öngyilkosságát nem okozhatta saját bűnrészessége, hanem csak valamiféle fájdalom, de milyen? Ágoston azt mondja, hogy nem a tisztaság iránti szeretetből fakadhatott az öngyilkosság indítéka, hanem a szégyen elviselésére való erőtlensége eredményezhette kétségbeesett tettét.¹⁸ A megbecsülésre vágyódó római nő érthető módon rendkívüli mód szégyellte a rajta elkövetett gyalázatos erőszakot, s azt gondolhatta, hogy életben maradása esetén esetleg úgy gondolhatják, hogy szívesen tűrte el azt, ami valójában erőszakkal, akarata ellenében, gyalázatos módon történt vele szemben. Szégyenkezett amiatt, hogy a rajta elkövetett erőszak részesének tarthatják mások, ha eltűri a bűn következményét, s úgy gondolhatta, hogy az öngyilkosság *büntetésének* tettével, annak elhordozásával lelkiismerete tisztaságának bizonyosságát adhatja az emberek előtt, amit más módon nem tudott kifejezni, bizonyítani.

A köz megbecsülése, az érdem, a dicsőség és a *köztisztesség* élvezete voltak az erénybeli törekvés fő irányai az ókori görögöknél és rómaiaknál. Így azt mondhatjuk, hogy a (politikai) közösség társadalmi megítélése volt a végső mérce. A kereszténység esetében azonban a lélek, s annak erénye túllép ezen, s így az *erényes élet önmagában*, minden politikai és társadalmi megítéléstől függetlenül képes érvényesülni, s a megítélés végső alanya a transzcendens személyes Isten, aki az üdvözülés személyes végcélja. Ez az öngyilkosság kérdésében is tetten érhető: a fogságba esett keresztény nők, akikkel szemben ugyanazon gyalázatot követték el, mint Lucretiával szemben, nem lettek öngyilkosok, hanem tovább éltek erényesen. Ők minden nagy fájdalmuk és szenvedésük ellenére keresztényekként nem láttak okot az öngyilkosságra, hiszen szívükben megvolt lelkiismeretük tisztaságának bizonyossága, s így nem kellett az esetleges rosszindulatú közvéleménnyel törődniük. Ezen keresztények nem bosszulták meg saját magukon az erőszaktevők

¹⁶ Szent Ágoston 2005: 97. o.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Szent Ágoston 2005: 99. o.

bűnét, hanem szívük dicséretes tisztaságának tudatában voltak lelkük mélyén a lelkiismeretük bizonyossága révén. Így álltak Isten előtt is, így nem is kutatták azt – írja Ágoston¹⁹ -, hogy mivel tegyék jóvá a rajtuk elkövetett gyalázatos bűnt. Ez azt hiszem a lényegi pont: a kereszténységben a lehető legnagyobb gyalázat, méltóságsértés és megbecstelenítés sem szünteti meg az ember *erkölcsi méltóságát*, sőt egyáltalán nem is érinti azt, minthogy a helyesen működő lelkiismeret a becsület forrása és mércéje, nem pedig a megbecstelenítést övező kontingens külső társadalmi és politikai megítélés, vagyis az emberek gyanújából származó botránkozás. A legborzasztóbb, embertelen körülmények, olyanok mint a fogságban elkövetett nemi erőszak sem képeznek okot az öngyilkosságra a keresztények szemében, minthogy sem az áldozatok erényességét, sem - objektív értelemben vett - méltóságukat nem érinthetik. Azonban az isteni törvény is tiltja az öngyilkosságot, írja Ágoston, s itt érünk el a specifikusabban jogfilozófiai érvekhez. A kérdés ugyanis az, hogy találhatunk-e az ágostoni érvelésben olyanokat, amelyek jogfilozófiaiaknak minősíthetők. Igen, úgy véljük, hogy vannak ilyenek, akkor is, ha a jogfilozófiai érv teológiai alapokon nyugszik a kereszténység esetében, s így a most vizsgált kérdés tekintetében is.

A Szentírás alapján kijelenthető, írja Ágoston, hogy sehol sem találunk semmit, ami szerint „Isten nekünk megparancsolná vagy megengedné, hogy akár az örök élet elnyerése, akár valamilyen bajtól való óvakodás vagy elkerülés végett megparancsolná nekünk az ölést.”²⁰ Amikor ugyanis a törvény azt írja elő, hogy „ne ölj”, akkor azt úgy kell érteni – szögezi le Ágoston – hogy magunkat sem szabad megölni²¹ (ezt az érvelést Aquinói Szent Tamás is kifejezetten jóváhagyja Ágostonra hivatkozva²²). Különösképpen azért, mert a tilalomhoz nem teszi hozzá a kitétel, hogy „a te felebarátodat”, mint más tiltás esetén.²³ Ugyanis például a hamis tanúskodás tiltása így hangzik: „Ne tégy a felebarátod ellen hamis tanúbizonytságot.” Csakhogy – teszi hozzá Ágoston²⁴ -, aki maga ellen tesz hamis tanúbizonytságot, az hasonlóképpen elköveti a bűnt, hiszen a felebarát szeretetének mértéke az önszeretet, amiként írva van: „Szeresd felebarátodat, mint önmagadat”. Az *önszeretet* Ágoston számára is tény, amit nem kell külön parancsban előírni. Az önmagunk szeretete tehát a felebarát szeretetének mércéje, s ekképpen tartalmilag magában foglalja az önszeretet evidenciáját is, amit Ágoston a „természet szilárd törvényének” nevez, így — mint szilárd természeti törvény — lehet a másik ember szeretetének mércéje. Csak arra nézve kellett parancsot kapnunk, ami „fölöttünk és ami mellettünk van”, s nem pedig arra vonatkozóan, hogy szeressük testünket és önmagunkat, hiszen ami vagyunk, illetve ami „alattunk van, de hozzánk tartozik”, azt mindenki amúgy is, természet adta módon szereti, sőt ezen természeti törvény még az állatok esetében is azonos, mivel azok is szeretik testüket, önmagukat — állítja Ágoston egy másik munkájában.²⁵ Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy az önszeretet azért fontos, mert az a *felebarát szeretetének alapja és mércéje*.

Az életunt halálvágy a legmesszebb áll a keresztény antropológiától. A legnagyobb felebaráti szeretet éppen annak odaadását is jelenti végső mércében, ami az ember számára a legbecesebb, s ez az ember élete. Jézus Krisztus életét adta az emberekért, s a szeretet ugyanezen mércéjét, fokát írja elő a keresztények számára: „Az az én parancsom, hogy szeressétek egymást, amint én szerettelek titeket! Nagyobb szeretete senkinek sincs annál, mint annak, aki életét adja barátaiért.”²⁶ A legnagyobb felebaráti szeretet mércéje a legnagyobb önszeretet tárgya, s ez maga az

¹⁹ Szent Ágoston 2005: 99-100. o.

²⁰ Szent Ágoston 2005: 100. o.

²¹ Uo.

²² Aquinói Szent Tamás: A tízparancsolat. In Aquinói Szent Tamás: Előadások a Hiszekegyről, a Miatyánkról és a Tízparancsolatról. Seneca Kiadó, Budapest, 1994. 237. o.

²³ Szent Ágoston 2005: 100. o. Mint majd látni fogjuk, Hume úgy érvel, hogy a Szentírás sehol nem tiltja kifejezetten az öngyilkosságot. A „ne ölj” parancsa szerinte nyilvánvalóan csak mások meggyilkolásának tilalmát fejezi ki, „akiknek az élete fölött nincsen semmi hatalmunk.” David Hume: Az öngyilkosságról. In David Hume összes esszéi II. ford. Takács Péter, Atlantisz, 1994. 343-344. o. d. jegyzet. Hozzá kell tennünk, hogy Hume óvatosságból visszavonta ezen esszéjének kiadását.

²⁴ Szent Ágoston 2005: 100. o.

²⁵ Szent Ágoston: A keresztény tanításról. Paulus Hungarus – Kairosz Kiadó, Budapest, é.n. 64. o.

²⁶ Jn 15,9-17

önön *élete* mindenkinek. Akár az *élet odaadására* való készséget is magában foglalja a keresztyén (azaz Krisztust követő) szeretet Isten iránti szeretetből, ami a mártíromság vállalásának élethelyzetét fedi, ami a korban élő idea volt, illetve a felebarátért való életfeláldozást is kérhette, ahogy azt Jézus parancsolta – ez tehát, a *szeretetből való életfeláldozásra* való készség a hiteles keresztyén élet mércéje.

Amiképpen a másikkal szembeni hamis tanúságtétel az emberrel önmagában szemben is érvényes tiltó előírás – írja Ágoston –, úgy sokkal inkább az emberölés tilalma az emberre önmagára is vonatkozik. Bár a „parancsolathoz, »ne ölj« nincs hozzáfűzve semmi, de bizonyára az sem gondolhatja magát kivételnek, akinek a parancsolat szól.”²⁷

A ‘ne ölj’ parancsa csak az *emberre*, s nem pedig a növényekre vagy az állatra vonatkozik, írja Szent Ágoston, minthogy az előbbieket nem érznek, az utóbbiakban pedig nincs meg „az értelmességnek az a foka, amelyik ezeket velünk egyenlővé tenné”.²⁸ Ezek élete és halála az emberek szükségleteinek a szolgálatára vannak a Teremtő igazságos rendelkezése folytán. Az *emberre* viszont *kivétel nélkül* vonatkozik az ölés tilalma: sem egy másik embert, sem önmagunkat nem szabad megölni.²⁹ Aki „megöli magát, az embert öl meg”³⁰ – olvashatjuk az egyik kulcsállítást. Vagyis az ember ölésének tilalma – mondanánk mai jogászai kifejezéssel élve - egy védett jogtárgyra, az *emberi életre* magára vonatkozik a maga *objektivitásában*. Így aki embert öl meg, akár más, akár önmagát, az a „gyilkosság bűnét követi el”.³¹ Az öngyilkosság, tehát *gyilkosság*, mert *emberölés*, s így *bűn* a keresztyén tanításban.

Ágoston egy külön fejezetben arról ír, hogy az „öngyilkosság sohasem a lelki nagyság jele”, ami csattanos válasz az ókori görög és római közvélekedésre, amely bizonyos nagy jellemek és személyiségek öngyilkosságát nagyságuk megnyilvánulásaként értékelte. Ágoston egész pontosan azt írja, hogy akik öngyilkosságot követnek el, azok első megközelítésben lelki nagyságukkal (lelkijükkel, vagy inkább halált megvető bátorságukkal) bámulatra méltóak, de értelmük józansága már nem dicséretre méltó.³² Az öngyilkos tette inkább csak „nagy”, mint ‘helyes’.³³ Az öngyilkos ugyanis értelemproblémával küzd. Nem tudja elviselni életének terhét, fájdalmait, illetőleg az ostoba közvélemény ítéletét vagy mások vétkeinek súlyát, s így nem látja életének értelmét, ezért lesz öngyilkos. Ezért nem tekinthetjük a lélek nagyságának azt – írja –, ha valaki nem tudja elhordozni életének terheit, s véget vet életének. Nagyobb lelki nagyságot tulajdonítunk annak – folytatja – aki „inkább vállalja a nyomorúságos életet, mintsem hogy megfusson előle.”³⁴ Nemsokára ki fogunk térni Viktor E. Frankl náci koncentrációs táborban megélt élettapasztalatára, aki annak nyomán dolgozta ki a logoterápiát, amely keretében érvelt hitelesen és meggyőzően amellyel, hogy az öngyilkosságra soha, semmilyen körülmények között nincsen megfelelő indok, az ember megszüntethetetlen értelemre nyitottsága miatt, amely feladatra való felhívásnak mindig lehet és kell felelni, ami az ember életének mindig, minden körülmények között aktuális értelmet adhat. Frankl, aki mindennapos tapasztalatként élte meg, hogy mit jelent „nem nekimenni a drótnak”³⁵, vagyis öngyilkosá lenni a koncentrációs tábor nagyfeszültségű árammal teli szögesdrótja által, úgy tartja, hogy az „öngyilkos halált megvetően bátor -, ám az élettel szemben gyáva.”³⁶

Külön esetkör az, amikor valaki azért lesz öngyilkos, hogy ne jusson az ellenség kezére. Jézus Krisztus azt mondta az övéinek – mutat rá Ágoston -, hogy fussanak az egyik városból a

²⁷ Szent Ágoston 2005: 101. o.

²⁸ Uo.

²⁹ Uo.

³⁰ Uo.

³¹ Szent Ágoston 2005: 102. o.

³² Szent Ágoston 2005: 103. o.

³³ Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ Viktor E. Frankl: ...Mégis mondj Igent az Életre. Egy pszichológus megéli a koncentrációs tábort. Pszichoteam Mentálhigiénés Módszertani Központ, Budapest, 1988. 25-26. o.

³⁶ Viktor E. Frankl: Orvosi lélegzõdozás. A logoterápia és az egzisztencia-analízis alapjai. UR Könyvkiadó és Multimédia Stúdió Kft., Budapest, 1997. 251. o.

másikba, ha üldözik őket.³⁷ A keresztények tehát Istenüket tisztelve nem lehetnek öngyilkosok még a halálos üldöztetés eseteiben sem. A legnagyobb probléma e tekintetben, amelyet Ágostonnak értékelnie kellett, a bölcs, erős jellemű és becsületes Cato öngyilkos tette, aki mivel a köztársaság bukását nem tudta elviselni, véget vetett az életének. A probléma az, hogy Cato valóban bölcs és erős jellemű államférfi hírében állt. A *valóban* bölcs barátai azonban – helyesen – e tettet bölcsen elleneztek, s ezt teszi Ágoston is, hiszen az öngyilkosságot „inkább a lélek gyöngeségének, mintsem erejének tartották, amiből nem a gyalázatos dolgoktól őrizkedő becsületesség, hanem a szerencsétlenséget elhordozni nem tudó gyöngeség tűnik ki.”³⁸ Érdekes tény, hogy Cato saját fiának már azt parancsolta, hogy „dicstelenül” a győztes Caesar kegyeire utalva éljen, vagyis kegyelmet kérjen és azt reméljen, míg ő saját magára nézve szégyellte a kegyelmet, mert el nem viselhette Caesar diadalmaskodását, ezért azt nem kért és nem is fogadott el volna, hanem inkább öngyilkos lett.³⁹ A lelki nagyság megnyilvánulása Ágoston számára a rettenetes kínokat átélő Jób esete, aki azokat elviselte és nem lett öngyilkos mindazok ellenére, hogy megszabaduljon tőlük. A szekuláris oldalt tekintve pedig Marcus Regulust hozza követendő példának, aki a korábban általa már legyőzött punok hatalma alá kerülve a rómaiak, a polgártársai iránti szeretetből, velük így az élő kapcsolatot meg nem szakítva, állhatatos lélekkel és türelemmel tűrte a karthágóiak uralmát, a szolgaságot, és életszeretete is erre sarkallta. Cato soha nem győzte le Caesart, mégsem volt képes elszünetelni a győzelmét, míg Regulus „kétségkívül nagy bűnnek tartotta az öngyilkosságot az életnek e nagy megmentője, midőn szívesebben meghalt volna a dühös ellenség bármiféle büntetésétől, mintsem hogy öngyilkosságot kövessen el.”⁴⁰ Az emberi élet tehát érték, amit védelmezni kell akár az élet árán is, s a *lelki nagyság* jele nem az öngyilkosság, ha egy ügy elbukik vagy ha szolgaság fenyeget, hanem ha *szeretetből elviseli* azt a lelkileg erős ember. Az emberi élet a legnagyobb érték tehát, amelynek fenntartására az embert belső hajlamai is indítják, s csak akkor lehet azt feláldozni szeretetből, ha azzal *mások életét* lehet megmenteni.

Cicero azonban még azt írta Cato öngyilkosságáról – amely tényre Cathrein is felhívja a figyelmet -, hogy amíg az erős jellemű Cato kénytelen volt az adott helyzetben öngyilkos lenni, addig *ugyanezen körülmények* között társai számára ez nem volt járható út.⁴¹ Vagyis ugyanazon körülmények között csak a *kivételesen erős jellemű* Cato számára volt választandó kényszerű út, s nem a társai számára, akik vétkeztek volna, ha öngyilkosok lesznek. Az öngyilkosság tehát Cicero szerint is vétek általában, s csak a hajlíthatatlan jellemű és erényű, az elhatározásaiban rendíthetetlen akarátú Cato számára volt igazolt tett, akinek „inkább meg kellett halnia, mintsem hogy egy zsarnoknak akár a látását is elviselje”.⁴² Csakhogy ezen érv vagy indok is megdőlt Ágoston érvei alatt, hiszen éppen, hogy nem az erős lelki alkat jellemzője az öngyilkosságba *menekülés*, akkor is, ha egy személyes és szenvedélyes odaadással szolgált nagyon fontos ügyről van szó, s lett légyen ez akár a szabadság is. Az élet ugyanis a legfőbb érték és nem a külső (cselekvési) szabadság. A sztoikus Epiktétosz tehát tévesen ítél, amikor azt állítja *A szabadságról* című művében, hogy csak azokról mondhatjuk, hogy szabadok, akik nem viselik el a fogságot, s amikor elfogják őket, rögvest öngyilkosok lesznek.⁴³ A legembertelenebb fogság a náci koncentrációs tábor volt, ahol a mindjárt tárgyalandó, s a már említett Viktor E. Frankl élete példájával magánemberként és orvos-filozófusként mutatott új utat e téren, ami egybecseng a keresztény álláspont vonatkozó konklúzióival is.

A legfőbb érték a keresztény tanítás szerint nem a *negatív, külső cselekvési szabadság*, azaz a *korlátozottság-mentesség* gyakorlási lehetősége, hanem az Isten tanítása szerinti élet. Az ő

³⁷ Mt. 10,23

³⁸ Szent Ágoston 2005: 105. o.

³⁹ Szent Ágoston 2005: 105-106. o.

⁴⁰ Szent Ágoston 2005: 107. o.

⁴¹ Cicero: A kötelességekről. In Havas László (szerk.): Cicero válogatott művei. Európa Könyvkiadó, 1987. I, 31. 328. o.

⁴² Cicero: i. m. I, 31. 328. o.

⁴³ Epiktétosz: A szabadságról. In Steiger Kornél (szerk.): Sztoikus etikai antológia. Gondolat Kiadó, Budapest, 1983. 76. o.

tanításában az élet szent dolog, ami őhozzá tartozik. Csak egy másik ember élete megmentéséért lehet azt szeretetből feláldozni – mint láhattuk. A *pozitív* értelemben vett szabadság ennek a nagylelkű tettnek a véghezvitelére vonatkozó szabad, szeretetvezérelt, igen-mondást feltételező döntést jelent végső eredményben, hiszen – mint írva vagyon - senkinek sincsen nagyobb szeretete annál, mint aki életét adja (féle)barátaiért. Az élet tehát Istenhez tartozó legvédehetőbb jogtárgy, míg rendelkezni felette csak a másik ember életének megvédése miatt lehet, önfeláldozó szeretetből. Az élet azért feltétlen érték, mert az az emberi személy létezésének leglényegibb keretfeltétele (biológiai értelem), kibontakozási közege, így mivoltának bizonyos, erkölcsi, perszonalista értelemben vett lényege (az emberi élet erkölcsi értelemben). Ha az ember nem él, akkor nem létezik, ezért kell életét feltétlen értéként védeni, neki és másoknak is. Az ember, minden ember feltétlen erkölcsi individuális lény, személy, s így feltétlen érték, s létezésének keretfeltétele az élete. Azért feltétlen érték tehát minden emberi személy élete, mert anélkül nincsen maga a személy sem. Ami pedig az élet értelmét és minőségét illeti, a fentieket ismételve állíthatjuk: nem a feltétlenül szabad külső cselekvés lehetősége adja annak lényegi elemét, azaz a korlátozásmentességet jelentő negatív szabadság, hanem az erényes élet melletti aktív és pozitív döntés lehetősége, vagyis a keresztény szeretet révén az életre történő igent mondás mindenkor meglevő lehetősége, de annak akár feláldozására is való készség, ha azzal másvalaki életét lehet megmenteni. Ez utóbbit azonban a jog, így a természetjog sem írhatja elő, csak az erkölcs kívánhatja meg. E tekintetben (is) a szeretet meghaladja az igazságosságot és a jogot.

Az öngyilkosság „vállalása” nem a bátorság jele – ez derül ki Ágoston okfejtéséből, amiként Arisztotelésznél is már ilyen érvelésre bukkanhatunk.⁴⁴ Hiszen azon rómaiak, akik háborúban szeretett honukat védték, azok *halált megvető* bátorsággal harcoltak, így egyáltalán nem féltek a haláltól, amiként az a már említett Marcus Regulusra is áll, de fogságba esve nem akartak önközükkel életüknek véget vetni, ami az előbb említettek miatt nem lehetett a gyávaság jele, hanem csakis az értelmes cselekedetéé. Ők a „legyőzött ellenséget a háború szokása és joga szerint elpusztíthatták, de midőn az ellenség legyőzte őket, nem akartak öngyilkosok lenni, bár a haláltól egyáltalán nem féltek.”⁴⁵ Az erényetika megközelítésben tehát az az erényes, aki mások életét védve akár a saját életét is kockáztatja, de a szabad élet elvesztése után nem dobja el életét, hanem méltósággal tűri a rabságot. Azért viseli türelemmel, mert a rabságban is lehet *értelmes* és *erényes* életet élni. A keresztények számára azonban egy sokkal fontosabb indok is van az öngyilkosság ellen: azért nem lesznek öngyilkosok, mert Isten parancsolta azt, hogy „ne ölj”, így az ember nagyon súlyos bűnt követne el önmaga megölésével, ráadásul olyant, amit már nem tudna bűnbánattal jóvá tenni. A rabság okozta megpróbáltatásban sem hagyja el Isten az embert, hanem az javára lehet, ha hittel éli meg ezen időleges helyzetét Istentől fogadva ezen próbát. Továbbá – írja Ágoston – azért is kell az öngyilkosság bűnétől tartózkodni, mert semmiféle katonai hatalom vagy jog nem kényszerít senkit a már a legyőzött ellenség megölésére sem. Vagyis az öngyilkosság nem a bátorság rendkívüli erényének gyakorlása, hanem ellenkezőleg bűn, ugyanazért, amiért a gyilkosság is, mivel az emberi élet abszolút érték. A háborúban jogos az emberölés a háború joga szerint, de nem „kötelező” a már rabságba vetett foglyok tekintetében, még kevésbé előírt vagy kényszerűen „elvárt” az öngyilkosság a rabságban levők esetében. Értelmetlen dolog, „szerencsétlen tévelygés” azért öngyilkossá lenni, mert bűnt követett el a fogságba esetten az ellenség, vagy azért, hogy ne kövessen el rajta bűnt, miközben sem a „bűnöst, vagy majd csak ezután vétkező ellenséget sem szabad megölni.”⁴⁶

Értelmetlen dolog továbbá azért öngyilkosságot elkövetni, hogy ne kövessen el a bűnt, hanem az alany bűnt kövessen el, hiszen egy jóvátehetetlen bűn, azaz az öngyilkosság által elkerülni egy lehetséges későbbi bűnt nem racionális tett, annál is kevésbé, mert aki eltökélt szándékkal nem akarja a bűnt, az jó eséllyel nem is fogja azt elkövetni.⁴⁷ Bűnös akarat hiányában nem is lehet erkölcsi értelemben bűnt elkövetni.

⁴⁴ Arisztotelész: Nikomakhoszi etika. Európa könyvkiadó, Budapest, 1997. 90-91. o. 1116a 11.

⁴⁵ Szent Ágoston 2005: 108. o.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Szent Ágoston 2005: 108-109. o.

Felvethető, hogy miképpen értékelendő az, hogy ha esetleg Isten világosan kifejezett parancsára lesz, lenne valaki Isten iránti engedelmségből öngyilkossá, hogy elkerülje azt, hogy ocsmány bűn áldozata legyen?⁴⁸ Kiérezhető, hogy Ágoston fenntartással van e lehetőség tekintetében, de mégis ezen feltételezett helyzetben arról van szó, hogy a „ne ölj” parancsa alól maga a Törvényhozó tesz egyedi esetben kivételt, kifejezett, ellentétes tartalmú parancsával. Ilyen esetben azt végre kell hajtani, de bűnösségről természetesen nincsen szó, hiszen a parancs címzettje köteles a parancsot végrehajtani.⁴⁹ Ábrahám helyzete is így magyarázható,⁵⁰ de hozzá kell tenni, hogy a parancsot végül is nem kellett végrehajtania, minthogy az élet szent Isten rendelése szerint. Isten parancsa az, hogy „ne ölj”. Ha valaki saját magától és akaratából lesz öngyilkossá – szögezi le Ágoston -, az a gyilkosság bűnét követi el.

A végső konklúziók felé közeledve felállítja Ágoston a szabályt: „Ezért azt mondjuk, azt állítjuk és mindenképpen csak helyeseljük, hogy senkinek sem kell öngyilkossá lennie”, sem saját, sem más bűne miatt, nehogy ideiglenes bajok ily módon való elkerülésének szándékával örökké tartókba essenek bele az emberek. Értelmetlen dolog öngyilkossá lenni más bűne miatt, hiszen más bűne senkit sem mocskolhat be, viszont a gyilkosság bűnébe esik az öngyilkos, s így saját maga szennyezi be magát bűnével. Senkinek sem kell saját bűne miatt sem öngyilkossá lennie, mert éppen az életben maradása teszi lehetővé, hogy bűnbánatot tudjon gyakorolni és jóvátehesse bűnét. Végül nem kell az evilági élet utáni jobb élet reményében sem öngyilkossá lenni, mert éppen azt veszítik el azok, akik „saját halálukért felelősek”.⁵¹

Az erényes élet lehetősége tehát Ágoston gondolati szálainak a vezérfonala, s nem a negatív szabadsággal való élés vagy a boldog, kellemes élet lehetősége. Így az öngyilkosságot is ezen antropológia jegyében vizsgálja. Még egy utolsó, Ágoston által is örültnek titulált, olykor felhozott érvet vitat meg, mégpedig a – csábító gyönyör vagy a kínzó fájdalom következtében való - bűnelkövetést megelőző, „preventív” öngyilkosság problémáját. Az alapproblémát a végletekig sarkítva teszi fel e tekintetben a kérdést, hogy akkor miért ne legyen a keresztény rögtön a megkeresztelkedése után öngyilkos, hogy így tisztán maradjon és nehogy bünt kövessen el? A bűnre való kísértést természetesen nem lehet ily módon kiiktatni, hogy ezáltal mintegy „szavatolja” magának az ember a bűntelen életet, s annak örök túlvilági jutalmát e kísértésekkel teli világban. A legvégső konklúzió az öngyilkosság kizárása tekintetében e helyütt hangzik el: „Mert ha az öngyilkosságra legalább egy igaz ok volna, akkor kétségtelen nem volna ennél jogosabb cselekedet. De mivel nincs ilyen ok, ezért sohasem jogos az öngyilkosság”.⁵² Az emberi élethez, amely az erényes és Istennek tetsző élet, szervesen hozzátartozik tehát az élet vállalása, annak minden terhével, és az embernek, legyen az bármilyen bölcs, erényes vagy szenvedő, egyetlen megalapozott indoka sincs az öngyilkosságra. Az öngyilkossággal az ember magát az emberi életet akarná megmásítani azáltal, hogy nem vállalja annak velejáróit: a bűn és a nyomorúság fájdalmait, a mozgásszabadság hiányát (rabság), az anyagi javak vagy a szeretett személyek elvesztését, a betegséget stb. Az emberi személyi lét természetének része, hogy ezeket nem háríthatja el, mindazonáltal mindig cselekedhet erényesen, s így életének mindig van és lesz is, illetőleg lehet értelme. A keresztény tanítás szerint az emberi élet célja az üdvösség, az Istenhez való eljutás a keresztény erényes élet által. Jézus Krisztus emberré lett és keresztthalála által megváltotta az embereket a bűn rabságából és magára vette az emberek minden fájdalmát. Ily módon az ember már az emberi élet legemberibb szférájában, ami a bűn, a halál, a félelem stb. is Istent, a szenvedő Krisztust találhatja meg, ha fájdalmát egyesíti keresztény hitében Krisztus szenvedésével. Nincsen tehát olyan kétségbeejtő helyzet, ahol a keresztény ember Istenétől távol lenne, tőle véglegesen elszakítva. Ilyen okból tehát nem indokolt soha az öngyilkosság. Az ember továbbá saját tetszése alapján sem vethet véget életének, ahogy azt némely sztoikus gondolkodónál olvashatjuk. Nem találunk tehát Ágoston nyomán olyan élethelyzetet, ami indokolná az öngyilkosságot. Az egész

⁴⁸ Vö. Szent Ágoston 2005: 109-110. o.

⁴⁹ Szent Ágoston 2005: 109-110. o.

⁵⁰ I Móz. 22, 12.

⁵¹ Szent Ágoston 2005: 111. o.

⁵² Szent Ágoston 2005: 113. o.

középkorban ez az eszmeiség hatott. A modern korban azonban mintha a sztoikus szellemi örökség támadt volna fel.

II.3. Seneca: öngyilkosság - az egyén bölcs döntése, amellyel elhagyja testét és véget vet az élet jótéteményének

A már említett Epiktétosz mellett a kései sztoa másik nagy alakja, Seneca közismerten hasonlóképpen az öngyilkosság lehetősége mellett szállt síkra bizonyos helyzetekben, széles retorikai spektrumon érvelve amellett. Így az *Erkölcsei levelek* közül a híres 70.-ben a *természeti örök törvényre* alapozza az öngyilkosság lehetőségét: „Semmi jobbat nem alkotott az örök törvény annál, mint hogy egyetlen bejáratot adott az élethez, de számtalan kijáratot.”⁵³ Az önkéz által elkövetett, a halál erőszakos meghívása tehát a természeti törvény által lehetővé tett szabadság megnyilvánulásának a tette, a „szabadság útja”⁵⁴ Seneca szerint. Az „egyetlen, amiért nem panaszkodhatunk az életre: senkit sem tart vissza.” Ha valaki boldogtalan, öngyilkossá lehet, ez szabadságában áll, ha nem teszi, magára vessen – ez az emberi dolgok természeti rendje: „Jól vannak rendezve az emberi dolgok: senki sem boldogtalan, csak saját hibájából.” Mindenki maga dönti el, hogy kíván-e élni, vagy sem. Ennek egyedüli megítélési kritériuma saját *szubjektív boldogságérzete*: „Ha tetszik: élj. Nem tetszik: szabadságodban áll oda visszatérni, ahonnan jöttél.” A halál választása szerinte a *szabadság tette* és az ölés tettét elbagatelizálja biológiai terminusokkal, hiszen szerinte csak a szike kis szúrására van szükség ahhoz, hogy valaki szabad legyen, s békéhez jusson.⁵⁵ Aki tehetné és nem lesz öngyilkos, az lusta és tétlen meglátása szerint, akit a megszokás tart vissza e tettől. Úgy mutatja be a testtel való viszonyt, mintha abból csak úgy ki lehetne költözni. Cathrein ezzel szemben rámutat arra, hogy a lélek nem úgy lakik a testben, mint valamely házban, amelyet, ha roskataggá – azaz a test betegség vagy aggság miatt elgyengültté és hasznavehetetlenné - válik, akkor el lehetne hagyni, hiszen az nem *elhagyásra* kerül, hanem *elpusztításra*, hogy így a lélek a testtől elváljék.⁵⁶ A test és a lélek – s ez a fontos elem filozófiai antropológiai szempontból – „egy állagi egységként vannak összekötve és épen ezen egyesülés folytán jön létre az ember.”⁵⁷ A Seneca által megrajzolt könnyed kapcsolat *test* és *lélek* között filozófiai antropológiailag hamis Cathrein keresztényi bírálatában bemutatottan. Seneca ugyanis így ír: „Függetlenül akarsz testedtől? Úgy lakj benne, mintha éppen el akarnál költözni.”⁵⁸ Az öngyilkosság „bölcs” tette nem csupán a rendkívüli személyiségek számára adatott, hanem *mindenki* előtt nyitva áll – olvassuk nála. Az ember bármivel képes öngyilkos lenni – olvashatjuk a hátborzongató sorokat -, s mindenkiben megvan az *erő*, hogy képes legyen „letörni az emberi szolgaság zárját”.⁵⁹ Az öngyilkosság a rabság elkerülésére hathatós eszköz szerinte, amivel a *cselekvési szabadságot* tekinti a legfőbb értéknek. Így ír az öngyilkosság dicséretekor: „legocsmányabb halál is jobb, mint a legtakarosabb szolgaság”.⁶⁰ Az öngyilkos *akarata*nak *erejét* dicséri, a halálhoz vezető út találékonyosságát, leleményességét és mindent legyőző jellegét, ha valaki egyszer elhatározta, hogy azt végig akarja járni: „Semmi sem akadályoz meg, ha ki akarsz törni, el akarsz menni”. Az önkezű halált eredményező emberi erőt és találékonytságot meglátása szerint maga az emberi természet adja, amely lehetővé teszi az öngyilkosságot, ha az ember szabadságának e tétével kíván élni: „Szabad téren őriz bennünket a természet”.⁶¹ Hidegvérű tanácsokat ad arra vonatkozóan, hogy milyen szempontok szerint válassza ki az öngyilkos a módot, amellyel életének véget vethet, s azt

⁵³ Seneca: *Erkölcsei levelek*. ford. Kurcz Ágnes, Európa könyvkiadó, Budapest, 1975. 181. o.

⁵⁴ Seneca: i.m. 181. o.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Cathrein 1901: 60. o.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Seneca: i.m. 182. o.

⁵⁹ Seneca: i.m. 182-183. o.

⁶⁰ Seneca: i.m. 183. o.

⁶¹ Seneca: i.m. 184. o.

az embert dicsőíti, aki végre is hajta magán a gyilkos tettet.⁶² Véres példákat hoz sikerült öngyilkosságokra, azokat méltatva. Az öngyilkosság tehát meglátása szerint szabad és önkéntes tett, az emberi *szabadság* és az élet *természetes* velejárója bizonyos esetekben: „Mint ahogy kiválasztanám a hajót, mielőtt tengerre szállnék, s a házat, mielőtt beleköltöznek, úgy választom ki a halált is, ha kifelé tartok az életből.”⁶³

Az öngyilkosság vonatkozásában a gyakorlati értelem ezen elméletben nem az emberi természetben rejtett objektív rend normatív leképeződése a morálisan cselekvőben, amely az emberi élet objektív értékéből az életben maradás erkölcsi követelményét támasztja az erényes élet végett. Az életre vonatkozó emberi értelem itt most jellegénél fogva *szubjektív*, minthogy a természet által nyitva hagyott szabad döntési tér révén az egyén megítélésétől függ a halál „meghívása” melletti döntés, de annak „kivitelezésének” módja is. A halál az emberi természetből fakadóan *elkerülhetetlen*, ezért is e megközelítésben mindegy annak *bekövetkezésének módja természeti* értelemben, s így az értelem által az egyénre van bízva, hogy mikor és hogyan vet véget életének: „Az értelem tanít meg arra, hogy a végzet változatosan közeledik, de a vég ugyanaz, és mit sem számít, honnan indul ki, ami úgyis eljön. Ugyanez az értelem int: ha lehet, halj meg úgy, ahogy neked tetszik, ha nem lehet, úgy, ahogy tudsz, és ragadd meg, ami kezded ügyébe akad, hogy erőszakot alkalmazhass önmagad ellen. Rablásból élni jogtalan, ellenben halált rabolni csodaszép.”⁶⁴ Az emberi természet szerinte nem kötelezi az embert életének védelmére, így játszi *könnyedséggel* léphet túl rajta. Ha minden dolgok tanítómestere, az értelem arra indított valakit hosszú elmélkedés nyomán, hogy rájöjjön az öngyilkosság lehetőségében rejlő *nagyszerűsége* - érvel Seneca -, akkor rendkívüli erőt fog kapni annak kivitelezéséhez a bölcs ember. Seneca tehát az értelem tettének és „csodaszép”-nek nevezi azt, ha valaki erőszakkal vet véget saját életének. Ezt az utat továbbá *mindenki* előtt nyitva állónak látja, vagyis az emberi természet azt mindenki számára elérhetővé tette, hogy kellő *bátorsága, ereje és találékonysága* legyen hozzá.

Ezen állítólag bölcs, erős, bátor és *csodaszép* tettet nem is véletlen, hogy az öngyilkosság védelmezői nagyban igyekeznek - a meggyőzés széles eszköztárára mozgósítva és széles jelzőhasználatot hatékonyan kamatoztatva - az olvasó előtt a legjobb színben feltüntetni Epiktétoszon és Senecán át Hume-ig, ily módon próbálván a valóban „bölcs” gondolkodásra és megfontolásra bírni az életösztönére hallgató, esetleg kételkedő nyájas olvasót. Hume például - némileg szokatlan módon - egyenesen a *filozófiai gondolkodás* valódi erejéről beszél a babonassággal és a „hamis vallással” szemben, amikor az öngyilkosságról kezd el értekezni egy külön ezen témának szánt esszéjében.⁶⁵

Az ókori gondolkodóktól most már elszakadva említjük meg, hogy Montesquieu rámutat arra,⁶⁶ hogy a történetírók műveiből nincs tudomásunk arról, hogy a rómaiak ok nélkül ölték volna meg magukat. Az öngyilkosság a szokásokból, a neveltetésükből és gondolkodásmódjukból fakadt - írja. Ezzel szemben - észrevételezi, Holbachhal is összhangban⁶⁷ - az ő korában az angolok olykor *minden látszólagos ok nélkül* lesznek öngyilkosok, olykor még boldogságuk közepette is, ami egyfajta kórság, s nemritkán az életuntságból fakad; mint ilyent Angliában nem lehet vagy érdemes törvényileg tiltani, amiként az örültség következményeit sem.

Összefoglalásként: míg tehát Cato öngyilkosságát rendkívül erős jellemével magyarázták, addig Seneca a halál önkézzel végzett erőszakos „elrablását” mint bölcs és csodaszép tettet már mindenkinek ajánlja. Míg Cato esetében nagy társadalmi eszmény és - meglátása szerint - az erényes lét forgott kockán, addig Seneca érvelésében csak hétköznapi szenvedésekről olvashatunk indítékokként. Hume még jobban felhívja az indítékokat, amelyek indokoltsági szintjét még

⁶² Uo.

⁶³ Seneca: i.m. 180. o.

⁶⁴ Seneca: i.m. 185. o.

⁶⁵ Hume: i.m. 333-334. o.

⁶⁶ Charles-Louis de Secondat, Baron de [La Brède](#) et de [Montesquieu](#): A törvények szelleméről. Osiris-Attraktor, Budapest, 2000. 361. o.

⁶⁷ Ld. Holbach: A természet rendszere. A természeti és erkölcsi világ törvényei. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. 216. o. 85. jegyzet

lejjebb szállítja: a *kellemes élet* lehetőségének elmúlásában látja az öngyilkos tett indokoltságát – mint láthattuk, Montesquieu és Holbach éppen arról adnak számot, hogy az angolok bármilyen megmagyarázhatatlan okokból képesek öngyilkosak lenni, pontosabban, az okok között az életuntság és más lelki bajok találhatók. Korábban az erényes és szabad élet vitelének a lehetősége, a modern kor felé haladva a kellemes élet fenntarthatósága és a *nagy fájdalom végérvényes kizárása*, továbbá az *életuntság* és egyéb lelki problémák a magyarázó és igazoló okok tehát, amelyek egyszersmind mutatják a filozófiai antropológiában beállt változás ívét. Seneca mindazonáltal már nagyon modernnek látszik lenni öngyilkosság-szemléletében - nem is véletlen, hogy Cathrein bírálatainak céltáblájaként a leginkább Senecát találja meg -, vagy úgy is mondhatjuk, hogy a keresztény középkor hosszú szünete után a modern korban nagy lendülettel folytatódott a némely sztoikus által megkezdett öngyilkosság-kultusz, de most már jóval szélesebb érv-bázison és a filozófiai megalapozás igényével. De nézzük meg, hogy mely elképzelést támadták, közülük is mintegy kiemelt módon Hume.

II.4. Cathrein: az öngyilkos Isten kizárólagos tulajdonjogát támadja

Miután egyes sztoikus és általában az ókori öngyilkosság melletti érveket Ágoston ellenérveivel ütköztettük, folytassuk Cathrein érvrendszerével, hogy majd Hume kritikáját jobban megértsük. Cathrein természetjogi megközelítésében az öngyilkosság legfőképpen azért vetendő el, mert Isten *kizárólagos tulajdonjogát támadja az emberi személy felett*.⁶⁸ Az ember, minden ember élete, maga az *emberi élet* Isten különleges és kizárólagos védelme alatt áll – ezt tartalmazza az Ószövetség. Azt is mondhatnánk, hogy az ember élete Őhozzá tartozó jogtárgy, mivel minden ember Isten képére és hasonlatosságára lett teremtve. Csak az pusztíthat el valamely dolgot – írja -, aki azon dolognak tulajdonosa. Az ember a tulajdonában levő állatot teljes joggal megölheti, ha viszont másé, akkor annak önhatalmú megölése jogsértést, jogbitorlást valósítana meg. Hasonlóképpen az ember önmagát sem ölheti meg önhatalmúlag, minthogy az ember nem ura és tulajdonosa saját személyének, életének. Isten az *emberi személy kizárólagos tulajdonosa*.⁶⁹ A teremtés rendjében megfogalmazott tulajdonjog-elmélet adja tehát az első természetjogi megokolását az öngyilkosság *jogtalanságának*.

Mint minden élőlénynek, így az embernek is megvan a *veleszületett és elpusztíthatatlan önfenntartási ösztöne*, ezen természeti ösztönből joggal következtethető – írja -, hogy az embernek a teremtő Isten akarata szerint fenn kell tartani az életét, hogy – legalább általánosságban – nem pusztíthatja el azt tetszése szerint, ennél fogva nem korlátlan ura életének. A szent tamási önfenntartási első természetes ösztönből,⁷⁰ pontosabban annak az életre irányuló *értékéből* - amelyet védeni Isten rendel - vezeti le az életben maradás *erkölcsi kötelezettségét*, amelyet a gyakorlati értelem közvetít minden ember számára.

⁶⁸ Cathrein 1901: 56. o.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Aquinói Szent Tamás öngyilkossággal szembeni érveit a következőképpen foglalja össze Harsányi Pál: „Szent Tamás első érve az öngyilkossággal szemben a természetes erkölcsi törvényben is meglévő kötelesség, amely saját életünk megóvására vonatkozik. Az élet megőrzésére irányuló természetes hajlandóságot (*inclinatio naturalis*) az önszeretet is tovább erősíti. Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae II–II, q. 64, a. 5; I–II, q. 94, a. 2. [...] A második tamási érv, amely az emberi személynek a közösséggel szembeni kötelességeire utal, Arisztotelész Nikomakhoszi Etikájából származik. Az ókori szerzők a városállammal szembeni „tekhné” hasznosságot tartották szem előtt, ami természetesen lelki értelemben továbbfejleszthető. Ez utóbbi szerint a szenvedésnek van értelme, amennyiben Krisztus szenvedéséhez társulva az illető személy, illetve mások üdvösségét szolgálja, hiszen a beteg lélekben növekedhet, megtisztulhat. Közvetve a szenvedőt ápoló, elkísérő személyek is növekedhetnek emberségükben és a keresztény értékekben az olyan szolgálat által, melynek igazi értelme a fogyasztói szemlélet haszonelvűségének nyers összefüggéseiben nehezen lenne magyarázható. [...] Nemcsak a középkori kereszténység meggyőződése volt, amit Szent Tamás harmadik, öngyilkossággal szembeni érve megfogalmaz: Isten az élet legfőbb ura, mi emberek pedig annak csak gondos sáfárai vagyunk.” Harsányi Pál: Eutanázia. Az ellenérvek alkalmazásának nehézségei – új szempontok. <http://www.tavlatok.hu/5901tan.htm>

Az hogy az ember nem ura saját személyének, abból fakad, hogy az embernek szolgálai a viszonya Istenéhez – írja Cathrein. Az az ön maga ura, aki ön maga fölött *nagyobb urat* nem ismer el, s azt teheti tulajdonával, ami neki tetszik. Csakhogy az ember nem ura önmagának, mert „egész lényege szerint *Isten tulajdona és szolgája*”.⁷¹ Isten a teremtmények *végcélja*. Márpedig az minősíthető az ember tulajdonának jogfilozófiai értelemben, aminek maga az ember a végcélja. Azt mondhatja az ember sajátjának, ami mint „eszköz kizárólagosan az én számomra és az én javamra van rendelve”.⁷² A kérdés az, amelyet Cathrein feltesz, hogy vajon az ember *önmagának célja-e?* Kizárólagosan ön maga számára, *önmagáért* létezik? Annyiban mindenképpen öncél, hogy nincs egy magasabb lény *hasznára* rendelve. Azonban személyként Isten szolgálatára és dicsőítésére van rendelve, s ebben áll a célja és legfőbb életfeladata.⁷³ Ezen okból az ember nem rendelkezhet saját élete felett tetszése szerint, mintha felette semmilyen más úr nem léteznék, minthogy „egész lényege szerint Isten kizárólagos uralma alatt áll”, s ebből fakadóan „hivatását be kell töltenie”. A gondviselő Isten kijelölte mindenkinek a maga helyét, „állását” – érvel -, amelyhez feladatok tartoznak, s amely állapot-hivatását mindenkinek erejéhez mérten be kell töltenie, hozzájárulván így Isten tervének megvalósításához. Az embernek, a legfőbb Úr által kijelölt *állásában ki kell tartania*, s hivatását, feladatát be kell töltenie egészen addig, amíg vissza nem hívja Isten maga.⁷⁴ Mint majd látni fogjuk, a legvehemensebb kritikáját ezen ősi elméletnek Hume igyekezett megadni amellet érvelve, hogy ezen teória nem lehet érv az öngyilkosság ellenében. Cathrein azonban úgy tartja keresztényként, hogy az ember saját életének csak *gondviselője*, s nem pedig *tulajdonosa*, így nincs is joga azt elpusztítani. Ezen tulajdonos-gondviselő distinkciót Cathrein Hume érv-rendszerével szemben is meg kívánja védeni.⁷⁵

II.5. Cathrein: az ember korlátozott rendelkezési joggal sem rendelkezik élete felett, így rendkívüli esetekben sem jogos az öngyilkosság

Az ember tehát nem korlátlan ura önmagának, így nem is rendelkezhet saját élete felett tulajdonosként. Kérdés – amelyet Cathrein feltesz -, hogy *korlátozott rendelkezési joggal* rendelkezik-e fellette, azon igen kivételes esetekben, amikor a *társadalomnak* már úgy sem lehet *hasznára*, és amikor az *erkölcsi rend megtartása* nagyon nehezebbre esik? Ez utóbbi hasonlít azon esethez, amelynek öngyilkosságot indokoló jellegét az ókorban néhányan vallották. A kérdésessé tett elv tehát az, hogy általában, s az emberek nagytöbbségére nézve tilos az öngyilkosság, mindazonáltal erényes jellemű, bölcs emberek kerülhetnek *kivételesen* olyan helyzetbe, amikor az erényes élet vitele nem lehetséges, s ekkor indokolt lehet az öngyilkosság. A másik eset az, amikor az ember úgy érzi, hogy már csak az őt körülvevő többiek, a közösség, a *társadalom terhére* van. Ezen érv – talán meglepő módon – már Morus Tamás *Utópiájában* is megjelenik más, öngyilkosságot, kegyelem- vagy kívánatra ölést, illetőleg az öngyilkosságban való közreműködést, s az eutanáziát támogató érvekkel együtt végső stádiumba érkező, súlyosan beteg, nagyon szenvedő alanyok élethelyzeteire alkalmazva. Mivel eszmetörténeti szempontból is fontos a teljes érvelés minden eleme, ezért pontosan idézzük a szóban forgó szövegrészt: „A betegeket, mint említettem, nagy odaadással ápolják és semmit el nem mulasztanak, amivel egészségét vissza tudják adni, legyen az orvosság vagy táplálék. A gyógyíthatatlan betegségben szenvedőket is ápolják, vigasztalják és általában a csillapítás minden nemével könnyítenek rajtuk. Ha azonban a betegség nemcsak gyógyíthatatlan, de állandó kínlódással és gyötrellemmel is jár, akkor a papok és hatósági személyek igyekeznek rávenni a beteget, hogy ne habozzék meghalni, hiszen az élet kötelességeinek többé megfelelni nem tud, másoknak s önmagának terhére van, túléli saját halálát, csak a dögvészt, a ragályt táplálja magában, minthogy az élet neki csak gyötrellem. Inkább jó

⁷¹ Cathrein 1901: 56. o.

⁷² Uo.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Vö. Cathrein 1901: 56-57. o.

⁷⁵ Cathrein 1901: 59. o.

reménységgel lévén, váltsa meg magát ettől a keserű élettől, amely úgyis börtön és kínpad az ő számára, vagy legalább engedje, hogy beleegyezésével mások vegyék el tőle az életet. Ez esetben bölcsen cselekszik, mert halálával nem az élet kellemességeit, hanem gyötrelmeit szakítja meg, sőt jámborul és fennköltén cselekszik, mert papok tanácsának engedelmeskedik, akik isten akaratát tolmácsolják. Akiket ilyenformán meggyőztek, azok önkéntes éhezéssel vetnek véget életüknek, vagy pedig kábítószer vesznek magukhoz, s így múlnak ki, mit sem érezve a halálból. Akarata ellenére azonban senkitől sem veszik el életét, s a róla való gondoskodást sem csökkentik. Különös tiszteletben részesülnek viszont azok, akik a fentebbi módon meggyőzve hálnak meg. Azokat azonban, akik a papok és a szenátus jóváhagyása nélkül lesznek öngyilkosok, nem méltatják sem temetésre, sem elégetésre, hanem elhantolatlan testüket gyalázatra mocsárba vetik.”⁷⁶ Morus nemcsak elfogadhatónak, hanem bölcsnek, fennköltnek és jámbornak is nevezi tehát a halálba segítés, illetve küldés előbb említett esetekben alkalmazott módozatait. E sorokat olvasva gyakorlatilag az öngyilkosságra való rábeszéléstől értesülhetünk, például papok „Isten akaratára” való hivatkozásával, s az ilyen tettek dicsérete megdöbbenheti az olvasót; felmerülhet a kérdés: az ő megközelítésében abszolút érték-e az ember, minden ember személyi léte, élete? Több mint indokolt tehát Cathrein kérdésfeltevése, miszerint rendkívüli esetekben van-e korlátolt rendelkezési joga az embernek saját élete felett (az öngyilkosságra való rábeszélés, arra való felbujtás eseteit most nem is vesszük számításba). Cathrein válasza azonban - hiteles keresztényi módon - nemleges. Aki ugyanis nem tulajdonosa egy valamely dolognak, az csupán a tulajdonos kifejezett vagy hallgatóságos felhatalmazásával rendelkezhet a dolog felett, s anélkül nem pusztíthatja el azt. Csakhogy ilyen felhatalmazásról nem lehet szó. *Kifejezett felhatalmazás* nem található a Szentírásban, *hallgatóságos* „felhatalmazást is csak akkor lehet józanul feltételezni, ha az első és legfőbb cél, a mely miatt az ember a földön él, valamikor elérhetetlen volna.”⁷⁷ Ez a helyzet azonban – mint már mi is írtuk – nem állhat elő a keresztény felfogásban, minthogy az emberi élet legfőbb célja, Isten szolgálata és dicsérete mindenkor, minden helyzetben lehetséges, vagyis sohasem elérhetetlen cél, hiszen legalább úgy megvalósítható, hogy keresztjét alázattal és hűen viseli a szenvedő. Sőt, éppen a „legnehezebb megpróbáltatások óráiban kínálkozik a legkedvezőbb alkalom, hogy a legszebb, Istennek leginkább tetsző erényeket gyakorolja és magának hervadhatatlan babérokat szerezzen az örök életre.”⁷⁸ Cathrein érve tehát végső soron teológiai. A kérdés az, hogy ezen élethivatás, amelyről Cathrein ír, csak a hívő keresztény ember esetében létezik-e, vagy evilági kontextusban felismerhető és betöltendő a nem hívők esetében is? Az egyik meghatározó válasz-lehetőséggel nem is maradunk sokáig adósok, hiszen Viktor E. Frankl vonatkozó nézeteinek bemutatására nemsokára sort kerítünk. Cathrein válasza a kérdésünkre egyrészt az, hogy az ember hősies erénygyakorlása például szolgálat lehet a társadalom, a környezet számára, s ezen érdemszerzés lehetősége élet-értelmet adhat egy súlyosan szenvedő számára is, másrészt úgy tartja, hogy ha az embert Istenétől, Teremtőjétől és Végcéljától elszakítjuk, akkor elvileg lehetnének olyan körülmények, amikor indokolt és jogos lehet az öngyilkosság elkövetése. De éppen ezen antropológiát igyekszik cáfolni, amely jogossá tenné az öngyilkosság bizonyos életszituációit, s állítja, hogy nem léteznek olyan rendkívüli esetek, amelyek erre okot adhatnának. Ráadásul ezek megállapítása is felettébb kétséges, hiszen ki bírálhatná el ezen helyzetek rendkívüliségét, s így az öngyilkosságra való feljogosítottságot? – teszi fel a kérdést Cathrein. Maga az érintett a rendkívül zaklatott állapotában, beszűkült tudatában? Ő ugyanis nyilvánvalóan sok esetet ilyennek ítélné meg, míg a kívül álló többiek semmiképpen sem tekintenék ezen helyzeteket indokolt öngyilkossági szituációknak.

II.6. David Hume: az öngyilkosság a természeti törvénnyel nem ellentétes

⁷⁶ Morus Tamás: Utópia. ford. Kardos Tibor, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989. 102-103. o.

⁷⁷ Cathrein 1901: 57. o.

⁷⁸ Uo.

David Hume nem annyira az erényes, mint inkább a *kellemes és fájdalommentes* élet, mint boldog élet lehetőségét tekinti az öngyilkosság kérdése esetén mérlegre helyezendőnek. Ha annak feltételei a fájdalom miatt nem állnak fel, s az élet gyötrelme, *boldogtalan*, akkor indokolt, s helyes tett az öngyilkosság – írja. Antropológiájában nem egy transzcendens, s nem is az erényes élet lehetősége méri egy emberi élet értelmességét, s így értékét, hanem végső soron a kellemes élet folytathatósága, aminek *mindenki maga* saját személyében a végső ítése.

Szerinte teológiailag és filozófiailag is téves azon állítás, miszerint azért lenne tilos az öngyilkosság, mert azon tettével az öngyilkos az isteni Gondviselő tervébe avatkozna bele. Egyrészt az ember számos módon amúgy is *beleavatkozik* helyesen a *természet törvényeibe*, másrészt a *Gondviselés* útját az ember nem is tudja befolyásolni, még kevésbé abba beleavatkozni, hiszen az szükségképpen és ugyanakkor *áttételesebben* érvényesül az emberi cselekedeteken túl. Bizonyos tekintetben istenkáromlás – olvashatjuk nála⁷⁹ – azt „hinni, hogy egy teremtett lény megzavarhatja a világ rendjét, vagy beleavatkozhat a gondviselés dolgába.” Esszéjéből az tűnik ki, hogy az ember életét úgy tekinti, mint amivel nincsen személyes terve Istennek. Egy ember élete nem bír több jelentőséggel a nagy *kozmosz természet* vonatkozásában, mint egy osztrigáé⁸⁰ – hangzik a filozófiaivá emelt, végső soron biológiai-naturalista érv. De ha fontosabb dolog is lenne – írja -, a *természet rendje* arra *kényszerítette* az embert, hogy saját *maga döntsön* élete felől, minthogy az emberi belátásra bízta az emberek sorsát minden esetben. Nincsen tehát a kozmosz természetben egy keresztény *teológiai* értelemben vett *teleológiai rend*, de az ember életének sincsen keresztényi értelemben vett *transzcendens* irányultsága, ami életének objektív értéket és őt meghaladó értelmet adna. Amit Hume magyarázatként felvázol az öngyilkosság vonatkozásában, az voltaképpen egy kozmosz ezotéria.

Ha és amennyiben az emberi élet felett való rendelkezés a Mindenható olyan felségterülete lenne, amibe nem lehet beavatkozni, így az élet erőszakos eldobása az ő *felsőjogainak* megsértése lenne, akkor az *élet megőrzésére* tett lépések, tettek is annak kell hogy minősüljenek⁸¹ – olvashatjuk Cathrein rosszállását is kiváltó meglepő érvelését. Ha tehát az *emberi élet* az ő felségterülete, akkor következetesen gondolkodva az élet megvédése és annak elpusztítása érdekében is egyaránt bűnös dolog lenne *közbeavatkozni* – érvel Hume. Ez nyilván abszurd következtetésekre vezetne. Mivel lehet az élet védelmében cselekedni, így az erőszakos önkezü haláláért is lehet tenni minden bűn elkövetése nélkül - legalábbis Hume újszerű érvelésében, amelyben az emberi értelmet, s az emberi élet értelmességét nem hatja át az Isten tervének logosza. Isten tehát - Hume szerint - nem az emberi élet ura (vagy legalábbis „csak” a gondviselés áttételes csatornáin az), így az öngyilkosság sem jelenti felségjogainak megsértését.

Ha bűnös dolog lenne a dolgok természetes rendjébe bármilyen módon *beavatkozni*, akkor egy valaki fejére esni készülő kő elhárítása is az élet védelmében bűnös tett volna – írja egy helyütt, amely okfejtés Cathrein dühödt kritikáját is kiváltja. Amiképpen az ember saját hasznára beavatkozhat a *dolgok természetes, ok-okozatos rendjébe*, például elterelheti a nagy folyókat, úgy minden bűn elkövetése nélkül elvezethet néhány csepp vért ereiből, annak „természetes medréből”, hogy saját halálát okozza – hangzik az akár cinikusnak is ható egyik érve.

A gondviselésnek azt a szerepet tulajdonítja meglehetősen bizarr módon, hogy megadta az *erőt* ahhoz, hogy az ember megszabaduljon a fenyegető rossztól, önnön magának saját kézzel történő megölése révén.⁸² A „gondviselés” ezen kifordított, kifacsart értelmét még az abban hagyományos értelemben hívók ellen is fordítja úgy, hogy egyfajta fatális „sors”-nak értelmezi azt: „A gondviselés ellen Önnek van oka háborogni, ki balgán azt képzei, hogy nincs ereje, és még akkor is meg kell hosszabbítania a gyűlölt létezését, ha fájdalommal és betegséggel, szegénnyel és szegénységgel terhes.”⁸³ Balga tehát szerinte azon beteg, illetve azon szegény, aki alázattal és Isten iránti engedelmességgel tűri sorsát az isteni megsegítő Gondviselésben bízva. Érvelésében

⁷⁹ Hume: i.m. 341. o.

⁸⁰ Hume: i.m. 337. o.

⁸¹ Hume: i.m. 338. o.

⁸² Uo.

⁸³ Hume: i.m. 338-339. o.

kiérezhető egy kifejezetten cinikus él. A kauzális természeti folyamatok és a gondviselés-szerű életesemények kapcsolatát több helyütt is helyesen problematizálja, más helyütt azonban összekeveri azt vagy egyenesen cinikusan össze is zavarja. Egyrészt elveti, hogy minden sorscsapást kénytelen legyen ez ember Isten gondviselő kezéből fogadni, másrészt azt írja, hogy ha saját kardjába dől az ember, az ugyanúgy Isten kezétől származik, mintha a halál egy szakadék, egy oroslán vagy egy valamiféle láz által történt volna.⁸⁴ Tehát egyfelől – helyesen - amellet érvel, hogy az embernek rosszat okozó kauzális természeti történéssort általában meg lehet szakítani és el lehet téríteni (pl. betegség), hiszen azok nem Isten rendelései, másrészt viszont ha a halálát okozó történéssort idéz elő akaratlagosan (kardba dőlés), akkor azt olyannak mutatja be módfelett cinikusan, mit ami azonos azzal, ha elkerülhetetlen eseménysor okozza az ember halálát (szakadékba zuhan vagy oroslán felfalja), s ezek szerinte mind a gondviselő keze által történnek (!). Abban igazat kell neki adnunk, hogy az embert fenyegető eseménysort az embernek természetesen nem csak meg lehet, hanem meg is kell szakítania. Azonban az ember nem indíthat a keresztény értelemben vett természetes erkölcsi törvény szerint akaratával önhatalmúlag, pusztá tetszése szerint olyan okozatos eseménysort, ami halálát idézné elő. *Fatalista* és logosz nélküli, naturalista *determinisztikus* érveket elősorolva azt írja, hogy *minden teremtmény minden képessége a teremtőtől származik, így az öngyilkossághoz való erő és az arra való képesség is tőle való*. Mintha azt állítaná, hogy minden képességgel való bármiféle élés, annak morális értékétől függetlenül gondviselés-szerű, s így „természetes”. A működést biztosító elv és az az eseménysorozat is, amelyet megghiúsítani igyekeznek a lények, a gondviselő műve; akármelyik elv is kerekedik felül bennük, az az Isten rendelése szerint történik, így az öngyilkosság is ekképpen tekintendő: annak megtörténtének pusztá tényéből arra lehet következtetni, hogy az volt a gondviselő számára a kedvesebb – írja Hume.⁸⁵ A teremtett emberi világban, úgy tűnik, szerinte nem a helyes értelem vezérli a tetteket a helyes cselekvés teleologikus rendjében: így válik nála az öngyilkos ereje a gondviselő rendjének részévé. Az emberben működő erők és cselekvések azon isteni gondviselés vezérelte elvek és képességek következményei tehát, amelyeket a teremtő és gondviselő ültetett az emberekbe, s ez szerinte áll az öngyilkos tette is, amely így nem sérti meg az isteni gondviselést, mivel „nem ér fel odáig az emberi ártó szándék”.⁸⁶ Olybá tűnik tehát esszéjéből, hogy az öngyilkos tett azért lenne a morálisan semlegesített, logosz-mentesített naturalisztikus-ezotérikus kozmikus térben gondviselés-szerű, mert előre elrendelt minden szabadnak ható tett, vagyis voltaképpen nincs is szabad akarat: az öngyilkosság tehát nem a szabad akarat műve, hanem csak az alany élheti meg az ő perspektívájából ekképpen a tettét.

Egy modern babona azt állítani, hogy a teremtő elleni lázadó istentelen dolog az öngyilkosság – állítja, hiszen a természeti rendben való minden ügyködés, munkálkodás végül is ugyanazt teszi, mint az öngyilkos: a *természetben változást okozó* föld megművelése, ház építése avagy az óceán hajón való átszelése nem istentelen bűn? – teszi fel a meghökkentő párhuzamot vonó kérdést. Amint a római babona úgy tartotta, hogy istentelen dolog a folyókat eltéríteni, mert az a természet előjogait támadja, s amiként a francia babona úgy tartotta, hogy istentelen dolog az embereket „himlő ellen beoltani vagy kórságok és betegségek szándékos előidézésével elbitorolni a gondviselés teendőit”⁸⁷, úgy babona szerinte azon a nézet is, hogy az öngyilkosság istentelen dolog volna. Mindezen esetekben az *emberi erőket* és *szellemi képességeket* az ember arra használja – érvel -, hogy valami *újítást* vezessen be a természet rendjében, így az előbb említett tevékenységek *azonos természetűek*, így vagy mind bűnösök vagy pedig egyikük sem az. Nem látja Hume, hogy az emberi élet, mivel az az ember létének határfeltétele és így egyben egyfajta lényegi eleme, az *minőségileg* több és más, mint bármely más természeti tényező, természeti lény vagy természetes folyamat, ezért sem lehet az emberi élettel, mint *naturális tárggyal* bánni. Kimondhatjuk: az emberi létre vonatkozó természetjogi logosz eltűnik Hume érveléséből.

⁸⁴ Hume: i.m. 339. o.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Hume: i.m. 340. o.

⁸⁷ Uo.

II.7. Holbach: a természeti szükségszerűség vezeti az öngyilkos tettet

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az öngyilkosság filozófiájának vonatkozásában a *szükségszerű determinizmus* elvét a legkövetkezetesebben Holbach érvényesítette *A természet rendszere* című művében. Cathrein egyébként meg sem említi a nevét, hanem csak művének címét, amikor utalva rá kritizálja az ő felfogását is.⁸⁸ Nem meglepő, hiszen *A leleplezett kereszténység*⁸⁹ című munka e szerzője a lehető legtávolabb áll a keresztény természetjogi felfogástól filozófiájában és annak konkrét gyakorlati filozófiai konklúzióit tekintve.

Holbach az öngyilkosság tekintetében a következő állításokat teszi, amik jól mutatják a *szükségszerű törvényszerűségek* által fémjelzett felfogásának a lényegét, amelyet az öngyilkos tettere is alkalmaz: „az öngyilkos nem gyalázza meg – mint állítják – a természetet, vagy ha úgy tetszik, ennek alkotóját; a természet ösztönzését követi, rálépve az ő részére egyedül nyitva hagyott útra, hogy távozzék szenvedései köréből; a természet tárja szélesre a kaput, melyen át kilép a létezésből; nem sértheti meg, a szükségszerűség törvényeinek téve eleget, hiszen ennek vaskeze – miután eltörte az életét kívánatosná tévő és őt önmaga fenntartására ösztönző rúgókat – elébe tárja: távoznia kell arról a helyről vagy abból a rendszerből, ahol túl rosszul érzi magát ahhoz, hogysem ki akarna tartani benne.”⁹⁰ Gondolatmenetére még vissza fogunk térni, de most nézzük meg közelebbről, hogy miként látja Hume az öngyilkos kozmikus rendben való helyét, helyzetét, s ehhez igazodva egészítjük ki elemzését Holbach ide vonatkozó meglátásaival.

II.8. Hume: a kozmikus érv az öngyilkosság mellett

A Cathrein által is visszatérően említett tradicionális kozmikus szemléletű érv, miszerint az embert Isten állította meghatározott őrhelyére, s addig ott ki kell tartania, amíg őt onnan vissza nem hívja Isten, az előbbiekhöz hasonló módon kerül neutralizálásra Hume érvrendszerében. Miután ismerteti az előbb említett elvet, azt kérdi: miből lehet megtudni, hogy a gondviselés erre a posztra rendelte a konkrét embert? Az ember születése számos ok hosszú láncolatának következménye, amelyek közül sok, sőt, a legfőbb okok a legmeghatározóbb személyek akaratlagos cselekvésének következményei. Ezen tetteket azonban a Gondviselés vezérelte, amelynek „*jóváhagyása vagy együttműködése nélkül semmi sem történik a mindenségben*”.⁹¹ De ha ez így van, akkor az öngyilkos önszántából történő halála sem történik jóváhagyása nélkül – szögezi le determinisztikus alapállásból a tézist. Ha az ember úgy érzi, hogy a *fájdalom* és a bánat túlon túl megpróbálta türelmét, hogy már elment az *életkedve*, akkor ebből arra *következtethet* az ember, hogy „posztomról a lehető legvilágosabb és legfelreérthetlenebb szavakkal visszarendeltek.”⁹² Mindezek megértéséhez ismernünk kell Hume morálfilozófiáját és ismeretelméletét, mindazonáltal annyi sommásan megállapítható, hogy több mint merész fordulatot vezetett be a szóban forgó teória értelmezésében. Azt vallja, hogy az embert valóban a gondviselő helyezte oda, ahol most van, de úgy tartja, hogy ezt a helyet az őrhelyelhagyás bűnének elkövetése nélkül bármikor elhagyhatja, amikor okot látva rá azt jónak látja.⁹³ Mintha azt mondaná, hogy a katona mindenféle jogsértés nélkül elhagyhatja bármikor az őrhelyét, ha nagyon megunta az ácsorgást, vagy mert ha módfelett fázik és álmos, s ráadásul az önhatalmú őrhelyelhagyást kifejezett parancs teljesítéseként kell értelmezni. Makrokozmosz eszotérikus szellemfilozófiájában úgy tartja, hogy a konkrét ember halála után is az elvek, amiből az adott ember felépül, a világmindenségben továbbra is ellátják

⁸⁸ Cathrein 1901: 55. o.

⁸⁹ Holbach: *A leleplezett kereszténység vagy a keresztény vallás alapelveinek és hatásainak vizsgálata*. ford. Gáspár Endre, Hungária Könyvkiadó, Budapest, MCMXLIX.

⁹⁰ Holbach 1978: 216. o.

⁹¹ Hume: i.m. 340. o.

⁹² Uo.

⁹³ Hume: i.m. 341. o.

majd a dolgukat, s e hatalmas szerkezetben ugyanolyan hasznos szerepet töltenek majd be, mint amikor még az adott embert magát alkották. A változás az öngyilkosság után a világmindenség vonatkozásában pusztán annyit tesz, mint hogy a szobámban vagy kint a szabadban tartózkodom-e.⁹⁴

II.9. Hume: az ember öngyilkosságával nem árt a társadalomnak

További érveivel azt állítja, hogy az ember nem árt a társadalomnak öngyilkosságával – amely régi érv az öngyilkossággal szemben –, legfeljebb már nem tesz több jót, ami nem sérelem, vagy csak minimális mértékben az. A társadalom számára *teendő jó* tevésére vonatkozó kötelezettségek mind *viszonosságokon* alapulnak: mivel élvezem annak előnyeit, ezért vagyok kötelezett előmozdítanom az érdekét, javát. Ha viszont az ember kivonul belőle, megszűnik ezen kötelezettsége. De, ha örökké fenn is állnak a jó tevésére vonatkozó kötelezettségeink, akkor is vannak annak ésszerű határai: nem vagyunk, nem lehetünk kötelesek egy kis jót tenni a társadalomnak azáltal, hogy ezzel nagy hátrányt okozunk magunknak – érvel. Ha viszont az ember kifejezetten a közösség, a *társadalom terhére* van, mert például megakadályoz valakit abban, hogy sokkal hasznosabb (!) dolgokkal foglalkozzon, s ha ekkor valaki lemond az életéről, akkor kifejezetten dicséretes dolog az öngyilkossága – írja. A legtöbb ember fejében egyébként éppen ilyen helyzetben fordul meg az önkezűség által való halálba történő átmenetel lehetősége, gondolata – olvassuk nála.

Az Istennel szembeni, majd a társadalom iránti köteleességek után azt vizsgálja meg, hogy az *önmagunk felé* való köteleességeket sérti-e az öngyilkosság. Arra jut, hogy ezen tett gyakran összhangban állhat *érdekünkkel* és az *önmagunk felé viselt köteleességünkkel* (!) mindazon alkalmakkor, amikor betegség vagy a szerencsétlenség terhessé vagy a megsemmisülésnél is rosszabbá teszi az ember életét. Az ember addig nem dobja úgyszemint el az életét, amíg azt érdemes megtartani – érvel –, hiszen a *halálfélelem* olyan erős, hogy kisebb indítékok nem elégségesek a halál önkéntes, önkezű erőszakos felvállalásához. Azonban itt visszaigazolván látjuk Montesquieu meglátását – és felidézhetjük Holbach megjegyzését – az angolok öngyilkosságainak különösségéről, hiszen Hume is úgy tartja, hogy a *búskomorság* vagy a gyógyíthatatlan *lelki baj* is indíték lehet a halál önkézzel történő meghívásához, amely bajok megmérgezték az öngyilkos minden örömét, és így olyan lelki gyötrelmeknek volt kitéve, *mintha* a legnagyobb csapásoktól szenvedett volna.⁹⁵ Az öngyilkosság, mint *lelki okok* következménye is megjelenik tehát ezen a ponton az érvek sorában.

II.10. Holbach: az öngyilkos kénytelen volt ezt a szükségszerű utat járni

A lelki, mentális problémákból elkövetett öngyilkosság témájában Holbach jóval alaposabb és hitelesebb elemzést ad, voltaképpen hasonló megközelítésből, de oly módon, hogy következetesebben követi axiómáját, az oksági determinizmus elvét: „Eszerint abból, hogy valaki öngyilkos lett, arra kell következtetnünk: az élet már nem kellemes dolog, hanem végtelen szenvedéssé vált számára s előtte a lét minden vonzóerejét elvesztette; nincs az egész természetben semmi, ami vonzaná; e természet elvesztette szemében varázsát s amint megzavart ítélőkészsége a létet a nemléttel hasonlítja össze, utóbbit – úgy látja – előnyben kell részesítenie az előbbivel szemben.”⁹⁶ Rámutat arra, hogy az öngyilkosságot általában *nem racionális megfontolásokból* követik el, ahogy azt hajlamosak vagyunk hinni az eddig kifejtettekből, hanem sokkal inkább *lelki*

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ Hume: i.m. 343. o.

⁹⁶ Holbach 1978: 215. o.

problémák következményeként: „[...] de egyáltalában nem elvek készítetik az embert ilyen erőszakos elhatározásokra: gondok által megkeserített vérmérséklet, epés és mélabús alkat, egyéb természeti hibák, a gépezet valamely zavara, vagyis a szükségszerűség, nem pedig értelmi okoskodás szüli az emberben önmaga megsemmisítésének szándékát. Míg értelme megmarad és van még reménye, semmi sem készíteti erre a lépésre, minden szenvedés egyedüli balzsamára. Ami az olyan szerencsétlent illeti, aki nem vesztheti szeme elől fájdalmát és gyötrelmeit, állandóan tudatában lévén jelen szenvedéseinek, kénytelen egyedül ezektől tanácsot kérni.”⁹⁷ Míg tehát Holbach jó érzékkel tapint rá bizonyos *lelki eredetű bajok okozati* jellegére meghatározott öngyilkosság-típusok vonatkozásában, addig ugyanakkor nagymértékben el is túlozza azok *szükségszerűen fatális* kimenetelét, mintha minden öngyilkosság szükségszerűen elkerülhetetlen lett volna, mert csak így tudja érvényesíteni axiómáját, az emberi szabad akaratot kiiktató *szükségszerű okság* elvét: „Mivel az élet általában véve minden jó között a legnagyobb jó, fel kell tételeznünk, hogy a tőle megválókat ellenállhatatlan erő mozgatja. Szerencsétlenség, reménytelenség, a mélabú okozta megzavarodás tetőfoka viszi az embert öngyilkosságba. Ellentétes indítóokoktól mozgatva, - mint fentebb mondtuk – kénytelen a halálhoz vezető középutat követni: ha az ember nem szabad élete egyetlen percében sem, még kevésbé szabad a befejező aktus idején.”⁹⁸ Mint majd látni fogjuk, a pszichiáter Viktor E. Frankl egészen más nézetet van e kérdést illetően.

II.11. Hume: az öngyilkos jó példája a társadalom számára

A legneuralgikusabb pontok egyike, hogy Hume az öngyilkosságot a társadalom számára adott *jó példának* titulálja: amennyiben terhessé válik a létezés, akkor a bölcsesség és a bátorság arra sarkall, hogy gyorsan megszabaduljunk tőle, amely az „egyetlen módja annak, hogy hasznára legyünk a társadalomnak, olyan példát mutatva, mely, ha követik, megőrizné mindenkinek az esélyét arra, hogy az életben boldog legyen, és egyúttal hathatós mód lenne arra, hogy megszabaduljon a nyomorúság veszélyétől.”⁹⁹ Az egyénileg és társadalmilag gyakorolt öngyilkosság praktikája tehát egy ilyen felfogás szerint a boldog (kellemes) élet szabályozója és biztosítója. Azt hisszük nem kell bizonyítani azt, hogy ezen koncepció a lehető legtávolabb áll a keresztény természetjogi felfogástól. Továbbá a „végső zsilipként” az öngyilkosság lehetősége által mért és szabályozott „boldog” élet ideája komoly egyéni életvitelbeli és tömeges szociális problémákat is okozhat. A boldog élet az értelmes és erényes lét következménye – meglátásunk szerint, s Viktor E. Frankl nézetével összhangban -, amelyre nem lehet közvetlenül törekedni, s különösen nem lehet annak aktuális hiányát az élet értelmetlenségeként elkönnyvelni, de mindezekről majd később fogunk még szót ejteni.

II.12. Hume: a Bibliával és a kereszténység elveivel nem ellentétes az öngyilkosság, amelyet a természeti törvény sem tilt

Hume végső konklúziója az, hogy sem a Szentírás, sem a kereszténység törvényei nem tiltják az öngyilkosságot. A Szentírás meghagyta e tekintetben az ember természetes szabadságát. Igaz ugyan, hogy a Szentírás „ajánlja a gondviselésbe való belenyugvást; ez azonban csupán azt jelenti, hogy fogadjuk alázattal az elkerülhetetlen csapásokat, de nem vonatkozik azokra, amelyek kellő bölcsességgel vagy bátorsággal elkerülhetők.”¹⁰⁰ Az öngyilkosság tehát olyan bölcs és bátor tett, amivel elkerülhetők az elhárítható bajok? De hát minden baj és sorscsapás „elkerülhető” végső megoldásként öngyilkossággal – tehetjük hozzá –, így ezen megközelítésben voltaképpen nincs is

⁹⁷ Holbach 1978: 215. o.

⁹⁸ Holbach 1978: 216. o.

⁹⁹ Hume: i.m. 343. o.

¹⁰⁰ Uo. d. jegyzet

olyan elkerülhetetlen sorscsapás, amit el kellene viselni. De, ha a mózesi törvény tiltaná is az öngyilkosságot a „ne ölj” parancsában – hozza végső érvét Hume -, a mózesi törvények már mind réges-régen eltörlésre kerültek, hacsak nem lettek a természeti törvénybe foglalva. Ez utóbbi azonban – mint már kifejtettük – nézete szerint nem tiltja az öngyilkosságot.¹⁰¹

II.13. Cathrein: az öngyilkos megsérti az önszeretet törvényét és vét a társadalommal szemben is

Cathrein érvelésében az öngyilkos tétével az önmaga iránti szeretetet is megsérti.¹⁰² Úgy látszik tehát, hogy az önszeretet is előírt kötelesség azon túl, hogy az ember általában természetadta módon szereti is magát. A kérdés az, hogy helyesen szereti-e? Mert, ha igen, akkor nem vet véget az életének, mert értelme ez ellen indítja.

Az öngyilkos továbbá gonosz tétével vét a társadalommal szemben is – mutat rá Cathrein.¹⁰³ Ezen érv előzményei egészen Arisztotelészig nyúlnak vissza. Arisztotelész azt írja, hogy aki magát haragból megöli, az a törvény ellenében teszi készakarva igazságtalan tettet, de kivel szemben?¹⁰⁴ Az állammal és nem önmagával szemben – válaszolja, „hiszen a maga jószántából szenved, márpedig igazságtalanság senkivel sem történhet a maga akaratából”.¹⁰⁵ Ezért is bünteti az állam az ilyen cselekedetet.

Azt mondhatjuk, hogy a Hume által felvázolt öngyilkos vét a társadalom ellen egyrészt rossz példájával, minthogy másokat is erre ösztönöz. Mint már bizonyítottan tudjuk, az öngyilkosság, mint „hathatós problémamegoldás” valóban erős *szocializációs mintaként* hat bizonyos területeken és (szub)kultúrákban. Ezen kívül, folytatja Cathrein, aki saját életét megveti, az *másokét* sem becsüli sokra.¹⁰⁶ Így az öngyilkos másokat is arra indít tétével, hogy a többiek életét se becsüljék nagyra. Aki önkezével vet véget életének, az továbbá egy hasznos *tagjától jogtalanul megfosztja* a közösséget és a társadalmat – írja Cathrein. Márpedig erejéhez képest és hivatásának megfelelően mindenkinek hozzá kell járulnia a társadalomhoz, abban közre kell működnie. Az emberiség egy nagy társaság, márpedig minden *társaság tagjai* arra kötelezettek, hogy a társaság *közös céljáért* valamiképpen munkálkodjanak. Az ember az erkölcsi rendet bármikor betartani képes, ezért erényes életével, türelme és imája által mindenkor a többiek hasznára lehet. Viktor E. Frankl ezt illetően arra mutat rá, hogy az is aktuális értelmet adhat egy magatehetetlen idős ember életének, hogy őt szerettei *szerethetik*, s ezáltal az ő életük értelmét is gazdagíthatja szeretetre méltó lényével sanyarú, szenvedő élethelyzetében.¹⁰⁷ Cathrein végezetül arra is felhívja a figyelmet, hogy egy család vagy egy társaság sokszor egy ember életétől függ, vagyis az embereket a sors szorosan *egymástól teszi függővé*.¹⁰⁸ Gondoljunk arra, hogy az anya önkezü halálát miként élik meg a gyerekei, vagy a családfenntartó apa és férj öngyilkossága milyen mértékben megrázhatja a családot. Cathrein azonban azt is megemlíti, hogy számos társadalmi élethelyzet arra a feltevésre

¹⁰¹ Hume: i.m. 344. o. d. jegyzet

¹⁰² Az önszeretet nem csak hajlam, hanem a Másik, a többiek szeretetének alapja és mércéje, így fontos, hogy az meglegyen és helyes tartalmú és mértékű legyen. Az önszeretnek így komoly erkölcsi és szellemi tartalma van, amely tudatos gondozást és lelki-szellemi önszabályozást kíván: „A lét megőrzésére való hajlamot azonban nem lehet a testi létezés síkjára korlátozni, ahol először jelentkezik. A legradikálisabban a szellemi síkon jelentkezik, ahol hajlamos egybeesni a jó iránti természetes érzéssel; kialakítja bennünk azt a kezdeti önszeretetet, amely a mások iránti szeretet szükséges alapja, minden önző magunkbafordulás előtt. Ilyen a szeretet szükségletének forrása. E szellemi hajlam, amely gyakran rejtve marad a felszíni vágyak alatt, minden mást legyőzhet, ha erőre kap, beleértve az egészség és a testi élet szeretetét is, ahogyan azoknál történik, akik nélkülözéseket és szenvedéseket viselnek el, sőt akár életüket is feláldozzák azokért, akiket szeretnek, az igazságért, az igazságosságért vagy a hitért. Ezt cselekedve a legjobb módon szeretik önmagukat, ahogyan már Arisztotelésznel megjegyezte.” Servais Pinckaers: A keresztény erkölcsoteológia forrásai. Paulus Hungarus- Kairosz, 2001. 432. o.

¹⁰³ Cathrein 1901: 58. o.

¹⁰⁴ Arisztotelész 1997: 183. o. 1138a. 15.

¹⁰⁵ Uo. 1138a. 15.

¹⁰⁶ Cathrein 1901: 58. o.

¹⁰⁷ Vö. Frankl 1997: 75. o.

¹⁰⁸ Cathrein 1901: 58. o.

alapul, hogy az *emberi élet tartamára legalább valószínűséggel számítani* lehet: számtalan szerződés és vállalkozás ezen alapul. Ebben is igaza van: például a mai generáció termeli ki a mostani nyugdíjasok nyugdíját, de mi lenne akkor, ha tömeges öngyilkosságok miatt valamely munkaerős generáció nem kívánna ebben az intergenerációs kockázatközösségben részt venni. Ekkor egy generáció kitermeli az akkori nyugdíjasok nyugdíját, de az ő számukra nyugdíjas korukban esetleg az őket követő ifjabb generáció releváns szegmense már esetleg életuntságból nem kívánja ugyanezt megtenni, minthogy inkább az öngyilkosságot választják tömegesen. Ilyen tettükkel a generációkon átívelő szolidaritási és igazságossági kötelezettség ellen is vétenének.

II.14. A logosz rehabilitálása: az öngyilkosság Viktor E. Frankl logoterápiájának szemszögéből

Viktor E. Frankl orvos, neurológus alkotta meg a logoterápiát, mely az ún. 'harmadik bécsi pszichoterápiás irányzat' Freud pszichoanalízise és Adler individuálpaszichológiája után. Frankl koncentrációs táborbeli tapasztalatai alapján igyekezett minél mélyebben megérteni az emberi hajtóerőket, és így kritikával fordulni az addig népszerű determinisztikus, redukcionista elképzelések felé. A logoterápia gyökerei az egzisztencialista filozófiában erednek (Frankl személyes baráti kapcsolatot ápolt többek között Schelerrel, Heideggerrel), és holisztikus emberképének alapvetése, hogy az ember legfőbb motivációja az *értelem keresése, az élet értelmének keresése, saját élete értelmének keresése*.

A logoterápia háromdimenziós emberképpel dolgozik. Az emberi személy testi dimenzióval, lelki dimenzióval és szellemi dimenzióval van felruházva. Utóbbi az ember sajátosan humán része, mely által képesek vagyunk öntranszcendenciára, mely távolságot tud tartani testi és pszichés dimenzióknak történéseitől, mellyel reflektálni tudunk önmagunkra, s melynek kifinomult érzékszerve a *lelkiismeret*. Frankl terminológiájában a lelkiismeret az „értelem-szerv”. Erről így ír: „Az értelmet nemcsak meg kell, hanem meg is lehet találni, és a keresésben a lelkiismeret vezeti az embert. ... Úgy lehetne meghatározni, mint azt a képességet, amely felkutatja a minden helyzetben benne rejlő egyszerű és egyedi értelmet.”¹⁰⁹ A lelkiismeret működése tehát egy tudattalan etikai érzékelés, amely egzisztenciális „alapfelszereltségünkhöz” tartozik.¹¹⁰

Frankl leírja, hogy az ember személyes életének értelmét nem kitalálja, megkeresi, megadja önmagának, hanem az értelem *felsejlik* előtte, *megszólítja* őt, melyet ő lelkiismeretével letapogat, és megvalósításáért *felelősséget* érez. „Az az értelem pedig, ami után kutat, mindig konkrét – kettős értelemben is: vonatkozik egyfelől az adott személy egyediségére, másfelől az adott szituáció egyszerűségére. A mindenkori értelem csak ad personam és *ad situationem* lelhető meg.”¹¹¹ Amikor az ember életértelemmel felruházva él, a logoterápia úgy tartja, védettebb a pszichés megbetegedésekkel szemben. Frankl idézi itt Nietzsche-t: „Aki életének van »miért«-je, az szinte bármilyen »hogyan«-t elvisel.”¹¹² Ellenkező esetben a logoterápia leírja az ember értelemkeresésének frusztráltságakor kialakuló *egzisztenciális vákuum* jelenségét. Frankl meglátása szerint nem kevés öngyilkosság vezethető vissza erre az egzisztenciális vákuumra, amikor az ember *értelmetlenség-érzéstől* szenved.

Orvosi lélegzõgondozás című munkájában megjegyzi, hogy „az értelem olyan fal, amely mögé már nem hátrálhatunk, amellyel tehát számolnunk kell: ezt a végső értelmet azért kell elfogadnunk, mert nincs lehetőség visszakerdezésre; s azért nincs lehetőség, mert amikor a létezés értelmére irányuló kérdésre akarunk válaszolni, az értelem létezése eleve feltételezett. Röviden, az ember hite az értelemben – Kant nyomán – transzcendentális kategória. Kant óta tudjuk azt is, hogy mindenképpen értelmetlen, ha olyan kategóriákon túlmenve is kérdezzük, mint a tér és az idő. Egyszerűen azért értelmetlen, mert a tér és az idő előfeltételezése nélkül nem vagyunk képesek sem

¹⁰⁹ Elisabeth Lukas: A logoterápia tankönyve. Agapé, Kiskundorozsma, 2011. 30. o.

¹¹⁰ Lukas 2011: 32. o.

¹¹¹ Viktor E. Frankl: Az egzisztenciaanalízis és logoterápia alapjai. In Péter Sárkány–Otto Zsóka (szerk.): Die Grundlagen der Logotherapie. A logoterápia alapjai. Kétnyelvű szöveggyűjtemény. Jel Kiadó, Budapest, 2010. 109. o.

¹¹² Frankl 1997: 78. o.

gondolkodni, sem kérdezni. Éppígy az emberi lét már eleve értelem nélküli lét, bármilyen kevésbé ismerjük is ezt az értelmet: van valami, ami mintegy előérzete az értelemnek, s az értelem sejtése az alapja annak is, amit a logoterápiában »az értelem akarásának« nevezünk. Akarja, vagy nem, elismeri, vagy sem – az ember hisz az értelemben, amíg csak él. Még az öngyilkos is hisz, ha nem is az élet – a továbbélés – de a meghalás értelmében. Ha valóban semmilyen értelemben nem lenne, nem lenne az értelmében többé – egy ujját sem tudná megmozdítani öngyilkossága érdekében.”¹¹³

Az ember az értelem keresése közben egyre csak frusztrálódik a mai társadalmi körülmények közepette, miközben a jóléti társadalom az ember számos szükségletét kielégíti, sőt egyes szükségleteket maga hoz létre. „Csak egy szükséglet marad ki, és ez az ember arra irányuló szükséglete, hogy életében, vagy jobban mondva minden egyes élethelyzetben értelmet találjon – megragadva és beteljesítve azt! Az értelem beteljesedése miatt az ember kész szenvedni is, ha erre van szükség. De fordítva, ha nincs az életnek felismert értelme, akkor az ember fűtül az életre, még akkor is, ha külsőleg mégoly jól is megy neki; bizonyos körülmények között ezután el is dobja azt.”¹¹⁴ A Kaliforniai US International University-n be tudták bizonyítani empirikus vizsgálatokkal, hogy mind az öngyilkosság, mind a kábítószer-függőség alapján véve az értelmetlenség-érzésre vezethető vissza. „Az értelmetlen élettől való szenvedés *értelemközpontú pszichoterápiáért* kiált.”¹¹⁵

Frankl azt a hasonlatot használja, hogy az öngyilkosságot elkövető hasonlít „[...] egy olyan sakkjátékosra, aki egy neki nehéznek tűnő állásnál – lesöpri a figurákat a tábláról. Ezzel nem oldja meg a problémát. Az életben sem oldódik meg egyetlen probléma sem attól, hogy az ember eldobja magától az életet. S miként ama sakkos sem a sakk-szabályokhoz tartja magát, ugyanúgy sérti meg az élet játékszabályait az az ember, aki az önkéntes halált választja. Ezek a játékszabályok nem azt követelik meg tőlünk, hogy mindenáron győzzünk, hanem azt, hogy soha ne adjuk fel a harcot.”¹¹⁶

Az öngyilkossági készletéstől szenvedő ember terápiás, logoterápiás megközelítése (mint *értelemközpontú pszichoterápia*), azáltal válik lehetségessé, hogy a terapeuta tudja, a *szellemi dimenzió* az emberben az, ami mindig ép marad, ami nem betegedhet meg. A logoterápia szemléletmódja szerint megbetegedhet a testi dimenzió, a lelki dimenzió, de a *szellemi személy* az emberben mindig ép marad. Frankltól megtudhatjuk, hogy még a skizofrén betegnél is tetten érhető a személy reflektálása önmagára, a pszichofizikai adottságaitól való időnkénti távolságtartás, sőt, egyenesen szembehelyezkedés, a pszichofizikai adottságai feletti öntranszcendencia. Ez a szellemi dimenzió dacoló hatalma. Következésképpen megdőlni látszik Holbach - és minden más determinista – elemzésében foglaltak öngyilkosságot magyarázó okainak helytállósága.

Frankl kifejti, hogy számos pszichés megbetegedés, mint például az endogén depresszió, és az öngyilkosság kezelésében a legfontosabb momentum megtanítani a betegnek a helyes *beállítódást érzelmeivel* kapcsolatban. Az érzelmek természetének megvilágításánál Frankl arról ír, hogy az érzelmek, mint például az ember által oly hön áhított *boldogság* önmagában mint *cél* nem intendálható, nem célozható be. A cél lehet egy *értelem megvalósítása*, egy *másik ember szeretete*, amely *értelemmel teli aktus következményeként boldogságot* él át az ember. Frankl így fogalmaz: „[...] túl kell lépnünk azon az előítéleten, amely szerint az ember alapján véve azon van, hogy boldog legyen. Mert amit ő valóban akar: hogy alapja legyen a boldogságra. S ha egyszer ez az alap megvan, a boldogság érzése magától bekövetkezik.”¹¹⁷ Ez adja az alapját annak, hogy az ember megértse, az érzelmek, az adott esetben oly mértékben *erős negatív érzelmek* nem lehet iránytű ahhoz, hogy *felelősen döntsön* az élete eldobásának kérdésében. Életünkben megtanuljuk más területeken, hogy az intenzív érzelmek nem döntés-előkészítő lépcső, hiszen például nem a legnagyobb szerelmi érzés idején kötünk felelősen házasságot, vagy tudjuk, hogy a gyermekekkel kapcsolatos erős pozitív érzelmek, szeretet nem elegendő iránytű egy gyermek vállalásához. Így van ez az öngyilkosság esetében is. A *beszűkülte érzelmi állapot* nem megfelelő alap egy felelős döntés

¹¹³ Frankl 1997: 225. o.

¹¹⁴ Viktor E. Frankl: Az ember az értelemre irányuló kérdéssel szemben. Kötet Kiadó, 1996. 45. o.

¹¹⁵ Uo.

¹¹⁶ Frankl 1997: 77. o.

¹¹⁷ Frankl 1996: 232. o.

meghozatalához. Az itt megjelenő *erős negatív érzélem* nem ok, hanem *következmény*, az öngyilkossági készletben megjelenő érzélem az *értelmetlenség-érzés természetes következménye*. Meg kell tanítanunk a betegnek – mondja a logoterápia –, hogy ne szolgálta ki magát ezen érzelmeknek, hiszen ekkor „rabszolgává alacsonyítja magát, és az általa létrehozott szabadságmegvonás börtönében sóhajtozik”.¹¹⁸

A szenvedőben az öngyilkossági motívumok beteg lelkiállapotból erednek, ezért szükségképpen megbízhatatlanok, hiszen az életunság egyfajta érzés, márpedig az érzések *nem érvek*, s amit keres – a probléma megoldását – így nem éri el. Az öngyilkosságban való segédkezés, közreműködés esetei tehát felvetik a kérdést: vajon jogunk van-e bármikor egy embertől elvenni az esélyt, hogy létét annak utolsó pillanatáig *értelemmel töltse meg*, még akkor is, ha már csak *beállítódási értékek* megvalósításáról lehet szó, tehát arról, hogyan viszonyul a páciens, a szenvedő éppen a szenvedéséhez, annak csúcs- és végpontján. A másik ember, adott esetben az orvos nem arra hivatott, hogy egy emberi élet értékes vagy értelmetlen voltát *elbírálja*.

Úgy hisszük, hogy a fenti érvek hathatósan cáfolják a hivatkozott sztoikusok, de különösen Hume és Holbach öngyilkosság mellett felhozott érveit. A filozófiai antropológiai vizsgálódások után végül nem marad most már más hátra, mint hogy a jogfilozófia megközelítésmódjából tekintsük át röviden az öngyilkosság kérdését.

III. Jogfilozófiai megfontolások az öngyilkosságról

A jog a személyközi viszonyokat szabályozza olyan jogtárgyak vonatkozásában, amelyek az igazságosság tárgyává tehetőek, vagyis nem kizárólagosan a magánerkölcs terejére tartoznak. Az öngyilkosság a mai meggyőződés szerint magánügy, pontosabban magánprobléma. Mint láthattuk, természetét tekintve inkább lelki, azaz pszichológiai problémák következményének tekinthető. A tételes jog akkor tud hatékonyan közbelépni, amikor az öngyilkosság jelensége a *személyközi cselekvési terébe* kilép, vagyis, amikor egy *másik személy* és annak *cselekvése* megjelenik. Tehát tudja szabályozni az *öngyilkosságban való közreműködés*, az abban való *segítségnyújtás*, az arra való *felbujtás* eseteit, de a *segítségnyújtás elmulasztását* is, ha valakit az öngyilkosságtól kellene megmenteni, akár akarata ellenére is.

Az, hogy az öngyilkosság manapság nem számít már büntetendőnek, nem jelenti azt, hogy *alapbűncselekmény hiányában* (öngyilkosság), ne lehetne az abban való *segítségnyújtást* büntetni rendelni, mondván, hogy *járadékossági* természete miatt a *részesség* sem lehetséges dogmatikailag, ha nincsen alapbűncselekmény, mert az öngyilkosság már nem büntetendő.¹¹⁹ A *jogdogmatikának* ugyanis mindenkor a *jogfilozófiai igazságokat* kell szolgálnia: így, ha már nem is büntetendő az öngyilkosság, a büntetőjog eszközével is feltétlenül védendő az *emberi élet*, mint *objektíve legfőbb értéket képviselő jogtárgy*. A büntetőjog erről nem mondhat le pusztán a jogdogmatikai „következetesség” logikai vagy esztétikai eszménye, a jogrendszer-koherencia miatt. Tehát, akkor is, ha jogdogmatikailag esetleg következtelen megoldást eredményez a szabályozás, az *alapbűncselekmény hiányában* is büntetendő kell legyen az *öngyilkosságban való közreműködés minden formája*, mert az emberi élet, minden ember élete objektíve feltétlen értéket képviselő jogtárgy, így *minden körülmények között* védendő. Az állam, a jogalkotó nem rendelkezhet olyan felhatalmazással, hogy a gyilkosság pönalizálásától eltekintsen. Az öngyilkosság is gyilkosság, így ott kell jogtechnikailag megragadni a büntethetőséget, ahol jogilag lehetséges, mert kilép a *személyközi dimenzióba* az interperszonális cselekvés révén: a részességnél.

Megemlíteném, hogy John Locke, a liberális demokrácia nagy teoretikusa is úgy tartotta, hogy mivel senki nem rendelkezhetett *élete felett önkényesen a természeti állapotban*, így ilyen

¹¹⁸ Elisabeth Lukas: Spirituális lélektan. Az értelmes élet forrásai. Új ember Kiadó, Budapest, 2002. 11. o.

¹¹⁹ A német büntetőjog-tudomány „járadékossági érvét” ismerteti Filó Mihály: „Mivel az öngyilkosság nem valósít meg tényállást, a részesség járadékos természete miatt nem indokolt az öngyilkosságban közreműködés büntethetővé nyilvánítása, feltéve, hogy a sértett az öngyilkosságot szabad akaratából (*freiverantwortlich*) követte el.” Filó Mihály: Az eutanázia a büntetőjogi gondolkodásban. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2009. 284. o.

jogot a 'nemo plus iuris' elve alapján *át sem ruházhatott megbízási szerződéssel* a polgári kormányzatra: „Senki sem adhat át ugyanis másnak nagyobb hatalmat, mint amekkorával ő maga rendelkezik; és senkinek sincs teljesen önkényes hatalma önmaga vagy másvalaki fölött, hogy elpusztítsa saját életét, vagy elvegye másnak az életét vagy tulajdonát”.¹²⁰ Az öngyilkosság tehát az *élet felett való önkényes rendelkezés*, amire senkinek nincsen eredendő *természetes joga* – ez a döntő érv Hume-mal szemben. Az állam ott, ahol a jog eszközeivel ezt meg tudja akadályozni, ott köteles is azt megtenni, mert másra nem is kaphatott felhatalmazást (Locke), így *köteles a büntetőjog eszközével tiltani az öngyilkosságban való közreműködés minden formáját*. Az öngyilkosság nem *természetes emberi jog* pusztán csak azért mert a büntetőjog eszközeivel nem büntethető értelmesen és hatékonyan. Így nem is lehet arra vonatkozó jog, hogy másvalaki *segítségét nyújtson* benne. Éppen ellenkezőleg: az államnak *objektív életvédelmi kötelezettségéből* fakadó elodázhatatlan feladata, hogy a büntetőjog eszközével védje az emberi életet, ha kell, az egyén akaratával szemben is. Az élet értéke és így annak védelme nem merül ki a *szubjektíve értelmezett méltósághoz való jogban*, amelyet az *önrendelkezési joggal* szoktak szinte teljes fedésbe hozni. Éppen a méltósághoz való jogból, azaz az *emberi személyi minőségből* fakad az élet védelmének *abszolút* állami kötelezettsége. Ellenkező esetben a beleegyezéssel történő emberevést sem lehetne mi alapján megtiltani.¹²¹

Nézetünk szerint manapság az emberi személy jogfilozófiájának megfogalmazásával van a legnagyobb probléma. Míg a keresztény tanítás nyomán a klasszikus morálfilozófiában az önfenntartás, pontosabban az élet védelme elsősorban *kötelezettség* volt, a modern korban *természetes alanyi joggá* vált például Hobbes és Locke filozófiájában, illetve a keresztény természetjogi megfogalmazásban is megjelent ezen értelem. Korunkban azonban ezzel ellenkezőleg, mintha már az *önelpusztítás* (öngyilkosság, eutanázia) vált volna *elidegeníthetetlen emberi joggá* az *önrendelkezési jog* jegyében – legalábbis néhány meghatározó teoretikus igénybejelentése szerint.

Herbert Hart az evidencia jegyében jelenthette még ki, hogy az emberek nem az „öngyilkosok klubját” alkotják,¹²² minthogy általában az életben maradást értéknek tekintik, azonban már az ő elméletében is jelen van a módszertani és a filozófiai probléma: a 'minimális természetjog' elmélete tudatosan nagyon *gyengén* volt metafizikátlanított voltában filozófiai antropológiailag megalapozva. Mivel az emberi élet értéke a társadalmi tudatban is elgyengült, ezért a metafizika-ellenes korban az emberi természeti lényeg, s így az emberi élet jogfilozófiai megragadása is ingataggá vált. Az emberre jellemző ismérveket csak *kontingens antropológiai jellemzőkként* tekintette maga Hart is.¹²³ Jól mutatja mindez a kortünetet, ami már szellemi kórtünet is egyben: úgy tűnik, hogy bizonyos szempontból az „öngyilkosok klubja” lett némely társadalmi közeg szociológiailag is alátámasztható módon. Vagyis szükség van olyan *filozófiai antropológiai jellemzők* megragadására, amelyek egyértelműen igazítanak el az élet és a halál (jog)filozófiai kérdéseiben, s amelyek révén többek között kimutatható jogfilozófiai érveléssel, hogy nem létezik az *öngyilkosságban való segítségnyújtáshoz való emberi jog*.¹²⁴ Nézetünk szerint ez az emberi személy jogfilozófiai fogalmából¹²⁵ is levezethető.

Az *általános közvélekedés* egy adott szociológiai közegen belül nem lehet mérvadó az alapvető filozófiai antropológiai, azaz természetjogi kérdésekben. Elnézést kérünk a választott

¹²⁰ John Locke: Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. 134. o.

¹²¹ Michael J. Sandel: Mi igazságos... és mi nem? A helyes cselekvés elmélete és gyakorlata. Budapest, Corvina, 2012. 93-94. o.

¹²² Herbert Lionel Adolphus Hart: The Concept of Law. Oxford University Press, 1997. 192. o.

¹²³ Vö. Frivaldszky János: A harti természetjog minimális tartalma az olasz jogfilozófia és a klasszikus természetjogi gondolkodás szemszögéből. In Világosság, 2010/tavaszi (2010a). 157-187. o.

¹²⁴ Vö.: Jobbágyi Gábor: Az élet joga. Abortusz, eutanázia, művi megtermékenyítés. Szent István Társulat, Budapest, 2004. 276-277. o.

¹²⁵ Vö. Frivaldszky János: Az emberi személy alkotmányos fogalma felé – a méhmagzat életjogának testjén keresztül. In Schanda Balázs – Varga Zs. András (szerk.): Látélet közjogunk elmúlt évtizedéről. PPKE JÁK, Budapest, 2010b. 19-51. [PPKE JÁK Könyvei]

példáért, de a tiszazugi arzénes asszonyok halálosztó szubkultúrája az adott közegben „általánosan elfogadott” volt. A nem kívánt csecsemők, „hasznavehetetlen” szegény öreg emberek, háborúból visszatért férjek, a földek örökléssel történő elaprózódását veszélyeztető „rosszkor született” másod- és további szülöttek, háborús rokkantak, megunt szeretők és férjek¹²⁶ sokszor tudtak arról, hogy mérgezik őket, s ebbe hallgatólagosan *belenyugodtak*. Ez, a *halál abnormális kultúrája* volt úgymond akkor a „normális”, az adott szubkultúrában „általánosan elfogadott” és így „helyes”.¹²⁷ Az adatokból továbbá az derül ki, hogy ez nem elszigetelt jelenség volt, hanem egy kor *általános* jelensége, kórtünete hazánkban. Az abnormális, *természetellenes életellenes* kultúra, a lelkiismeret-furdalás és büntudat nélkül végzett legembertelenebb¹²⁸ sorozatgyilkosságok gyakorlata is lehet sajnos a torzult erkölcsi tudat¹²⁹ miatt egy adott időben és korban szociológiai értelemben „általánosan elfogadott” gyakorlat, amit akkor helyesnek tekintenek. Ez egy további érv mellett, hogy az élet védelmét az emberi személy valódi filozófiájára és jogfilozófiájára alapozzuk, mert egyébként a legnagyobb érték, az emberi személy és annak élete, méltósága kerülhet veszélybe.

Üdvözlendő, hogy korunkban az öngyilkosság nem tűnik normális jelenségnek, de aggasztó, hogy emberi jogként aposztrofálják sokan, s az is, hogy hazánkban az utóbbi öt évben ismét emelkedni kezdett a befejezett öngyilkosságok száma. Ezen trend megfordítása komplex eszközrendszerrel elsőrendű társadalmi feladat kell legyen, amelyben a lelki egészség-megőrzés szakembereinek kiemelt a felelőssége. A jogalkotás eszközeivel is szükséges lenne ezen egészségmegőrzés keretfeltételeinek fokozott biztosítása tudván azt, hogy az ember élni akar, s mégpedig boldogan, de ez az emberi élet aktuális értelmének megtalálásán múlik. Az ehhez vezető helyes út meglelésében korunk embere sok esetben és tekintetben segítségre szorul, vagyis értelemproblémával van dolgunk. Mégis reményteljes Viktor E. Frankl filozófiai antropológiája, mert az

¹²⁶ „S kik vajon az áldozatok? Elsősorban csecsemők. A csecsemőgyilkosság ez esetben nem az egykerendszer fenntartását, hanem a születésszabályozást szolgálta. Ezt jól mutatja az is, hogy olyan családokban, ahol így bántak egyes újszülöttekkel, már több gyerek is volt a tett elkövetésekor. Az áldozatok további jellegzetes csoportját a nyomorék gyerekek, valamint a beteg és magatehetetlen, gondozásra szoruló felnőttek, kivált az idős emberek alkották. Nagy számban találni közöttük háborús rokkant férfiakat. Ritkán olyan eset is kitudódott, amikor szerelmi gyilkosság volt vagy lehetett a háttérben, és természetesen az sem kizárt, hogy az örökség mihamarabbi megszerzése végett tettek el láb alól ilyenformán idős vagyonos embereket.” Gyáni Gábor: Arzénes asszonyok. Rendhagyó sorozatgyilkosság a Horthy-korban. In Rubicon, 2008/7-8.

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/arzenes_asszonyok_rendhagyó_sorozatgyilkosság_a_horthy_korban/

¹²⁷ „A Horthy-korban Tiszazug községein kívül máshol is bizonyították az arzénes gyilkosságok előfordulását: Békés, Csongrád, sőt a Dunántúlon Zala megyében is kipattant néhány hasonló emberölési eset. Általánosabb paraszti gyakorlatról van tehát szó, ami azért maradhatott oly sokáig rejtve, mert mind az elkövetők, mind pedig az áldozatok (akik sok esetben maguk is gyanították vagy tudták, hogy mi történik velük) mélyen hallgattak róla.” Másutt ezt olvashatjuk: „A gyilkosságok paraszti szokásként rögzültek a 19–20. század fordulóját követő években, évtizedekben: a tiszazugi per során kiderült, a legrégebbi arzénes gyilkossági eset 1911-ben történt. Nem csoda, ha helyben nyílt titok volt az arzén családon belüli gyilkosság céljára való sűrű használata, amely élvezte a faluközösség hallgatólagos jóváhagyását is. Ezért folytathatták a zárt falusi közösségek hosszú időn át szinte teljesen zavartalanul e bűnös praktikákat.” Gyáni: i.m.

¹²⁸ „Más volt a helyzet a felnőttek kárára elkövetett mérgezőes gyilkosságok esetében. Az áldozatok itt kivétel nélkül olyanok voltak, akik már vagy akik még súlyos terhet jelentettek családjuknak, nem hajtottak többé semmi hasznót, ugyanakkor eltartásra (gondozásra) szorultak. Különösen így volt ez a nyomorék és beteg gyerekeknél, nem egy esetben a felnőtteknél is. Az öregeket illetően sokat nyomott a latban, hogy a földvagyon átörökítésére rendszerint csak az örökhagyó halála után került sor, ami meggátolta az örökösök saját egzisztenciájának időbeni megalapítását. Minden bizonnyal ez volt, ez lehetett sok arzénes gyilkosság tényleges mozgatórugója. Az öregekről történő gondoskodás paraszti gyakorlata vált ilyenformán a gyilkosságok fő okává. Olyan vidékeken „kaptak különösen nagy kedvet” a leszármazottak férfi felmenőjük arzén segítségével történő eltávoztatásához, ahol (1) a föld férfi utódok közötti egyenlő szétosztása az uralkodó eljárás (ami a birtokaprózódás folytán szükségképpen növelte az elszegényedés lehetőségét); (2) ahol a végrendeleti úton való örökhagyás volt érvényben.” Gyáni: i.m.

¹²⁹ „Tanulság. A bűnözés korabeli megnyilvánulásai is árulkodnak egy társadalom állapotáról és sajátos működési módjáról. Így volt ez a Horthy-korban is. A háborút és a forradalmakat követően csődbe jutott paraszttéletforma szélsőséges megnyilvánulásként értékelhetjük azt, ami Tiszazug, Köröszug és Zala falvaiban, illetve Békés és Csongrád tanyáin arzénes gyilkosságok formájában folyt nap mint nap büntudat és a lelkiismeret-furdalás nélkül. A gazdasági, megélhetési viszonyaiban beszorított, egyúttal elemi erkölcsi ösztöneiben megzavarodott népi társadalom betegsége jutott nyíltan kifejezésre ezáltal.” Gyáni: i.m.

minden ember számára képes kiutat mutatni, bármilyen reménytelennek tűnjön is aktuális élethelyzete. Az öngyilkosság tehát nem csak orvosi vagy erkölcsi probléma, hanem filozófiai antropológiai is, amelynek helyes szemléletére van szüksége a jogfilozófiának is az önkezűleg elkövetett erőszakos emberölés – illetve sokkal inkább az abban való közreműködés - helyes jogi megítéléséhez. Ezen helyes jogfilozófia nélkül a jogász és a jogalkotó jobbára csak tévelyeg a divatos elképzelések és trendek fluxusaiban, amelyek - véleményünk szerint - a legjobb esetben is csak részigazságokat hangoztatnak.

A magánjog fejlődése és kodifikációja Mexikóban²

I.

Az 1535-ben létrehozott Új-Spanyolország (*Nueva España*) alkirálysághoz (*Virreinato*) tartozó spanyol kolónia, Mexikó területén 1810-ben kezdődnek a függetlenségi, a Spanyolországtól való elszakadásra irányuló mozgalmak. 1821. szeptember 1-jén történt a függetlenség (*independencia*) kikiáltása. A függetlenség kikiáltására, deklarálására azt követően került sor, hogy

¹ Tanszékvezető egyetemi tanár, az MTA rendes tagja, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi Tanszék. E-mail: gabor.hamza@ajk.elte.hu

² A tanulmány elkészítéséhez az alábbi irodalmat használtuk fel: A. J. Lozano: Código de Comercio de los Estados Unidos Mexicanos concordado con el que dejó de estar en vigor y con los vigentes de España, Francia, Bélgica, Alemania, Italia, Holanda y Portugal. México, 1890.; L. Pedone: Le Code de Commerce Mexicain. Paris, 1894.; J. M. Ots Capdequi: Manual de Historia del derecho español en las Indias y del derecho propiamente indiano. Buenos Aires, 1945.; J. Rodríguez: Tratado sobre sociedades mercantiles. México, 1947.; A. Aguilar Gutiérrez — J. Derbez Muro: Panorama de la legislación civil de México. México, 1960.; J. Olavarria Avila: Los códigos de comercio latinoamericanos. Santiago de Chile, 1961. 213-226.o.; J. M. Ots y Capdequí: Historia del Derecho español en America y del Derecho indiano. Madrid, 1964.; A. Aguilar Gutiérrez: Bases para un anteproyecto de Código Civil uniforme para toda la República: parte general, derecho de la personalidad, derecho de familia. UNAM, México, 1967.; F. A. Vázquez Pando: Notas para el estudio de la historia de la codificación del Derecho Civil en Mexico de 1810 a 1834. *Juridica* 4 (1972); A. Garcia-Gallo: La ciencia jurídica en la formación del Derecho hispanoamericano en los siglos XVI al XVIII. *Anuario de Historia del Derecho español (AHDE)* 44 (1974); R. Ortiz-Urquidi: Oaxaca, cuna de la codificación iberoamericana. Porrua, México, 1974.; M. del Refugio Gonzáles: Notas para el estudio del proceso de la codificación civil en Mexico (1821-1928). In: *Libro del Cincuentenario del Código Civil*. UNAM, México, 1978.; R. Batiza: Las Fuentes del Código Civil de 1928. México, 1979.; A. Levaggi: Derecho indiano y derecho romano en el siglo XVIII. *Anuario Histórico-Jurídico Ecuatoriano* 5 (1980); A. Barroso Díaz: Maximiliano: legislador liberal. In: *Memoria del II Congreso de Historia del Derecho Mexicano*. Instituto de Investigaciones Jurídicas, UNAM, México, 1981. 539-555.o.; H. Eichler: Privatrecht in Lateinamerika. In: *Aus Österreichs Rechtsleben in Geschichte und Gegenwart*. Festschrift für E. C. Hellbling zum 80. Geburtstag, Berlin, 1981. 481-507.o.; F. de Icaza Dufour: La codificación civil en Mexico, 1821-1884. *Revista de Investigaciones Jurídicas* 9 (1985); A. Garcia-Gallo: Los Orígenes españoles de las instituciones americanas. *Estudios de Derecho indiano*. Madrid, 1987.; B. Bravo Lira: El Derecho Común en ultramar. *Autores y obras jurídicas de la época del Barroco en Hispanoamérica*. *Ius Commune* 15 (1988) 1-42.o.; J. M. Castán Vázquez: La influencia de García Goyena en las codificaciones americanas. In: *Homenaje al Profesor Juan Roca Juan*. Murcia, 1989. 154 skk.o.; Ma. del Refugio Gonzalez: Comercio y comerciantes en México en el siglo XIX. In: *Centenario del Derecho de comercio*. México (UNAM), 1991.; J. Barrera Graf: Codificación en México, antecedentes del Código de Comercio de 1889, perspectivas. In: *Centenario del Derecho de comercio*. México (UNAM), 1991.; B. Bravo Lira: *Odia restringi*. Forma y destino de una regla del derecho en Europa e Iberoamérica, durante la Edad Moderna. *Ius Commune* 19 (1992) 81-93.o.; S. Schipani: Los códigos latinoamericanos de la 'transfusión' del derecho romano y de la independencia. *Hacia 'códigos de la mezcla' y 'código tipo'* In: *Fuentes ideológicas y normativas de la codificación latinoamericana* (a cura di A. Levaggi). Buenos Aires, 1992.; S. Schipani: *Il diritto romano nel Nuovo Mondo*. In: *Il diritto dei Nuovi Mondi* (a cura di G. Visintini) Padova, 1994. 96 skk.o.; Lisandro Cruz Ponce: Código Civil para el Distrito Federal en materia común para toda la República y en materia federal: concordado. UNAM Instituto de Investigaciones Jurídicas, México, 1996.; A. Adonón Viveres: El primer código civil en México: Código civil de Oaxaca: 1827-1829. Tesis de licenciatura: Derecho: Mexico: Escuela Libre de Derecho 1997.; C. Ramos Núñez: El Código napoleónico y su recepción en América Latina. Lima, 1997.; M. d. F. González: Notas para el estudio del proceso de codificación civil en México (1821-1928). In: *Codificación y Descodificación en Hispanoamérica*. I. vol. (Eds.: B. Bravo Lira — S. Concha Márquez de la Plata) Santiago de Chile, 1999.; S. Schipani: *La codificazione del diritto romano comune*. Torino, 1999².; A. Guzmán Brito: *Historia de la Codificación Civil en Iberoamérica*. Santiago de Chile, 2000.; Hamza G.: *Az európai magánjog fejlődése*. Budapest, 2002.; G. Hamza: *Le développement du droit privé européen*. Le rôle de la tradition romaniste dans la formation du droit privé modern. Budapest, 2005.; S. Zamora—J. R. Cossío—L. Pereznieto—J. Roldán-Xopa —D. Lopez: *Mexican Law*. Oxford, 2005.; G. Hamza: *Entstehung und Entwicklung der modernen Privatrechtsordnungen und die römischrechtliche Tradition*. Budapest, 2009. és Földi A.—Hamza G.: *A római jog története és institúciói*. 17. átdolg. és bőv. kiad. Budapest, 2012.

Augustín de Itúrbide³ az utolsó spanyol alkirályal (*virrey*) a 1821. augusztus 24-án kötött córdobai szerződésben elismertette Mexikó önállóságát, szuverén államiségát.

A Spanyolországban 1812-ben kihirdetett, korabeli liberális szemléletet tükröző, a *Cortes de Cádiz* (1810-1812) által elfogadott Cadizi Alkotmány (*Constitución de Cádiz*), melynek kidolgozásában a kolóniák, s így Mexikó képviselői, küldöttei (*diputados*) is részt vettek, 258. cikkelye (artikulusa) rendelkezett arról, hogy az egész, a kolóniákat is magában foglaló spanyol királyság (*Reinado Español*) számára polgári törvénykönyvet (*código civil*) kell szerkeszteni és hatályba léptetni.

Mexikó első, az Amerikai Egyesült Államok (USA) alkotmányát alapul vevő, modellnek tekintő alkotmányát 1824. október 4-én, Manuel Victoria elnökségének (1823-1828) idején fogadták el. Ez az alkotmány Mexikót szövetségi köztársasággá (Mexikói Egyesült Államok, *Estados Unidos Mexicanos*) nyilvánította. Az 1824-ben elfogadott alkotmány a Szövetségi Kongresszust (*Congreso Federal*) csupán a csődjog (*derecho de quiebras*) föderális szintű szabályozására jogosította fel. Ebből adódóan az egyes államok (*Estados*), illetve területek (*Territorios*) hatáskörébe tartozott a polgári törvénykönyv (*código civil*) szerkesztése és elfogadása.

Mexikó új, 1835-ben elfogadott alkotmánya értelmében centralizált, központosított állammá vált, miáltal megszűnt Mexikó föderális, szövetségi állam struktúrája. Az alkotmányos struktúra módosulása azonban a magánjog kodifikálása területén változást nem eredményezett. Az 1835-ben kihirdetett alkotmány az 1843. július 12-én, Nicolás Bravo interim (ideiglenes) kormánya idején elfogadott új alkotmány (*Bases Orgánicas*) kihirdetéséig volt hatályban. Az 1843-ban kihirdetett *Bases Orgánicas* 187. cikkelye rendelkezett a kodifikációról. E szakasz értelmében a polgári jogi, a büntetőjogi és a kereskedelmi jogi törvénykönyveknek az egész nemzet (*nación*) jogát egységesen kell szabályozniuk. 1846-ban ismét hatályba léptetik az 1824-ben kihirdetett alkotmányt, miáltal Mexikó ismét szövetségi állam (*estado federal*) lesz. Ezt az alkotmányt az 1857-ben kihirdetett erősen radikális alkotmány váltja fel. Az új alkotmány továbbra is fenntartja az ország föderális struktúráját.

II.

A spanyol uralom, hegemonia alatt Mexikó területén is a *Leyes de Indias* képezi az őslakók (*indígenas*) jogviszonyai rendezésének alapját. E normagyűjteményben nem szabályozott esetekre az anyaországban, azaz a spanyol királyságban érvényes jogot kellett alkalmazni. Mivel Spanyolországban a jog (magánjog) kodifikálására csak a XIX. században került sor — a spanyol kereskedelmi jogot először 1829-ben, a polgári jogot pedig 1889-ben foglalták kódexbe —, kérdéses volt az alkalmazandó jog forrásainak (*fontes iuris*) hierarchikus rendje. A *Leyes de Indias* az alkalmazandó jog forrásainak sorrendjét az 1505-ben elfogadott *Leyes de Toro*ban megállapított sorrend szerint határozta meg. A *Leyes de Toro* a sorrendet illetően XI. Alfonz király (1312-1350) 1348-ban kihirdetett rendeletét, az *Ordenamiento de Alcalá de Henares*ben lefektetett jogforrási hierarchiát veszi alapul.

A spanyol jog forrásai — alkalmazásuk sorrendjében — az alábbiak: az első az *Ordenamiento de Alcalá*, a második a *Fuero Municipal y Fuero Real*, a harmadik pedig a X. (Bölcs) Alfonz (*Alfonso X el Sabio*) király (1252-1284) nevéhez fűződő *Siete Partidas*. A *Leyes de Toro* e sorrendet megerősíti és aktualizálja. A II. Fülöp király uralkodása alatt 1567-ben kihirdetett *Nueva Recopilación* ugyancsak fenntartja ezt a hierarchikus rendet. Ezt a sorrendet hatályában megerősítik a *Recopilación* újabb kiadásai, egészen az 1805-ben, IV. Károly király uralkodásának

³ Augustín Cosme Damián de Itúrbide Arámburu (1783-1824) 1822. május 19-én felvette a Mexikó császára (*emperador de México*) címet. A koronázásra két hónappal később, 1822 júliusában került sor. Mexikó első császáranak neve hivatalosan I. Itúrbide (*Itúrbide I*) volt. Augustín Itúrbide néhány hónappal később, 1823. március 19-én lemondott császári címéről és Európába távozott. Mexikóba történő visszatérését követően, miután a Kongresszus őt „árulónak” (*traidor*), „az állam (köz)ellenségének” (*enemigo público del Estado*) nyilvánította és törvényen kívül (*fuera de la ley*) helyezte, 1824. július 19-én kivégezték.

idején kihirdetett *Novísima Recopilación de las Leyes de España* is. Az alkalmazandó jog forrásai között nem kerül említésre a római jog — hasonlóan a kánonjoghoz. Ez azonban távolról sem jelenti azt, hogy a római jogot, például Arnold Vinnius (1588-1657) és Johann Gottlieb Heineccius (1681-1741) művei közvetítésével ne vette volna figyelembe a joggyakorlat a kolóniákban, így Mexikóban is. A római jog (*derecho civil* más elnevezéssel *leyes civiles*) a *Corpus iuris indiarum*nak is fontos alkotóelemét képezte.⁴

III.

Mexikó első polgári törvénykönyve az Oaxaca szabadállam (*Estado libre*) 1827 és 1829 között elfogadott polgári törvénykönyve, amely mind struktúráját, mind pedig tartalmát tekintve a francia *Code civil* (*Code Napoléon*) hatását tükrözi.⁵ Zacatecas állam 1829. február 4-én tette közzé polgári törvénykönyvének tervezetét (*proyecto*), mely azonban — mivel hatálybalépése a tervezet 1852. szakasza értelmében a polgári eljárásjogi kódex kihirdetésével volt összekapcsolva (amely azonban nem készült el) — nem lépett hatályba. Ez a tervezet szintén a francia *Code civil* hatását tükrözte. Veracruz állam 1835-ben fogadta el polgári törvénykönyvét. 1833-ban Jalisco állam tette közzé polgári törvénykönyve tervezetének első részét, mely szintén csak tervezet maradt. A kódex többi részének megszerkesztésére már nem is került sor.

Az egész ország területén hatállyal bíró polgári jog kodifikálása (konszolidálása) megvalósítására az 1835-ben kihirdetett alkotmányt követően központosított állami struktúrával rendelkező Mexikóban két, egymástól eltérő lehetőség kínálkozott. Vicente González Castro elképzelése szerint az egységes mexikói polgári törvénykönyv modelljéül a francia *Code civil* szolgál; a kódex szerkesztőinek azonban tekintettel kell lenniük a nem kodifikált spanyol magánjogra is, amely Mexikóban még alkalmazásra kerül. González Castro polgári törvénykönyv-tervezete ezért a *Code civil*t és a hatályos kodifikált és nem kodifikált spanyol jogot egyaránt figyelembe veszi. Juan N. Rodríguez de San Miquel a kódex helyett a *Pandectas Hispano-Mexicanas* néven ismert, a jog átfogó reformját megvalósítani nem kívánó kompilációt, törvénygyűjteményt készíti el.

Az 1824-ben kihirdetett alkotmány újból történő hatálybaléptetését (1846) követően, mikor is Mexico ismét szövetségi állam lesz, Oaxaca államban új polgári törvénykönyv szerkesztésére kerül sor, melynek hatálybalépése 1853. április 1-jén lett volna esedékes. A bizonytalan politikai helyzetben azonban az új kódex nem lép hatályba.

Az 1857-ben elfogadott alkotmány hatálybalépését követően, Benito Juárez elnök elrendeli egy olyan modell-polgári törvénykönyv szerkesztését, amely alapjául szolgál az államszövetség egyes államai saját polgári jogi kódexei elkészítésének. 1858. december 18-án teszik közzé a modell-kódex tervezetének első, két évvel később, 1860. január 18-án második könyvét (*libro*), valamint a harmadik könyv első három címét (*título*). Még 1860-ban közléteszik a harmadik könyv további címének szövegét. E tervezet szerkesztői a francia *Code civil*t és a Florencio García Goyena (1783-1855) nevéhez fűződő, 1851-ben közzétett spanyol polgári törvénykönyv tervezetét és annak értelmezését, kommentárját (*Concordancias, motivos y comentarios del Código Civil español*) veszik alapul. E tervezetet végül Veracruz állam lépteti hatályba mint saját polgári törvénykönyvét.

Még ebben az évben létrehozzák a szövetségi kodifikációs bizottságot, melynek feladata a tervezet átfogó revíziója. A kódex-tervezet revíziója folytatódik a császárság (1864-1867) idején is. A kódex-tervezet két első könyvét 1866. július 6-án és július 20-án ki is hirdetik. A harmadik könyv

⁴ Ld. összefoglalóan J. M. Ots y Capdequí: *Historia del Derecho español en America y del Derecho indiano*. Madrid, 1964.

⁵ Itt utalunk arra, hogy a mexikói szakirodalomban vitatott az egyes államokban elfogadott polgári törvénykönyvek kihirdetésének és hatálybalépésének ideje. Ld. F. A. Vázquez Pando: *Notas para el estudio de la historia de la codificación del Derecho civil en México de 1830 a 1834*. *Revista Jurídica* (Universidad Iberoamericana) júlio 1972 382. o.

revideált változata is elkészül és kihirdetéséhez már csupán néhány kisebb módosításra van szükség, amikor a (második) császárság összeomlik. Említést érdemel, hogy I. Miksa császár uralkodása során komoly érdeklődést mutat a kodifikáció iránt. A polgári törvénykönyv tervezetét, pontosabban annak revízióját előkészítő bizottság ülésein rendszeresen, aktívan is részt vesz. Uralkodása alatt kerül sor egy hét kötetbe foglalt törvénygyűjtemény megszerkesztésére és kiadására. E törvénygyűjtemény kiemelkedő részét alkotja a haditengerészetről szóló jogszabály, amely azonban nem kerül alkalmazásra, mivel az ország ekkor még nem rendelkezik haditengerészettel.

Az 1867-ben ismét hatalomra kerülő liberális Benito Juárez elnök kisebb változtatásokkal hatályba lépteti az 1857-ben kihirdetett alkotmányt. Így Mexikó ismét szövetségi állammá válik. Az egész államszövetség területén hatályos modell-polgári törvénykönyv szerkesztésének munkálatai ismét megindulnak. Még a modell-kódex elkészülése előtt Veracruz állam és Mexico állam hatályba léptetik a francia *Code civilre* épülő törvénykönyveiket.

Veracruz államban 1869. május 5-jén lép hatályba a neves civilista, bíró és politikus Fernando J. Corona (1818-1891) által a kormányzó (*gobernador*) Hernández y Hernández megbízása alapján szerkesztett kódex (*Código Corona*), melynek modellje döntően a spanyol *Código civil* 1851-ből származó tervezete.

1870-ben teszik közzé és hirdetik ki a Szövetségi Kerület (*Distrito Federal*) polgári törvénykönyvét, amely 1871-ben lépett hatályba. Az 1870-ben kihirdetett polgári törvénykönyv végső tervezetét egy új, Benito Pablo Juárez García (1806-1872) elnök által kinevezett revíziós bizottság, melynek tagjai José María Lafragua (1813-1875) Mariano Yañez, Rafael Dondé, Isidoro Montiel és Joaquín Eguía Liz voltak, készítette el. A bizottság a szépirodalmi tevékenységet is kifejtő, neves politikus Lafragua irányítása alatt dolgozott. Ezt a tervezetet Juárez elnök és José María Iglesias (1823-1891) igazságügyi miniszter együtt hagyták jóvá. E kódex elválasztja a polgári és az egyházi ítélkezést (törvénykezést) és elismeri a szerződési szabadságot (*autonomía contractual*).

Mexikó 1870-ben elfogadott polgári törvénykönyve — amely az állam föderális struktúrájából adódóan csak az ország egyes területein volt formai értelemben hatályos, de a jogalkalmazás ezt az ország egész területén is irányadónak tekintette — kevésbé tükrözi közvetlen formában a római jog hatását. E kódexet a fővárost is magában foglaló Szövetségi Kerületben (*Distrito Federal*) és Alsó-Kalifornia területén (*Territorio de Baja California*) léptettek 1871. március 1-jén hatályba. A kódex szerkesztői a római jog elveit, a spanyol koloniális törvényhozást, a francia *Code civilt*, a *Code civilt* értelmező francia *Ecole de l'Exégèse* képviselőinek műveit, az osztrák polgári törvénykönyvet, az 1838-ban hatályba lépett piemonti polgári jogi kódexet (*Codice Albertino*), az 1838-as holland polgári törvénykönyvet és az 1867-ben kihirdetett portugál polgári törvénykönyvet vették figyelembe. Felhasználták továbbá Florencio García Goyena 1851-es spanyol polgári törvénykönyv-tervezetét, illetve ahhoz írt kommentárjait (*Concordancias, motivos y comentarios del Código civil español*).⁶ Említést érdemel, hogy a birtok szabályozása körében a kódex még Friedrich Carl von Savigny birtoktanát (*animus domini* doktrína) követi.⁷

Az 1884-ben elfogadott kódex, melynek formai értelemben vett hatályosulási területe megegyezett az 1870-ben elfogadott kódexével, inkább tekinthető kisebb mértékű reformokat tükröző kódexnek, mintsem teljesen új magánjogi törvénykönyvnek. Az 1884-ben elfogadott *Código civil* alkalmazása kiterjedt, ellentétben az előző kódexszel, a szövetségi ügyekre.⁸ A változásokat illetően kiemelendő, hogy ez a kódex elismeri a teljes végrendelkezési szabadságot és

⁶ Florencio García Goyena *Concordancias, motivos y comentarios del Código civil español* című művét egy évvel később, 1852-ben Madridban tette közzé négy kötetben.

⁷ A neves brazil civilista, Haroldo Valladão hangsúlyozza, hogy az 1870-ben elfogadott *Código civil* szerkesztésénél a kodifikátorok döntően Florencio García Goyena tervezetét, az osztrák ABGB-t, a portugál polgári törvénykönyvet és az Andrés Bello által szerkesztett chilei polgári törvénykönyvet vették alapul. Ld. H. Valladão: *Estudios de Derecho internacional privado*. Rio de Janeiro, 1942. 14. o.

⁸ Az 1884-ben elfogadott *Código civilre* nézve ld. a szakirodalomból P. Macedo: *La evolución del derecho civil*. In: *La evolución del Derecho mexicano*. México, 1943. 67 sk. o.

lehetővé teszi a kölcsönös megegyezésen alapuló válást, kizárva azonban válás esetén az újbóli házasságkötést. E kódex a birtok szabályozása (822. szakasz) körében már Rudolf von Jhering birtoktanát (*animus possidendi* doktrína) veszi alapul.

IV.

Mexikó jelenlegi föderális állami struktúráját az 1917. február 5-én Querétaróban elfogadott, azóta többször módosított, ma is hatályos alkotmány szabályozza.⁹ Erre vezethető vissza az a sajátosság, hogy a föderális állami struktúrájú Mexikóban valamennyi — 29 tagállam, a két terület, és az ugyancsak a mexikói államszövetséghez tartozó fővárost is magában foglaló Szövetségi Kerület (*Distrito Federal de Mexico*) — önálló polgári törvénykönyvvel rendelkezik. A 32 törvénykönyv azonban tartalmi és strukturális vonatkozásban jelentős mértékben egyezik.

Az 1917. évi alkotmány elfogadását követően az 1884-ben hatályba lépett kódex családi jogot szabályozó könyvét hatályon kívül helyezték. Ezt a könyvet a „Családi viszonyokat rendező törvény” (*Ley de Relaciones Familiares*) (1917. április 12.) váltotta fel.

Az alkotmány kihirdetését követően kezdetüket veszik a Szövetségi Kerület polgári törvénykönyve átfogó revíziójának, módosításának munkálatai. Ezúttal az 1884-ben elfogadott kódex elveinek revíziójáról van szó. Az elsődleges cél a tulajdonjogi szabályozás és a felelősség szabályozásának szociális tartalmú, irányú modernizálása (*Solidaridad social*).

A 32 polgári törvénykönyv tartalmi és strukturális vonatkozású hasonlóságában döntő szerepet játszik az is, hogy a Szövetségi Kerület polgári törvénykönyve (*Código civil para el distrito federal, en materia común, y para toda la República en materia federal*) szolgál mintájául a többi állam, illetve terület magánjogi kódexének tartalmi és formai vonatkozásban egyaránt. A Szövetségi Kerület polgári törvénykönyvét — amelynek szövegét 1926-ban tették közzé — 1928. augusztus 30-án fogadták el. Hatályba lépésére 1932. október 1-jén került sor. 1965-ben és 1977-ben került sor jelentősebb módosításokra. A kódex (kódexek) szerkesztői egyaránt tekintettel voltak a német BGB-re, az 1881-ben elfogadott svájci kötelmi jogi kódexre, az 1907-ben elfogadott svájci polgári törvénykönyvre, továbbá az 1927-es francia-olasz kötelmi és szerződési jogi törvénytervezetre.

Ez a kódex a magánjog alapintézményeit, így például a tulajdont és a szerződést a francia *Code civil*-lel egyező módon szabályozza (ld. különösen a tulajdont (*propiedad*) szabályozó 830. és a szerződést (*contrato*) szabályozó 1792. cikkelyt). E kódex alkalmazása, pontosabban hatályosulása a bírósági rendszerhez kapcsolódik. A polgári jogi ügyekben első- és másodfokon eljáró bíróságok az egyes államok polgári törvénykönyveit alkalmazzák, míg a harmadfokon eljáró föderális bíróságok — amelyeket *Amparo*-nak neveznek — a Központi Kerület polgári törvénykönyvét alkalmazzák Mexikó egész területén.

V.

Az 1928-ban elfogadott *Código civil para el distrito federal, en materia común, y para toda la República en materia federal*¹⁰ szerkezete a következő: bevezető rendelkezések (*Disposiciones preliminares*) (1-21 cikkely), személyek joga (*De las personas*) (22-776 cikkely), dologi jog (*De los bienes*) (747-1181 cikkely), öröklési jog (*De las sucesiones*) (1281-1791 cikkely), a kötelmi jog (*De las obligaciones*) (1792-3074 cikkely). A dologi jogi rész nyolcadik, a szerzői jogot is szabályozó címét (*De los derechos de autor*) (1181-1280 cikkely) a szerzői jogot föderális szinten szabályozó, 1956. december 29-én elfogadott törvény (*Ley Federal sobre Derechos de Autor*) hatályon kívül

⁹ Az 1917-ben elfogadott alkotmány ma is hatályban van. Módosítására eddig több mint 350 alkalommal került sor.

¹⁰ A *Código civil para el distrito federal, en materia común, y para toda la República en materia federal* közzétételére 1928. május 26-án került sor.

helyezte. Ez a kódex különösen a kötelmi jog intézményeit tekintve a római jog elveit követi. Az 1932. október 1-jén hatályba lépett polgári törvénykönyv, mely a német BGB-bel ellentétben nem tartalmaz általános részt (*Parte general*), alapvetően a gaiusi és a iustinianusi intézmény-rendszert követi szerkezetileg.

A bevezető rendelkezések között találjuk például a férfi és a nő közötti egyenlőség deklarálását (2. szakasz). A törvény (jogsabály) visszaható hatálya tilalmát az 5. szakasz mondja ki azzal, hogy ez az elv nem érvényesül abban az esetben, ha az új törvény alkalmazása előnyösebb a fél számára. A 10. szakasz a törvény (*ley*) szupremáciájáról rendelkezik. A törvény szupremáciája — az ún. kodifikációs elvvel összhangban — azt jelenti, hogy a törvényt, s nem pedig a szokásjogot (*ius consuetudinarium, consuetudines*) kell a bírónak alkalmaznia. A kodifikált jog normája feltétlen elsőbbséget élvez a jogalkalmazásban. A 19. szakasz arról rendelkezik, hogy megfelelő törvényi szabályozás hiányában a bírónak jogvitát a törvénnyel összhangban és annak értelmezésével kell eldöntenie; amennyiben a törvény egyáltalán nem értelmezhető a konkrét jogvita kapcsán, a bíró a jog általános elvei (*principios generales del derecho*) alapján hoz ítéletet. Ez azt jelenti, hogy a római jog elvei is, amelyekben a mexikói polgári jogi kódex is gyökerezik, hivatkozhatók és a jogvita eldöntésének alapjául szolgálhatnak. A 14. és a 15. szakasz alapján lehetséges külföldi jog alkalmazása, feltéve, hogy az nem a *fraus legis* eszköze és nem áll ellentétben az *ordre public*-kel.

A személyi jogot magában foglaló első könyvvel kapcsolatban a következő sajátosságot tartjuk célszerűnek kiemelni. A mexikói polgári törvénykönyv elismeri a már megfogant, de még meg nem született gyermek jogképességét, ha érdekeinek védelméről van szó (22. szakasz).

A dologi jogot magában foglaló második könyvben különösen a dologosztályozások (*divisio rerum*) körében, az egyes dologi jogok (*iura in re aliena*), az elbirtoklás és az elévülés vonatkozásában mutatkozik a római jog hatása. Az észak-amerikai (USA) *Homestead Law* hatását tükrözi a családi vagyona (tulajdonra) vonatkozó szabályozás, amelynek tárgya lakás és művelhető föld lehet. A 840. szakasz tartalmazza a joggal való visszaélés (*abuso de derecho*) tilalmát. A tulajdonos ugyanis e szakasz értelmében harmadik személyek sérelmére nem gyakorolhatja tulajdonjogát.

Az öröklési jogot szabályozó harmadik könyvben a végrendeletek egyes fajtáinál jelentkezik erősen a római jogi hatás. A katonák végrendeleténél például nyilvánvaló a *testamentum in procinctu* modellként történő felhasználása. Először nyer elismerést a mexikói jogban a holográf végrendelet.

A kötelmeket magában foglaló utolsó, negyedik könyv általános és különös (az egyes szerződéseket szabályozó) részében egyaránt kimutatható a római jog hatása. Sajátos szerződési konstrukció a házak bérleti szerződése (2448-2448 K szakaszok), melynél a kódex szerkesztőinek a közösségi érdeket az egyéni érdek elé helyező nézete (*Solidaridad social*) jut kifejezésre. Elismeri a kódex a vétkességtől (*culpa*) független, objektív (*responsabilidad objetiva*) felelősséget. A polgári törvénykönyv részletesen, igen modern módon szabályozza a felelősséget éppúgy, mint a kötelmek átszállását.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a *Código civil para el distrito federal, en materia común, y para toda la República en materia federal* közvetett módon nagy hatással van egész Mexikó területén. A polgári jog (magánjog) kommentárjai ugyanis alapvetően ezt a kódexet elemzik és az egyes államok polgári törvénykönyvei különböző szakaszai értelmezésénél figyelembe veszik e a polgári törvénykönyv egyes artikuluszainak értelmezését, amit sok esetben nagy mértékben megkönnyít a kódexek rendelkezései vonatkozásában fennálló hasonlóság is. Megállapíthatjuk, hogy a szövetségi terület polgári törvénykönyve egyfajta másodlagos, szubszidiárius („kiegészítő”) jogforrásként érvényesült a 31 állam polgári törvénykönyve alkalmazásánál a bírói gyakorlatban, a törvénykezésben. E polgári törvénykönyv módosítására 2000-ig összesen 12 alkalommal került sor. Ennek következtében a kódexre a stabilitás volt jellemző, ami kétségtelenül megkönnyítette másodlagos jogforrásként történő figyelembevételét Mexikó államaiban.

VI.

A Mexikóban, az egyes (tag)államokban ma hatályos magánjogi kódexek négy csoportra oszthatóak: a) azon államok, amelyeknek törvényhozása teljes egészében az 1928-as kódexet fogadta el; ezek képezik a többséget; b) azon államok, amelyek — kisebb szerkezeti módosításokkal és tartalmi eltérésekkel — az 1928-as kódexet fogadják el; c) azon államok, amelyeknek törvénykönyvei az 1884-ben elfogadott és az 1928-ban kihirdetett kódexet egyaránt figyelembe veszik; d) azon államok, amelyeknek magánjogi kódexe az 1884-ben elfogadott törvénykönyvön alapul.

Az első csoporthoz tartozik például Mexico (tag)állam 1956. december 29-én kihirdetett polgári törvénykönyve (*Código civil del Estado de México*), amely szerkezetét tekintve is szinte teljes mértékben megegyezik a Szövetségi Kerület polgári törvénykönyvével. E kódex struktúrája a következő: bevezető rendelkezések (1-21. cikkely), személyi jog (22-723. cikkely), dologi jog (724-1129. cikkely), öröklési jog (1130-1620. cikkely) és kötelmi jog (1621-2119. cikkely). A cikkelyek számában mutatkozó eltérés elsősorban arra vezethető vissza, hogy e kódex szerkesztése idején a dologi jog és különösen a kötelmi jog néhány intézményét önálló törvények, jogszabályok szabályozták.

VII.

Mexikóban az 1960-as években kezdődött a polgári jog újrakodifikálása. Az újrakodifikálás során törekvés mutatkozott arra, hogy az egész államszövetségben egységes polgári törvénykönyvet léptessenek hatályba, mely felváltaná az egyes államok, területek és a Szövetségi Kerületben hatályos kódexeket és ezáltal véget vetne a jogi „partikularizmusnak”. 1967-ben Antonio Aguilar Gutierrez közzétette az egész szövetségi államban hatályba léptetendő egységes polgári törvénykönyv általános része, személyi jogi és családi jogi része előtervezetének (*Anteproyecto*) Alapjait (*Bases para un anteproyecto de Código Civil uniforme para toda la República: parte general y derecho de la personalidad, derecho de familia*).

A polgári jog kizárólag föderális szinten történő szabályozásának gondolatát végül is elvetették. Az 1993. szeptember 23-án közzétett polgári törvénykönyv reformtervezete az 1928-ban kihirdetett *Código civil* átfogó reformját jelentette. Ebben a vonatkozásban utalunk arra, hogy önálló, szövetségi szintű törvényben került szabályozásra például a fogyasztóvédelem (*Ley federal de protección al consumidor*).

A *Código civil para el distrito federal, en materia común, y para toda la República en materia federal* új, módosított szövegének közzétételére Ernesto Zedillo Ponce de León elnöksége alatt (1994. december 1. – 2000. november 30.) 2000. május 25-én került sor a hivatalos lapban (*Gaceta Oficial del Distrito Federal*). Az 1932-ben hatályba lépett polgári törvénykönyv reformját döntően azette szükségessé, hogy egyes államok polgári törvénykönyveit módosították.¹¹ A módosítás azonban az 1928-ban elfogadott kódex teljes szövegének mintegy öt százalékát érintette. A módosítás, melyet az alkotmány 122. szakaszának 1996-ban történt revíziója tett lehetővé¹², a helyi ügyekre és a szövetségi jurisdikció alá tartozó ügyekre egyaránt vonatkozik.

Az egyes államok polgári törvénykönyvei továbbra is hatályban maradtak, bár módosításukra folyamatosan sor kerül az államok törvényhozó testülete részéről.

¹¹ Így például Hidalgo és Veracruz állam polgári törvénykönyvének családi joggal kapcsolatos szakaszait úgy módosították, hogy azok eltértek a Szövetségi Kerület (*Distrito Federal*) *Código civil*je rendelkezéseitől. Quintana Roo állam polgári törvénykönyvében a polgári jogi felelősséggel kapcsolatos szakaszainak módosítására került sor.

¹² A Kongresszus által 1996-ban elfogadott módosítás évekkal később, 1999. január 1-jén lépett hatályba. Csak ezt követően kerülhetett sor az 1928-as *Código civil* új, revideált szövegének kihirdetésére 2000 májusában.

VIII.

A függetlenség kivívását megelőzően Mexikó területén — hasonlóan a többi kolóniához és Spanyolországhoz — elsődlegesen az *Ordenanzas de Bilbao* alkották a kereskedelmi jog forrását. Ezek mellett a *Consulado* által kibocsátott rendeleteket és utasításokat is alkalmazták. A *Consulado* volt a kereskedők közötti jogvitákban döntő bíróság. 1795-ben további három, kereskedelmi jogi ügyekben eljárni hivatott bíróság felállítását rendelték el. A függetlenség kikiáltását követően is a spanyol kereskedelmi jogot alkalmazták, amin nem változtatott az, hogy egy 1824. október 16-án kibocsátott rendelet megszüntette a kereskedelmi bíróságokat. A speciális kereskedelmi bíróságok (*tribunales comerciales*) felállítására egy 1841. november 15-én elfogadott törvény — melyet egy 1842. július 1-jén kibocsátott rendelet módosított — alapján került sor. A kereskedelemmel kapcsolatos jogviták elbírálására hivatott bíróságok létesítésénél a mexikói törvényhozó a korabeli francia és olasz modellt vette döntően figyelembe.

Az 1841-ben kihirdetett kereskedelmi bíróságok szervezetéről rendelkező, 72 szakaszból álló törvény (*ley*) utolsó cikkelye úgy rendelkezett, hogy a kereskedelmi jogi kódex hatálybalépéséig az *Ordenanzas de Bilbao* még hatályon kívül nem helyezett részét kell alkalmazni.

A kereskedelmi jog kodifikálására irányuló kísérletek sokáig nem hoztak eredményt. Az 1822. január 22-én rendelet útján létesített, a kereskedelmi jogot kodifikálni hivatott bizottság nem készült el a *Código de comercio* tervezetével. Nem került sor a Spanyolországban 1829-ben elfogadott kereskedelmi jogi kódex egyes részeinek, könyveinek illetve fejezeteinek hatálybaléptetésére sem, annak ellenére, hogy arról a mexikói szenátus 1834. április 28-án határozatot fogadott el. Egyedül Yucatán állam fogadott el a kereskedelmi jogot részben szabályozó rendeletet 1840-ben (*Reglamento de comercio para el Estado de Yucatán*).

Mexikó első kereskedelmi jogi kódexének kihirdetésére 1854. május 16-án, Antonio López Santa Ana tábornok (Santa Ana megszakításokkal 1833 és 1855 között volt Mexikó elnöke) elnökségének idején került sor. A kódex szerkesztője a kitűnő jogász, Teodosio Lares igazságügyi miniszter volt. Teodosio Lares az 1829-ben elfogadott első spanyol *Código de comercio*t tekintette kizárólagosan modellként és azt adaptálta kisebb változtatásokkal a mexikói viszonyokra. A kódexet — melyet szerkesztőjéről elnevezve *Código Lares*-nek hívtak illetve hívnak — azonban már a következő évben, 1855-ben hatályon kívül helyezték, aminek döntő oka Antonio López Santa Ana elnök bukása volt. Santa Ana elnök utóda, Ignacio Comonfort elnök hatályon kívül helyezte elődje elnökségének idején hozott, elfogadott törvényeket, így a kereskedelmi törvényt is. A formai hatályon kívül helyezés ellenére Mexikó több államában azonban továbbra is ezt a kódexet alkalmazták. A francia uralom alatt, 1863-ban ismét hatályba helyezték a *Código Lares*-t, melyet I. Miksa császár uralkodását követően, 1867-ben, helyeztek ismét hatályon kívül.

A *Código Lares* alkalmazásának alkotmányos akadályai, sem az 1824-ben, sem pedig az 1857-ben elfogadott alkotmány alapján nem voltak. A többi államban automatikusan ismét hatályba léptek az *Ordenanzas de Bilbao*. 1869-ben az Igazságügyi Titkárság által felállított Bizottság (*Comisión de la Secretaría de Justicia*) tette közzé egy új kereskedelmi jogi törvénykönyv tervezetét, mely azonban nem került végül elfogadásra. Ugyanez lett a sorsa a Képviselőház (*Cámara de Diputados*) megbízásából 1870-ben elkészített tervezetnek (*Proyecto*).

IX.

Mexikó 1857. február 5-én elfogadott — a történészek és az alkotmányjogászok egybehangzó véleménye szerint radikális reformokat megvalósító — liberális alkotmánya a szövetségi kongresszust csak a kereskedelmi törvényhozás alapelveinek (*Bases generales para la legislación mercantil*) az elfogadására jogosította fel. Ahhoz, hogy a kereskedelmi jogot föderális szinten, egységesen szabályozzák, az alkotmány módosítására volt szükség. Erre 1883. december 15-én került sor.

Az alkotmánymódosítást nem sokkal követően elkészült az új szövetségi kereskedelmi jogi kódex, amely 1884. július 20-án lépett hatályba. Az 1619 szakaszból álló, *Título Preliminar*-ra és hat könyvre tagoló kódex szerkesztője egy személy, Manuel Inda volt, aki azonban — mint már a korábban felállított kodifikációs bizottságok tagja — e kódex szerkesztésénél felhasználta a korábban készült tervezeteket. E kódex szerkesztői sokat merítettek a *Código Lares*ből is. A kódex azonban csak néhány éven át volt hatályban, a kereskedelmi jog újszerű, modern szabályozása ellenére. A kódex hatályon kívül helyezésében döntő szerepet játszott az, hogy a pénzügyre vonatkozó szabályozás komoly érdekeket sértett. A szabályozás hátrányosan érintette a *sociedades anónimas* formában működő hitelintézeteket. A Kongresszus (*Congreso*) az 1887. június 4-én kibocsátott rendeletével (*decreto*) felhatalmazást adott a kódex részleges vagy teljes revíziójára. A kódex hatályon kívül helyezésére az 1889. április 10-én elfogadott, a *sociedades anónimast* újra szabályozó törvény (*ley*) útján került sor. Az 1884-ben elfogadott *Código de comercio* kizárólag a magánszemélyeket tekintette kereskedőknek. Az öt évvel később, 1889-ben kihirdetett kereskedelmi kódex szerkesztői viszont a kereskedelmi társaságokat, beleértve a külföldi társaságokat is, a kódex hatálya alá tartozónak tekintette.

A harmadik, módosításokkal ma is hatályos kereskedelmi törvénykönyv kihirdetésére 1889. szeptember 15-én, Porfirio Diaz elnökségének idején (Porfirio Diaz megszakításokkal 1876 és 1911 között elnök) került sor. A kódex 1890. január 1-jén lépett hatályba. Az 1500 szakaszból álló kódex az 1885-ben elfogadott (második) spanyol *Código de comercio* és az 1882-ben kihirdetett (második) olasz *Codice di commercio* hatását tükrözi. Az olasz kereskedelmi törvénykönyv hatása különösen a kereskedelmi ügyletek szabályozása körében mutatható ki. A mexikói kereskedelmi törvénykönyv 2. szakasza szerint a kódexnek a kereskedelmi ügyletekre vonatkozó megfelelő szabályozása hiányában a „*derecho común*” alkalmazandó.

X.

Ezt a *Código de comercio*-t hatályba lépése óta többször is módosították. A módosítás, „modernizálás” azonban nem a kódex szövegének megváltoztatása útján, hanem új, a kereskedelmi tevékenység különböző területeit szabályozó törvények elfogadása által történt és történik napjainkban is.

Tekintettel a kereskedelmi jog fejlődésére a gazdasági (kereskedelmi) társaságok tevékenységét önálló, 1934. július 28-án elfogadott törvény (*Ley General de Sociedades Mercantiles*) szabályozza. Ezt a törvényt 1980-ban és 1982-ben módosították. A szövetkezetekről az 1938. január 11-én kihirdetett törvény (*Ley General de Sociedades Cooperativas*) rendelkezik. Az ipari tulajdont az 1942. december 31-én kihirdetett törvény (*Ley de la Propiedad Industrial*) szabályozza. A csődtörvényt (*Ley de Quiebras y Suspensiones de Pagos*) szintén 1942. december 31-jén fogadták el. Az új, jelenleg hatályos csődtörvényt (*Ley de Concursos Mercantiles*) 2000. május 12-én hirdették ki. Ez a törvény hatályon kívül helyezte az 1942-ben elfogadott csődtörvényt.

A befektetési társaságokról az 1950. december 30-án elfogadott törvény (*Ley sobre Sociedades de Inversiones*) rendelkezik. A hajózási jogot és a tengeri kereskedelmet szabályozó törvény (*Ley de Navegación y Comercio Marítimo*) 1963. november 21-én került elfogadásra. A külkereskedelmet is önálló, autonóm törvény (*Ley de Comercio Exterior*) szabályozza, amelyet 1993. július 27-én fogadott el a mexikói szövetségi törvényhozás. A pénzügyre vonatkozó törvény (*Ley de Instituciones de Crédito*) rendelkezik, melynek kihirdetésére és hatálybaléptetésére 1990. július 18-án került sor. Ezt a törvényt 2000. május 23-án módosították. Jelentős az értékpapírokról és hitelügyletekről rendelkező törvény (*Ley de Títulos y Operaciones de Crédito*), amelyet 1932. augusztus 26-án léptettek hatályba.

A *Código de comercio* átfogó reformjára 1929-ben került volna sor. Az ebből az évből származó tervezetet (*proyecto*) azonban nem fogadták el. Az új kereskedelmi törvénykönyv első könyvének tervezetét 1943-ban tették közzé. Ezt a tervezetet a neves kereskedelmi jogász, Joaquín Rodríguez készítette, aki az 1885-ben elfogadott, ma is hatályban lévő (második) spanyol

kereskedelmi törvénykönyvet és annak módosításait vette alapul. Ezt a tervezetet sem fogadta el azonban a mexikói törvényhozás (*Congreso de la Unión*).¹³

További tervezetek is készültek, amelyeknek elfogadására azonban szintén nem került sor. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy jelenleg is folynak a mexikói kereskedelmi jog újrakodifikálásának munkálatai. Az újrakodifikálást nagy mértékben nehezíti az, hogy nincs egyetértés, konszenzus abban, hogy az új kereskedelmi kódex szerkesztésénél milyen külföldi modellt (modelleket) vegyen alapul a törvényalkotó. Komoly vitát kiváltó doktrínális természetű kérdés továbbá a 32 állam polgári törvénykönyve kötelmi jogot szabályozó részének az új kereskedelmi jogi kódexszel való kapcsolata, harmonizációja.

Említést érdemel, hogy Honduras (*República de Honduras*) 1950-ben elfogadott kereskedelmi törvénykönyve szerkesztésénél játszott döntő szerepet a mexikói *Código de comercio* 1949-ből származó tervezete. Az ezt a tervezetet előkészítő bizottságnak Joaquín Rodríguez is tagja volt. A tervezet (*Proyecto*) 525 szakaszból álló, a kereskedelmi kötelmeket és szerződéseket szabályozó negyedik könyvével (*Libro Cuarto*) a szerkesztők az 1890-es kódex átfogó reformját kívánták a közép-amerikai országban megvalósítani.

¹³ A mexikói törvényhozó testület, a kétkamarás *Congreso de la Unión* két Házból, a *Cámara Federal de los Diputados*ból (melynek ötszáz tagja van) és a *Senadoból* (melynek 128 tagja van) tevődik össze.

Egy európai kormányzás lehetősége a nukleáris kérdések területén

I. Bevezetés

Az Európai Unióról szóló alapvető kritikák közé tartozik, hogy intézményei távol állnak az európai polgároktól, ennek ellenére az uniós polgárok ezen intézményektől várják a jelentősebb problémák megoldását. A hatékony európai kormányzás koncepciója ezen a helyzeten kíván változtatni, célja a jó kormányzás alapelveinek segítségével összekötni Európát a polgáraival. Az európai kormányzásra való igény a nukleáris kérdések területére is átszivárgott.

Az európai kormányzás fogalma az Európai Bizottság és a Régiók Bizottságának dokumentumaiban jelent meg először. Az európai szinten megalkotott fogalommal kapcsolatban nemzeti és helyi törekvéseket is találhatunk, amelyek az európai kormányzást a nukleáris kérdésekre kívánják kiterjeszteni, mint például a Helyi Információs Bizottságok, a Nukleáris Létesítmények Körüli Európai Önkormányzatok Csoportja, illetve az országonként eltérő önkormányzatok közötti és helyi együttműködések. Az Európai Unióon kívül az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága is foglalkozott a kérdéssel, ezen szerv égisze alatt fogadták el az Aarhus Egyezményt, amely a környezeti ügyekben (ezek között a nukleáris kérdéseket is érte) irányozza elő az információhoz való hozzáférést és a döntéshozatalban való részvétel jogát az állampolgárok számára.

A tanulmány során az említett helyi, nemzeti, európai és nemzetközi szintű dokumentumok kerülnek áttekintésre, amelyek a nukleáris szektorral kapcsolatos döntéseket az állampolgárokhoz közelebb kívánják hozni. A tanulmány célja választ kapni arra a kérdésre, hogy mit takar pontosan az európai kormányzás fogalma, és ez hogyan valósítható meg a nukleáris kérdések területén.

II. Az Európai Unió és az atomenergia

Mindenekelőtt érdemes áttekinteni, hogy mit értünk nukleáris kérdések alatt az Európai Unióban, és melyek azok az intézmények, amelyek foglalkoznak ezen kérdésekkel.

Az energiapolitika az Európai Unióban a megosztott hatáskörök közé sorolható, azaz a területet mind az Unió, mind a tagállamok rendezhetik, bár a tagállamok csak abban az esetben, amennyiben nincs az adott kérdésre vonatkozó uniós szabályozás.² Az Európai Unió energiapolitikájának célja az unió energiapiaca működésének és energiabiztonságának a fenntartása, illetve az energiahatékonyság terjesztése és a megújuló energiaforrások fejlesztése.³

Az energiapolitika egy adott területén szorosabban működnek együtt az Unió tagállamai: ez az atomenergia, amelyet az Európai Atomenergia Közösség szabályoz. Az Európai Atomenergia Közösséget (a továbbiakban: Euratom) az 1957-ben aláírt Római Szerződés (a továbbiakban: Euratom Szerződés) léptette életbe az Európai Gazdasági Közösséggel (a továbbiakban: EGK) párhuzamosan, és az EGK (illetve a későbbiekben az Európai Unió) tagjai alkotják azt.

Az Euratom Szerződés 1. cikke kimondja, hogy az Atomenergia Közösség feladata hozzájárulni az életszínvonal javításához a tagállamokban az atomenergia ipar fejlesztésével.⁴ Hogy

¹ PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi Jogi és Európa-jogi Tanszék

² Blutman László: Az Európai Unió joga a gyakorlatban. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, 2010, 165. o.

³ Lisszaboni Szerződés az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget létrehozó szerződés módosításáról (Lisszabon, 2007. december 13.) HL C 306, 2007.12.17. 194. cikk

⁴ Az Európai Atomenergia Közösséget Létrehozó Szerződés. 1. cikk. <http://eur-lex.europa.eu/hu/treaties/new-2-49.htm> (2013. szeptember 5.)

ezt a feladatot el tudja látni, támogatnia kell a kutatást és a technikai információk cseréjét, egységes munkavédelmi szabályokat kell létrehoznia, elő kell segítenie a befektetéseket (elsősorban a nukleáris energia fejlesztése érdekében), létre kell hoznia egy közös piacot az anyagok és berendezések tekintetében, illetve nemzetközi együttműködést kell kialakítania az atomenergia békés felhasználásának biztosítása céljával.⁵ Az Euratom feladatait az Európai Unió szervei látják el: az Európai Parlament, a Tanács, a Bizottság, az Európai Bíróság és az Európai Számvevőszék.⁶

Az Európai Bizottság felelős a nukleáris kutatások ösztönzéséért és előmozdításáért a tagállamokban, amelyet többek között az információáramlás könnyítésével és pénzügyi támogatásokkal tesz lehetővé. Ezt kiegészítve a Bizottság közösségi szintű kutató és képzési programokat visz véghez, illetve általános rendelkezések elfogadására tesz kezdeményezést a dolgozók egészségét és biztonságát illetően.⁷

Az Euratom működését több intézmény is segíti, elsősorban az Euratom Ellátási Ügynökség (Euratom Supply Agency), amelyet 1960-ban hozott létre az Euratom Szerződés. Az ügynökség célja felügyelni, hogy megfelelő mennyiségű érchez és nukleáris fűtőanyaghoz legyen hozzáférése a tagállamoknak egy közös ellátási politikán keresztül.⁸ Az Ügynökség a Bizottság felügyelete alatt áll, és további célja szaktudással és információval ellátni az Európai Közösséget a nukleáris piaccal kapcsolatban.

Az Ügynökségen túl az Európai Nukleáris Energia Fórumát (European Nuclear Energy Forum, a továbbiakban: ENEF) 2007-ben hozták létre a tagállamok a nukleáris energiával kapcsolatos kommunikáció és diskurzus elősegítésére. Az ENEF-en az uniós tagállamok kormányainak, az Európai Unió intézményeinek, a nukleáris szektornak és a civil szférának a képviselői vesznek részt, hogy megvitassák a nukleáris energiában rejlő lehetőségeket, az azzal kapcsolatos veszélyeket, illetve az ágazat átláthatóságát.⁹

Érdemes továbbá megemlíteni az Európai Nukleáris Biztonsági Hatóságok Csoportját (European Nuclear Safety Regulators Group, a továbbiakban: ENSREG), amelyet 2007-ben hoztak létre a tagállamok. Az ENSREG egy független szakértő testület, amelynek tagjai az EU tagállamainak nemzeti hatóságaitól kerülnek ki. Az ENSREG célja a nukleáris biztonság fenntartása és folyamatos továbbfejlesztése.¹⁰ A testület segíti az együttműködést a tagállamok között és növeli az átláthatóságot, illetve kapcsolatot tart az uniós intézményekkel.

Látható, hogy kiterjedt intézményrendszer foglalkozik az atomenergia politikával az Európai Unióban, amelynek feladatai közé tartozik az átláthatóság növelése és a kommunikáció fejlesztése a nukleáris kérdések terén, ez a transzparencia és diskurzus azonban nem érinti a terület és az állampolgárok kapcsolatát. 2013. júniusi adatok alapján 132 atomreaktor működik az unió 14 tagállamában, 4 reaktor áll építés alatt, és további 16 tervezett reaktort készülnek építeni a tagállamok.¹¹ A nukleáris létesítmények magas száma mutatja, hogy az unió lakosságának jelentős részét érinti a kérdés, tehát szükség lenne az európai és a helyi szint közötti kommunikációra.

⁵ Az Európai Atomenergia Közösséget Létrehozó Szerződés. 2. cikk. <http://eur-lex.europa.eu/hu/treaties/new-2-49.htm> (2013. szeptember 5.)

⁶ Az Európai Atomenergia Közösséget Létrehozó Szerződés. 3. cikk. <http://eur-lex.europa.eu/hu/treaties/new-2-49.htm> (2013. szeptember 5.)

⁷ Az Európai Atomenergia Közösséget Létrehozó Szerződés. 4. cikk és 30. cikk. <http://eur-lex.europa.eu/hu/treaties/new-2-49.htm> (2013. szeptember 5.)

⁸ Euratom Supply Agency. (European Union) http://europa.eu/legislation_summaries/energy/nuclear_energy/l27052_en.htm (2013. szeptember 4.)

⁹ Nuclear Energy – European Nuclear Energy Forum. (European Commission) http://ec.europa.eu/energy/nuclear/forum/forum_en.htm (2013. szeptember 4.)

¹⁰ European Nuclear Safety Regulators Group. (European Commission) http://ec.europa.eu/energy/nuclear/ensreg/ensreg_en.htm (2013. szeptember 4.)

¹¹ Nuclear power plants in the EU. (European Commission) http://ec.europa.eu/energy/nuclear/doc/nuclear_power_plants.pdf (2013. szeptember 4.)

III. Az európai kormányzás tartalma

Az európai kormányzás fogalma az Európai Bizottság által elfogadott dokumentumokban jelent meg először, nukleáris területre azonban a Régiók Bizottságának 98/C 251/06. számú határozata, illetve a „A nukleáris szektort érintő közinformáció és a szektorbeli döntéshozatalban való részvételre vonatkozó helyzet” című tanulmány és workshop terelte azt. Habár a Régiók Bizottsága időben hamarabb cselekedett a kérdésben, mint az Európai Bizottság, érdemes a Bizottság munkáját bemutatni először, hiszen az általánosságban mutatja be az európai kormányzás fogalmát, míg a Régiók Bizottságának határozata speciálisan a nukleáris biztonsággal foglalkozik, illetve annak kapcsolatával a helyi demokráciához.

III.1. Az Európai Bizottság és az európai kormányzás

Az Európai Bizottság kiterjedten foglalkozott az európai kormányzás kérdéskörével, ugyanis elfogadott két fehér könyvet (az Európai Kormányzásról szóló Fehér Könyvet illetve az Európai Kommunikációs Politikáról szóló Fehér Könyvet), egy akciótervet (Akcióterv a szabályozási környezet fejlesztése és egyszerűsítése céljából) és egy jelentést (Az Európai Bizottság Jelentése az Európai Kormányzásról) a témára vonatkozóan. Ezen dokumentumok az európai kormányzás alapelveit és lényegét fektetik le, azonban csak érintőlegesen tartalmaznak rendelkezéseket annak nukleáris vetületéről.

Az európai kormányzást leíró legjelentősebb uniós dokumentum az Európai Kormányzásról szóló Fehér Könyv (a továbbiakban: Fehér Könyv), amelyet az Európai Bizottság 2001-ben adott ki. A Fehér Könyv az Európai Unió egyes alapvető problémáit jellemzi: az uniós intézmények távol állnak az európai polgároktól, így a polgárok nem bíznak azokban és nem is értik őket. A probléma nem csupán az, hogy a polgárok nem bíznak az uniós intézményekben, hanem az, hogy ennek ellenére ezen intézményektől várják a megoldást a globális problémákra. Ezzel szemben azonban a polgárok nem minden esetben érzik az EU hatását: ha adott kérdésben az EU ér el eredményt, a javulást a polgárok gyakran a nemzeti kormányoknak könyvelik el. Ennek fő oka, hogy nem tudják pontosan, mit csinál az Európai Unió, sok esetben azt sem tudják, milyen intézmények vannak az unióban.¹² A Fehér Könyv erre a problémára kíván megoldást találni: célja összekötni Európát a polgáraival, és egy hatékony európai kormányzást megvalósítani az Európai Unióban. A Bizottság már korábban, 2000-ben is a négy stratégiai célja közé sorolta az európai kormányzás reformját, így ezen cél mentén haladt tovább a Fehér Könyvvel egy átláthatóbb, koherensebb Európai Unió megvalósítása érdekében.

A Fehér Könyv több javaslatot is tartalmaz a probléma megoldására. Javasolja, hogy az Európai Unió nyissa meg a politikai döntéshozatalt az európai polgárok számára: így tudják csak befolyásolni azon személyek a döntési folyamatokat, akik érdekében ezek a folyamatok léteznek. Ehhez viszont nem elegendő csupán a Bizottságban változásokat elérni, szükség van az összes uniós intézmény, a nemzeti kormányok, a régiók, a városok, a civil szféra és a jelenlegi illetve jövőbeli uniós tagállamok együttműködésére is. A Fehér Könyv hangsúlyozza, hogy kezdeti lépéseket javasol, amelyek nem elégségesek a probléma megoldására, csupán kiindulási pontként szolgálnak.

Melyek ezek a kezdeti lépések? A dokumentum konzultációt kezdeményez az érintett felek között, amelyet a Bizottság később kiértékel, és amelyből levonja a megfelelő következtetéseket. A Fehér Könyv emellett kezdeményezi az uniós intézmények és az európai polgárok közötti nyitottabb kommunikációt, amelyhez nemzeti és helyi szintre is el kell juttatni az információkat. Ez viszont kölcsönös kommunikáció során kell, hogy megvalósuljon: a nemzeti, regionális és helyi szinteknek a véleményét is figyelembe kell venni európai szinten. A Fehér Könyv alapján a kommunikációba be kell vonni a civil szférát is.

¹² European Governance – A White Paper. (European Commission) 7. o. http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2001/com2001_0428en01.pdf (2013. szeptember 5.)

Habár a dokumentum általánosságban jellemzi az európai kormányzást, egy ponton konkrétan említi az energiapolitikát: az európai politika ágai között horizontális koherenciára sarkall, és kimondja, hogy a közlekedés-, az energia-, és a környezetpolitika nem szektorspecifikus kell, hogy legyen, hanem koherens és összefüggő.¹³ Ezt a koherenciát pedig vertikálisan is ki kell terjeszteni: a helyi, regionális és nemzeti döntéseknek összhangban kell lenniük az európai döntésekkel.

A bizottsági dokumentum meghatározza a jó kormányzás elveit is, amelyek a következők: nyitottság, részvétel, elszámoltathatóság, hatékonyság, koherencia, arányosság és szubszidiaritás. Ezen elvek mentél haladva kell megvalósítani az európai kormányzást.

A Bizottság Fehér Könyvét egy Akcióterv követte (Action Plan „Simplifying and improving the regulatory environment” – Akcióterv a szabályozási környezet fejlesztése és egyszerűsítése céljából, a továbbiakban: Akcióterv), amely további lépéseket tartalmaz az európai kormányzás létrehozására. A dokumentum több pontban jellemzi a szükséges lépéseket, amelyek közül az első a jogalkotási javaslatok minőségének javítása. Ezt azzal kívánja elérni a Bizottság, hogy konzultációkat folytat az érintettekkel a javaslatok elkészítése előtt, illetve megvizsgálja a kezdeményezéseinek hatását is. A jogalkotási javaslatokhoz magyarázatokat fog csatolni, amelyek tartalmazzák a korábbi konzultáció eredményeit és annak hatástanulmányát. Előrelépésnek tekinthető, hogy egy felülvizsgálati klauzulát akart a Bizottság bevezetni, amelynek célja, hogy a gyorsan fejlődő és változó területeket érintő javaslatokat megfelelően lehessen módosítani, amennyiben szükséges. A konzultációba és a hatásvizsgálatba a tagállamokat is be kell vonni, illetve nyilvános hozzáférést kell biztosítani az állampolgárok számára az uniós szabályokhoz, amely az átláthatóságot és a hozzáférést növeli.¹⁴

A Bizottság az Akcióterv után egy jelentést készített (Report from the Commission on European Governance - Az Európai Bizottság Jelentése az Európai Kormányzásról, a továbbiakban: Jelentés), amely a 2001-es Fehér Könyv által bevezetett konzultáció értékelésének tekinthető. A Jelentés a konzultáció tanulságaként azt emeli ki, hogy az Európai Unió döntéshozatalában növelni kell az alulról felfelé építkező részvételt, az európai intézményeket egyértelműbb és átláthatóbb kötelezettségekkel kell felruházni, illetve bővíteni kell az eszközök tárházát, amelyekkel az Európai Unió válaszolni tud az új kormányzati kihívásokra.¹⁵

A Bizottság ezenkívül egy további fehér könyvet fogadott el, amely elősegíti az európai kormányzást: az Európai Kommunikációs Politikáról szóló Fehér Könyv diskurzusa szólította fel az Európai Uniót. A konzultáció részesei az uniós intézmények, az érdekcsoportok, illetve európai polgárok voltak. A cél továbbra is az európai kormányzás célkitűzéséhez kapcsolódik: az állampolgárokat kívánja a Bizottság bevonni a párbeszédbe, és kapcsolatot létesíteni közöttük illetve az uniós intézmények között. Az intézményekről alkotott véleményt a Bizottság a médiában is szeretné megváltoztatni: az Európai Kommunikációs Politikáról szóló Fehér Könyv emberi arcot szeretne adni Európának, illetve összekötni őt a nemzeti, regionális és helyi szintekkel.¹⁶

Megállapítható, hogy a fehér könyvek, az Akcióterv, és a Jelentés, amelyeket az Európai Bizottság hozott létre, nem változtatták meg gyökeresen az európai polgárok és az uniós intézmények viszonyát, és ezáltal nem csökkentették jelentősen a közöttük levő távolságot. Előrelépésnek tekinthető az érintettekkel való konzultáció bevezetése az jogalkotási javaslatokat megelőzően, azonban ennek megvalósulása nem teljesen világos, különösen abban az esetben, amelyben az Európai Unió összes állampolgára érintett egy kérdésben, amely jellemző az uniós döntések nagy részére, még ha csak közvetetten is.

¹³ European Governance – A White Paper. (European Commission) 13. o. http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2001/com2001_0428en01.pdf (2013. szeptember 5.)

¹⁴ Action plan "Simplifying and improving the regulatory environment" (European Commission) 6.o. http://ec.europa.eu/governance/docs/comm_rapport_en.pdf (2013. szeptember 5.)

¹⁵ Report from the Commission on European Governance. (European Commission) 36.o. http://ec.europa.eu/governance/docs/comm_rapport_en.pdf (2013. szeptember 5.)

¹⁶ White Paper on a European Communication Policy. (European Commission) http://europa.eu/documents/comm/white_papers/pdf/com2006_35_en.pdf 9. o. (2013. szeptember 5.)

III.2. A Régiók Bizottságának 98/C 251/06. számú határozata

Habár az Európai Bizottság jellemezte az európai kormányzást általánosságban, a Régiók Bizottsága volt az az intézmény, amely a kérdést összekötötte a nukleáris ügyekkel 1998-ban. A Régiók Bizottsága elfogadott egy határozatot „Nukleáris Biztonság és Helyi/Regionális Demokrácia” (Nuclear Safety and Local/Regional Democracy) címmel, amely az 1997-es Göteborgi konferencia (Európai Konferencia a Nukleáris Biztonságról és a Helyi/Regionális Demokráciáról) eredményének tekinthető.

A határozat támogatja az állampolgárok információhoz való jogát, illetve részvételüket a környezetvédelemmel kapcsolatos döntések meghozatalában. A Régiók Bizottsága kimondta, hogy meg kell erősíteni a részvételi demokráciát a nukleáris létesítmények működtetése terén, és szót kell adni a helyi, regionális, nemzeti és nemzetközi szinteknek is a kérdésben.¹⁷ A 4. cikk felsorolja, hogy ezeket a célokat milyen elvek követésével lehet elérni: ezek az átláthatóság, a részvétel, a pénzügyi támogatás, és a gazdasági kiértékelés. Mit takarnak ezek az elvek? Az átláthatóság alatt azt érti a határozat, hogy a nukleáris létesítmények elhelyezésével, felépítésével, üzemeltetésével és leállításával kapcsolatos részletes információkat az érintett helyi és regionális hatóságok rendelkezésére kell bocsátani (ezt az üzemeltetők és a szabályozó hatóságok teszik meg), abban az esetben is, ha az érintett hatóságok a határon túl helyezkednek el.¹⁸ Ez az elv nem az állampolgárokra, hanem a helyi és regionális hatóságokra vonatkozik, nem úgy, mint a részvétel elve, amelynek értelmében a döntéshozatali folyamatokban részt kell vennie a helyi és érintett állampolgároknak, nem csupán a nukleáris létesítmények helyének eldöntésével kapcsolatban, hanem a nukleáris hulladék elhelyezésével kapcsolatban is.¹⁹ A pénzügyi támogatás elve nem érinti az állampolgárokat: ez esetben a Régiók Bizottsága a központi kormányzattól vár anyagi segítséget a nukleáris létesítmények számára.²⁰ Gazdasági kiértékelés alatt pedig azt értik, hogy új létesítmények építése során regionális szinten kell megvizsgálni a nukleáris létesítmény várható hatásait, és a terveket a nyilvánosság véleményének kell alávetni. A cél az, hogy el lehessen kerülni, hogy túlságosan függővé váljon egy terület (ipari és társadalmi értelemben) egy létesítménytől. Ehelyett a hangsúlyt a megújuló energiaforrásokra kell helyezni.²¹ Ez a négy elv - tényleges betartása esetén - széles körben biztosítja az állampolgárok számára az információhoz való jutást, abban az esetben is, amennyiben a határ túloldalán található nukleáris létesítmény lenne rájuk hatással.

A nukleáris téren történő európai kormányzás gondolata továbbá az 5. és a 10. cikkekben jelenik meg a határozatban. Az 5. cikk kimondja, hogy helyi összekötő bizottságokat kell létrehozni, amelyekben a helyi és regionális hatóságok, a társadalmi hálózatok, a nukleáris létesítmények üzemeltetői és szabályozói, illetve egyéb érintett csoportok (NGO-k, állampolgári szövetségek, stb.) találkozhatnak. A cél a párbeszédén kívül az állampolgárok tájékoztatása nukleáris biztonsági kérdésekben, illetve a nukleáris létesítmények biztonságának felügyelete. A 10. cikk a nemzeti és regionális hatóságok, illetve a korábban említett helyi összekötő bizottságok közötti határon átvéelő együttműködést támogatja.²²

A Régiók Bizottsága tehát az Európai Bizottságnál korábban foglalkozott az európai kormányzás kiterjesztésének kérdésével a nukleáris területekre, habár az európai kormányzás

¹⁷ Resolution of the Committee of the Regions on ‘Nuclear Safety and Local/Regional Democracy’(98/C 251/06) 4. cikk

¹⁸ Resolution of the Committee of the Regions on ‘Nuclear Safety and Local/Regional Democracy’(98/C 251/06) 4. cikk A. pont

¹⁹ Resolution of the Committee of the Regions on ‘Nuclear Safety and Local/Regional Democracy’(98/C 251/06) 4. cikk B. pont

²⁰ Resolution of the Committee of the Regions on ‘Nuclear Safety and Local/Regional Democracy’(98/C 251/06) 4. cikk C. pont

²¹ Resolution of the Committee of the Regions on ‘Nuclear Safety and Local/Regional Democracy’(98/C 251/06) 4. cikk D. pont

²² Resolution of the Committee of the Regions on ‘Nuclear Safety and Local/Regional Democracy’(98/C 251/06) 10. cikk

fogalma ekkor még nem került bevezetésre. A tartalom azonban megegyezik: a cél az állampolgárokat és a helyi, regionális szintet közelebb hozni a döntéshozatal felsőbb szintjeihez.

III.3 „A nukleáris szektort érintő közinformáció és a szektorbeli döntéshozatalban való részvételre vonatkozó helyzet” című tanulmány és workshop

Az Európai Bizottság Energiaügyi és Közlekedési Főigazgatósága készített egy tanulmányt „A nukleáris szektort érintő közinformáció és a szektorbeli döntéshozatalban való részvételre vonatkozó helyzet” (Situation concerning public information about and involvement in the decision-making process in the nuclear sector) címmel 2007. májusában, amely a Bizottság európai kormányzással kapcsolatos általános hangnemét speciálisabbra cserélte.

A tanulmány közvélemény-kutatások és esettanulmányok eredményeire támaszkodott, amelyek megmutatták, hogy az állampolgárok nagyobb részt kívánnak venni a döntéshozatali folyamatokban a környezeti kérdésekkel kapcsolatban, különös tekintettel a nukleáris kérdésekre. Emellett nőtt az elvárás arra nézve, hogy ne csak politikusok és szakértők lehessenek jelen a döntéshozatali folyamatokban, hanem helyi szereplők, NGO-k és független szakértők is, azaz egy szélesebb körnek legyen lehetősége véleményt nyilvánítani az adott kérdésekben. A tanulmány célja bizonyítani, hogy a döntéshozatali eljárásokat javítja az érdekelt felek bevonása.²³

A tanulmány legjobb gyakorlatként említi a helyi összekötő bizottságok létrehozását (amelyekkel a Régiók Bizottsága által elfogadott határozatban találkoztunk korábban), amelyek hozzásegítenek egy plurális demokratikus kultúra létrehozásához.²⁴

2006. februárjában rendeztek Luxembourgonban egy nemzetközi workshopot az európai intézmények, nemzeti hatóságok, helyi képviselők, szakértők és NGO-k számára, amelyen az előbb vizsgált tanulmányt vitatták meg és értékelték. A műhelyvitán részt vett a spanyol AMAC, a brit NuLeaf és az európai GMF is (lásd: 5. fejezet). A workshop célja a tanulmány megvitatásán kívül a nukleáris téren történő európai kormányzásról való párbeszéd, munkacsoportok és kerekasztalok kialakítása volt. A találkozót az Európai Bizottság Energiaügyi és Közlekedési Főigazgatósága szervezte meg. A workshop eredményeképpen a résztvevők összegyűjtötték azokat a feladatokat, amelyeket a különböző szinteknek kell véghezvinniük ahhoz, hogy megvalósuljon az európai kormányzás. A feladatot tehát nem csupán az Európai Unió intézményeire hárították, hanem - az európai kormányzás alapelveivel összhangban - az alsóbb szintek bevonását kezdeményezték már a megvalósítás terén is.

Milyen feladatokat szabtak a workshop során a különböző szereplőkre? A helyi önkormányzatok és szereplők elsősorban a szakértői réteg képzését kell, hogy ösztönözzék és támogassák, továbbá az állampolgárokat kell informálniuk, segíteniük abban, hogy tisztában legyenek azzal, mi történik a nukleáris szektorban. Ez a feladat nagyon fontos, ugyanis ezeknek a helyi intézményeknek a legegyszerűbb eljutniuk az állampolgárokhoz, könnyebben tudják számukra biztosítani az információáramlást, mint például egy uniós szerv, amely csupán több lépcsőn keresztül léphetne kapcsolatba velük. A nemzeti kormányok és hatóságok oly módon tudják támogatni az európai kormányzás megvalósulását, hogy a nemzeti politikai döntéseikben egyértelművé teszik, hogy az alsóbb szinteknek részt kell venniük a döntéshozatali folyamatokban. A workshop résztvevői úgy vélték, ez az egyetlen módja annak, hogy hitelessé tegyék a kormányok a kezdeményezést. Érthető módon az atomenergia iparnak is ki kell vennie a részét a kapcsolatépítésből, amelyet úgy tudnak véghezvinni, hogy támogatják és elősegítik a szükséges információkhoz való hozzáférést. Végül az Európai Bizottság feladatai kerültek meghatározásra,

²³ Situation concerning public information about and involvement in the decision-making process in the nuclear sector. (European Commission) 5. o. http://ec.europa.eu/energy/nuclear/doc/governance/2007_05_study_en.pdf (2013. szeptember 5.)

²⁴ Situation concerning public information about and involvement in the decision-making process in the nuclear sector (European Commission) 17. o. http://ec.europa.eu/energy/nuclear/doc/governance/2007_05_study_en.pdf (2013. szeptember 5.)

hiszen alapvetően ez az intézmény felelős az európai politikai irányvonalak megalkotásáért a nukleáris kérdések terén. Hasonló javaslatot tettek a résztvevők a Bizottságnak is, mint a nemzeti kormányoknak: jogi aktusokban kell rögzíteniük, hogy a regionális és helyi szereplőket be kell vonni a döntéshozatali folyamatokba. Így lehet azt elkerülni, hogy a célkitűzés a jövőben csupán a javaslati szinten maradjon. A Bizottság ezen túl európai hálózatok létrehozásában is szerepet kell, hogy vállaljon, amelyet például a biztosok és az állampolgárok összekötésével valósíthat meg.²⁵ A workshopon elhangzottak konkrét cselekvési tervként értelmezhetőek, amely mindenképpen előrelépés a korábbi, pusztán általános irányvonalakat meghatározó dokumentumokhoz képest.

IV. Az állampolgárok és a nukleáris kérdések összekapcsolása nemzetközi szinten: az Aarhus Egyezmény

A nukleáris energiával kapcsolatos kérdések a környezetvédelem területén is megtalálhatóak. Az Európai Unió 1998-ban csatlakozott az Aarhus Egyezményhez (a Környezeti Ügyekben az Információhoz Való Hozzáférésről, a Nyilvánosságnak a Döntéshozatalban Történő Résztvételéről és az Igazságszolgáltatáshoz Való Jog Biztosításáról Szóló Egyezmény), amely különböző jogokkal kívánta felruházni az állampolgárokat a környezettel kapcsolatos kérdésekben. Az egyezmény célja, hogy az aláíró felek garantálják „a nyilvánosság számára a jogot az információk hozzáférhetőségéhez, a döntéshozatalban való részvételhez, és az igazságszolgáltatás igénybevételéhez a környezetvédelmi ügyekben.”²⁶

Az egyezmény mennyiben érinti a nukleáris kérdéseket? Az Aarhus Egyezmény 6. cikke alapján a részes államoknak egyes, az I. mellékletben felsorolt tevékenységek engedélyezése során hozandó döntésekben lehetővé kell tenniük a nyilvánosság részvételét. Melyek ezek az I. mellékletben felsorolt tevékenységek? Az I. melléklet átfogó listát tartalmaz, amelyen szerepel többek között a fémfeldolgozás, az ásványi anyag-ipar, a vegyipar és a hulladékkezelés is. Ezen listán található meg az atomenergia ipart az 1. pontban, az energiaipar részletezésénél. A felsorolásban megtalálhatóak az atomerőművekkel, a nukleáris reaktorokkal kapcsolatos kérdések, a nukleáris fűtőanyag előállítás és dúsítása, illetve a radioaktív hulladék elhelyezése is. Az ezen területekkel kapcsolatos döntéshozatal során tehát az Európai Unió vállalta, hogy biztosítja az állampolgárok részvételét az alábbi módon.

A nyilvánosságot a 6. cikk 2. pont alapján tájékoztatni kell – közzététel vagy egyéni tájékoztatás útján – többek között a javasolt döntésről, a döntéshozatalért felelős hatóságról, a várható eljárásról, illetve a nyilvánosság részvételi lehetőségeiről (például melyik hatóságtól tudják beszerezni a vonatkozó információkat). Elégséges időt kell biztosítani az állampolgároknak a részvételre (6. cikk 3. pont), és biztosítani kell számukra a szükséges információkhoz való hozzáférést is (6. cikk 6. pont). Ez a szükséges információ tartalmazza legalább: „(a) a javasolt tevékenység helyének, fizikai és technikai jellemzőinek leírását, ideértve a várható kibocsátásokra és visszamaradó anyagokra vonatkozó becslést is; (b) a tevékenység jelentős környezeti hatásainak leírását; (c) a hatások, köztük a kibocsátások megelőzésére és/vagy csökkentésére tervezett intézkedések leírását; (d) a fentiek közérthető összefoglalását (...).”²⁷ Az állampolgároknak lehetőségük van véleményüket írásban vagy közmeghallgatás során megosztani, amelyet a részes feleknek figyelembe kell venniük a döntéshozatal során (7-8. cikk).

²⁵ Public information and involvement in the decision-making process in the nuclear sector. Presentation and Summary of the study. (European Commission) http://ec.europa.eu/energy/nuclear/doc/governance/2006_06_workshop.pdf (2013. szeptember 5.)

²⁶ Aarhus Egyezmény a Környezeti Ügyekben az Információhoz Való Hozzáférésről, a Nyilvánosságnak a Döntéshozatalban Történő Résztvételéről és az Igazságszolgáltatáshoz Való Jog Biztosításáról. 1. cikk. <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/cep43hu.pdf> (2013. szeptember 5.)

²⁷ Aarhus Egyezmény a Környezeti Ügyekben az Információhoz Való Hozzáférésről, a Nyilvánosságnak a Döntéshozatalban Történő Résztvételéről és az Igazságszolgáltatáshoz Való Jog Biztosításáról. 6. cikk 2. pont <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/cep43hu.pdf> (2013. szeptember 5.)

Az egyezményt 1998. június 25-én fogadták el Aarhusban, és 2001. október 30-án lépett hatályba. Három fő jogot biztosít az állampolgároknak a környezetvédelmi kérdések terén: az információhoz való jogot, a döntéshozatalban való részvétel jogát a nyilvánosság számára, illetve az igazságszolgáltatáshoz való jogot.²⁸ Az egyezményt a 2003/4/EK és a 2003/35/EK irányelvek ültették át a közösségi jogba.

V. Az európai kormányzás megvalósulása a nukleáris kérdések területén: nemzeti és helyi kezdeményezések

Láthattuk, hogy a nemzeti és helyi szintek bevonása a döntéshozatali folyamatokba nem lehetséges ezen szintek aktív közreműködése nélkül. Ezen gondolat jegyében tekintsük át azokat a kezdeményezéseket, amelyeknek célja, hogy helyi szinten is elérhetővé váljanak a szükséges információk a nukleáris kérdésekkel kapcsolatban, és lehetősége nyíljon ezen szintnek a döntéshozatali eljárásokban való részvételére.

V.1. Helyi Információs Bizottságok

A helyi információs bizottságok (Local Information Commissions, rövidítve: LICs) az 1980-as évek óta több államban is léteznek, és céljuk információkkal szolgálni az állampolgárok számára a nukleáris kérdésekben.

Az egyik legjelentősebb ilyen bizottság a Helyi Információs Bizottságok Nemzeti Szövetsége (Association Nationale des Comités et Commissions Locales d'Information, a továbbiakban: ANCCLI) Franciaországban. Az ANCCLI célja az információ terjesztése nukleáris kérdésekben, valamint hangot adni a helyi szintnek a nukleáris kérdésekben való döntéshozatal során.

Az ANCCLI európai szinten is szerepet vállal: 2009. szeptemberében az Európai Bizottsággal közösen adott lehetőséget egy európai szintű párbeszédre az Aarhus Egyezmény végrehajtásáról a nukleáris területen. A kezdeményezés során kerekasztalokat szerveztek a tagállamokban (köztük Magyarországon), illetve európai szinten is. Az első európai kerekasztalt 2010. áprilisában szervezték meg „Az Aarhus Egyezmény végrehajtása a radioaktív hulladék terén” címmel, míg a másodikat 2011. januárjában „A szakértelemhez és a kompetenciaépítéshez való hozzáférés” címmel. A folyamat 2013-ban zárult le egy európai konferenciával, amelyet az ANCCLI a Bizottsággal és az Aarhus Egyezmény a nyilvánosság döntéshozatalban való részvételéért létesült szakértői csoportjával közösen szervezett, és ahol bemutatták a konzultáció addigi eredményeit.²⁹

Felmerült egy európai szintű információs bizottság létrehozása is: ez a Helyi Információs Bizottságok Európai Szövetsége (European Association of Local Information Commissions, a továbbiakban: EUROCLI). Az EUROCLI ötlete 2006-ban merült fel, ekkor született egy nyilatkozat a szervezet létrehozásáról. Az EUROCLI célja tervezetten az volt, hogy a részvételi demokráciát megerősítse a nukleáris kérdésekkel kapcsolatos döntések során, az Aarhus Egyezmény elveit követve. A szervezet nem jött létre, azonban egy új kezdeményezés jelent meg a helyében: a Nuclear Transparency Watch nevű szervezet létrehozása, amelyet nukleáris átláthatósági megfigyelőcsoportként fordíthatunk.³⁰

²⁸ The Aarhus Convention. (European Commission) <http://ec.europa.eu/environment/aarhus/index.htm> (2013. szeptember 5.)

²⁹ 2013 - ACN - Aarhus Convention & Nuclear. (ANCCLI) <http://www.ancli.fr/Europe-International/2013-ACN-Aarhus-Convention-Nuclear> (2013. szeptember 5.)

³⁰ Nuclear Transparency Watch. (ANCCLI) <http://www.ancli.fr/Europe-International/Nuclear-Transparency-Watch> (2013. szeptember 5.)

V.2. Nukleáris Létesítmények Körüli Európai Önkormányzatok Csoportja

Az európai kormányzás megvalósításának célja megjelenik a Nukleáris Létesítmények Körüli Európai Önkormányzatok Csoportjában (Group of European Municipalities with Nuclear Facilities, a továbbiakban: GMF) is. A GMF 1993-ban kezdte meg működését, hogy segítse az azon európai önkormányzatok közötti együttműködés megerősítését, amelyek nukleáris létesítmények közelében helyezkednek el. A GMF célja, hogy az önkormányzatok súlyát növelje a nukleáris kérdésekkel kapcsolatos európai kormányzás terén, illetve információhoz juttassa az állampolgárokat a nukleáris ügyekkel kapcsolatban. A szervezetet hamarabb megalapították, mint hogy a Régiók Bizottságának határozata vagy az Európai Bizottság fehér könyve létezett a kérdésben.

A GMF azt a nézetet vallja, hogy ezen, nukleáris létesítmények közelében levő önkormányzatoknak a helyi demokrácia elvét követve beleszólást kell kapniuk a döntéshozatali folyamatokba az Európai Unióban a nukleáris kérdésekkel kapcsolatban. Emellett az önkormányzatok egymás között is kell, hogy információcsere valósítsanak meg, illetve közös projektek véghezvitelére is sor kerülhet. A szervezet évente szervez találkozót az önkormányzatok közötti kapcsolatok ápolása érdekében.³¹ A GMF-fel kapcsolatosan láthatjuk tehát azon elvek megvalósulását, amelyek a Bizottság által létrehozott dokumentumokban találhatóak, többek között az információcsere fejlesztését, illetve a kapcsolattartás és az együttműködés növelését.

V.3. Önkormányzatok közötti együttműködések

Nem csak európai szinten találhatunk példát az önkormányzatok együttműködésére: nemzeti szinten is léteznek hasonló kezdeményezések. A két legfőbb ilyen kezdeményezés a spanyol AMAC és a brit NuLeaf.

Az Atomerőművek Közelében Levő Önkormányzatok Szövetsége (Asociación de Municipios en Areas de Centrales Nucleares, a továbbiakban: AMAC) 1988-ban kezdte meg működését Tarragonában. Az AMAC keretein belül olyan önkormányzatok találkoztak, amelyek egy nukleáris atomerőmű közelében helyezkednek el. A találkozón a fő téma a nukleáris biztonság volt, illetve azon területek gazdasági és szociális fejlődésének kérdése, amelyeken a nukleáris létesítmények találhatóak. Az AMAC három fő területre koncentrál: a nukleáris biztonságra, a fenntartható fejlődés kialakítására, és a radioaktív hulladékok kezelésére. Emellett részt vesz a szervezet a korábban említett GMF működésében. Jelenleg 67 önkormányzat a részese, amelyek 10 km-es körzetében találhatóak Spanyolország nukleáris létesítményeinek.³² Az AMAC nem csupán az önkormányzatoknak biztosít platformot a párbeszédre, hanem a 7, Spanyolországban található Helyi Információs Bizottságot is összefogja.

A Nagy-Britanniában működő NuLeaf jelentősen később kezdte meg működését, mint spanyol párja. A Nukleáris Örökség Tanácsadó Fórumát (Nuclear Legacy Advisory Forum, a továbbiakban: NuLeaf) 2005-ben hozták létre jelenlegi formájában. Korábban, 2003 óta Radioaktív Hulladékok Kezelési és Nukleáris Leszerelési Speciális Érdekcsoportnak hívták a szervezetet, és a Helyi Önkormányzatok Szövetségének keretein belül működött. A NuLeaf célja hasonló a spanyol AMAC-éhoz: a helyi önkormányzatok közötti információcsere és kommunikációt kívánja támogatni, illetve növelni szeretné a helyi szervek szerepét a nemzeti döntéshozatalban a nukleáris kérdések tekintetében.³³

³¹ Welcome to GMF website. (GMF) <http://www.gmf-europe.org/home> (2013. szeptember. 5.)

³² Asociación de Municipios en Areas de Centrales Nucleares. <http://www.amac.es/home> (2013. szeptember 5.)

³³ Background - What is NuLeaf? <http://www.nuleaf.org.uk/nuleaf/DisplayArticle.asp?ID=6180> (2013. szeptember. 5.)

V.4. Helyi együttműködések

Helyi szinten nem csupán az önkormányzatok között találhatunk együttműködési formákat nukleáris téren. Vannak olyan nemzeti és helyi szervezetek, amelyek különböző nukleáris kérdésekkel foglalkoznak. Egy példa erre a belga ONDRAF/NIRAS (Belgian Agency for Radioactive Waste and Enriched Fissile Materials, Belga Ügynökség a Radioaktív Hulladékért és Dúsított Hasadóanyagokért). A szervezet célja a radioaktív hulladék kezelése oly módon, hogy a népeiséget és a környezetet is megóvják a lehetséges veszélyektől. Az ONDRAF/NIRAS feladata egy leltár készítése a belga területen lévő radioaktív hulladékokról és azok kibocsátóiról, egy rendszer kialakítása ezen hulladékok kezelésére, illetve a közreműködés a nukleáris létesítmények leszerelésében és a dúsított hasadóanyagok kezelésében.³⁴

Hasonló együttműködés Magyarországon a Magyar Nukleáris Társaság. A társaság azon céllal jött létre, hogy támogassa a nukleáris energia békés felhasználását és környezetbarát hasznosítását. A társaság szakmai együttműködésre ad lehetőséget, illetve részt kíván venni a nukleáris kérdések jogi szabályozásában. Emellett ismeretterjesztő célokat is megvalósít: a lakosságot és a diákokat informálja a nukleáris energiáról, annak veszélyeiről és hasznáról.³⁵

V.5. Entretiens européens

Európai fórumként működik továbbá az Entretiens européens (Európai párbeszéd), amelyet 2003-ban hoztak létre, hogy adott kérdésekben növeljék az együttműködést a tagállamok és az európai intézmények között különböző témákban. Nukleáris területen a nukleáris hulladékok kezelése az egyik témája a fórumnak, amelyet azóta kiterjesztettek több nukleáris témakörre is. Az Entretiens européens célja hidat képezni a civil szféra és a tagállamok illetve az európai intézmények között.³⁶

VI. Konklúzió

A tanulmány célja volt választ kapni arra a kérdésre, hogy mit értünk az európai kormányzás fogalma alatt, illetve ez hogyan valósítható meg az atomenergia ipart érintő kérdések területén.

Az európai kormányzás alatt egy olyan folyamatot értünk, amely során a helyi, regionális és nemzeti szereplők közelebb kerülnek az európai döntéshozatalhoz. A cél az, hogy az állampolgárok, illetve a helyi és regionális hatóságok is beleszólást kapjanak az európai szintű döntéshozatalba, azaz azon szereplők véleményének is jusson figyelem, akikről a döntések szólnak, illetve akikért a döntések születnek. Hogyan lehet ezt megvalósítani a nukleáris kérdésekben? Az erre irányuló együttműködés több szinten valósul meg: európai, nemzetközi, nemzeti és helyi szinten. Európai szinten az Európai Bizottság és a Régiók Bizottsága fogadott el dokumentumokat a kérdésben, nemzetközi szinten pedig az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága, míg nemzeti és helyi szinten különböző együttműködési formákat találhatunk a nukleáris téren történő európai kormányzás megvalósításával kapcsolatban. Elmondható, hogy az együttműködés megalapozása több, mint egy évtizede folyamatban van, a jelenlegi állapota mégsem kielégítő. Habár több szinten is megjelenik a kérdés, ezek a szintek nincsenek megfelelően koordinálva, illetve a tagállamokban megjelenő nemzeti és helyi megnyilvánulások is nagymértékben különböznek egymástól.

Ahhoz, hogy megvalósuljon egy tényleges európai kormányzás a nukleáris kérdések területén, átfogó európai és nemzeti szabályozásra lenne szükség. Fontos azonban megemlíteni,

³⁴ Mission statement. (ONDRAF) <http://www.ondraf.be/node/617> (2013. szeptember 5.)

³⁵ A Magyar Nukleáris Társaság. (MNT) <http://mnt.kfki.hu/> (2013. szeptember 5.)

³⁶ Les Entretiens européens. <http://www.entretiens-europeens.org/> (2013. szeptember 5.)

hogy a kezdeményezések nem csupán nemzeti és európai szintről indulhatnak, hanem szükség van a többi szereplő, azaz a regionális és helyi szintek aktorainak a kezdeményező magatartására is.

Az orvos szakértői bizonyítékok jellemzői a büntetőeljárásban

Az eljárásjogi dogmatikában, úgyszintén a gyakorlati jogalkalmazás terén kiemelt figyelem övezi a szakértői közreműködést a szakvéleménnyel bizonyítani kívánt tények speciális volta miatt. Az eljárási törvények kivétel nélkül lehetővé teszik a szakértői bizonyítást, mivel a tényállás megállapítása során mindig fennállhat annak lehetősége, hogy a hatóság a szakértelmét meghaladó tényekbe ütközik. Ennek oka a minket körülvevő világ létezőinek sokrétűségében, ezáltal a köztük kialakuló kölcsönhatások szerteágazó voltában keresendő. A szakértő a tényállás felderítéséhez és bizonyításához különleges szaktudásával oly módon járul hozzá, hogy a visszamaradó kísérelésekből, nyomokból az anyagi világ létezői közti kapcsolatokat a tudományos alapokra felépített szakmai szabályai alapján megállapítja. Különösen igaz ez az élet és testi épség elleni bűnügyekben, vagy a rendkívüli halálesetes hatósági ügyekben felvett szakértői bizonyításra, ahol az eljárás tárgyát képező főkérdés magját az alapul fekvő szakkérdés adja. A szakértő a vizsgálat során a rá irányadó szakmai szabályok által felállított vizsgálati rendben végez olyan eljárási cselekményeket, melyek a bizonyítandó tény megállapításához vezethetnek. Tanulmányom célja a gyakorlatban alkalmazott eljárásjogi klauzulák mögé történő betekintés, a szakértői működés episztemológiai, illetve módszertani megragadása az élet és testi épség elleni bűncselekmények bizonyításának aspektusában.

I. Az igazságügyi orvos szakértő, mint a büntetőeljárásban bizonyítási eszközt előterjesztő személy.

Az igazságügyi szakértőkről szóló 2005. évi XLVII. törvény értelmében az igazságügyi szakértő feladata, hogy a bíróság, a közjegyző, az ügyészség, a rendőrség és a jogszabályban meghatározott más hatóság kirendelése, vagy megbízás alapján, a tudomány és a műszaki fejlődés eredményeinek felhasználásával készített szakvéleménnyel segítse a tényállás megállapítását, a szakkérdés eldöntését. Az igazságügyi szakértő e tevékenységét a fenti törvény és más jogszabályok rendelkezései, valamint a tevékenységére irányadó szakmai szabályok megtartásával, legjobb tudása szerint köteles végezni.² Ennek megfelelően igazságügyi szakértő olyan - igazságügyi szakértők névjegyzékébe felvett - személy lehet, aki az adott szakterületen a felmerülő szakkérdések eldöntéséhez kellő szakértelemmel rendelkezik.

A szakértő eljárásjogi pozíciója eléggé differenciált. A szakértői bizonyítást általában a személyi bizonyítékok között nevesítik, a szakértő a tények tanújának tekinthető annyiban, hogy a szakértelme által átfogott kérdésekben szakmai ténymegállapításokat von le, ezeket a bíróság, illetve más hatóság előtt előadja és megvédi, e közreműködéséért díjazás illeti meg. A szakértő a vizsgálatot lezáró véleményét írásban elkészíti és szóban is előadja, tevékenységéért díjazásra jogosult, önálló kizárási szabályokkal rendelkezik, ilyen aspektusban kissé hasonlít a tanú jogállására, mint már fentebb utaltam rá, a tények tanúja is. Emellett külön megjegyzendő, hogy a Be. a szakértő meghallgatásánál az azt foganatosító bíróság (hatóság) részéről kötelezően előírja a hamis szakvéleményadás törvényi következményeire történő figyelmeztetést, ugyanis a hamis szakvéleményt előterjesztő szakértő a Btk. 272. § (2) bekezdés a) pontja szerinti hamis tanúzást követ el.

A jogirodalom a szakértőt a tények bírójának is nevezi, mivel logikai értelemben vett bizonyítást végez a rá irányadó eljárásjogi és szakmai szabályok keretein belül, valamint vizsgálatát a hatóság távollétében végzi.

¹ Ügyészségi fogalmazó, Nyíregyházi Nyomozó Ügyészség

² 2005. évi XLVII. törvény az igazságügyi szakértői tevékenységről 1.§ (1)-(2) bek.

Maga a vizsgálati eljárás akár bizonyítási eljárás is lehetne, amely - mint egy jogilag szabályozott cselekménysor - a szakértő kirendelésén keresztül válik a processzuális bizonyítás részévé. A szakértői vizsgálat tartalmilag a szemle lefolytatásával rokonítható, sőt a helyszíni szemlézés alapvető eljárásjogi elvárása - miszerint fényképfelvételt, helyszínrajzot és jegyzőkönyvet kell készíteni - a szakértői vizsgálatban is megjelenik, a szakértő, (különösen az orvos szakértő) a vizsgálat tárgyáról nem egyszer fényképfelvételt, illetve írásos dokumentációt készít, melyben leírja a vizsgálat menetét és módszerét. Nem ritkán a szakértő szemlét tart, például élő személy vizsgálat során, vagy halottszemle keretében. Látható tehát, hogy olyan sajátos bizonyítási eszközzel van szó, melybe kifejlesztése során több más bizonyítási eszköz és eljárás jellegzetességeit is sikerült átültetni.

A szakértői közreműködés elvi alapját az a tény adja, hogy egy történésen belül egyidejűleg zajlanak több struktúrában egymást átható és keresztező, egymással kölcsönhatásban lévő okozati folyamatok, amelyeknek minden eleme egyúttal része egy vagy több olyan kauzális kapcsolatnak is, mely másik strukturális szinten és esetleg más szabályszerűségek szerint bonyolódik le.³ A bűncselekmény e szövevényes kauzális kapcsolatokat - mint egy hálót - felhasítja, a bűncselekmény után hátramaradó nyomok kijelölik a felderítés irányát, azonban a nyomkeresés számos esetben igényel olyan szaktudást, mely ismeri a kauzális kapcsolatok strukturális szintjeit és az ott működő szabályszerűségeket, így meghatározhatja a kutatás további irányait, vagy egyenesen bizonyítási eszközt szolgáltat.

Vitathatatlan tény, hogy globalizált világunkban a gyorsuló technikai fejlődés útján egyre több olyan eljárási jogviszony keletkezik, melyekben a megalapozott döntés oszlopa a különleges szakértelem igénybevétele. Ennek adott hangot *Katona Géza*, mikor felismerte, hogy a szakértői közreműködés perbeli szerepe azért fokozódik, mert kiterjedt azon jelenségek köre, melyek értékeléséhez és megértéséhez az általános műveltségen túlmenő ismeretek szükségesek.⁴ Az orvos szakértői bizonyítás azokra a különleges szakértelmet igénylő tényekre terjed ki, amelyek a büntető és a büntetőeljárás jogszabályok alkalmazásában jelentősek.⁵ A törvény a materiális igazság - ha úgy tetszik - objektív valóság feltárását írja elő, mely természetesen nem lehetséges, törekedni kell azonban annak elérésére, de addig is be kell érni az eljárási garanciák kiteljesítése mellett a formális igazságokkal. A valóság feltárása számtalan esetben megköveteli az átlagos élettapasztalat és általános emberi tudás körén kívül eső szakismeretek birtoklását. Okkal merülhet fel a kérdés, hogy hol húzódnak a különleges szakértelem határai. *Király Tibor* szerint bár a törvény nem határozza meg a különleges szakértelem határait, azonban annak eldöntése, hogy az mely kérdés megválaszolásához szükséges, a gyakorlatban ritkán okoz nehézséget. Álláspontja szerint e körbe az általánosan megkövetelhető ismeretek szintjét meghaladó ismeretek tartoznak.⁶ *Varga Zoltán* értelmezésében a különleges jelző arra utal, hogy a bizonyítandó tény megállapítása, vagy megítélése a jogi szakértelem kompetenciáját meghaladja.⁷ *Gödöny József* álláspontja szerint a nyomozás során a nyomozó hatóság tagjának általános szakismeretei színvonalát kell a különleges szakértelem alsó határának tekinteni, így a nyomozó hatóság tagja dönti el, mikor érkezik el az a pont, ahol szakértő igénybevétele szükséges.⁸ *Pusztai László* e gondolatmenetet azzal pontosítja, hogy a büntetőeljárás későbbi szakaszaiban belépő ügyész és a bíróság szakismerete is hozzátartozik ahhoz az ismeretanyaghoz, mely a különleges szakértelem alsó határát adja, és még nem igényli szakértő igénybevételét.⁹ Végül álláspontom szerint *Erdei Árpád* értelmezése a legegzenekább, mivel mintegy konklúzióként zárja le a fenti gondolatmenetet azzal, hogy a különleges szakértelmet a jogi ismeretek körén kívül eső és az általános ismeretek szintjét

³ Bócz Endre: Kriminálisztika a tárgyalóteremben, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2008, 118.

⁴ Katona Géza: A kriminálisztikai szakvélemények értékelése, Jogtudományi Közlöny, 1963.,7.sz., 385.

⁵ Be. 75.§ (1) bek.,99.§ (1) bek.

⁶ Király Tibor: Büntetőeljárás Jog, Osiris, Budapest, 2008.,277.

⁷ Bodor Tibor et. al: A büntetőeljárás törvény magyarázata, Complex, Budapest, 2009., 342.

⁸ Gödöny József: Bizonyítás a nyomozásban, KJK, Budapest, 1968.,257.

⁹ Pusztai László: Jogászképzés – igazságszolgáltatás – kriminálisztika. Magyar Jog, 1984., 7-8.sz., 299.

meghaladó szaktudásként ragadja meg. Éppen ez a jellemzője teszi a szakvéleményt alkalmassá arra, hogy bizonyítékként kerüljön felhasználásra.¹⁰

A szakértői bizonyítás kiemelt szakmai és egyben eljárásjogi kritériuma, hogy a szakértő nem véleményezhet jogkérdést, emiatt szakvéleményének keretei csak jogilag releváns tényekre korlátozódnak. Ezt implicit módon a törvény is deklarálja azzal, hogy a véleményezhető szakkérdések körét csak bizonyítandó tényekre konkretizálja, e követelményt azonban a Kúria explicit módon is leszögezte azon ténymegállapításával, mely alapján a jogkérdésben beszerzett szakvélemény a szakértői kompetencián túlterjeszkedik.¹¹ A jogszabályok értelmezése - a jogszabályi formában megjelenő ún. technikai normák kivételével - a bíróság, nem pedig a szakértő feladata. A szakértő jogértelmezésétől a bíróság szabadon eltérhet, e körben oktan más szakértő kirendelése. A szakértő jogkérdésben történt állásfoglalása a szakvélemény különösen súlyos hibája, így az nem használható fel bizonyítékként.¹² Ez esetben nem lehet figyelembe venni a szakvélemény érintett részeit, ha pedig a bíróság határozatának jogi indoklása hivatkozik jogkérdésben állást foglaló szakvéleményi tartalomra, azt a másodfokú bíróság eljárási szabálysértésre hivatkozással hatályon kívül helyezheti.

A büntetőeljárás törvény négy esetben kötelezővé is teszi szakértő alkalmazását, ha a bizonyítandó tény, vagy eldöntendő kérdés valamely személy kóros elmeállapota illetve kényszergyógykezelésének szükségessége, kábítószer függősége, ha a személyazonosítást biológiai vizsgálattal végzik, illetőleg az elhalt személy kihantolására kerül sor.¹³ A kötött bizonyítást eredményező szabályokon túl a hatóság eljáró tagjának mérlegelésén múlik, hogy bevon-e szakértőt a bizonyításba, vagy sem. Az élet és testi épség elleni bűnügyekben eljáró rendőrök, ügyészek, bírók gyakorlati tapasztalataik alapján rendelkezhetnek olyan felkészültséggel, mely képessé teheti őket bizonyos szakkérdésekben való állásfoglalásra, azonban a tényállás felderítése, valamint az eljárásjogi rendelkezéseknek megfelelő bizonyítási eszköz szolgáltatása iránti igény miatt a szakértő kirendelésétől ekkor sem tekinthetnek el. A szakértő kirendelése szakkérdés megítélésékor csak kivételesen mellőzhető. Előfordul a gyakorlatban, hogy a bizonyítandó tény nemcsak szakértő bevonásával, hanem bizonyított tényről nem bizonyított tényre való következtetés útján is bizonyítható. Ezen esetben is csak akkor lehet a szakértő bevonásától eltekinteni, ha a ténybeli következtetés logikailag minden más eshetőséget kizár.

A szakértő kirendelésének nem kötelező eseteiben is körültekintően kell vizsgálni és mérlegelni a rendelkezésre álló adathalmazt, mivel a büntetőeljárás időszerűségének javítása, költséghatékonyabbá tétele a nyomozati szakban is egyre gyakrabban hangoztatott elvárás. A büntetőeljárás időszerűségét egyebek mellett a szükségtelen kirendelések mellőzésével javítani lehet. Emellett az oktanul felmerülő bűnügyi költség sem terhelhető az elkövetőre, ha az nem az ő mulasztása folytán merült fel, így az az állam terhén marad.

Szakértői bizonyításnak mind a nyomozási mind a tárgyalási szakban helye van. A bírósági szakban első fokon mindig megjelenhet a bizonyítási eljárásban, másodfokú eljárásban csak akkor, ha az elsőfokú bíróság a tényállást nem derítette fel, vagy az hiányos, továbbá, ha a bizonyítás az elsőfokú bírósági eljárásban megvalósult szabálysértés orvoslását eredményezheti. Ilyen esetben tárgyalás kitézése szükséges. Harmadfokú és felülvizsgálati eljárásban azonban a Be. már nem biztosítja a bizonyítás lehetőségét, mivel az eljárás tárgyát ekkor már pusztán jogkérdések képezik.¹⁴

Főszabály szerint a szakértői névjegyzékben szereplő igazságügyi szakértőt kell a szakkérdés eldöntésére kirendelni, azonban orvosi kérdésekben mindig az igazságügyi szakértői névjegyzékben szereplő orvos szakértő, vagy ilyen szakértőket foglalkoztató intézmény

¹⁰ Erdei Árpád: Tény és jog a szakvéleményben, KJK, Budapest, 1987., 35.

¹¹ BH 2007.397.II.

¹² Tremmel Flórián: Az orvosi szakértés és a bírósági bizonyítás analógiája in Tremmel Flórián – Mészáros Bence – Fenyvesi Csaba (szerk.): Orvosok és jogászok a büntető igazságszolgáltatásban, PTE-ÁJK, Pécs, 2005., 169.

¹³ Be. 99. § (2) bek.

¹⁴ Be. 353. § (1) bek., Be. 388. § (2) bek.

kirendelésére kerül sor. Bizonyos esetekben két orvos szakértőt kirendelése szükséges, így a halál oka és körülményei tisztázásakor, illetve az elmeállapot vizsgálata esetén.

A szakértő a kirendeléssel válik a büntetőeljárás alanyává, így beállnak a törvényben foglalt kötelezettségei, és gyakorolhatja eljárási jogait. A szakértő kirendelése esetén köteles közreműködni és szakvéleményt készíteni. A vizsgálat elvégzéséhez szükséges iratokat és tárgyakat a szakértő rendelkezésére kell bocsátani, sőt a terhelt, vagy a tanú (sértett) a szakértői vizsgálatra elővezetethető, a terhelttel szemben testi kényszer alkalmazásának van helye, illetve a tanú (sértett) rendbírósággal sújtható.¹⁵

Az élet és testi épség elleni bűncselekmények bizonyítása olyan szempontból speciális, hogy a halottszemle és a halott vizsgálat, illetve a testi sérülések véleményezése esetén az élő személy vizsgálat már a nyomozási szakaszban meg kell hogy történjen azért, hogy az orvos szakértő véleménye már a nyomozás tervezéséhez kiindulópontot szolgáltasson.

A szakértő, így különösen az orvos szakértő kirendelése a büntetőeljárásban kétirányú, a hatóságok bizonyos esetekben a szakértőt meghatározás, más esetekben bizonyítás céljából rendelkeznek kirendelésről. A *meghatározó tevékenység* során a szakértő munkája a bűnügyi felderítők munkáját kitevő, ismeretlen tények megállapításában csúcsosodik ki. Az élet elleni bűncselekmények felderítése esetén például megállapítja, milyen elsődleges, illetve másodlagos halálokok vezettek a sértett halálához.

A *bizonyító tevékenység* a bűnügyi vizsgálati munkát tükrözi, ekkor a szakértő egy hipotézis valóságának ellenőrzését végzi, így például állást foglal abban a kérdésben, hogy egy elkövetési eszköz alkalmas volt-e a sértett testen található sérülések előidézésére. Ezen kérdések nem feltétlenül különülnek el a kirendelésben, számtalan esetben a nyomozó hatóság kérdésként teszi fel a szakértőnek, hogy mi volt a halál oka, és emellett a testen található sérüléseket okozhatták-e a helyszínen talált eszközzel. A szakértő igazoló tevékenysége könnyen végződhet kriminalisztikai azonosítással, mivel a biológiai nyomok vizsgálata tipikusan orvos szakértői kompetencia.¹⁶

II. A szakvélemény mint sui generis bizonyítási eszköz szisztematikája

A szakvélemény az eljárásjogok, így a büntetőeljárás *sui generis* bizonyítási eszköze annak ellenére, hogy magában foglalja más bizonyítási eszközök és bizonyítási eljárások tulajdonságait is. Sajátos jellemzője, hogy a bizonyítás tárgyáról olyan információt hordoz, amelyet a hatóság perrendszerűen csak a szakértőtől szerezhet be.¹⁷ Éppen ezen különleges szaktudáson alapuló sajátos információtartalma teszi szükségessé a szakvélemény hitelt érdemlőségének vizsgálatát, mely a ténymegállapítás alapja. A hitelt érdemlőség vizsgálata több tényezőre alapozható, a szakértő személye és szakértelme vizsgálatára, valamint a szakvélemény formai és tartalmi kellékeinek vizsgálatára, különös tekintettel a vizsgálati módszerre.

A szakértő véleményét írásban készíti, szükség esetén azt a hatóság felhívására szóban is pontosítja. Az írásos vélemény felépítését tekintve a leletre, vizsgálati módszer leírására, szakmai tényfeltáró részre és konklúzióként a véleményi részre tagozódik. A *lelet* a vizsgálat tárgyára, a vizsgálati eljárásokra és eszközökre, illetve a vizsgálat tárgyában bekövetkezett változásokra vonatkozó adatokat tartalmazza. A *szakmai ténymegállapítás* a vizsgálat során megállapított tényeket rögzíti, a *vélemény* pedig a szakmai ténymegállapításból levont konklúziókat és a feltett szakkérdésekre adott válaszokat tartalmazza. A Be. a szakvélemény tartalmára vonatkozóan állít fel követelményeket, az Országos Igazságügyi Orvostani Intézet módszertani levelei pedig ezeket a formára vonatkozó követelményekkel egészítik ki. Az OIOI követelményei szerint az orvos

¹⁵ Be. 106.§ (3) bek.

¹⁶ A meghatározás és bizonyítás elkülönítése Pólya György érdeme (A problémamegoldás iskolája, Tankönyvkiadó, Budapest, 1970), azonban Erdei Árpád is kimerítően foglalkozik vele Tény és jog a szakvéleményben című munkájában.

¹⁷ Erdei i.m. 101.

szakértői vélemény felzetből, leletből és véleményből áll. A felzet tartalmazza a kirendelés adatait¹⁸ és az ügy szakértővel közölt előzményeinek összefoglalását. A lelet magában foglalja a Be. által külön említett vizsgálati módszer leírását és a szakmai ténymegállapításokat. Ezeket követi a véleményi részben található orvos szakértői következtetés, mely tartalmazza a kórismét és a kórisme indokolását, a ténybeli következtetéseket, a hatóság és a felek minden kérdésére adott választ, illetve azok indoklását.¹⁹ Amennyiben a vizsgálatban több szakértő működik közre, a szakvéleményben szükséges annak feltüntetése, hogy mely szakértő milyen vizsgálatot végzett.

A Be. a komplex szakvéleményeket, így az együttes és az egyesített szakvéleményeket is felhasználhatóvá teszi. *Együttes szakvélemény* esetén több szakértő jut azonos véleményre, ekkor a szakvéleményt közösen is előterjeszthetik. Tipikusan e körbe tartozik a törvényszéki boncolás során alkotott szakvélemény. *Egyesített szakvélemény* esetében több szakterülethez tartozó szakkérdésben a szakértők szakvéleményeiket egy szakvéleménnyé összekovácsolva is előterjeszthetik, így mérgezés esetén az orvos szakértő és a toxikológus véleménye egy szakvéleményként előterjeszhető.

Tartalmukat tekintve kategorikus, valószínűségi, és lehetőségi szakvéleményekről beszélhetünk. A *kategorikus* véleményben a szakértő teljes bizonyossággal állapítja meg vagy zárja ki egy eseménysor, vagy cselekmény adott módon történt lefolyását. A *valószínűségi* véleményben a megállapítások bizonyossága százalékban kifejezve jelenik meg, míg a lehetőségi véleményben, a szakértőnek nem áll módjában sem negatív sem pozitív irányban állást foglalni, azonban nem tartja kizárhatónak bizonyos esemény, vagy tény hatását az okfolyamatra nézve. Ez az ún. 50%-os valószínűségi vélemény.²⁰

Az orvos szakértő véleményével szemben alapvető követelmény annak igazsága, indokolt, tárgyilagos és világos tartalma. *Igaz* annyiban, amennyiben a benne foglalt következtetések szakszerűek és megfelelnek az orvostudomány állásának, *indokolt*, ha kizárólag a leletben észlelt körülményeken és kizárólag a leletből levont következtetéseken alapul. A szakvélemény akkor válik *tárgyilagossá*, ha elfogulatlanul, a vád és a védelem érdekállásától elvonatkoztatva objektív szakmai ténymegállapításokat tartalmaz, *világosnak* pedig akkor tekinthető, ha tömören, szabatosan, lényegre törően és közérthetően foglalja össze a szakmai ténymegállapításokat, figyelemmel arra az elvárásra, hogy az orvosi szakkifejezéseket a jogásztársadalom nem köteles ismerni.²¹

A szakvéleményadás az alapul fekvő megfelelő mennyiségű és minőségű leletigény alapján puha vagy kemény vizsgálat eredménye lehet. A *kemény vizsgálat* egyrészt megfelelő mennyiségű és minőségű lelet hiányában nem végezhető el, másrészt e vizsgálatok tudományosan megalapozott vizsgálati módszereket igényelnek. Az igazságügyi orvos szakértői vizsgálatok zömmel kemény vizsgálatok. Mint arra *Tremmel Flórián* rámutatott, a kemény vizsgálatot igénylő ügyek gyakran éppen az egzakt és precíz vizsgálati módszerek zárt rendszere miatt nem zárulnak kategorikus szakvéleménnyel, míg a puha vizsgálatok, melyek több teret engednek a szubjektív mérlegelésnek, többször vezetnek kategorikus véleményhez.²² A pszichiátriai szakvéleményadás a „soft” vizsgálat tökéletes példája, mivel a szakmai szabályok által előírányzott vizsgálatok elvégzésére szükségszerűen sor kerül, azonban a vizsgálat eredményének megállapítása mégis nagyobb mértékben igényli a szakértő körültekintő mérlegelését és értékítéletét, mivel kulcsszerepet játszanak vizsgált személy és a szakértő diskurzusa közben kialakuló intuíciók a helyes mentális körkép felismerésében.

¹⁸ Mely hatóság, milyen ügyszám alatt, ki részére, milyen ügyben milyen vizsgálatot kér, a kirendelő hatóság által feltett, megválaszolandó kérdések.

¹⁹ Az Országos Igazságügyi Orvostani Intézet 16. számú módszertani levele a testi sérülések és egészségkárosodások orvosszakértői véleményezéséről, Egészségügyi Közlöny, 1998/7. szám, II. illetve az Országos Igazságügyi Orvostani Intézet 6. számú módszertani levele a halottakkal kapcsolatos igazságügyi orvosszakértői tevékenységekről, Egészségügyi Közlöny, 1979/4. szám, II/2. pont.

²⁰ Chwala Tamás (szerk.): Büntetőeljárás-jog, Rejtjel kiadó, Budapest, 2004., 148.

²¹ Dósa Ágnes – Suchovszky Gyula – Az orvosszakértő in. Sóttonyi, 61.

²² Tremmel Flórián: Bizonyítékok a büntetőeljárásban, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2006., 134.

A bizonyítási folyamatban játszott szerepüket tekintve a szakvélemények terhelő és mentő jellegűek lehetnek. A *terhelő* szakvélemény a büntetőjogilag releváns tény a terhelt terhére állapítja meg. Ez akkor is lehetséges, amennyiben a szakértő kirendelését mentő vélemény reményében a védelem indítványozza, ekkor is kötik a szakértőt az eljárásjogi és szakmai szabályok. A szakértőre azonban az *in dubio pro reo* elv nem vonatkozik, ellenkező esetben nem lehetne valószínűségi véleményeket adni. Az orvos szakértő a vizsgálati anyag alapján levonja szakmai ténymegállapításait, így a vizsgálati módszerekre vonatkozó zárt metodológia alapján megállapítja, vagy kizárja a bizonyítandó tény fennállását. Amennyiben a leletből több egymással ellentétben álló következtetés is levonható, csupán valószínűségi véleményt lehet előterjeszteni, ekkor a szakértő állást foglal abban a tárgyban, hogy ismeretei szerint melyik következtetés életszerűbb és melyik verzió tűnik a legvalószínűbbnek. Ez persze nem jelenti azt, hogy a későbbiekben egy csekély valószínűséggel számba vett verzió be ne bizonyosodhatna, illetve a szakértő által preferált verziót a bíróság a bizonyítás eredményét megállapítva ne vethetné el. A büntetőeljárásban a szakértő és a hatóság között is létezik egyfajta funkciómegosztás, a szakértő különleges szakértelem segítségével állapítja meg, vagy zárja ki bizonyos tények fennállását, a hatóság pedig a szakvéleményből kiindulva foglal állást egyes, arra épülő jogkérdésekben. Ezért az *indubio pro reo* elv pusztán a hatóságokat köti oly módon, hogy csakis kétséget kizáróan bizonyított tényekből építhető fel a történeti tényállás, illetve csakis ilyen tényekre alapozható a büntetőjogi főkérdés eldöntése.

III. Az orvos szakértői gondolkodás és módszertan

A szakértő büntetőeljárásban végzett munkája lényegét tekintve abban ragadható meg, hogy a jogi szakértelmet meghaladó kérdések megválaszolásával kiindulópontokat szolgáltat a ténymegállapításhoz, ennek segítségével működik közre a bizonyításban.

A szakértő vizsgálati módszereinek alapját a bűncselekmény egyszeri, múltbeli jelenség volta képezi. Ezen ontológiai okból az a megismerési tézis következik, hogy magát a jelenséget a hatóságok nem érzékelik (kivéve a tettenérés esetét), így mindig a bűncselekmény által hátrahagyott kísérőjelenségekből, nyomokból kiindulva kell az okozatosság fonalán visszafelé haladva kirakni a bűncselekmény történeti tényállását. E visszatekintő, adatgyűjtésben, megismerésben, folyamatos értékelésben és mérlegelésben testet öltő tevékenység adja a kriminalisztikai gondolkodás alapját is.

A büntető ügyekben eljáró orvos szakértő feladata a különleges szaktudást igénylő tények szelektált vizsgálata, illetve büntetőjogi következtetések levonására való alkalmassá tétele. Az ilyen típusú tevékenység csak a kriminalisztikai gondolkodással rokon retrospektív és rekonstruktív gondolkodás logikai sémájával gyakorolható. A szakértőnek már a helyszínen észlelnie kell a jelenség nyomait, ami feltételezi a jelenség és az általa hátrahagyott nyomok, valamint a nyomok keletkezése hatásmechanizmusának ismeretét.

A szakértő e módon az eredményből a cselekményre, az okozatból az okra, az egyes nyomokból a nyomok eredőjére, vagyis az általános nyomképző jelenségre irányuló, *induktív következtetéssel* válaszolja meg az elé tárt szakkérdést, így például a testi sérülések összességét okozó külső művi behatást.

Az általánosról a különösre következtető, szillogisztikus *deduktív módszer* is az orvos szakértői munka sajátja. A deduktív gondolkodás sémája alapján az összes testi sérülést számba véve, az egyes sérülések elkülönült vizsgálata során kell képet alkotni az őket egyenként okozó hatásokról. A szakértő e feladatát a módszertani ismeretek általános megállapításainak konkrét esetekre történő alkalmazásával látja el. Ennek eredményéből kiindulva, dedukcióval felállítható egy a sérüléseket okozó hatás bekövetkezésének módjáról alkotott hipotézis. A szakértő szellemi munkáját a továbbiakban ezen hipotézis igazolása, illetve megdöntése képezi.

A hipotézisekkel kapcsolatban felmerül a verzióelmélet szakértői gondolkodásban játszott szerepe is. Az egyes bűncselekmények verzióit nem csak a nyomozási gyakorlat használja, hanem a szakértői gyakorlat is. Halál esetén a kriminálmetododika négy alapverziót ismer; öngyilkosságot,

emberölést, véletlen halálesetet, valamint természetes halált.²³ Ezekkel az alapverziókkal dolgozik a szakértő is, feladata, hogy a halál okát megállapítva lehetővé tegye a nyomozás egyetlen verzióra való szűkítését. E munkája során a *kétkedés* mozgatja, a rá irányadó szakmai szabályok akkurátus vizsgálatot, igazolást és hibátlan logikai következtetést írnak elő számára.

A szakértők a gyakorlatban kevésbé alkalmazzák *analogikus* módszereket, azok terrénumát inkább a módszertant és a problémamegoldó gondolkodást kialakító metódus adja. Az analógia - elvonatkoztatva annak jogi jelentésétől - a jelenségek közti hasonlóságból indul ki. Ha egy jelenség adott körülmények között bekövetkezik, akkor más körülmények is lehetővé tehetik a bekövetkezését. Az analógia alkalmas a preconcepciók kialakítására, és a vizsgálat további menetének elméleti megalapozására. Például a 18-20 év körüli nő sértett halálát a nyaki verőér folytonosságát megszakító szúrt sérülés okozta. A vizsgálat során kiderül, hogy a halál beállta előtt közöskültek a sértettel, majd a sértett épített műkörme alól előkerülnek az elkövető bőréről származó hámfoszlányok. Más alkalommal a szakértő elé egy 20-25 év körüli nyaki szúrt sérülésbe belehalt sértett nő kerül, akiről szintén megállapítható, hogy közöskültek vele a halál előtt, a sértett azonban rövid körmökkel rendelkezik, a szakértő mégis mintát vesz a körmök alól, abban a reményben, hogy a korábbi esethez hasonlóan hámfoszlányokat találjon ezzel elősegítve az elkövető azonosítását.

A fenti komponensekből építkező, problémamegoldó gondolkodást mozgatja és fejleszti az igazságügyi orvostan, mely az orvosi ismereteket büntetőjogi irányba koncentrálja, valamint kiterjedt empirikus eredetű természettudományos ismeretanyaggal segíti a bűnügyi tudományok fejlődését, továbbá a gyakorlati jogalkalmazás igényeinek kielégítését is. Az igazságügyi orvostan olyan kritikus szemléletű, interdiszciplináris, alkalmazott tudomány, melynek jellegéből adódik, hogy a tényeket dinamikus összefüggésében szemléli.²⁴ A módszertan a konkrét esetek tapasztalatainak absztrakciójával épül, és ismeretanyaga dedukció útján válik a gyakorlati véleményezés részévé.

Nyilvánvaló, hogy a szakértő természettudományosan megalapozott véleményt akkurátus vizsgálat alapján képes csak előterjeszteni, ennek oka abban keresendő, hogy az egyes kórképek között számos átfedés van. Az egyes erőszakos halálokok sem feltétlenül azonos sérülésekkel jelentkeznek, gyakoriak a kombinált sérülések, melyek egyenkénti véleményezése szükséges. Ezen okokból kifolyólag a változó tényezők magas száma miatt nem lehetséges minden helyzetre mechanikusan alkalmazható módszertan kialakítása. Az orvos szakértő működésének központi eleme ezért a tudatos megismerés, mely a vizsgálati anyag által hordozott információkat egy irányba koncentrálja, a mérlegelésben és egyéniesítésben testet öltő dedukció pedig a típusos mikroindíciúkat a konkrét helyzetre vetítve értékeli.

Ezen módszerek nélkül egyrészt a szakértői munka színvonala is alacsonyabb lenne, másrészt pedig a büntetőeljárásban a szakvélemény nem lenne alkalmas arra, hogy a bizonyítást érdemben előbbre vigye.

IV. Az orvos szakértői bizonyítás terrénumai a büntetőeljárásban

A szakértői működés legfontosabb terrénuma a nyomozás, különösen igaz ez az élet és testi épség elleni bűncselekményekre, mivel e bűncselekményi kör nyomozási anyagában a szakvélemények kulcsfontosságú helyet foglalnak el. A Be. kötelezően előírja orvos szakértő alkalmazását, ha a személyazonosítást biológiai vizsgálattal végzik, vagy az elhalt személy kihantolására kerül sor, sőt a halál oka és körülményei vizsgálatánál, illetve az elmeállapot vizsgálata során két szakértőt kell alkalmazni.²⁵ Már az elhalt személy felfedezésétől számított

²³ Bíró Gyula: Kriminálisztika, Lícium-Art Kiadó, Debrecen, 2007, 198.

²⁴ Sótónyi Péter: Patológiai vizsgálatok szerepe az igazságügyi orvostanban, Magyar Tudomány, A Magyar Tudományos Akadémia folyóirata, 2007.(169. évf.)/8.sz, 1007.

²⁵ Be. 101. § (2) bek.

néhány órán belül megtörténik a halottszemle és a halottvizsgálat, mely folytán megállapításra kerül a halál ténye, ezzel bizonyítottá válhat az élet elleni bűncselekmény eredménye.

Könnyen előfordulhat az az eset, hogy a szakértő a vizsgálatot szemle keretében végzi el. Szemlét akár az ügyész, akár a bíróság rendel el illetve tart, ha a bizonyítandó tény felderítéséhez, vagy megállapításához személy, tárgy vagy helyszín megtekintése, illetve tárgy vagy helyszín megfigyelése szükséges. Amennyiben indokolt, a szemlénél szakértőt is lehet alkalmazni.²⁶ A Be. ezen szabálya arra az esetre utal, amikor a bizonyítás későbbi szakaszában szakvélemény beszerzése válhat szükségessé, ezért célszerű már a tárgyi bizonyítási eszközök felkutatása és összegyűjtése során a későbbi vizsgálat sikerének biztosítása érdekében szakértőt igénybe venni.²⁷ A szemlénél szaktanácsadó is igénybe vehető, amennyiben a bizonyítási eszközök felkutatásához, megszerzéséhez, összegyűjtéséhez, illetőleg rögzítéséhez különleges szakismeret szükséges, vagy a gyanújelek szelektálása terén a hatóság eljáró tagja valamilyen szakkérdésben felvilágosítást kér. A két eljárásjogi státusz között, alapvető különbség, hogy a törvény szövegezése szerint a szaktanácsadó különleges szaktudását bocsátja a hatóság rendelkezésére, így szakértővel ellentétben ő maga a nem állít elő sui generis bizonyítási eszközt. Tevékenysége technikai jellegű. Szakértőt a nyomozó hatóság, az ügyész és a bíróság kirendelhet, azonban ha a már kirendelt szakértő szakvélemény adásához sürgős részvizsgálat (pl. kórszövettani vizsgálat) szükséges - az külön határozat nélkül - a nyomozóhatóság vagy az ügyész szóbeli rendelkezése alapján is elvégezhető. Mindamellett álláspontom szerint a szakértők és a hatóságok leterheltségétől függetlenül indokolt a részvizsgálatok írásbeli elrendelése, vagy legalábbis azok elrendelésének jelentésbe foglalása a későbbi félreértések elkerülése végett.

A bírósági eljárás során az ügyész, a vádlott, a védő, a magánfél és egyéb érdekelt bizonyítás felvételét (így szakértő kirendelést) indítványozhat, illetve a felvett bizonyításra észrevételt tehet.²⁸ Annak ellenére, hogy a bíróság ügyészi indítvány hiányában nem köteles a vádat alátámasztó bizonyítási eszközök beszerzésére és megvizsgálására, mégis megalapozatlansági ok a tényállás felderítetlensége, hiánya, vagy hiányos megállapítása, ezért kényszerítő követelmény a tényállás tisztázásához az ügyész által nem indítványozott bizonyítási eszközök beszerzése és vizsgálata. Ennek lehetőségét biztosítja a Be. amikor a bizonyítás kiegészítéséről rendelkezik; ekkor a bíróság hivatalból rendelhet el bizonyítás felvételét.²⁹ Másodfokú eljárásban bizonyítás felvételnek csak akkor van helye, ha az elsőfokú eljárásban a tényállás felderítetlen maradt, azt hiányosan állapították meg, illetve ha eljárási szabálysértés orvoslását eredményezheti.³⁰ Részbizonyítás során miután a bíróság a bizonyítás eredményét megállapította, az újonnan beszerzett bizonyítási eszközöket a már meglévőkkel szinkronba hozva alakítja ki álláspontját és az így kialakult meggyőződése alapján kiküszöböli a megalapozatlanságot, illetve orvosolja a relatív eljárási szabálysértést. Harmadfokú eljárásban csak nyilvános ülés, és tanácsülés formában jár el a bíróság, így bizonyítás felvételnek nincs helye, a megalapozatlanságot csak iratok alapján, illetve logikai hiba orvoslása útján lehet elhárítani. A harmadfokú bíróság a tényállást ekkor hivatalból kiegészítheti vagy helyesbítheti, egyéb esetekben a felülbírálandó határozatot hatályon kívül kell helyezni (különösen akkor ha bizonyítás felvétel válik szükségessé, ekkor az elsőfokú eljárást meg kell ismételni.)³¹

Az orvos szakértő a fentebb részletezett eljárásjogi szabályok keretei között a büntetőeljárásban kriminalisztikai vizsgálatokat, halottakkal kapcsolatos eljárásokat, illetve élő személy vizsgálatot végez. *Kriminalisztikai vizsgálatok* keretein belül az orvos szakértő haj és szőrszál vizsgálatot, vérvizsgálatot, testnedv vizsgálatot és biológiai úton történő személyazonosítást végez. A *halottakkal kapcsolatos eljárások* orvos szakértői feladatai a halottszemle, a boncolás és a kihantolás. *Élő személyvizsgálat* körében alkohol és kábítószer

²⁶ Be. 119. § (1)-(2) bek.

²⁷ Sáriné Simkó Ágnes (szerk.): Igazságügyi szakértői kézikönyv, HVG-ORAC, Budapest, 2006., 185.

²⁸ Be. 285. § (1) bek.

²⁹ Be. 75. § (1) bek., Be. 305.§ (1) bek.

³⁰ Be. 353. § (3) bek.

³¹ Be. 388. § (2) bek.

függőség tényének, kényszergyógykezelés/ideiglenes kényszergyógykezelés szükségességének megállapítása, elmeállapot vizsgálata, valamint testi sérülések és egészségkárosodások véleményezése történik. A fenti vizsgálatok közül élet és testi épség elleni bűnügyekben a kriminalisztikai vizsgálatok, a halottakkal kapcsolatos eljárások, valamint a testi sérülések vizsgálata kap kiemelt szerepet. Ezen vizsgálatok részletes bemutatását mellőzöm, mivel az meghaladná a tanulmány kereteit. Az mindenesetre egyértelmű, hogy ezen vizsgálatoknak túlnyomórészt nyomozati szakban meg kell történniük, mivel a vizsgálat alapjául szolgáló nyomok ekkor még rendelkezésre állnak.

V. Záró gondolatok

A szakértői közreműködés a büntetőeljárásban különös jelentőséggel bír, mivel a bűncselekmény egyes tényállási elemeinek megállapításához a természettudományos ismeretek igazságszolgáltatás rendelkezésére bocsátásával járul hozzá. A szakértő munkájával átsegíti a hatóságot azon tényeken, melyek megállapítása, vagy megítélése különleges szakértelmet feltételez. Mint azt fentebb kifejtettem, a szakvélemény számos kontextusban tehető a bizonyítás anyagává, a szakértő büntetőeljárásban végzett munkája széles skálán mozog. A különleges szakértelmet igénylő tények felismerése, így a szakértő bevonásának szükségessége is körültekintő mérlegelést igényel, mivel a szakértő a büntetőjogi főkérdés eldöntéséhez komoly eljárásjogi követelmények megtartása mellett szolgáltathat alapot, ellenkező esetben a szakvéleménye szükségtelen bűnügyi költséget, vagy ami még rosszabb, értékelésből kirekesztett bizonyítási eszközt szolgáltat. Mint láthattuk a szakértő módszerei sokrétűek, éppen ez teszi ismeretanyagát alkalmassá arra, hogy a ténymegállapítás alapjául szolgálhasson.

Összegzésképpen megállapítható, hogy az élet és testi épség elleni bűnügyekben a szakértő kirendelése számtalan lehetőséget nyújt a nyomozás sikeréhez, ehhez azonban elengedhetetlen a nyomok maradéktalan felderítése és szakszerű rögzítése, figyelemmel arra, hogy az elkövetés helye a szemle lefolytatását követően már változásnak van kitéve, így az ott fellelhető nyomok elenyészésének valószínűsége az idő múlásával csak nő. A szakértői működés eredményes kiaknázásához szükséges tehát, hogy a véleményadáshoz megfelelő mennyiségű és minőségű adatot lehessen a szakértő rendelkezésére bocsátani. Csak ezen követelmények megtartásával érhető el, hogy a szakértő kirendelése a várt eredményre vezessen és megalapozza a nyomozás további szakaszának ésszerű tervezését.

Legal and historical remarks on *Carmina Salisburgensia*

This paper deals with a source from early medieval Bavaria, the so-called *Carmina Salisburgensia*. These poems seem to be relevant both from the point of view of early medieval Bavarian legal history and historiography.² Dating, localising and analysing *Carmina Salisburgensia* may enlighten some aspects of early medieval Bavarian social and legal history and also give a closer view on the background of other relevant sources of that area.³

Dating the codex that contains *Carmina Salisburgensia* is not an easy task. For a long time the codex rested in the library of the Saint Emmeram Monastery of Regensburg; however, it was created in Salzburg in the second half of the 9th century; accordingly, Bernhard Bischoff registered it under number 176 as a manuscript from the Carolingian age of the Archbishopric of Salzburg.⁴ On the one hand, the codex contains letters simplified into formulas, mostly from Alcuin, which are directly followed by poems. From among the scholars of the early Modern Age Johannes Turmair and Jean Mabillon studied the codex; the latter published certain parts of it, including several poems, in 1723.⁵ After that the codex was brought to the Staatsbibliothek in Munich. To the question, however, when and how it was taken from Salzburg to the Monastery of Regensburg it is hard to give a clear answer: Georg Swarzenski alleged that it was transferred very early and directly from Louis the German's possession to the library of the Monastery of Regensburg;⁶ at variance from that, exactly with regard to the codex whose fate Swarzenski used as an analogy, Bischoff takes the position that it could have been taken to Regensburg not earlier than the 15th century.⁷ On the other hand, Lukas Wolfinger believes that the 8th *carmen* of the codex was known in Salzburg at the time when *Conversio Bagoariorum et Carnatanorum* was written, i.e., in 870.⁸ Whether the codex was located at the place where it was created we cannot know.⁹

It is the list of bishops set in a poem that makes it possible to date the codex.¹⁰ Based on that we can declare that it was created in the period of Liupram, Archbishop of Salzburg (836–859), Erchanfried, Bishop of Regensburg (848–863) and Anno, Bishop of Freising (854–875); in the case

¹ Dr. habil., PhD, Research Fellow, Institute for Legal Studies of the Hungarian Academy of Sciences, H-1014 Budapest, Országház u. 30., Associate Professor, Károli Gáspár University Faculty of Law and Political Science, Department of Roman Law, H-1042 Budapest, Viola u. 2–4.

² The recent edition of *Carmina Salisburgensia* see Wolfinger, Lukas: Die sogenannten „Carmina Salisburgensia“ und der Clm. 14743. In Wolfram, Herwig (Hrsg.): Quellen zur Salzburger Frühgeschichte. Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 44 (=Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde, Ergänzungsband 22.) Böhlau, Wien–München, 2006, p. 188–224.

³ See Nótári, Tamás: Bavarian Historiography in Early Medieval Salzburg. Schenk, Passau, 2010.

⁴ Bischoff, Bernhard: Die südostdeutschen Schreibschulen und Bibliotheken der Karolingerzeit II. Die vorwiegend österreichischen Diözesen. Harrassowitz, Wiesbaden, 1980, p. 160.

⁵ Mabillon, Jean: *Vetera analecta ... sive collectio veterum aliquot operum omnis generis II*. Montalant, Parisiis, 1723, pp. 346–349.

⁶ Swarzenski, Georg: Die Regensburger Buchmalerei des 10. und frühen 11. Jahrhunderts. Hiersemann, Stuttgart, 1969², p. 12.

⁷ Bischoff, Bernhard: Bücher am Hofe Ludwigs des Deutschen und die Privatbibliothek des Kanzlers Grimalt, In *Mittelalterliche Studien*, Vol. 3, 1981, p. 192.

⁸ On dating *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* see Wolfram, Herwig: Salzburg, Bayern, Österreich. Die *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* und die Quellen ihrer Zeit. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 31, Oldenbourg, Wien–München, 1995, p. 193; Lošek, Fritz: Die *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg. *Monumenta Germaniae Historica, Studien und Texte* 15, Hahnsche, Hannover, 1997, p. 6; Lošek, Fritz: Sieben Fragen zu sieben ausgewählten lateinischen Denkmälern des Salzburger Frühmittelalters: Gemeinsamkeiten und Unterschiede, In: Kolmer, Ludwig–Rohr, Christian (Hrsg.): Tassilo III. von Bayern. Großmacht und Ohnmacht im 8. Jahrhundert, Pustet, Regensburg, 2005, p. 124.

⁹ Wolfinger: op. cit. p. 183.

¹⁰ *Carmina* 8, 10; 9, 15–16; 10, 8; 11, 9.

of the latter the source mentions that he is still in office. As a matter of fact, it cannot be excluded that at the time of writing the codex a former list of names was updated although nothing raises suspicion to support this hypothesis. The codex does not inform us of Archbishop Liupram's death—yet, the epitaphs of his predecessors, Virgil, Arn and Adalram are contained in the manuscript. Based on all that Liupram's death can be considered *terminus ante quem*, ordaining Anno bishop *terminus post quem*, that is, the list of bishops was made sometime between 854 and 859.¹¹

The name *Carmina Salisburgensia* introduced by Ernst Dümmler¹² is, however, problematic to the extent that it produces the appearance as if these poems were written in Salzburg although in the case of several *carmina* it is improbable or provably untrue; yet, each poem assembled under this title is in some way linked to Salzburg since even poems not written there are about Salzburg and its bishops/archbishops, often as a letter written in the form of verse.¹³ Uniform evaluation of the *corpus* is made rather difficult by the questions that arise concerning the determination of the author, date and place of creation of specific *carmina*, by the diverse subject matter and rather various – grammatical and stylistic – standard of the poems as well as by the ample use of generally spread *topoi*, which frequently obscures the specific historical background and context.¹⁴

The sudden rise of poetic activity in Salzburg can be undoubtedly linked to Arn becoming Archbishop in 798 and to his friendship maintained with Alcuin who belonged to the confidential entourage of the Frankish ruler,¹⁵ which is proved by the number of Alcuin's poems recorded in Salzburg and regularly copied.¹⁶ Furthermore, Lukas Wolfinger puts forth the following, highly convincing arguments to prove the impact that the poetry of the Carolingian age produced in Salzburg. Ernst Dümmler referred several poetic works not included in the above-mentioned codex to the scope of *Carmina Salisburgensia*, and following a thematic system in his edition he regrouped several recommendations written in metric form, containing intention of prayer for the salvation of the principals of certain codices to this category. The *carmina* preserved for us under the name of magister Baldo¹⁷ as well as the poem left to us by the *Miracula Virgilii*, which is supposed to have been found when Virgil's tomb was discovered,¹⁸ are also related to the school of poets of Salzburg. We know three distichs from Arn himself; they are parts of his letter addressed to the unidentifiable Cuculus who did not despise drinking.¹⁹ Dümmler took a brief *panegyricus* refer to Archbishop Arn, and, accordingly, placed it among poetic works;²⁰ Bernhard Bischoff included a few *carmina* in his text edition containing formula books and letters,²¹ which are more or less certainly related to Archbishop Adalram's (821–836) activity.²²

After surveying the items of *Carmina Salisburgensia* we can declare that without exception each of them was written for practical purposes, and belongs to the scope of the so-called

¹¹ Wolfinger: op. cit. p. 183.

¹² *MGH Poetae Latini aevi Carolini* 2. 637–648.

¹³ Wolfinger: op. cit. p. 186.

¹⁴ Wolfinger: op. cit. p. 187.

¹⁵ On the Arn and his friendship to Alcuin see Wolfram, Herwig: Arn von Salzburg und Karl der Große, In Dopsch, Heinz–Kramml, Peter F.–Weiß, Alfred Stefan (Hrsg.): 1200 Jahre Erzbistum Salzburg. Die älteste Metropole im deutschen Sprachraum, Salzburger Archiv, Salzburg 1999. p. 22; Demmelbauer, Gertrud: Arno, der erste Erzbischof von Salzburg 798–821, Dissertation, Wien, 1950; Diesenberger, M.–Wolfram, H. Arn und Alcuin 790 bis 804: zwei Freunde und ihre Schriften. In Niederkorn-Bruck, Meta–Scharer, Anton (Hrsg.): Erzbischof Arn von Salzburg, MIÖG Ergänzungsband 40, Oldenbourg, Wien–München, 2004, p. 86.

¹⁶ Ehhez lásd Dümmler, Ernst: Die handschriftliche Überlieferung der lateinischen Dichtung aus der Zeit der Karolinger, Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, Vol. 4, 1879, p. 123.

¹⁷ *MGH Poetae Latini aevi Carolini* 4. 1061.

¹⁸ *Gesta archiepiscoporum Salisburgensium* 88.

¹⁹ *MGH Epistolae* 4. 109.

²⁰ *MGH Poetae Latini aevi Carolini* 2. 666.

²¹ Bischoff, Bernhard: Salzburger Formelbücher und Briefe aus Tassilonischer und Karolingischer Zeit. Sitzungsbericht der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Heft 4, Bayerische Akademie der Wissenschaften, München, 1974, p. 28.

²² Wolfinger: op. cit. p. 226. sq.

Gebrauchspoesie.²³ The evaluation of the poetry of the Carolingian age manifested sometimes can be attributed mostly to lack of originality and creativity and “genuine emotion”, and this evaluation, as a matter of fact, covered the *carmina* of Salzburg of rather uneven standard. It is undoubtedly undeniable that—as the poetry of the period quite often—these poems build sometimes from clichés, fragments of lines, verses prewritten or borrowed from predecessors that could be used as panels, and from conventional *topoi* that do not always seem quite honest; however, it would be grave anachronism to project the requirements of modern age back to the poetry of the 8th and 9th century, and expect the authors of the period to meet principles that they did not formulate and did not intend to implement.²⁴ In addition to its didactic role, one should not forget about the social function of the poetry of the period: cultivate friendship; express and request intention of prayer; praise the merits of rulers and heads of the Church; legitimize their rule (e.g., of Charlemagne who was a friend of poems) —all these tasks were fulfilled by poetic works, and, accordingly, they adjusted to the highly formal rules of the given field, which did not left much room for expressing individual emotions. In view of the fact that a poet had to fulfill this task “efficiently”, it was wise for him not to leave the path already known since he was able to use well-tried clichés *mutato nomine* successfully later on. It could not be an ignorable point that a *carmen* written on and forwarded to the addressee was considered a valuable gift or could be used for returning gifts; thus, poetry obtained significance as a routine tool of developing social relations. Accordingly, the appearance of functional poetry in Bavaria clearly shows that Salzburg was integrated in the empire of the Carolingians also in this respect, its archbishops and *magistri* both as writers of poetry and addressees of poems were involved in the intellectual blood circulation of the empire.²⁵

In spite of great differences in standard it can be declared about the items of the *Carmina Salisburgensia* that they are not below the general linguistic level of the Carolingian empire.²⁶ Lukas Wolfinger convincingly refuted Ernst Dümmler’s theses on the Antique reminiscences identifiable in the *Carmina Salisburgensia*. Dümmler made it probable, regarding presumed borrowings from Vergil and Ovid he pointed out that these phrases cannot be necessarily attributed to highly profound knowledge of the above-mentioned classical authors; instead, likewise or more probably they might have come from the works of Venantius Fortunatus, Aldhelm or Alcuin.²⁷

We must make it absolutely clear that the poems of the codex containing the *Carmina Salisburgensia* are not works of a single author: we can identify three authors by name: Alcuin, Dungal and Louis the German—or the poet called *ghostwriter* by Wolfinger who might have written the poem instead of him; the authors of the rest of the *carmina* have remained a mystery.²⁸ Concerning the other poems it is not necessary to presume an author who was definitely from Salzburg—yet, refusing the standpoint of hypercriticism these texts are also entitled to the presumption of innocence or originality until the contrary is proved. Regarding certain *carmina*, however, we can accept with good chances the presumption that the place where they were written was not Salzburg; e.g., in the poem addressed to Adalram the author expounds that having once acquainted with the Archbishop he strongly desires to meet him again²⁹—it is hard to imagine that these lines were written at the archbishop’s seat, we can assume that the author was more of a friar paying respect who had left Salzburg and stayed and was writing far away. Concerning the author

²³ Lošek, Fritz: Die Auswirkungen karolingischer Politik und Reformen im Südosten des Reiches anhand der lateinischen Überlieferung. Das Beispiel Salzburg, In Erkens, Franz-Reiner (Hrsg.): Karl der Große und das Erbe der Kulturen. Akten des 8. Symposiums des Mediävistenbandes e. V., Akademie, Berlin, 2001, p. 116; Wolfinger: op. cit. p. 227.

²⁴ Wolfinger: op. cit. p. 228.

²⁵ Wolfinger: op. cit. p. 229.

²⁶ Knapp, Fritz Peter: Die Literatur des Früh- und Hochmittelalters in den Bistümern Passau, Salzburg, Brixen und Trient von den Anfängen bis zum Jahre 1273, In Zeman, Herman (Hrsg.): Geschichte der Literatur in Österreich von den Anfängen bis zur Gegenwart I, Akademie Druck- und Verlagsanstalt, Graz 1994. 32.

²⁷ Wolfinger: op. cit. p. 231.

²⁸ Wolfinger: op. cit. p. 232.

²⁹ *Carmina* 1, 9. 38–39.

calling himself “*advena ... exilis*” but somehow being under the Archbishop’s power³⁰ it is even more problematic to specify identity since self-identification might have been motivated by modesty, on the one hand, and *advena* as appositio makes origin from Salzburg impossible, on the other. Except for the above-mentioned two poems, no suspicion denies that these lines were written in Salzburg indeed, which provides us with good reason to presume that they are genuin *carmina* from Salzburg.³¹

Regarding *carmina* that allow identification of the particular author the question arises to whom (one or several persons) these works can be linked. As a matter of fact (purely as a hypothesis) it cannot be ruled out that the author was the archbishop or—owing to the didactic character of the poems—a *magister* from Salzburg. The hypothesis of linking poems to a single author, however, is shaken by (i) the great fluctuation of the standard of poems, (ii) the high rate of identifiable authors (Alcuin, Dungal, Louis the German), and (iii) the time interval between the creation of *carmina*. The hypothesis on several actors, however, is also weakened by the fact that in this period presumably not too many poets worked in Salzburg, and the use of words and motifs of the poems are quite similar; most probably the poet considered the best was appointed to create *carmina* that proclaimed the Archbishops’ excellence. If we intended to find the author of most of the *carmina* in one person, then first of all the above-mentioned magister Baldo could be taken into account, whose erudition and fame are proved by poems both written by him³² and to him³³. We can record it as a fact, however—independently of the issue of authorship—that although a part of the poems presumably served didactic purposes, in several pieces the *auctor* strived to present moments of the history of Salzburg deemed important,³⁴ which is far from being alien to the 8th and 9th century sources which definitely mediate practical aspects and legitimation claims.³⁵

Having surveyed the subject matter of the *carmina* we can declare that their most important element is the list of leaders of the Archbishopric of Salzburg and the bishoprics subjected to it. The register of bishops in verse was a genre not alien to the Carolingian period, as it is proved also by the *Versus de episcopis Mettensis civitatis quomodo sibi ex ordine successerunt*³⁶ and by the *Visio Wettin* by Walahfrid Strabo.³⁷ The Salzburg list is different from them to the extent that in addition to archbishops it contains the names of diocesan bishops as it is shown by the title of the 8th *carmen*—presumably referring to the other poems of the codex with similar content, i.e., poems 10, 11, 12 and 13—*De ordine conprovincialium episcoporum*. In terms of its structure, content and metre the 9th *carmen* does not quite fit in with this series. The first line of the relevant poem names the given bishopric, and discusses specific bishops quite briefly, in one line each, mentions the number in sequence that they filled the post of the highest dignity in their diocese, then recalls their excellence, on the other hand, it does not disclose anything else of some of them than their names, e.g., of the first five Bishops of Regensburg—whether what concept gives the backdrop of this fact it would be hard to explore.³⁸ These poems provided grounds for setting up several theses and hypotheses regarding the architecture of Salzburg, of these the ideas of Wilhelm Wattenbach³⁹ and Julius von Schlosser,⁴⁰ and Georg Swarzenski⁴¹ following him could be highlighted, which are

³⁰ *Carmina* 21, 11–12.

³¹ Wolfinger: op. cit. p. 232.

³² *Carmina* 2; *Versus Baldonis* 1; *MHG Poetae* 4. 1061.

³³ *Carmina* 22.

³⁴ *Carmina* 8–17.

³⁵ Wolfinger: op. cit. p. 233.

³⁶ *MGH Poetae* 1. 60–61.

³⁷ *MGH Poetae* 2. 301–333.

³⁸ Wolfinger: op. cit. p. 236.

³⁹ Wattenbach, Wilhelm: *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter I*, Cotta, Stuttgart–Berlin, 1904⁷, p. 292.

⁴⁰ Schlosser, Julius von: *Beiträge zur Kunstgeschichte aus den Schriftquellen des frühen Mittelalters*, Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1890, p. 127.

⁴¹ Swarzenski, Georg: *Die Salzburger Malerei von den ersten Anfängen bis zur Blütezeit des romanischen Stils*, Hiersemann, Leipzig, 1913, p. 12.

discussed and evaluated in detail by Lukas Wolfinger.⁴² In this respect it seems to be enough to establish only that these *carmina* belong to the subject area of built and painted episcopal churches; yet, the question whether in the form left to us they functioned as an actual list or a didactic poem, incomplete torso or a draft must remain undecided and undecidable.

Special attention needs to be paid to the 9th *carmen*: its first two lines deal with periods before Rupert, and the following two lines with the period of Rupert, then by a brief passage it turns straight to Arn and the rise of Salzburg to Archbishopric, and discusses the matter in eight lines. After that the author devotes two lines to each of Archbishop Adalram and Archbishop Liupram; finally, in the ten-line long part he asks for fortunate future for the Archbishopric of Salzburg and its chief pastors. The poem lays definite emphasis on making the legitimacy of the Archbishopric and Archbishops apparent: e.g., Arn took his seat after several high priests with full rights (*pontifices multos post rite sedentes*),⁴³ Adalram was followed also lawfully by Liupram (*successit Liuphrammus rite sacerdos*).⁴⁴ The need to confirm legitimation was not accidentally stressed especially regarding Arn since Pope Leo III (795–816) gave the *pallium* to Arn and made him the leader of the newly founded Archbishopric of Salzburg on 20th April, 798, which was acknowledged quite reluctantly by the bishops thereby subjected to him.⁴⁵ The poet does not refer to the bishops and abbots of the period between Rupert and Arn by name, he focuses his attention solely on the focal point of the founding of the Bishopric and the Archbishopric—it should be added that contrary to tradition Rupert did not found any bishopric in Salzburg, it was established *de iure* only in 739.⁴⁶ Thereby he diplomatically skips certain delicate matters—for example, the conflict between Bonifatius and Virgil⁴⁷ or the political circumstances of Salzburg becoming Archbishopric⁴⁸—and gives account only of *horas serenas* and *gloriosas* from the life of the metropolia; it is just this effort that sheds light on the circumstance that the primacy of Salzburg over Bavarian bishoprics did not lack certain critical overtones even as late as the mid of the 9th century.⁴⁹

The 3rd and 5th *carmen* enumerate the months of the year. In twenty-four distichs the 3rd *carmen* etymologises their names, describes the phenomena of nature and customary activities related to them, on the contrary, the 5th *carmen* dispenses with etymology, in the enumeration of usual phenomena of the nature and human activities it does not include anything new compared to other verses, and by its last line it makes it clear that the poem is addressed to an addressee not specifically defined. The question might arise if both *carmina* are the work of the same poet. It cannot be excluded that the 3rd *carmen* is the promised better elaboration of the subject,⁵⁰ and it might provide a point of reference that both poems connect the same activities to the relevant month—yet, the different genus and etymology of “*februa*” in the two poems can be used as argument against an identical poet.⁵¹

The 1st, 2nd, 21st and 22nd *carmen* was a *panegyricus* like poem sent in a letter. The 1st *carmen* is a *panegyricus* written to Bishop Adalram, its reminiscences that can be traced back to Venantius Fortunatus⁵² were discovered already by Ernst Dümmler,⁵³ and regarding both these and

⁴² Wolfinger: op. cit. p. 236.

⁴³ *Carmina* 9, 5.

⁴⁴ *Carmina* 9, 15.

⁴⁵ Wolfram, Herwig: Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung, 378–907, Kremayr und Scheriau, Wien, 1987, p. 208; Wolfram 1995, p. 134.

⁴⁶ Wolfram, Herwig: Grenze und Mission. Salzburg vom heiligen Rupert zum heiligen Virgil, In Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde, Vol. 115, 1975, p. 55; Wolfram 1995, p. 252.

⁴⁷ Vö. Ó Néill, Pagraig P.: Bonifaz und Virgil: Konflikt zweier Kulturen, In Dopsch, Heinz–Juffinger, Roswitha (Hrsg.): Virgil von Salzburg. Missionar und Gelehrter, Salzburger Landesregierung, Salzburg, 1985, p. 80.

⁴⁸ See Schieffer, Rudolf: Arn von Salzburg und die Kaiserkrönung Karls des Großen. In: Bayern und Italien. Politik, Kultur, Kommunikation (8.–15. Jahrhundert), In Dopsch, Heinz–Freund, Stephan–Schmid, Alois (Hrsg.): Festschrift für Kurt Reindel zum 75. Geburtstag, Beck, München, 2001, p. 107.

⁴⁹ Wolfinger: op. cit. p. 240.

⁵⁰ *Carmina* 5, 25–26.

⁵¹ Wolfinger: op. cit. p. 244.

⁵² Venantius Fortunatus, *Carmina* 3, 7, 9–10.

other *carmina* from Salzburg Fritz Lošek successfully demonstrated peculiar combination of Antique reminiscences and Christian motifs.⁵⁴ One of the references connects Archbishop Adalram with Apostle Paul, *doctor gentium*,⁵⁵ and through reference to the *Psalms*⁵⁶ it underlines the Archbishop's excellent proficiency in languages.⁵⁷ (The image of a pastor bishop guarding his flock and adherents and protecting them against the wolf, that is, the devil was a widely used motif in the poetry of the Carolingian age.⁵⁸) The 2nd *carmen* is a typical friendly verse using several *topoi*: due to malicious libel there is a threat of the cessation of *amicitia*, and Dungal—who was charged with violating friends' alliance—is compelled to excuse himself, emphasizing his regret that because of the geographical distance he cannot meet and talk to his friend, Baldo. The information on Dungal available to us is rather incomplete, his Irish origin is the only thing we can be sure of; however, Baldo can be identified as a famous and influential *magister* from Salzburg maintaining correspondence with several outstanding figures of his age, including Louis the German, whose activity and work clearly observable in the codices can be demonstrated at the archbishop's seat up to the mid 9th century. The addressee of the 22nd *carmen* (perhaps preserved only in fragments) is again the *magister* from Salzburg, Baldo, its author—either directly or through the above-mentioned *ghostwriter*—is Louis the German, who frankly admits that the *pia scripta* sent him by Baldo have remained mysterious to him, and asks the teacher from Salzburg to illuminate their sense to him. For lack of closer data we must leave the issue of dating both the 2nd and the 22nd *carmen* more accurately open.⁵⁹ The addressee of the 21st *carmen* is Archbishop Adalram, whom the author addresses as "*nobilis aries*" using the meaning of the name Adalram.⁶⁰ Puns with names were not rare in the literature of the period, in this respect it is sufficient to refer to the correspondence between Arn and Alcuin. The poem contains a very interesting reminiscence referring to a *proverbium* of Salomon,⁶¹ and the *carmen* does not lack allusions to the Capricorn of the zodiac.⁶²

The 14th, 15th, 16th and 17th *carmen* are nothing else than inscriptions set in metres on the Bishops and Archbishops of Salzburg. These inscriptions were written most probably after the death of the Church dignities referred to—so in theory the date of death may serve as *terminus post quem*—yet, it cannot be excluded that some of the archbishops had had the verse for their epitaph written in their lifetime. The 14th *carmen* is Bishop Virgil's (749–784) epitaph, in which the author underlines the Bishop's Irish origin (*Hibernica tellus*),⁶³ status of *doctus*, work in building churches (*multa templa*)⁶⁴ and his love towards his fellows (which in our view was manifested also in the creation of *Liber confraternitatum*)⁶⁵.⁶⁶ The 15th *carmen* is the quite simple epitaph of Arn Bishop (784–798) then Archbishop (798–821) scarcely referring to the Archbishop's merits and virtues, which mentions that the *cripta* where the body now rests⁶⁷ was built by the Archbishop of great

⁵³ *MGH Poetae* 2, 642.

⁵⁴ Lošek, Fritz: Antike Reminiszenzen und aktuelle Bezüge in den *Carmina Salisburgensia*. Philologisch-historische Notizen zu den *Carmina* 7 und 8, In *Wiener Studien*, Vol. 114, 2001, p. 637.

⁵⁵ *Carmina* 1, 20–21.

⁵⁶ *Psalmus* 80, 11.

⁵⁷ *Carmina* 1, 18–19.

⁵⁸ Wolfinger: op. cit. p. 245.

⁵⁹ Wolfinger: op. cit. p. 246.

⁶⁰ *Carmina* 21, 1.

⁶¹ *Carmina* 21, 5. Cf. *Proverbia Salomonis* 30, 31. *et aries; nec est rex, qui resistat ei*.

⁶² Wolfinger: op. cit. p. 247.

⁶³ *Carmina* 14, 2.

⁶⁴ *Carmina* 14, 7–8.

⁶⁵ Cf. Forstner, Karl: Das Verbrüderungsbuch von St. Peter in Salzburg. Faksimilierte Ausgabe im Originalformat der Hs A 1. *Codices Selecti* 51, Akademische Druck- und Verlagsanstalt, Graz, 1974; McKitterick, Rosamond: Geschichte und Gedächtnis im frühmittelalterlichen Bayern, In *Niederkorn-Bruck*, Meta-Scharer, Anton-Störmer, Wilhelm (Hrsg.): *Erzbischof Arn von Salzburg. Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband* 40, Oldenbourg, Wien-München, 2004, p. 70.

⁶⁶ Wolfinger: op. cit. p. 248.

⁶⁷ *Carmina* 15, 1.

respect and power during his lifetime, and asks the reader of the epitaph to pray for the chief pastor's salvation. Lukas Wolfinger makes it probable that the *carmen* might have been written when Arn was alive.⁶⁸ The 16th and 17th *carmen* serve the memory of Archbishop Adalram (821–836). The first is strongly imbued with “*memento mori*” and the thought of the vanity of earthly things,⁶⁹ which is followed by encouragement and request to pray for salvation of the Archbishop who has found his final rest place. The second poem is perhaps less of a sombre tone, mentions Adalram's outstanding merits and tireless work—presumably it was written after the Archbishop's death since it exactly determines the period he spent at the head of the Archbishopric—and turns to God with trust in eternal salvation and Resurrection. The 17th *carmen* had probably spread in the widest circle since on an inscription found in a church located outside Salzburg the original version⁷⁰ was modified by a phrase referring to Salzburg⁷¹—that is the only *locus* where the name Salzburg occurs in the poems of Salzburg—as it was indicated by Bischoff.⁷²

The 4th *carmen* was written unambiguously as an *inscriptio*, most probably for the Saint Peter Cathedral in Salzburg; its first two lines⁷³ can be interpreted as reminiscences from Alcuin⁷⁴ which is far from surprising in the poetry of Salzburg. The 19th *carmen* describes constellations, albeit, emphasizing that we shall handle them as the products of human imagination (*humana industria*⁷⁵) rather than things existing in nature. From the 8th century interest in astrology increased and Charlemagne himself asked for data from the above-mentioned Dungal of Irish origin on the predictability of solar eclipses. The point that the author emphasises the aspect of the images generated by imagination fits in with the basic concept of the age that images in general can serve education but only with proper explanatory text, without it they might easily mislead the human mind—this thesis must have applied to constellations emphatically in view of their dissonant relation to the realm of Christian faith. The very short 20th *carmen* consisting of only four lines is on King David, the poet of psalms, extensive data for dating it more accurately are lacking.⁷⁶

⁶⁸ Wolfinger: op. cit. p. 249.

⁶⁹ *Carmina* 16, 1–12.

⁷⁰ *Carmina* 17, 6. *Cuius in hac aula membra sepulta iacent*

⁷¹ *Ad Salzburc cuius membra sepulta iacent*

⁷² Bischoff 1974, p. 9; Wolfinger: op. cit. p. 250.

⁷³ *Carmina* 4. 1–2. *Haec quisquis pedibus penetret solaria prudens / Huc quoque se properet...*

⁷⁴ Alcuin, *carmina* 95, 5–6. *Dum tu pulchra domus pedibus solaria scandes / Immemor haud esto scandere mente polum.*

⁷⁵ *Carmina* 19, 3.

⁷⁶ Wolfinger: op. cit. p. 251.

Pokol Béla

Értelmi konkretizálás: Az Alaptörvény alkotmánybíróági értelmezésének vitái

Két év alkotmánybírói döntési munka és testületi viták után érdemesnek tűnik összegezni a tapasztalatokat. A viszonylag nagyszámú különvéleményben és párhuzamos indokolásban, melyeket ez idő alatt az egyes AB-határozatokhoz írtam, rögzíteni tudtam a magam számára is az egyes alaptörvényi rendelkezések, elvek és deklarációk konkrétabb tartalmához adható értelmező normatívákat és döntési formulákat. Ezeket szem előtt tartva igyekeztem az egymás után következő ügyeknél az álláspontomat kialakítani, és így bízom abban, hogy egy egységes szempontrendszer azért kirajzolódik a nyilvánosság előtt eddig megjelent alkotmánybírói állásfoglalásaimban is. Ám nem árt időközönként kiemelkedni a napi döntési munka lényegtelen részletekkel is terhelt folyamából, hogy tudatosabban a napvilágra hozzuk az Alaptörvényhez rendelt konkretizált értelmet. Az alkotmányok absztrakt rendelkezései és alkotmányos elvei mindig csak kereteket adnak az ez alapján döntő alkotmánybíróóságoknak, de a szöveg adta keretek között a tényleges tartalmat jórészt az alkotmánybírák adják meg. Ezt az értelmezést pedig egyrészt az alaptörvényi szövegben lefektetett értelmezési rendelkezések, elvek és deklarációk foglalják keretbe, de másrészt az ezek közötti választásokat és konkretizálásokat az egyes alkotmánybírák politikai értékei és morális világképe is megszabják. A saját alaptörvényi álláspontjaimat, állásfoglalásaimat és döntési szempontjaimat is ezek határozták meg.

A következőkben azokon a már eldöntött alkotmánybíróági ügyeken megyek végig, melyekhez különvéleményt vagy párhuzamos indokolást írtam, és a mostani összegzésben az ezekhez adott további kiegészítések révén az egyes alaptörvényi rendelkezésekhez az ezekből kiemelhető konkretizált értelem tisztábban felbukkan. Ezeket túl azokat az alkotmánybíróági vitákat is érintem, melyek más ügyekben folytak le fel, ám álláspontom kialakításánál ezeknél is a nyilvánosan már lefektetett véleményeimben megfogalmazott szempontok vezettek. Így a mostani összegzés többet tartalmaz, mintha csak egymás mellé tettem volna a különvéleményeim és párhuzamos indokolásaim szövegét. Ráadásuk ezzel a megoldással erősebben felbukkannak az álláspontjaimmal esetleg szembenálló más alkotmánybírói vélemények is, így összességében mint a hazai alkotmánybírák elmúlt két évben lefolytatott értelmezési vitáinak kerete is felfogható ez az írás. Ez adta a címválasztást is.

A bevezetés lezárásaként jelezni kell, hogy az Alaptörvény sok-sok rendelkezése még nem került az elmúlt évek ügyei kapcsán alkotmánybíróági értelmezésre. Ezen túl fel kell hívni a figyelmet, hogy a következőkben csak azokra az alaptörvényi rendelkezésekre térek ki, melyek értelmezésében lényegesebb vita támadt a testületi döntés folyamán.

I. Az Alaptörvény Nemzeti Hitvallása mint értelmezési keret

Az elmúlt másfél évben az alkotmánybíróági belső viták nem utolsó sorban arra vonatkoztak, hogy a Nemzeti Hitvallás deklarációi, melyek a R) cikk előírása szerint az egész Alaptörvény értelmezési keretét jelenti, mennyiben illeszti be az egyént alapvető jogai gyakorlása közben az átfogóbb közösségeibe, a család és a nemzeti közösség keretei közé, vagy ezzel szemben az egyén és alapvető jogai alig korlátozhatók. Ez a vita alapvetően meghatározta annak a további vitában való állásfoglalást, hogy mennyiben tarthatók azok a korábbi Alkotmányon nyugvó alkotmánybíróági alapjogi értelmezések, melyek az alkotmányosság csúcsára az egyének és alapjogaik védelmét helyezte, és az átfogóbb közösségek illetve intézményeik fennállásának csak alárendelt szerepet tulajdonított. E vitában az álláspontomat tisztán a következő alkotmánybíróági döntés kapcsán fejtettem ki.

(I/3653/2012 ügy hat. különvélemény) Az Alaptörvény a régi Alkotmánytól eltérően az alapvető jogok egyéneknek biztosításánál általános módon a *közösségbe illesztett individuumokból* indul ki. Ezt az Alaptörvény Nemzeti Hitvallás c. részének több deklarációja rögzíti, melyek az R) cikk (3) bekezdése alapján az egész Alaptörvény értelmezési alapját jelentik: „Valljuk, hogy az egyéni szabadság csak másokkal együttműködve bontakozhat ki.” Ugyanígy bukkan ez fel a következő deklarációkban: „Valljuk, hogy együttélésünk legfontosabb keretei a család és a nemzet (...)”. „Valljuk, hogy a közösség erejének és minden ember becsületének alapja a munka, az emberi szellem teljesítménye.” De ugyanígy az egész Alaptörvény és az ezen nyugvó jogrendszer céljának a nemzeti közösség fennmaradását deklarálja a következő tézis: „Ígérjük, hogy megőrizzük az elmúlt évszázad viharaiiban részekre szakadt nemzetünk szellemi és lelki egységét.” Végül a Hitvallás záró deklarációja az egyes polgárok nemzeti közösségbe befogott létezésén és országos rendjén alapuló nemzeti együttműködést emeli a középpontba: „Mi Magyarország polgárai készen állunk arra, hogy országunk rendjét a nemzet együttműködésére alapítsuk.” A Hitvallás e deklarációinak következményeit levonva az Alaptörvény Alapvetés c. részének az O) cikke pedig az egyes alapvető jogok gyakorlását általános jelleggel az egyén képességei és tehetsége szerinti közösségi feladatokhoz hozzájárulás kötelezettségéhez köti: „Mindenki felelős önmagáért, képességei és tehetsége szerint köteles az állami és közösségi feladatok ellátáshoz hozzájárulni.”

Az Alaptörvény ezen általános keret megadásával új alapra helyezte az individuumoknak biztosított alapvető jogok tartalmát. Az egyén csak a közösségben élve tud létezni, és ezért egyéni jogai gyakorlásában mindenkor biztosítani kell önmaga kiteljesítésén túl a közössége, nemzete fennmaradását is. Ez a közösség alá rendelés azonban az európai civilizáció pl. ázsiaiakkal szembeni sajátosságát, a közösséggel szemben autonómiát is felmutató individuumok fontosságát nem veszélyeztetheti, és ez a változás csak az egyén és közösség kiegyensúlyozott együtt létének hangsúlyozását jelenti. Ez a hangsúlyozás éppúgy szemben áll az ultraindividualizmussal, mint az egyén autonómiájának lényegi megsemmisítésén nyugvó kollektívizmussal is. Ez utóbbi mozzanatot a Nemzeti Hitvallás 18. deklarációja emeli ki, amikor rögzíti: „Valljuk, hogy népuralom csak ott van, ahol az állam szolgálja polgárait, ügyeiket méltányosan, visszaélés és részrehajlás nélkül intézi.”

Ezek a deklarációk együtt adják a Nemzeti Hitvallásból eredő teljes értelmezési keretet. Ki kell emelni, hogy ezzel a keretbe illesztéssel tulajdonképpen az egész eddigi, alapjogokra vonatkozó alkotmánybíróági gyakorlat és érvelési rendszer, mely a régi Alkotmány e keretet nélkülöző szabályozásán nyugszik, sok szempontból újragondolást tesz szükségessé a mostani határozataink meghozatalánál. Ez a változtatás azt vonja szükségszerűen maga után, hogy minden, korábbi alkotmánybíróági határozatból átvétel előtt le kell futtatni az új mérce szempontjából az érvelés menetét, hogy tarthatók-e az individuumok közösséghez kötése és az O) cikk fényében az egyes alapjog tekintetében a régi korlátozási tesztek.

II. A jogállamisághoz

„Magyarország független, demokratikus jogállam” (B) cikk (1) bek.

II.1.

(III/1458/2012 ügy vitái) Aggályaim röviden azon alapultak ez ügy vitáinál, hogy a határozat indokolása a közalapítványi szférát túlzottan együtt kezelte a magánjogi alapítványi szférával, nem észlelve, hogy a közalapítványok a működési céljaik szerint részben már kiszakadnak a magánjogból, és legalább ilyen mértékben közjogi jelleget kapnak, illetve a közt képviselő államhoz közelebb kerülnek, mint az a tiszta magán-alapítványok esetében van. Ez az általam vitatott (de a többségi vitában nem explikált) teoretikus alap jelent meg az indokolásban a 8. oldalon: „a magánjogi jogviszonyokban irányadó egyenjogúságot és mellérendeltséget felborítva”,

vagy a 10. oldalon: „Az állami alapító az alapítvány alapítói minőségében magánjogi jogalanyként lép fel, mellérendeltségi jogviszonyok szereplőjeként”. Ebből az elméleti alapbeállítódásból következett a vitában felmerült megsemmisítési javaslat, arra alapozva, hogy itt jogállami sérelmek merülnek fel, ám ha ezzel a beállítódással szemben észleljük a közalapítványok eltérését a magánalapítványoktól és közelebbi pozíciójukat a közfeladatok ellátáshoz - és így az államhoz -, akkor ez a megsemmisítési javaslat nem fogadható el. Ugyanis ekkor a közalapítvány nem-állami alapítóinak jogorvoslati joga az állami döntéssel szemben – pl. a Mérnöktovábbképzés Fejlesztési Alapítvány esetében a 1235/2011 (VII. 7) kormányhatározattal szemben – már egyáltalán nem magától értetődő, és ebből fakadóan a jogállamiság sérelme sem áll fenn.

II.2.

(III/1181/2012. sz. ügy vitái) A normavilágosság tételét, melyet az AB a '90-es évek lején hozott létre, és most a semmisségi törvénnyel szemben a másik érvelési alapot adta a visszamenőleges megsemmisítésre, nem lehetett elfogadni. Ez a tétel elvéti a jogi realitást a kontinentális jogrendszerek vonatkozásában, amikor felteszi, hogy a törvényi rendelkezéseknek olyan szabályozási konkrétságot kell elérni, hogy azokból a bírák az eseti döntéseikhez kisebb mérlegelés mellett pontos normatívákat tudnak találni. Az esetek egy kisebb részében ez valóban így is van, de a többségében inkább arról van szó, hogy a szükségszerűen nyitva hagyott jogszabályi rendelkezéseket a legfelsőbb bírói hierarchikus szint konkretizáló bírói gyakorlata tölti ki pontosabb normatívákkal, és adja meg az egységes joggyakorlat számára a pontosabb értelmet. A törvényi rendelkezésekbe tehát nem lehet belefoglalni kazuisztikusan a teljes körű szabályozási értelmet, azt mindig csak konkretizáló felsőbbbírói gyakorlatokkal lehet közelíteni a konkrétság felé, és szűkíteni be az alsó bíróságok értelmezési kereteit. A *normavilágosság tétele* tehát, amikor az értelmezési szükséglet tág kereteit kifogásolja a vizsgált törvényi rendelkezésekben - és ez alapján véli az alaptörvény-ellenesség kimondását a jelen esetben - öntudatlanul a szovjet, *visinszkiji* szövegpozitívizmus talaján áll. Összességében tehát nem tudtam elfogadni a jelen érvek alapján a vitában felmerült megsemmisítési javaslatot.

II.3.

Egy jogállamiságot érintő, másik vita a kormányzati ciklusokon átívelő kinevezetteket érintő felmentési lehetőségre vonatkozott. Az eddigi - egymásnak ellentmondó - AB-döntések közül én csak a 7/2004 (III. 24.) AB határozatnak azzal a határmegvonásával értettem egyet, mely a már kinevezett funkcióbetöltők idő előtti törvénnyel való felmentését az *Alkotmány/Alaptörvény által tartalmazott funkciók vonatkozásában* tekintette alaptörvény-ellenesnek. Ez a személyi kör adja az állami szerveződés alapját, és ezek vonatkozásában van eltöltve a jogállamiság nevében a mindenkori kormánytöbbség az idő előtti felmentéstől. A PSZÁF felmentett elnöke esetében – akinek az ügye adta ennek az alkotmánybírói határozatnak (Abh.-nak) az apropóját - „jogállását nem az Alkotmány szabályozta, így átszervezése az Országgyűlés szervezetalakítási szabadsága körébe tartozó kérdés volt.” A jelen esetben ugyanez a helyzet az LB volt elnökhelyettese vonatkozásában, és a funkciója nincs abban a körben, melyet az Alaptörvény intézményesít, így e distinkció alapján az országgyűlési többség sarkalatos törvényben szabadon átírhatta, funkcióbetöltését lerövidíthette. A vitában és a határozattervezetekben három vonatkozó Abh. is megjelent, és a többségi értékelésben ezek tévesen mint egy egységes AB-gyakorlat részei jelentek meg, melyekből aztán levonták a következtetésként a most vitatott törvényi hely alaptörvény-ellenességéről. Álláspontom szerint a 7/2004-es AB-határozatból ennek ellenezőjét kellett volna következtetésként levonni, és noha a másik kettő valóban szélesebben vonja meg az országgyűlési többség felé az ilyen irányú lépések tilalmát, azonban én ezt a szélességet nem tudtam elfogadni,

mert túlzottan az Alkotmánybíróság alá rendeli az állami élet szervezését és az átalakítási lehetőségeit.

II.4.

Nem tudtam elfogadni az ügy vitájában a „joggal való visszaélés” jogelvnek kiterjesztését sem a jogot alkotó és megváltoztató demokratikus törvényhozásra, mellyel ez a jogelv – eredetileg a jogkövető egyénekre szabva – az egész törvényhozási többség ellenőrzés alá vonását hozza létre. A 31/1998 (VI 25.) AB határozatnak ez a kiterjesztése – amit a mostani vitában az alkotmánybírói többség átvett -, a joggal való visszaélésből ’jogalkotó hatalommal való visszaélést’ kreált, és ez a demokratikus törvényhozás tetszőleges ellenőrzését valósította meg. Megítélésem szerint ez összeférhetetlen az alkotmánybíráskodás eszméjével. Pontosabb korlát - mint például az előbbi, általam is elfogadott mérce az idő előtti törvénnyel való felmentés lehetséges körére – elfogadható, de a ’jogalkotó hatalommal való visszaélés’ kontúr nélküli generálklauzulája nem támogatható.

III. A hatalommegosztás és a hatalmi ágak hierarchiája

„A magyar állam működése a hatalom megosztásának elvén alapszik.” C) cikk (1) bek.

(III/1181/2012. sz. ügy vitái) A hatalommegosztásnak az a felfogása, melyet az azt nem tartalmazó, korábbi Alkotmány alapján önmaga alakított ki az Alkotmánybíróság határozataiban, ma csak fenntartásokkal alkalmazható. Ez a felfogás a hatalmi ágak között egy törvényhozás számára előnytelen hierarchiát alakított ki, és a törvényhozói, illetve végrehajtói hatalmi ágak mint ’politikaiak’ fölé a semleges-apolitikus bírói hatalmi ágat helyezte a csúcsra. Mint a vitában megjelent a korábbi alkotmánybírói gyakorlatot idézve: „A későbbiekben ez mindvégig kiemelte, hogy a bírói hatalmi ág kitüntetett helyet foglal el az államszervezetben, és a minden külső befolyástól független bírói ítékezés feltétel nélküli követelmény, mely lényegében abszolút alkotmányos védelem alatt áll. A bírói hatalom sajátossága az, hogy másik két ’politikai’ hatalmi ággal szemben állandó és semleges, akkor is, ha a politikai jellegű hatalmi törvényeket és rendeleteket alkalmazza.” Ezzel az értékeléssel szemben hangsúlyozni kell, hogy az Alaptörvény a hatalommegosztás tételét (C. cikk (1)) és a hatalom néptől származtatásának tételét (B. cikk (3)) együttesen mondja ki, és a néptől származtatott hatalom országgyűlési törvényhozási többségben megtestesülése - a közvetlen népszavazási forma mellett – a hatalmi ágak közül a csúcsra a törvényhozást teszi. A hatalmi ágak között privilegizált demokratikus törvényhozás pedig megteheti, hogy az egyedi bírói jogalkalmazást - mely eleve a *törvényhez kötött bírói függetlenség* tételének a keretei között élvez a bírói hatalom függetlenségének védelmét – a belátása szerint szükséges mértékig konkretizált törvényi előírásokkal kösse meg. Annak hangsúlyozása, hogy a törvényhozó ’köteles’ mozgásteret hagyni a bíró számára mérlegelésre, a törvényhez kötött bíró koncepciójának megkérdőjelezését jelenti, és ezt nem lehet levezetni az Alaptörvényből.

IV. A jogforrási hierarchia és az Alaptörvény [A T) cikkel együtt elemezve]

IV.1.

(II/3012/2012. sz. hat. különvélemény) A határozat 2. pontjának indokolása a IV. rész 1.6 pontjában, mely a 2011. évi CCXI. törvény 8.§.-ának megsemmisítését indokolja, visszanyúlt a

korábbi alkotmánybíróági határozatokhoz, és azt a vitatható álláspontot tette irányadóvá, hogy a minősített többséget kívánó törvények és az egyszerű többséggel meghozott törvények között nincs jogforrási szintbeli eltérés, így az Alkotmánybíróáságnak ezeket azonos szintűnek kell felfognia. Ezzel szemben ki kell emelni, hogy a demokratikus legitimitás különböző szintjeit a két szabályzás között az Alkotmánybíróáságnak észlelnie kell, és ellentmondás esetén mindig a magasabb konszenzussal legitimált szabályozásnak kell elsőbbséget adnia. A családvédelmi sarkalatos törvény minősített demokratikus legitimitációja és az egyszerű törvényhozási többségen alapuló polgári törvénykönyvbeli szabályozás esetleges ütközésénél így a demokratikus akaratképzést tisztelő alkotmányvédők esetében nem kérdéses a megfelelő döntési irány: az erősebb demokratikus legitimitációval rendelkező sarkalatos törvény szabályozása privilégiummal bír, és szembenállás esetén az alacsonyabb legitimitációval rendelkezőt kell megsemmisíteni, vagy legalábbis előírni harmonizálását a sarkalatos törvény megoldásával. Az ezzel szembenálló, régi alkotmánybíróági gyakorlat álláspontja jól tükrözi az első hazai alkotmánybíróági többségeknek a demokratikus legitimitással rendelkező törvényhozás felé megmutakozó leértékelő beállítódását - mely legtisztábban az Országgyűlés írott Alkotmányával szembeni 'láthatatlan alkotmány' koncepcióban öltött testet -, de ezt ma már nem lehet elfogadni.

IV.2.

(II/648/2013. hat. párhuzamos indokolás) A határozati indokolás III. részének 2. pontjában jogtechnikailag egy téves jelölés és minősítés van azzal, hogy a szöveg az „Alaptörvényt módosító törvényjavaslatot” említi. Ezt lehet ártalmatlan tévedésnek tekinteni, de egy átfogóbb fogalmi elcsúszással később az Alaptörvény egészének minőségét érintheti, ezért nem lehet szó nélkül hagyni. A régi Alkotmány ugyanis tényleg egy törvény volt a sok többi mellett - az 1949. évi XX. törvény -, de az Alaptörvény szakított ezzel a jogforrási hierarchiával, és kiemelve önmagát a törvények közül, mint a jogrend alapja egy legfelsőbb hierarchikus szintre állította önmagát. Ezért például az Alaptörvény nem visel számozást, hisz ebből csak egy lehet, és módosítására sem törvényjavaslat irányul, hanem *alaptörvény-módosítási javaslat*. Csak ezek az alaptörvény-módosítások vannak megszámozva, például a legutóbbi a 4. alaptörvény-módosítására irányuló javaslat volt. Ez a törvények közül való kiemelés és önálló jogforrási szintre emelés ad értelmet annak, hogy az Alaptörvény - felsorolva a T) cikk (2) bekezdésében a jogszabályokat, és a legfelső szintű jogszabályként a törvényt megnevezve - mindenhol megkülönbözteti magát a jogszabályoktól. (Például a C) cikk (3) bekezdése: „Az Alaptörvény és a jogszabályok érvényre juttatása érdekében kényszer alkalmazására az állam jogosult”.) Az Alaptörvény nem (egyszerű) jogszabály, hanem a jogrend alapja.

A mostani alkotmánybíróági határozat tárgya szempontjából pedig az ad ennek a jogszabályok - ezen belül a törvények közötti - kiemelésnek különös súlyt, hogy az Alkotmánybíróáság az Alaptörvény értelmében csak a jogszabályokat vizsgálhatja felül tartalmilag („a jogszabályoknak az Alaptörvénnyel való összhangját”). A jelzett téves jelölés és minősítés a szövegben az „Alaptörvényt módosító törvényjavaslatról” tehát ezt a lényeges változást nem észlelte a régi Alkotmány és a mai Alaptörvény között. Később azonban ezt a téves jelölést felhasználva megindulhat egy olyan értelmezés, amely az Alaptörvényt az alkotmánybíróági felülvizsgálat alá tartalmilag bevonva mint egyszerű törvényt igyekszik minősíteni az Alaptörvényt is. A most elbírált indítvány impliciten lényegében ezt tette, noha nem érintette az Alaptörvény jogszabályok feletti, magasabb jogforrási hierarchikus helyét, hanem ezt egyszerűen nem létezőnek tekintette. Ezért kell fellépni az ártalmatlanak tűnő jogtechnikai téves jelölés ellen is.

V. A házasság és a család összekötése az Alaptörvényben

„Magyarország védi a házasság intézményét mint férfi és nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot mint a nemzet fennmaradásának alapját.” L) cikk (1) bek.

V.1.

(II/3012/2012. sz. hat. különvélemény) A családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény 7.§.-ának megsemmisítését az indokolás III részének 3-4 pontjai igyekeznek alátámasztani. Ezek alapvetően a már nem hatályos, korábbi Alkotmányon alapuló régi alkotmánybíróági határozatok érveit tartalmazzák, azzal a feltevéssel, hogy a már nem hatályos Alkotmány és az Alaptörvény szabályozása e téren egybevág. Ez azonban nem felel meg a tényleges helyzetnek. Míg a korábbi Alkotmány 15. §.-a pusztán csak deklarálta a család és a házasság intézményének alkotmányos védelmét, az Alaptörvény L) cikke a házasságot a férfi és a nő életközösségeként tartalmilag meghatározva veszi alaptörvényi védelem alá. Ugyanígy a családot is funkciójának megadásával, meghatározott irányba konkretizálva emeli be az alaptörvényi intézmények közé: a családot *mint a nemzet fennmaradásának alapját* rendeli az Alaptörvény védelme alá. Ez a változás a család gyermeknemző és gyereket nevelő funkcióját erőteljesebben kiemeli, mint az ezt nélkülöző korábbi Alkotmány deklarációja, és ez igazolja a törvényalkotónak azt a célkitűzését a vitatott 7. §. családfogalmával kapcsolatban, hogy a szociológiai tapasztalatok szerint is kisebb gyerekszámot eredményező, pusztán élettársi közösség rovására a házasságon alapuló életközösséget privilegizálja. A többségi határozatnak az a praktikus álláspontja, hogy a ténylegesen terjedőben levő élettársi kapcsolatok nagy száma mint szociológiai értelemben vett család korlátozza a demokratikus törvényhozási többséget a jogi értelemben vett család házasságra alapozásának előírásában, megítélésem szerint nem vezethető le az Alaptörvényből. A demográfiai aggodás, amely az elmúlt negyven évben zuhanásszerűen csökkent gyerekszám miatt a legkomolyabban felveti a nemzet fennmaradásának kérdését, az Alaptörvény szűkebb családvédelmi előírása mellett a társadalom nemzetre alapozását is az alaptörvény-értelmezés középpontjába hozza: „Valljuk, hogy együttélésünk legfontosabb keretei a család és a nemzet (...)”- rögzíti az Alaptörvény Nemzeti Hitvallás c. bevezető része, és ezzel összefüggésben a tartósabb együttélést illetve ezért nagyobb gyerekszámot eredményező házasságon alapuló együttélés privilegizálása a családfogalom erre szűkítésével az Alaptörvény igazolását is meg kell, hogy szerezze.

A házasság és a család összefüggését az Alaptörvény L) cikkében való közös szabályozásuk is alátámasztja. A nemzetközi kitekintés és a összehasonlító alkotmányjogi irodalom tanulmányozása mutatja, hogy a alkotmányértelmezésben bevett módszer az együttszabályozás tényéből intézményi összefüggés levezetése, mint ahogy pl. az alkotmányi szabályozás helyéből, az egyes szabályozási tárgyak sorrendjéből hierarchikus elsőbbséget vagy hátrébb sorolást kiolvasni. A házasság és a család közös szabályozása így nem teszi lehetővé, hogy a többségi határozat értelmezését követve mint teljesen független intézményekre tekintsünk egyfelől a házasságra, másfelől a családra. Az Alaptörvény közös szabályozása inkább annak indokolását követelné meg, ha a családvédelmi sarkalatos törvény elszakítaná a két intézményt.

V.2.

(IV/3085/2012. sz. ügy vitái) Kifogásolni lehet azt a vitában felmerült nézetet, hogy az Alaptörvény VI. cikkének differenciált jogaiból, melyek egyes aspektusokban védik az egyének és a családok életét, otthonát, kapcsolattartását, jó hírnevét egy általánosabb 'magánszférához való jogot' alkot meg. Az alkotmánybíróknak mindig az Alaptörvényben megadott alkotmányos jogok és alapelvek alapján kell eljárni, és ezeket értelmezhetik ugyan, de új alapjogokat nem alkothatnak. Ráadásul, mint a korábbi 'láthatatlan alkotmány' működéséből tapasztalható volt, az így létrehozott nagyon absztrakt jogokból aztán különböző további jogokat kezdtek kiolvasztani, és a törvényhozás

olyan területeit is alkotmánybírósági ellenőrzés alá vették, melyeket az Alaptörvény nem irányozott elő. Nem lehet elfogadni és továbbvinni ezt az aktivizmust.

VI. A nemzetközi jog és az Alaptörvény viszonya a Q) cikk alapján [bevonva a 24. cikk (3) bekezdésének c) pontját, illetve az ezt konkretizáló Abtv. 42. §. elemzését is]

VI.1.

(IV. 2352/2012 sz. ügy vitái) Nem tudtam egyetérteni azokkal a vitában felmerült fejtegetésekkel, melyek az Alaptörvény és a nemzetközi jog viszonyára tettek megállapításokat a Q) cikk fényében. Ezeket a fejtegetéseket azért is vizsgálat alá kell vetni, mert a legutóbbi határozatunk 2012 decemberében az *Átmeneti rendelkezések* (Aár.) alaptörvény-ellenessé nyilvánítása kapcsán a Q) cikk (2)-(3) bekezdéseinek egy olyan értelmezését adta, mely – szakítva az elmúlt 22 év alkotmánybírósági gyakorlatával – az Alaptörvény és egyes módosításai tartalmi vizsgálatának és esetleges megsemmisítésének alapjaként fogta fel ezeket. A Q) cikk a (2) bekezdésben deklarálja a magyar jog és a nemzetközi jog összhangjának biztosítására vonatkozó kötelezettséget, majd a (3) bekezdésben ezen összhang biztosítására a nemzetközi jog általánosan elismert szabályait közvetlenül elfogadottnak deklarálja Magyarország vonatkozásában, míg a többi nemzetközi jogi szabályok vonatkozásában külön elfogadást és törvényi kihirdetésükkel belső joggá válást irányoz elő. Míg az utóbbi nem igényel külön értelmezést, mert megfelel a belső jog versus nemzetközi jog dualista felfogásának, mely az állami szuverenitás garanciájának tekinthető, addig a nemzetközi jog általános szabályai tekintetében a közvetlen érvény kimondása az állami szuverenitás fenntartása érdekében fontos következményekkel járó értelmezést követel meg. Megítélésem szerint a közvetlen érvény deklarálása a nemzetközi jog általános szabályai vonatkozásában három értelmezési pozíciót tesz lehetővé.

A) A legszűkebb értelmezést az jelent e téren, ha a nemzetközi jog általános szabályainak alaptörvényi elfogadását a **magyar állam nemzetközi szerződéskötési kompetenciájának kereteként** fogjuk el. Ekkor a Q) cikk (3) bekezdésnek első mondata előírja a magyar állam számára, hogy csak olyan nemzetközi szerződések megkötésében vegyen részt, melyek nem állnak szemben a nemzetközi jog általánosan elfogadott szabályaival sem a megkötés eljárási szabályait illetően, sem tartalmilag. Az Alkotmánybíróság az Alaptörvény e szabálya szerint ekkor a nemzetközi szerződések kötése feletti ellenőrzési jogát e keretekre figyelemmel hajtja mindenkor végre.

B) A második értelmezési lehetőség – melyet az Alkotmánybíróság korábban az 53/1993 (X. 13.) határozatában választott - tágabban fogja fel ezt a rendelkezést, és nem szűkíti le a nemzetközi jog általános szabályainak hatóterületét a magyar állam nemzetközi szerződéskötési kompetenciájának kereteire, hanem a teljes magyar jogrendszerre hatást gyakorlónak fogja fel ezeket, és erre támaszkodva az Alkotmánybíróság - az alkotmányos szabályokon túl - ellenőrizheti és megsemmisítheti (a konkrét, kihirdetett nemzetközi szerződések rendelkezésein túl) a hazai törvényeket és más jogszabályokat. Néhány évvel később, a 4/1996. (I. 22.) AB határozatban (ABH 1997, 41.) egy nemzetközi szerződést kihirdető jogszabály alkotmányos normakontrollja kapcsán az Alkotmánybíróság úgy fogalmazott, hogy „[a] nemzetközi jog általánosan elismert szabályai ugyan a jogforrási hierarchiában nem állnak az Alkotmány szintjén; de a „belső joggal való összhangjuk [az Alkotmány 7. §-ából és az 1993-as határozatból következő biztosításának]” alkotmányi parancsát úgy kell teljesíteni, hogy az Alkotmányt kell a nemzetközi jog e sajátos szabályaira figyelemmel értelmezni.”

C) Végül a legtágabb értelmezési verzió az, amit az Aár.t alaptörvény-ellenessé nyilvánító decemberi határozatunk adott ennek a rendelkezésnek, melyben már nemcsak a teljes jogrendszer felett állónak fogja fel a nemzetközi jog általánosan elfogadott szabályait, hanem az Alaptörvény felett állónak is, melyre tekintettel mind az Alaptörvényt, mind egyes részeit és módosításait is ellenőrizhetőnek tekinti, és az Alkotmánybíróság az ellenőrzés során megsemmisítheti az

Alaptörvényt is. Hogy lássuk e legtagabb értelmezés súlyát, emlékeztetni kell az Alkotmánybíróság első elnökének kijelentésére a '90-es évek elejéről, hogy az Alkotmánybíróság minden aktivizmusa ellenére ő még akkor sem vállalná az Alkotmány tartalmi ellenőrzését, ha az történetesen a rabszolgaságot bevezetését írta elő, és ebben az esetben akkor ő inkább lemondana.... Ez a pozíció megmaradt 2011 nyaráig, amikor az alkotmánybírák - még a testület kibővítése előtt - döntöttek az Alaptörvény megsemmisítését indítványozó javaslatok felett, és négy alkotmánybíró kívül a többség akkor kiállt a korábbi húszéves álláspont mellett. Az Aár.-döntés indokolásában ezzel szakított az új értelmezésre átállással az Alkotmánybíróság, noha ezt még ennél a döntésnél nem használta fel. Én nem tudom elfogadni ezt az álláspontot, mely az alkotmányozó hatalom alkotmánybírák alá rendelését eredményezné, és számomra csak az első, legszűkebb értelmezési pozíció elfogadható.

VI.2.

(II/648-/2013. hat. párhuzamos indokolás) Nem elfogadható számomra az indokolás III. része 3. pontjának végén található az a megállapítás, miszerint az alkotmányozó hatalmat az alkotmányozáskor a nemzetközi jog általános elvei alapján korlátok közé lehet szorítani: „(...) a mindenkor törvényhozó és alkotmányozó hatalomra is kiterjedő korlátok”. Ebből a megfogalmazásból következne, hogy az Alkotmánybíróság ez alapján az alkotmányozó hatalmat mindenkor felülvizsgálhatja. Ez egyrészt ellentétben is áll az indokolás korábbi részeivel, ahol kifejezetten elvetésre kerül az alkotmányozás tartalmi kontrollja, de másrészt ez a megfogalmazás lehetőséget biztosíthat egy későbbi, aktivista többségű alkotmánybírói testület számára, hogy vindikálja magának az Alaptörvény vagy egyes részei feletti megsemmisítési jogot. Ez a megfogalmazás ezen túl elvileg is hibás, mert az alkotmányozó hatalom a szuverenitás szintjén levő fogalom a maga jogi korlátozhatatlanságával. Természetesen egy-egy állam felett a globális hatalmi, gazdasági és pénzügyi szerveződések és ebből fakadó összefüggések nagyon is erős korlátokat állíthatnak, de a szuverén államok ezeknek csak önmaguk jogi aktsaival, nemzetközi szerződéshez csatlakozással vetik alá magukat, melyekből ugyanilyen aktusokkal ki is léphetnek. Az alkotmányozó hatalom szintjén tehát semmilyen korlát nem létezik, és az Alaptörvény védelmére rendelt Alkotmánybíróság nem veheti ellenőrzés alá az alkotmányozó hatalmat „korlátjai betartatása” céljából.

A párhuzamos indokoláshoz hozzá kell fűzni, hogy elméletileg téves az a néhány jogász csoportosulásnál Magyarországon is megmutakozó jogpolitikai törekvés, amely az Európai Unió és az egyes tagállamok alkotmányainak viszonyát mint a 'többszintű alkotmányosság' megvalósulását igyekszik ábrázolni. Ez ugyanis csak akkor jött volna létre, ha a 2003-as, végül elvetélt európai alkotmányozás során föderatív állammá alakították volna át az Uniót. (Mint a Külügyminisztérium által akkor e munka során létrehozott munkacsoport tagja ezt a folyamatot közlő tudtam megfigyelni.) A föderalizálás már a kiindulópontban megakadt itt, és már a kezdetben nem európai alkotmánynak, hanem a nemzetközi szerződést-jelleget megőrző „alkotmányszerződésnek” nevezték a létrehozandó uniós szerződést. Ugyanígy, bár az ennek létrehozására alakított európai Konvent által megvitatott első tervezetekben még az szerepelt az európai egységes szervezet elnevezésére, hogy „Európai Egyesült Államok”, és hogy ez föderáció, de a nagy többség elvetette ezt, mint ahogy később a népszavazások folyamán a teljes alkotmányszerződés még kompromisszumos formában is elvetésre került. Azóta az euro mint közös pénz strukturális alapproblémái, és súlyosan károsító jellemzője a fejlett nyugati tagállamoktól eltérő tagállamokra, illetve a globális pénzügyi csoportok által vezérelt gazdasági szerkezet 2008-ban megmutakozott alapvető hibái még inkább eltűntették az európai politikai arénából a nemzetállamok feladását célzó föderatív Európa politikai erőit. Így a szakmai-tudományos köntösben megjelenő 'többszintű alkotmányosság' tézise, mint a politikai téren háttérbe szorult politikai erők pótléka fogható fel. Ténylegesen azonban ez tarthatatlan elméletileg, hisz nemzetközi szerződés helyett alkotmányos jelleg csak ott jöhet létre, ahol feladták a szuverenitást, és föderációba léptek be a tagállamok.

Megítélésem szerint az általam kritizált határozat kapcsán az alkotmánybírói többség öntudatlanul ezt a téves álláspontot vette át, és a nemzetközi jog általános szabályait mint egy globális alkotmányosság részeit fogta fel, melyre támaszkodva vélte ellenőrzés alá vonhatónak a hazai alkotmányozó hatalmat.

VI.3.

(Az Abtv. 42. § értelmezéséhez II/3736/2012 sz. ügy vitái kapcsán) A legfőbb eltérés a régi és a mai szabályozás között, hogy míg a régiben a nemzetközi szerződésbe ütköző jogszabály megsemmisítését írták elő az Alkotmánybíróság kötelességeként éppúgy, mint az alkotmányellenesség megállapítása esetén is, addig az alaptörvényi szabályozás ezen változtatott. Az Alaptörvény 24. cikkének (3) bekezdésében az egyes hatáskörökhöz fűzött jogkövetkezményeket rögzítve minden hatáskörnél a megsemmisítést mondja ki kötelezettségként, ha megállapította az Alkotmánybíróság az alaptörvény-ellenességet, ám a (3) bekezdés c) pontja a nemzetközi szerződés megsértésének megállapítása esetén a megsemmisítést csak lehetőségként rögzíti az alkotmánybírák számára: „a (2) bekezdés f) pontjában foglalt hatáskörében megsemmisítheti a nemzetközi szerződésbe ütköző jogszabályt vagy jogszabályi rendelkezést;” Ezt a nyitva hagyást aztán az Abtv. 42.§ (1) és (2) bekezdése szétbontva úgy konkretizálja, hogy ha a nemzetközi szerződést kihirdető jogszabálynál alacsonyabb jogszabály ütközését állapítja meg az Alkotmánybíróság, akkor ezt egyben meg is kell semmisítenie, ám ha kihirdető jogszabállyal azonos vagy magasabb jogforrási hierarchikus szinten álló jogszabály ütközését állapítja meg, akkor nem semmisítheti meg, hanem fel kell hívnia a jogszabályt alkotó szervet – a kormányt illetve a jogalkotót -, hogy az ütközés elhárítása érdekében tegye meg a szükséges intézkedéseket. Felvethető lenne talán, hogy az Abtv.-nek ez a szabályozása szemben áll az Alaptörvény említett rendelkezésével, mert az az Alkotmánybíróság mérlegelésére bízta a megsemmisítést vagy annak mellőzését, és ezt a választási lehetőséget az Abtv. elveszi, de az Alaptörvény e cikkéhez fűzött indoklás egy mondata a nyitva hagyás ellen szól, és ez igazolja az Abtv. említett szabályozását: „Az Alkotmánybíróság Alaptörvényben rögzített feladata biztosítani, hogy Magyarország nemzetközi kötelezettségeivel ellentétes jogszabályok ne legyenek a jogrendszerben.”

42.§ (1) Ha az Alkotmánybíróság olyan jogszabály nemzetközi szerződésbe ütközését állapítja meg, amely a nemzetközi szerződést kihirdető jogszabállyal az Alaptörvény alapján nem lehet ellentétes, a nemzetközi szerződéssel ellentétes jogszabályt teljesen vagy részben megsemmisíti.

(2) Ha az Alkotmánybíróság olyan jogszabály nemzetközi szerződésbe ütközését állapítja meg, amellyel a nemzetközi szerződést kihirdető jogszabály az Alaptörvény alapján nem lehet ellentétes, az ellentét feloldása érdekében - a körülmények mérlegelése alapján, határidő megjelölésével - felhívja a Kormányt, illetve a jogalkotót, hogy a megjelölt határidőben tegye meg az ellentét feloldása érdekében szükséges intézkedéseket.”

A régi szabályozásban ez a különbségtétel az akkori Abtv. szabályozásában szintén megjelent, de ott oly módon, hogy a 45.§ (1) illetve a 46. §. (1) bekezdések úgy bontották ketté a megsemmisítési utat, illetve a másik esetben a jogalkotó felhívását a szükséges intézkedések megtételére, hogy a megsemmisítési útra a kihirdetési jogszabállyal **azonos vagy alacsonyabb szintű ütköző jogszabályt** írta elő, és csak a magasabb szintű ütköző jogszabály esetén írta elő az illetékes jogalkotó szerv felhívását a szükséges módosítás megtételére. Ezzel szemben a mostani Abtv. 42. § (1) és (2) bekezdései csak az ellentétes jogforrási hierarchiájára utalnak, és e szerint az azonos jogforrási szinten levő ellentét nem jelenti feltétlenül az ütköző jogszabály megsemmisítését. Azonos szinten ugyanis a *lex specialis* lerontja a *lex generalis* törvényi rendelkezést, illetve a későbbi a korábbi rendelkezést ellentmondás esetén. A legfontosabb a nemzetközi szerződések kihirdetésénél nyilván a törvényi kihirdetés, így a későbbi, ütköző törvényi

rendelkezés megsemmisítésére megítélésem szerint - eltérően a régi szabályozástól - az Alkotmánybíróság nincs felhatalmazva, hanem az Abtv. 42.§ (2) bekezdése alapján határidő tűzésével a Kormányt, illetve a törvényalkotót kell felhívnia a szükséges intézkedések megtételére.

A jelen esetben még egy értelmezésre szoruló dilemmát jelent, hogy egyik nemzetközi szerződést sem törvénnyel hirdették ki a rendszerváltás előtti időkben, hanem törvényerejű rendelettel, és bár az módosíthatta abban az időben a törvényt, de akkor sem állt a törvénnyel teljesen azonos jogforrási szinten. Az ütköző, későbbi jogi szabályozások azonban a jelen esetben magasabb szinten, törvényi szinten állnak, így még a régi Abtv. szabályozása alapján sem lehetett volna szigorú értelmezés szerint az Alkotmánybíróságnak megsemmisíteni ezeket, hanem csak a törvényhozó felhívását kellett volna erre kérnie.

Ezt az absztrakt elemzési keretet szem előtt tartva azt kell mondani, hogy ha az Alkotmánybíróság megállapítja a nemzeti vagyronról szóló törvény egy rendelkezésének, illetve a választott-bírói törvény egy szakaszának szembenállását a törvényerejű rendeletekben kihirdetett nemzetközi szerződési vállalásainkkal, akkor fel kell hívnia a Kormányt és a törvényhozót - határidő megjelölésével - az ellentmondás feloldása érdekében a szükséges intézkedések megtételére. Ez aztán lehet a törvény módosítása, de lehetséges az is, hogy a Kormány - ha ez lehetséges - fenntartás fűzését kezdeményezi az adott rendelkezés megtartása érdekében stb. A Kormány a külügyi szakértői állomány birtokában alkalmasabb az Alkotmánybíróságnál arra, hogy megfontolja a szükséges intézkedések megtételét, amellet, hogy az alkotmánybíráskodás eszméjétől amúgy is távol áll az a nemzetközi jogi bírászkodási hatáskör, amely a szülőhelyt jelentő amerikaiánál eleve hiányzik, de a régebbi a nyugat-európai alkotmánybíróságoknál sem így kap szerepet. (Pl. a németnél inkább fordított irányban, az alaptörvényük fényében a nemzetközi szerződések megkötésének kontrollja a fő szempont ezen a téren.)

VI.4.

(IV/2514/2012 sz. ügy vitái) E vitában egy felvetésem arra vonatkozott, hogy ha egy indítvány - mint a jelenlegi ügyben - nem is érinti az emberjogi egyezményt, vagy a tárgyához hasonló ügyben ez alapján már döntő Európai Emberi Jogi Bíróság (EJEB) eseti döntéseit, az Alkotmánybíróságnak akkor is mindig hivatali kötelessége-e ezeket bevonni a vizsgálatba, vagy ez a kötelesség csak az indítvány általi hivatkozással jön létre. Ez csak összefügg, de nem azonos azzal a kérdéssel, hogy az EJEB vonatkozó eseti döntései kötelezők-e a magyar AB felé, vagy csak maga az Egyezmény az, melynek értelmezését az indítványozó hivatkozása esetén maga a magyar Alkotmánybíróság adja meg. Itt most ennek csak előkérdése merül fel. Ha azt válaszolná is az AB többsége, hogy kötelezők számára az EJEB vonatkozó döntései, akkor is még külön kérdés, hogy ezeket csak akkor kell-e bevonni, ha az indítvány a magyar Alaptörvény vonatkozó rendelkezése mellett még ezek alapján is kéri a vitatott jogszabályi rendelkezés, vagy a bírói döntés megsemmisítését, vagy az Alkotmánybíróságnak e nélkül is mindig ki kell térni hivatalból az indítványban ugyan nem érintett, de létező EJEB döntés érveire is. Ezzel szemben a másik álláspont lehet, hogy nem csak nem kötelező az EJEB vonatkozó joggyakorlata a magyar AB számára - hanem csak információként vonja be alkalmilag ezeket -, de hivatkozás nélkül nem is kötelező számára, hogy tájékozódjon ezekről. Az egyik alkotmánybíró fejtegetéseiből az előbbi álláspont merült fel, és akkor az a vita, ami az AB testületét már hosszabb ideje többségre és kisebbségre osztja az EJEB eseti döntések kötelező jellege szempontjából, most egy másik megoszlást is felvethet: ha kötelező, ha nem, de hivatalból mindig ki kell-e térni - indítvány hiányában is - a vonatkozó EJEB döntések érveire, vagy ez csak az adott indítvány felhívása esetén szükséges?!

Én többször jeleztem, hogy csak az emberjogi egyezmény rendelkezéseit tartom kötelezőnek a magyar AB értelmezése számára, de az EJEB eseti döntéseit nem, és most ezt az álláspontomat azzal szeretném kiegészíteni, hogy megítélésem szerint még érvelés szintjén is csak akkor kell kitérni egy ügy indítványának elbírálásakor az EJEB vonatkozó döntéseinek érveire, ha azt az indítványozó felveti. Egy adott előadó bíró természetesen nincs elzárva attól, hogy a tervezete

készítése közben önszántából kitérjen erre is, és informatív jelleggel bemutassa az EJEB érveit a vonatkozó kérdésre, de más bíró által nem lehet arra készíteni, hogy ezt mindenképpen tegye meg. Az ehhez ragaszkodó bíró párhuzamos véleményével kiegészítheti a végső határozatot, ha máskülönben egyetért, de az indokolásban megítélése szerint nem található meg a rendelkező részt alátámasztó EJEB érvek, vagy különvéleményt írhat, mert kötelezőnek tekintve az EJEB eseti döntéseit szembenállónak tartja ezekkel az elfogadott AB határozatot.

VII. A történeti alkotmány alapján értelmezés az R) cikk alapján

(IV/2096/2012 ügy hat. különvélemény) Szeretnék rámutatni az indokolás IV. részének 1) pontjában lévő jogtörténeti emlékek megidézési problémáira azzal, hogy az indokolás a 70 éves bírói nyugdíjkorhatár leszállítása ellen a bírói jogállást és a bírói nyugdíjazást érintő 1869:IV. és az 1871:IX. törvényeket hozza fel érvként. Az Alaptörvény R) cikke valóban értelmezési alapként emeli ki a történeti alkotmányunk vívmányai fényében való értelmezést, de ennek jelenlegi kidolgozatlansága nagy óvatosságot parancsol számunkra. A jelenlegi jogtörténeti idézetek e törvényekből az indokolásban pusztán egy múltbeli szabályozás részletszabályait jelentik. Ha ezeket is kötelezőnek tekintenénk ma, és normatív erővel felruházottnak gondolnánk a mai törvényhozási többségünk akarataival és törvényeivel szemben, akkor ténylegesen a változtatható jog koncepcióját kérdőjeleznénk meg. Ilyen formában megítélésem szerint nem lehet az R) cikket felhasználni, mert ez szemben áll a változtatható modern jog eszméjével. De emellett precedensként is rossz példát jelenthet, hisz olyan törvények tucatjai állnak majd a mai indítványozó ügyvédek rendelkezésére az alkotmányjogi panaszok benyújtásához az 1800-as évekből, melyek szinte minden mai törvényi szabályozással szemben felhozhatók lesznek, mint a 'történeti alkotmány vívmányai'. Ez pedig rövid idő alatt egy ál-jogtörténeti érvelési dimenziót hozhat létre az alkotmányjogi panaszok áradatában, melyben az ügyvédjelöltek százait állíthatják majd rá a legkülönbözőbb jogtörténeti emlékek tendenciózus kijegyzetelésére és felhasználására. Ennek csak a történeti alkotmány eszméjének lejárata lehet a végeredménye, így mielőtt óvatlanul erre az útra lépne, inkább külön elemzéssel kellene – esetleges külön tematikus elméleti ülést erre szentelve – körbejárni az R) cikk felhasználásának lehetőségeit.

E különvéleményben kifejtett érveléshez azt lehet még hozzáfűzni a történeti alkotmány kereteinek behatárolásához, hogy ez még a szokásjogi jogképződés uralma alatt jött létre a középkori és korai újkor magyar jogfejlődésben. Így a történeti alkotmány jellemzője a hatályba léptetés hiánya, de ugyanígy a hatályon kívül helyezés eszméjének nem-léte is. A generációkon keresztüli meggyökerezés jelentette ennek létrejöttét, mely csak akkor bukkant fel a tudatban, mikor már mindenki kötelezőnek tekintette. Ez a létezés mód azt is jelentette, hogy a történeti alkotmány még a közösségi erkölccsel és morális értékekkel szoros egységben létezett, és nem jött létre a jog és a morál azon szétválása, mely az írott és tudatosan alkotott jog mai formájára sok szempontból már jellemző. Végül is tehát a történeti alkotmánynak ez a jellege tisztán megadja időbeli lehatárolásának lehetőségét is: ennek részei nem lehetnek a tudatosan változtatható, hatályba léptethető és hatályon kívül helyezhető modernkori törvények. Csak ezzel az elvi állásponttal védhető ki, hogy a történeti alkotmányra hivatkozva hatályukat veszített törvényi rendelkezéseket és más normatívákat, vagy akár az Alaptörvény által hatályon kívül helyezett régi alkotmánybírói határozatokat is reaktiváljanak, és nyilvánítsák ismét hatályos normáknak.

VIII. Az Alaptörvény és módosításainak alkotmánybírói ellenőrzése az S) cikk alapján [bevonva a 24. cikk (5) bekezdését]

VIII.1.

(II/648-/2013. hat. párhuzamos indokolás) Egy problémát abban látok az indokolásban, hogy az eljárási érvénytelenségnek a korábbi alkotmánybíróági gyakorlatban kialakult hibás elnevezését „közjogi érvénytelenségnek” nevezve változatlanul fenntartja. Az alapjogi biztos épp e kitágítás révén létrejött fogalmi homályosságot használta fel arra, hogy a 'szűkebb' formai érvénytelenség mellett a „közjogi érvénytelenség tágabb fogalmát” megalkossa, és ebbe burkolja bele érvelését az Alaptörvény és az alaptörvény-módosítás tartalmi felülvizsgálatának lehetőségéről. Mindenért fizetni kell egyszer - tartja a közmondás -, és az Alkotmánybíróság most ezzel fizet a fogalmi pongyolaságának megszokás miatti fenntartásáért, az erre vonatkozó minden korábbi kritika ellenére. Az eljárási érvénytelenség 'közjogi érvénytelenségnek' nevezve-kitágítva a jövőben is mindig lehetőséget adhat majd az ezzel való visszaélésre, így ezt nem tudom elfogadni. Az Alaptörvény 24) cikkének új (5) bekezdése az alaptörvény-módosítások feletti felülvizsgálatot az eljárási érvénytelenségre korlátozva biztosítja az Alkotmánybíróságnak, és ez az új alaptörvényi szabály amúgy is kötelez bennünket a korábbi gyakorlatunk és elnevezéseink változtatására. Erre tekintettel az lenne megfelelő az Alkotmánybíróság fogalomhasználata számára, ha a jövőben a közjogi érvénytelenségbe eddig implicite belefoglalt eljárási érvénytelenséget, illetve ha az bukkan fel, akkor a hatásköri érvénytelenséget használná elsősorban elnevezésként a határozataiban - attól függően, hogy melyik jön számba az adott esetben -, és csak magyarázó jelleggel álljon a szövegben, hogy e két érvénytelenségi esetet a közjogi érvénytelenség felső fogalmában összefogva is meg lehet nevezni. Ezzel a fogalmi tisztázással elesne a jövőben az a visszaélésszerű lehetőség, melyet a mostani indítvány az Alaptörvény tartalmi felülvizsgálatára használt fel.

VIII.2.

(II/648-/2013. hat. párhuzamos indokolás) Jelezni szeretném még, hogy túlságosan lakonikusnak és így kétértelműnek látom az indokolás III. részének 2. pontjában pusztán annak említését, hogy az Alaptörvény az Alkotmánybíróság eddigi gyakorlatához képest az eljárási érvénytelenség vizsgálatának kritériumait leszűkítette. Ugyanis eddig az alkotmánybírói testület a törvények esetleges eljárási érvénytelenségét vizsgálva mindig a teljes Házsabályt bevonta, annak sok száz rendelkezésével, míg most az alkotmányozó hatalom - megfontolva az ebből eredő visszaélési lehetőségeket -, félreérthetetlenül rögzítette a 24. cikk (5) bekezdésében, hogy az Alaptörvényt és módosításait csak az „Alaptörvényben foglalt eljárási követelményeknek” megfelelés szempontjából vizsgálhatja az Alkotmánybíróság. Elégtelenek találok tehát az indokolás szövegét, mert nem tér ki pontosan erre a szűkítésre, és ezzel nyitva hagyja egy esetleges későbbi aktivista alkotmánybírói többség számára, hogy túllépjen ezen, és mint lehetséges „tág értelmezést” felfogva, bevonja felülvizsgálati alapként ismét a teljes Házsabályt. Legalább az itteni párhuzamos indokolásban álljon az, hogy ezt kifejezetten megtiltotta az Alaptörvény említett szűkítése.

IX. Az alapvető jogok korlátozása

„Az alapvető jogokra és kötelezettségekre vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg. Alapvető jog más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával korlátozható.” [I. cikk (3) bekezdés]

IX.1.

(I/3653/2012 AB hat. különvélemény) Ki kell még térni arra is, hogy a választási intézményrendszer funkcionálásának a szükséges feltétele mennyiben fogható fel egyben a választójog gyakorlásának korlátjaként is. Nem vitás, hogy minden funkcionális feltétel keretek közé szorítja a választót a joga gyakorlásában, és sokszor nehéz eldönteni, mikor tekintjük ezt korlátnak, mikor pusztán a joggyakorlás nélkülözhetetlen feltételének. Pl. az Egyesült Államokban egy általános személyi igazolvány létesítését is mint alkotmány-ellenes korlátozást fogják fel, de ez nem zavarta az európai demokráciák többségét abban, hogy egy ilyenféle igazolványt intézményesítsenek. Tesztként fel lehet állítani, hogy *ha egy feltétel felállítása egy adott jog gyakorlásának intézményeihez funkcionális kelléket biztosít, akkor ezt magát nem lehet bevonni az adott jog korlátjai közé, hanem legfeljebb csak a funkcionális feltétel módját*. Például a jelen esetben a választási regisztrációnál magát az intézményt nem, de ennek módját, hogy ezt levélben, elektronikusan vagy csak személyesen stb. lehet megtenni, azt mint esetlegesen aránytalanul korlátozó módot vizsgálhatja az Alkotmánybíróság. Szükségesség és arányosság csak ez utóbbi vonatkozásában vethető fel, és vizsgálható. Ha ugyanis nem tesszük meg a *funkcionális feltétel és a korlát* fogalmi megkülönböztetését, és minden intézményi kelléket, feltételt mint korlátot fogunk eleve fel - ahogy tette most a többségi határozat -, akkor az Alkotmánybíróság a teljes jogi szabályozást ellenőrzés alá vonja, és a törvényhozó döntési szabadságát lényegében megsemmisíti. Ez pedig az Alaptörvény B) cikkének (1) bekezdésébe foglalt demokratikus jogállam követelményéből a demokrácia komponensét semmisíti meg.

Fontos kiemelni, hogy az egyes alapvető jogok korlátozhatóságánál is új helyzetet teremtett az Alaptörvény, mert a régi Alkotmánytól eltérően az alapvető jogok egyéneknek biztosításánál generális módon a *közösségbe illesztett individuumokból* indul ki. Az Alaptörvény ezen általános keret megadásával új alapra helyezte az individuumoknak biztosított alapvető jogok tartalmát. Az egyén csak a közösségben élve tud létezni, és ezért egyéni jogai gyakorlásában mindenkor biztosítani kell önmaga kiteljesítésén túl a közössége, nemzete fennmaradását is.

IX.2.

(IV/2478/2012 ügy hat. párhuzamos indokolás) Vitatni kell az indokolás III. részének 3. pontjában annak a korábbi alkotmánybírósági döntésekben lefektetett állításnak a megismétlését – a jelen esetben az Ember Jogi Egyezmény és az Európai Emberi Jogi Bíróság (EJEB) gyakorlata kapcsán -, mely egy szélsőségesen individualista társadalom felfogási háttérrel abból indul ki, hogy az egyének alapjogvédelmi szintjére egyszer lefektetett mérce egy-egy alapjog vonatkozásában a későbbiekben már nem módosítható, és a társadalmi közösség fennállása érdekében sem csökkenthető. Ezt egy individualista világnézet álláspontjáról mint legmagasabb vívmányt lehet képviselni, de ez nem változtat azon, hogy ez egy végletesen egyoldalú világnézeten nyugszik. Az egyén csak társadalmi közösségben tud létezni, és alapjogai mindig csak a közösség fennállása, harmóniája és az ezt biztosító erkölcsi-morális rendje mértékében érvényesülhetnek. Az „egyéni alapjogok soha nem csökkenthető szintje” mint elvi tétel ezzel áll szemben, és az Alaptörvény közösségi célokat és funkciókat a korábbi Alkotmányhoz képest fokozottabban a középpontba állító törekvése fényében ez a korábbi individualista tétel már nem tartható.

IX.3.

(IV/02294/2012 sz. ügy vitái) Hogy sok mindent nem lehet majd vita nélkül átvenni a régi Abh-k érveléseiből, azt rögtön mutatja a vállalkozási jogra vonatkozó és a testületi vitában felmerült régi Abh.-nak az az álláspontja, mely szerint, ha egy szabályozási korlátozást a vállalkozás szabadságát illetően nem is lehet alapjogi korlátozásnak minősíteni - hanem szakmai ésszerűség

alapján történt ez - azért azt az Alkotmánybíróság még alaptörvényi ellenőrzés alá veheti, és a tárgyilagossá mérlegelés alapján ésszerű indokokat keresve azt felülvizsgálhatja, és esetleg megsemmisítheti. Nos, csak az ezzel szembeni álláspont lehet elfogadható álláspontom szerint. Ha fel sem merül az alapjogi korlátozás - csak ésszerűségi aggály - egy szabályozás esetén, annak rögtön elutasítást kell vonnia maga után, és tiszteletben tartva a demokratikus törvényhozási alakítási szabadságát az Alkotmánybíróság nem vonhatja az ilyen indítványt érdemi vita alá. Szakmai ésszerűséget nem vizsgál az Alkotmánybíróság arra nincs hatásköre, és nem is kompetens ebben.

A régi Abh-k gyakorlatából az átvételek szelektáltságára (és ennek alapos megindolására) vonatkozó alapfelfogásomat erősíti az a probléma, melyet az alapjogi korlátozás szükségesség és arányossági mércéje mellé még az „alkalmasság” vizsgálatának bevétele jelentett a régi Abh.-k gyakorlatában. „A tágabb értelemben vett szükségesség-mérce része az alkalmasság is”- mondta az előadó bíró úr. Ugyanis ha a szükségesség már bizonyított egy vizsgált alapjogi korlátozásnál, akkor ezt még egy további vizsgálatnak vetheti alá szerinte az AB, és a szükségesség kimutatása ellenére mint *nem alkalmasat* azért még alaptörvény-ellenesnek minősítheti. Ez a kiterjesztő mérce megítélésem szerint ismét túlmegy az alkotmánybíráskodás kompetenciáján, és alapjogi szempontokon kívüli szakmai stb. információk tömegét kellene értékelnie még ehhez a lépéséhez. Javasolom tehát, hogy a jövőben a szükségességi mércét nem lehessen kiterjeszteni az alkalmasság ellenőrzése felé való tovább lépésre.

X. Az emberi méltóság sérthetlenségének értelmezési vitái

„Az emberi méltóság sérthetetlen.” (II. cikk első mondata)

(III/1458/2012 AB hat. különvélemény) A határozat indokolása a jogorvoslati jog hiánya mellett az emberi méltóság sérthetlenségét is felhossa az alaptörvény-ellenesség megállapításának alátámasztására, és ezt elfogadhatatlannak tartom. Tartalmilag az emberi méltóság sérthetlensége a megaláztatás tilalmát jelenti, és a Felvilágosodás óta ez az európai demokráciákban az emberi lét alapját jelenti. Ez az alaptörvényi előírás természeténél fogva nem alkalmazható az emberen túli jogalanyokra, pl. a jogi személyekre, mert az emberi megaláztatás itt fogalmilag kizárt, és az Alaptörvény I. cikkének (4) bekezdése tiszta szabályozása ezt megtiltja: „A törvény alapján létrehozott jogalanyok számára is biztosítottak azok az alapjogok, valamint őket is terhelik azok a kötelezettségek, amelyek természetüknél fogva nem csak az emberre vonatkoznak.” A határozat indokolása III. részének 4. pontjában található fejtegetések azonban szembemennek ezzel az előírással, és az emberi méltóság sérthetlenségét a közalapítványokra is alkalmazhatónak véli. Az ennek alátámasztására felhozott 24/1996 (VI. 25) AB határozat néhány homályos és ebbe az irányba is értelmezhető fejtegetése pedig - mely a korábbi alkotmányi szövegen nyugszik -, az új Alaptörvény ezt kizáró szövegezése alapján nem használható. Álláspontom tiszta kifejtése érdekében rögzíteni kívánom, hogy a régi alkotmánybírói döntések felhasználhatók az új Alaptörvény értelmezésére hozott alkotmánybírói döntésekben továbbra is, ám ha ennek új szövegezése, vagy új értelmezési szabályai ezt nem teszik lehetővé, akkor az Alkotmánybíróság számára tilos az ezekre támaszkodás. A jelen esetben ez a helyzet, így a különvéleményemben erre a kötelezettségünkre kívánom felhívni a figyelmet. Az Alkotmánybíróság működésének és döntéseinek alapja az Alaptörvény és nem a korábbi alkotmánybírói döntések.

XI. A közérdekű adatok és az adatvédelem alkotmánybírói vitái

„Mindenkinek joga van személyes adatai védelméhez, valamint a közérdekű adatok megismeréséhez és terjesztéséhez.” [VI. cikk (2) bek.]

XI.1.

(IV/1205/2012 ügy vitái) Megítélésem szerint az egész ügy félrefutott azzal, hogy a TASZ adatok kiadása iránti kérelmét a NBSZ főigazgatójának mérlegelésen alapuló engedélyezés-megtagadási jogára hivatkozva utasították el, majd az ez ellen irányuló elsőfokú bírósági eljárás kezdetén az NBSZ alperes ügyvédje is hibásan így védekezett, felhozva a közérdekű adatok kiadása ellen az NBtv. 48. §. (1) bekezdésében rögzített diszkrecionális jogkört az NBSZ főigazgatója részéről e megtagadás indokaként, és ez a téves irány egészen az LB felülvizsgálati döntéséig tartott: az első fok elfogadta e diszkrecionális jogkört, a másodfok tagadta ennek megalapozottságát, de ennél maradtak. Az LB ítélete ment el a helyes irányba - vagy az alperes ügyvédváltása következtében az ő megváltozott érvelése, vagy a bíróság saját belátása révén -, és ennek lényege, hogy belátták, itt nem adatok kiadásának megtagadása áll, hanem a felperes TASZ kérése tulajdonképpen óriási tömegű új adat előállítására vonatkozott, és ennek kiadását kérte. Vagyis az igazi alkotmányos kérdés itt az, hogy a közérdekű adatok nyilvánosságára és ezek kiadására alapozva kérhet-e bárki az állami szerveket arra, hogy a kérés szempontjai alapján nem létező adatokat maga hozzon létre a már meglévők új szempontú csoportosításával, összegzésével és szelektálásával, vagy ez az alkotmányos jog csak a már meglévő adatokra vonatkozhat. Számomra teljesen nyilvánvaló, hogy az LB irányváltása volt a helyes, és a közérdekű adatok kiadásaként ne lehessen kérni első lépcsőben az új adatok tömegének a létrehozását, majd a második lépcsőben azt követelhesse bárki, hogy adja ki az így „megrendelt” adatokat. A jelen esetben tehát nem támogatom a törvényhely megsemmisítését, amit a TASZ kér - ha az előadó bíró ebbe az irányba megy el -, hanem a jelen ügy által feltárt dilemmában (nem létező adatok létrehozásának követelése a közérdekű adatok nyilvánosságára hivatkozva) mondaná ki az AB ennek határait: ***a közérdekű adatok nyilvánosságára hivatkozva mindig csak már meglévő adatok kiadása kérhető az állami szervektől, de ezek további feldolgozásával létrehozást kérni új adatok előállításával már túl van e jog határain.***

XI.2.

(IV/2881/2012. sz. hat. különvélemény) A többségi határozat már a kiindulópontban is kardinális hibát követ el akkor, amikor az Alaptörvénynek a régi Alkotmányhoz való viszonyát a közérdekű adatokhoz hozzájutást illetően leszűkíti a két szöveg vizsgálatánál azokra a szavakra, melyek a közérdekű adatok megismeréséhez való jogot megformulazzák, és rögtön kijelenti, hogy „... a korábbi Alkotmány 61. § (1) bekezdése és az Alaptörvény VI. cikk (2) bekezdése között szövegszerű egyezés mutatható ki.” (Indokolás IV. rész 2.1 pont). Ténylegesen azonban az Alaptörvény egy teljesen más kontextusba helyezte el ezt az alapvető jogot, és a többi alapvető jogtól eltérően ennek érvényesülését illetően egy külön független főhatóságot intézményesített a VI. cikk (3) bekezdésében. Az Alkotmánybíróság ugyan ezen alapvető jog esetében is a végső döntő szerv, ám e speciális főhatóság alaptörvényi intézményesítésére választ kell adnia az adatvédelmet illető első döntéseiben, és valamilyen módon ezt a szervet rendszeresen be kell vonni a személyes adatok védelmére, illetve a közérdekű adatokhoz hozzájutásra vonatkozó eljárásaiba. A mostani többségi határozat egyszerűen negligálta az Alaptörvénynek ezt az eltérő szabályozását a régi Alkotmánytól azzal, hogy leszűkítette a két szöveg eltéréseinek vizsgálatát. Pedig a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság (NAIH) bevonása már azért is szükségesnek mutatkozik az ilyen ügyeket érintő alkotmánybírósági eljárások elő-szakaszaiba, mert az Alkotmánybíróság egyes bíráinak csak néhány munkatárs áll rendelkezésre a teljes feladatkörük ellátására, míg a NAIH nagyobb létszámú specializált apparátussal rendelkezik, melynek egyetlen feladata ezen alapvető jog érvényesülésének vizsgálata az egyes panaszok esetén. Az alkotmánybírák szétágazó ügyeik mellett nem tudják részletesen megvizsgálni az ilyen ügyekben felmerülő 600 oldalas vagy akár ezeroldalas dokumentumok adatainak szétválasztási lehetőségeit, ám a NAIH bevonása és az ügyről véleménykérése esetén, a végső döntést mindenkor

megalapozottabban tudná meghozni az Alkotmánybíróság. A jelen esetben az Alaptörvény vonatkozó szabályának negligálása miatt erre nem került sor, de ennél is fontosabb probléma ezzel az, hogy nem tudtuk e döntés kapcsán megnyugtatóan rendezni a közérdekű adatok illető alkotmányos panaszok ügyeiben az Alkotmánybíróság és a NAIH viszonyát. Az én meglátásom szerint, ha az Alaptörvény ezen alapvető jog mellé és ennek érvényesülését illetően egy specializált főhatóságot intézményesített, akkor az alapvető jogokat átfogó jelleggel védő Alkotmánybíróságnak értelmeznie kell döntéseiben az e szervhez való viszonyát. Javaslatom szerint ki kellene mondani határozatunkban azt, hogy csak úgy fogadunk el a jövőben közérdekű adatokhoz hozzájutást illető panaszt, ha előtte az indítványozó a NAIH eljárását szabályozó törvényekben előírt panasszal már élt e szerv előtt, és a bírósági jogorvoslati út kimerítése mellett még ennek határozatát is mellékeli az alkotmányjogi panaszához. Az Alkotmánybíróság természetesen nincs kötve az NAIH álláspontjához az adott ügyben, de ezzel megalapozottabban hozhatjuk meg mindenkori döntéseinket.

XI.3.

(IV/3085/2012. sz. ügy vitái) Nem értek egyet azzal, hogy a régi alkotmánybírósági gyakorlat ultraindividualizmusának megfelelően a személyes adatok védelméhez való jogot oly módon kiterjeszti az indokolás a IV. részének 3.1. pontjában, hogy differenciálatlanul a teljes állami működés szempontjából egy abszolút mércét állít fel az adatok gyűjtése és tárolása szempontjából, és ebből a szempontból az 15/1991 (IV. 13.) AB határozat régi normatív megállapításait veszi át, átnevezve ezt a jogot információs önrendelkezési jognak. Az Alaptörvény készítői több esetben átvették a régi alkotmánybírósági gyakorlat egy-egy elnevezését, de itt nem tették ezt, és megfontolva megmaradtak a személyes adatok védelméhez való jog elnevezésénél, és ezt nekünk is tiszteletben kell tartani. Fontos azonban e mellett az is, hogy az állam különböző szektorai más és más módon veszélyeztethetik az egyén személyes adatait, és például míg az erőszakos szervezetekkel szemben ezek magasabb védelmi szintje indokolt lehet, addig az egészségügyi szervezés és egy sor más humánszektor esetében az állam funkcióellátása érdekében megengedhetőbb kell, hogy legyen alkotmányosan a szélesebb adatgyűjtés és a tárolás. Az Alaptörvény erőteljesebb közösségközpontúsága nem teszi lehetővé megítélésem szerint, hogy a magánszféra egyes aspektusait védő alapjogokat a régi Abh.-k normatív megállapításaira alapozzuk.

XII. Az egyházi szabályozás alkotmánybírósági vitái

„A vallási tevékenységet végző szervezetek egyházként való elismeréséhez sarkalatos törvény huzamosabb idejű működést és a közösségi célok érdekében történő együttműködésre való alkalmasságot írhat elő.” [VII. cikk (4) bek.]

(6/2013. (III. 1.) AB hat. vitái) A többségi véleménytől eltérően megítélésem szerint az Alaptörvény szabályozása eltér az Alkotmány 60. § (3) bekezdésében foglaltaktól, ezért az AB ennek értelmezése során nem követheti a korábbi gyakorlatát. A korábbi Alkotmány szerint az állam és az egyházak elválasztva kell, hogy működjenek, az Alaptörvény szerint azonban „a közösségi célok érdekében együttműködésre alkalmasság” az egyházzá nyilvánítás egyik feltétele lehet. Az Alaptörvény emellett nem a vallásszabadság individuális gyakorlásának szabályozásához ír elő sarkalatos törvényt, hanem annak kollektív gyakorlásának szerveződéséhez. Ez utóbbi nem kíván meg olyan nagyfokú tartózkodást az állam részéről, mint az individuális vallásszabadság.

XIII. A gyülekezési jog tág felfogásáért

„Mindenkinek joga van békés gyülekezéshez.” [VIII. cikk (1) bek.]

(IV/2878/2012 sz. hat. párhuzamos indokolás) A határozat rendelkező részét támogatom, de az indokolás IV. részének 2. pontjában található fejtegetéseket, melyek a gyülekezési jog közügyekre korlátozását mondják ki, nem tudom támogatni. Az Alaptörvény VIII. cikkének (1) bekezdése ugyanis e korlát nélkül mindenki jogaként deklarálja a békés gyülekezéshez való jogot. Ebbe éppúgy beletartoznak a vallási szervezetek által, saját hitéletük erősítése érdekében, híveik sokezres vagy tízezres tömegével együtt tartott, nyilvános tereken való körmenetei, mint esetleg egy sportegyesület sokezres szurkolótáborának identitásának erősítése érdekében, közterületen rendezett tömeggyűlései, vagy akár egy óriásvállalat sokezres munkatársi gárdájának nyilvános köztéren tartott ünneplő összejövetele - és még lehetne sorolni tovább a gyülekezési lehetőségeket. Az Alaptörvény - és ez esetben ugyanígy a régi Alkotmány 62. §. (1) bekezdésének gyülekezési joga - nem teszi meg a gyülekezési jog közügyekre szűkítését. Ezt csak az indokolás vitatott része által meghivatkozott korábbi alkotmánybírósági határozatok hozták létre, melyek továbbvitelét nem lehet támogatni: „Az alkotmánybírósági gyakorlatban a gyülekezési jog a tágabb értelemben vett véleménynyilvánítási jog része, amely a közügyekre vonatkozó, békés jellegű közös véleménykifejezést biztosítja. Az alkotmányos védelem tehát a közügyről folytatott nyilvános vitákban való részvételt célzó rendezvényeket illeti meg, amelyek segítik a közérdekű információk megszerzését és másokkal megosztását, valamint a vélemények közös kinyilvánítását (55/2001 (XI. 29) AB határozat ABH 2001, 442; 75/2008 (V. 29) AB határozat, ABH 2008, 651, 662-663.)

Már maga az az érvelési technika vitatható, hogy az Alaptörvény által rögzített különböző alapjogokat egy alkotmánybírósági határozat az egyes aspektusokban összekötés helyett - amely egy-egy ügyben szükséges lehet - egy új alapjogi megfogalmazásban összeolvast, és az egyiket a másik részének tekinti. A jelen esetben ráadásul a korábbi alkotmánybírósági gyakorlat ezt az érvelési technikát arra használta fel, hogy korlátozza a gyülekezési jogot a közügyekre vonatkozó politikai gyülekezésekre. Készséggel elismerem, lehet abba az irányba érvelni, hogy a sok, eltérő célokat követő gyülekezések között megkülönböztetéseket kell tenni az Alkotmánybíróságnak, és egyes gyülekezési célokat - ha más alapjog érintése ezeket felerősíti - kiemeltebb védelemben lehet részesíteni, de az a kategorikus szűkítés, amely a gyülekezések egy részét kirekeszti az alaptörvényi védelem alól, nem fogadható el.

XIV. Véleménynyilvánítás, sajtószabadság

XIV.1. A véleménynyilvánítással szemben a közösségek méltóságának védelme (Csak akkor legyen alkalmazható a szimbólumok és a gyűlöletbeszéd tilalma, ha oly módon követik ezt el, hogy az tényleg megalázást jelent egy közösségre)

XIV.1.1.

(IV/2478/2012 ügy hat. párhuzamos indoklás) Egyetértek a rendelkező részben a megsemmisítéssel, de az indokolás egyes részeit nem tudom támogatni. Megítélésem szerint a megsemmisítést a 269/B. §.-ban foglalt szimbólumok használatának túlságosan tágan megadott tiltásával és ennek a véleménynyilvánítási szabadságot aránytalanul korlátozó hatásával kellett volna indokolni. A megsemmisítés alaptörvényi indoka csak az lehet, hogy a megsemmisített tényállás nem foglalja magában a tiltott szimbólumok viselésének célzattal összekötését, mely az adott szimbólum által megjelenített önkényuralmi eszmével való azonosulás nyilvános hirdetését és ennek népszerűsítését jelenti. A tiltott szimbólumok nyilvános viselése csak ezzel a célzattal éri el megítélésem szerint a véleménynyilvánítás alaptörvényi védelmének megszűnését, és a büntethetőség előírásának alkotmányosságát. Az alkotmányozó hatalom az Alaptörvény 4.

módosításával alátámasztotta azt az akaratát, hogy büntetni akarja az önkényuralmi eszmék nyilvános népszerűsítését, ám ezt nem lehet úgy értelmezni, hogy a pusztán szimbólumhasználat már önmagában, célzat nélkül is eléri az alaptörvényi védelem megszűnését. Csak ezzel az indokolással tudom elfogadni a megsemmisítést.

XIV.1.2.

(III/81/2012 sz. hat. párhuzamos indokolás) A határozat rendelkező részében az indítvány elutasításával egyetértek, de szükségesnek látok az indokolásba a Büntető Törvénykönyv 269/C. §-hoz egy alkotmányos követelmény beiktatását. Ez a véleménynyilvánítás szabadságát korlátozó büntető törvényi tényállás ugyanis csak abban a terjedelemben fér össze az Alaptörvénynek a véleménynyilvánítás korlátozását lehetővé tevő IX. cikke (5) bekezdésében rögzített előírással, ha a büntetendő cselekményeket oly módon követték el, hogy az elkövetési mód alkalmas volt e rendszerek áldozatai méltóságának megsértésére. Csak ezen alkotmánykonform értelmezés előírásával együtt lehet azt állítani, hogy a 269/C. §-ban büntetni kívánt tényállítások és véleménykifejtések büntetőjogi tiltása összeegyeztethető az Alaptörvény véleménynyilvánítási szabadságával. Ezzel az alkotmányos követelménnyel a jogalkalmazóknak úgy kell mindenkor szűkíteni a 269/C §. értelmét, hogy a nemzeti szocialista vagy a kommunista rendszerek által elkövetett népiirtás és más emberiség elleni cselekmények tényének nagy nyilvánosság előtti tagadása, kétségbe vonása vagy jelentéktelen színben feltüntetése csak akkor büntethető, ha ezt oly módon fejtették ki, hogy az alkalmas volt e rendszerek áldozatai méltóságának megsértésére. Az emberi méltóság sérthetlensége tartalmilag a megaláztatás tilalmát jelenti, így a bírácoknak és más jogalkalmazóknak mindig azt kell mérlegelni, hogy az adott esetben a jelzett tényállítások és véleménykifejtések alkalmasak voltak-e a szóban forgó rendszerek áldozatainak megaláztatására.

XIV.2. Sajtószabadság

(1746/B/2010 AB hat. különvélemény) Nem lehet elfogadni a rendelkező rész 5) pontját, mely a 2010. évi CLXXXV. törvény 175. §-át nyilvánítja alkotmányellenessé, és semmisíti meg. Ez a §. a médiaszféra állami ellenőrzése számára az adatszolgáltatási kötelezettségeket szabályozza, és a többségi határozat ezt az állami közhatalom médiaszférába való túlzott beavatkozásnak minősíti. Ez a minősítés azonban egy hibás kiinduló ponton nyugszik, mely szerint a sajtószabadság alkotmányos védelme kizárólag az állam közhatalmával szembeni védelmet jelent, miközben a médiaszociológiai elemzések tömege mutatja, hogy a szervezett magánhatalmak tömegmédiák feletti uralma jelenti a mai korban a legnagyobb veszélyeket a demokratikus nyilvánosságra, különösen mivel e szervezett médiahatalmak globális szinten szerveződve az egész euratlati térségben szerződve sokszorosán nagyobb eszközökkel rendelkeznek az egyes államokhoz képest. Ezt teljességgel elfogadhatatlanok az indokolásnak e hibást tézist rögzít megállapításai: „A sajtószabadság az állammal szemben érvényesül, az államot kötelezi a alapjog gyakorlásával szembeni tartózkodásra (.). (Indokolás IV. rész 1.3.) Vagy más megfogalmazásban: „A sajtó közhatalomtól független működéséhez tehát kiemelkedően fontos érdek fűződik, a sajtó működésének a közösség érdekében és nem a közhatalom feladatainak ellátását segítve kell munkáját végezni.” (Indokolás V. rész 2. pont). A közhatalomnak legtöbbször éppen a globálisan szervezett médiahatalmak profitcéljai és politikai befolyást célzó törekvései által létrehozott közösségsértő (erkölcsi felfogást, kiskorúak fejlődését stb.) műsorait kell kiszűrni, és épp ezért van szüksége a vitatott 175.§ szerinti folyamatos adatszolgáltatásra a műsorokról, ám a többségi határozat a hibás kiindulópont miatt ezt mint az állam jogosulatlan sajtóbefolyásolását fogalmazza meg. A rendszerváltás óta eltelt bő húsz év azt mutatja, hogy a hazai médiaszférát és a társadalom közvéleményének formálódását elsősorban nem az állam fenyegette, hanem a televíziós csatornákat, rádiókat és mérvadó országos napi- és hetilapokat megszerző vagy azt felépítő globális

média hatalmak véleménymonopóliuma. Ebben a helyzetben épp a demokratikus állami köz hatalom az, amely fel tud lépni a globális média hatalmak véleménymonopóliuma ellen. A többségi határozat tehát a hibás elemzési szemszöggel az államról, mint a sajtó szabadság legfőbb veszélyeztetőjéről, és ezzel együtt a szervezett globális média hatalmak elhallgatásáról így - akarva nem akarva - maga is hozzájárul ahhoz, hogy a sajtó és médiaviszonyok torzultsága fennmaradjon Magyarországon. A 175. § alkotmányellenessé nyilvánítása és megsemmisítése ennek a hibás nézőpontnak a megjelenése, és ezért kell ezt elutasítani.

XV. A művelődéshez való jog

„Magyarország ezt a jogot a közművelődés kiterjesztésével és általánossá tételével, az ingyenes és kötelező alapfokú, az ingyenes és mindenki számára hozzáférhető középfokú, valamint a képességei alapján mindenki számára hozzáférhető felsőfokú oktatással, továbbá az oktatásban részesülők törvényben meghatározottak szerinti anyagi támogatásával biztosítja.” [IX. cikk (2) bek.]

(II/2655/2012 AB. hat. különvélemény) Az indokolásban egy dogmatikai problémát látok, melyet szóvá kell tenni a különvéleményben. Az Alaptörvény a művelődéshez való jogot a három oktatási szint elkülönítésével a felsőoktatás vonatkozásában nem igényjog szintjén - a felsőoktatásban való részvételhez való jogként - hanem csak a felsőoktatáshoz való hozzáférés szabadságában („a képességei alapján mindenki számára hozzáférhető felsőfokú oktatásban”) határozza meg. A többségi határozat indokolása ebből azt a következtetést vonja le, hogy ezért a felsőoktatás vonatkozásában nem is lehet beszélni alapvető jogról: „Elsősorban tehát állami kötelezettségről van szó, és nem arról, hogy bárkinek alanyi joga volna arra, hogy az általa megjelölt felsőoktatási intézményben folytassa tanulmányait. (...) Senkinek nincs tehát alapvető joga ahhoz, hogy felvételt nyerjen az általa megjelölt felsőfokú intézménybe, de egyes, felsőfokú oktatásra vonatkozó szabályok a művelődéshez való jog érvényesülésének lényeges garanciáit jelentik.” Ez az indokolás tehát az alapvető jogot az alanyi (igény)joggal azonosítja, és így a felsőfokú oktatás vonatkozásában ezt kizártnak látja. Ennek dogmatikai következménye, hogy az alapvető jogi jelleg hiánya miatt a lényeges tartalom korlátozásának tilalma elesik. Ez a jogosultság-felfogás öntudatlanul még a korábbi hivatalos „szocialista” jogelmélet rabja marad, hisz a jogi pozíciók és a jogosultságok alanyi jogi (igényjogi) szintjén túl már Szászy-Schwarz Gusztáv behozta 1911-ben a magyar jogfelfogásba emellett a pusztasabadságok és a felhatalmazások jogosultsági szintjeit (lásd Szászy-Schwarz Gusztáv: Új irányok a magánjogban. Athenaeum Budapest 1911:593-594.p.) A jogosultságok (jogi pozíciók) e differenciált szintjeit szem előtt tartva az lehet mondani, hogy az alapvető jognak nem kell elérni az alanyi jogi szintet, és ennek hiányában egy jogosultság alaptörvényi biztosítása még nem veszíti el az alapvető jog jellegét, csak éppen mint *pusztasabadság* merül fel, amit az államnak nem szabad megsértenie. Így amíg a jelen esetben az oktatás alsóbb szintjein az oktatásban való jogot igényjogként biztosítja Alaptörvény XI. cikkének (2) bekezdése, addig az oktatás legfelső szintjén a *felsőoktatáshoz való hozzáférés szabadságát* adja meg tartalmilag az alaptörvényi szabályozás. Ez éppúgy alapvető jog, mint az alsóbb oktatási szinteken, csak éppen itt a hozzáférés szabadságának létét kell mindig ellenőriznie az Alkotmánybíróságnak, és ha az állami szabályozás következtében ez veszélybe kerül, akkor az erre vonatkozó alapvető jog védelmében („a hozzáférés szabadsága védelmében”) fel kell lépnie. Szászy-Schwarz Gusztáv óta – aki ezt a német Rudolf Bierling nyomán vezette be a magyar jogi életbe – a magyar elméleti jogi gondolkodásban ez már elterjedt felfogásnak számított, a nemzetközi jogelméleti irodalomban pedig különösen az amerikai Wesley Newcomb Hohfeld nyomán ma már uralkodó tannak mondható. Így általában is le kell szögezni, hogy az alapvető jogokat az alanyi-igényjog szintjén való felfogáson túl a további jogosultsági szinteken is kezelnie kell az Alkotmánybíróságnak. Ez pedig a jelen esetben felvetett jog mellett az egész alapvető jogi katalógus vonatkozásában újragondolást tesz szükségessé. Az Alkotmánybíróság csak akkor kerül

ki a valamikori „hivatalos szocialista jogelmélet” büvököréből, és emelkedik fel a Szászy-Schwarz Gusztáv által már valaha elért szintre, ha ezt a gondolati munkát elvégzi.

XVI. A foglalkozás szabad megválasztásához való jog védelme (A foglalkozáshoz való jogra kiterjesztés ellen)

„Mindenkinek joga van a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához, valamint a vállalkozáshoz.” [XII. cikk (1) bek. első mondata]

XVI.1.

(III/1178/2012. sz. hat. különvélemény) Az első kifogásom a határozattal szemben az, hogy a régi Alkotmány és a mostani Alaptörvény vonatkozó rendelkezéseinek eltérő szövegét és elérő kontextuális összefüggéseit nem veszi figyelembe. A régi Alkotmányban a 70/B §. (1) bekezdésben a foglalkozás szabad megválasztásához való jog össze volt fogva a munkához való joggal, amely a mai Alaptörvényben már nem létezik, és ez csak mint a munka szabad megválasztásához való jog maradt meg. A régi szabályozás így adott még némi alapot arra, hogy a munkához való jog mellett a „foglalkozáshoz való jogként” értelmezzék át a foglalkozás szabad megválasztásához való jogot, noha már az is feszegette az Alkotmánybíróság alkotmányszöveghez kötöttségét. Ma azonban már ez egyértelműen a szövegen való túlterjeszkedésként és a törvényhozás e téren meglévő szabadságának korlátozásaként fogható fel. A kiterjesztés esetében ugyanis a teljes foglalkoztatási szabályozás és így a munkajog nagy része is alkotmánybírósági ellenőrzés alá kerül, és ezzel a törvényhozás szabadsága néhány alkotmánybíró álláspontjától válik függővé, ami a rendszer alapját jelentő politikai demokráciát kérdőjelezi meg.

XVI.2.

(IV/02294/2012 sz. ügy vitái) Nem elég már csak utalni egy hasonló ügyet eldöntő régi Abh-ra, és annak álláspontját normatív alapként venni mai döntésünknel, hanem az átvenni szándékozott érvet és álláspontot az új Alaptörvény rendelkezései alapján meg is kell indokolni. Például, hogy csak a jelen esetben a megsemmisítés alapját jelentő vállalkozáshoz való jogot (XII. cikk (1) bek.) vegyem példának, a Tervezet ezt egy kibővítő értelmezéssel - átvéve a korábbi Abh-ból – minden indokolás nélkül a „vállalkozás szabad gyakorlásához való joggá” értelmezi át, és evidensként feltételezve veszi ezt alapnak a megsemmisítéshez. Hát ezt meg kell majd még vitatnunk, persze csak ha a tervezetben valamilyen indokolást és érvelési láncolatot olvashatunk a kibővítésre. Ti. ezzel a kibővítéssel a teljes vállalkozási joganyag bekerül az alkotmánybíróság ellenőrzése alá, messzemenően korlátozva a demokratikus törvényhozási többség alakítási szabadságát e téren, mely feszültségben áll az alkotmánybíráskodás eredeti eszméjével.

XVII. A tulajdonvédelem

„Mindenkinek joga van a tulajdonhoz és az örökléshez. A tulajdon társadalmi felelősséggel jár.” [XIII. cikk (1) bek.]

XVII.1.

(III/3262/2012 ügy vitái) Általában is elutasítva az Alkotmánybíróság korábbi határozatainak kiterjesztési gyakorlatát az alkotmányszövegben kapott felhatalmazások vonatkozásában, elvileg is fenntartásokkal élek a tulajdont illető alkotmányos - jelenleg alaptörvényi - védelem összes vagyoni jogra való kiterjesztésével szemben, melyet a 17/1992 (III. 30.) AB határozat tett meg. Ezzel az Alkotmánybíróság a törvényhozó alakítási szabadságát alkotmányos felhatalmazás nélkül korlátozta tovább, mely a demokratikus jogállam első komponensét sérti. De a jelen esetben ennek a kiterjesztésének a felhasználása a szövetkezeti használatban álló maradványföldek védelmére az erre vonatkozó törvényi szabályozás megsemmisítésével különösen problémásnak tűnik számomra. Az alapvető állami földszabályozási cél a rendszerváltás óta a szövetkezeti tagok korábbi tulajdonából a szövetkezet földhasználatába került földekkel kapcsolatban a részarány-kiadás és az ilyen rendezetlen tulajdoni státuszú szövetkezeti földhasználati földek tulajdonjogának rendezése. E folyamatban a szövetkezeti maradványföldek kifejezetten rendezetlen tulajdoni státusúnak minősülnek, melyek valamilyen irányba való végleges rendezése a földpolitika állami szabályozásának egyik célja, és erre a Nemzeti Földalap általi földátvétel is az egyik eszköz. Ez kormányokon keresztül nyúló törekvés, mint a 2007-es kormány-előterjesztés indokolása is mutatja: „A földprivatizációs eljárások teljes befejezése akkor valósul meg, ha megszűnnek az ingatlan-nyilvántartás szerint a szövetkezeti földhasználati jog alatt álló, azaz rendezetlen tulajdoni jogállású ingatlanok, vagyis a szövetkezeti földhasználati jog helyett valamely jogalany tulajdonjoga kerül bejegyzésre az ingatlan-nyilvántartásba. A földprivatizáció a kárpótlási, részarány-kiadási eljárásokkal, valamint ezen eljárásokat - esetlegesen - követően a maradványterületek tulajdonba adásával tekinthető teljesen befejezettnek.” (Előterjesztés a Kormány részére a földrendező és földkiadó bizottságokról szóló 1993. évi II. törvény módosításáról, 2007 május).

szempontjából tulajdonjogról az összes vagyoni jogra a jelen esetben úgy akarják felhasználni, hogy a kifejezetten rendezetlen tulajdoni állapot megszüntetését célzó, több évtizedes törvényhozási törekvést - melyet pártállástól függetlenül minden törvényhozási többség magáénak vallott - alaptörvény-ellenesnek minősítené. „A tulajdon védelmében a tulajdon rendezése ellen!” - lehetne megfogalmazni ironikusan egy ilyen AB-határozat jelszavát. Így nem tudom támogatni sem a megsemmisítést, sem az érvelést, és ennek részeként a korábbi kiterjesztő AB-határozat ismételt megerősítését sem.

XVII.2.

(3192/2012. (VII. 26.) AB hat. vitái) Az új Alaptörvény nem vette át az Alkotmány köz- és magántulajdon egyenlőségéről szóló rendelkezését, ezért azt az AB sem teheti meg. Az Alaptörvény alapján a jogalkotó szabadságában áll választani a gazdaságpolitikai irányok és a hozzájuk kapcsolódó, preferált tulajdoni formák között. Az Alaptörvény M) cikke a vállalkozási szabadság deklarálásával csak a magántulajdon létének általános kereteit teszi alkotmányos kötelezettséggé.

XVIII. A jogegyenlőség értelmezésének alkotmánybírósági vitái

(1) A törvény előtt mindenki egyenlő. Minden ember jogképes.

(2) Magyarország az alapvető jogokat mindenkinek bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, színr, nem, fogyatékoság, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül biztosítja. (XV. cikk)

XVIII.1.

(IV/2272/2012 AB. hat. párhuzamos indokolás) Az általam vitatott pont az indítványozónak az előző Alkotmányra és annak alkotmánybíróági értelmezésére alapozott diszkriminációellenesség-panaszát veszi alapul, és az új Alaptörvény szövegének közelebbi elemzése nélkül csak deklarálja annak egyezését a korábbival, majd a régi szövegen alapuló AB-döntéseket veszi döntési alapnak. Mivel az új Alaptörvény hatályba lépése óta ez az első döntéseink egyike a diszkriminációellenesség kérdésében, különösen fontos, hogy ellenálljunk a korábbi évek rutinjának, és tüzetesen vegyük szemügyre az Alaptörvény szövegét, annak esetleges eltérését a korábbi alkotmányi szövegtől. A két szöveg eltéréseinek elemzése azt mutatja, hogy részben a jogegyenlőség biztosításának az elvi kerete is átalakult az új Alaptörvényben, noha egyezés is kimutatható. Az átalakulás lényege, hogy az új szabályozásban kitágításra került a régi szövegnek a „bíróság előtti egyenlőség” deklarálása, és általánosabban a törvény előtti egyenlőség került a szövegbe, ami egy lehetséges értelmezés szerint már az „állam előtti egyenlőség” általános tételeként fogható fel. (Lásd a régi Alkotmány 57.§ (1) bekezdés első mondatának első fordulóját, illetve az új Alaptörvény XV. cikkének (1) bekezdését.) Az előző Alkotmány – a bírói eljárás belüli jogegyenlőség deklarálásán túl - 70/A §. (3) bekezdésben csak az esélyegyenlőtlenség kiküszöbölése kapcsán érintette az általános jogegyenlőséget, és általánosabban csak az állampolgári- és emberi jogok vonatkozásában írta elő az egyenlőség biztosítását. Ez a régi szöveg most is megmaradt - alapvető jogoknak és nem emberi- illetve állampolgári jogoknak nevezve a védett jogokat -, de elé került a törvény előtti jogegyenlőség tétele (lásd a XV. cikk (1) és (2) pontjait.)

Az Alaptörvény jogegyenlőségre vonatkozó, megváltozott rendelkezései kötelezik az Alkotmánybírószéket, hogy gondolja újra a jogegyenlőség és a diszkriminációtilalom formuláit. Az első, amit az újragondolás közben a kiindulópontban a szem elé kell tartani a különbségtevések alkotmányos vizsgálatának eddigi gyakorlatát illetően, a kezdeti alkotmánybíróági aktivizmusa e téren, mely a vonatkozó döntési alapokban benne rejtve azóta is feszültségben áll az országgyűlési törvényhozói többség alkotmányos jogkörével. Az előző Alkotmány 70/A. (1) bekezdése ugyanis csak az emberi és állampolgári jogok vonatkozásában biztosított jogkört az Alkotmánybírószéknek a törvényhozó és más jogszabályalkotó különbségtevéseinek ellenőrzésére, ami a teljes jogrendszerrel illetően csak egy kis töredéket jelent, és ez a törvényhozó szabadságát a jog többi részén érintetlenül hagyta. A felsőbb ellenőrzés alatt nem álló Alkotmánybírószék első bírái azonban a felhatalmazásukat önhatalmúan kitágítva ezt az ellenőrzést a teljes jogrendszerre kiterjesztették. Az eredetileg a megaláztatás tilalmát jelentő emberi méltóság sérthetlenségi tételét ugyanis mint valami 'összemberi lényegét' védő vezérelvet értelmezték át, és ezzel egy sor alkotmányos jogelvet és alapjogot módosítottak, többek között a különbségtevések feletti alkotmánybíróági ellenőrzést a korábbi szűk körből a teljes jogrendszerre kiterjesztették (lásd ennek részletes bírálatát a 821/B/2009 AB-határozathoz fűzött párhuzamos véleményemben). E gyakorlat a kritikák ellenére a döntési formulák megszilárdulása miatt azóta is uralta az Alkotmánybírószék döntéseit, ezért most, az új Alaptörvény kapcsán az első egyenlőségi tézisre vonatkozó döntéseket kialakítva gondosan elemezni kell a megváltozott alaptörvényi szöveg értelmét.

A jogegyenlőség és a különbségtevések alkotmányosságának problémakörénél fontos kiemelni, hogy a mai Alaptörvény nemcsak a jogegyenlőségre vonatkozó rendelkezések szövegét változtatta meg, hanem a teljes alaptörvényi szöveg értelmezési keretét is új alapokra fektette. Különösen az Alapvetés rész R) cikkének (3) bekezdése jelent itt nagy változásokat, kimondva: „Az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti Hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni.” A történeti alkotmány vívmányai mint értelmezési alapok még a jövőben kibontandó feladatot jelentenek az Alkotmánybírószék számára, de a Nemzeti Hitvallás szövegszerűen egy sor erkölcsi-morális értéket is belefoglalt az Alaptörvénybe, és ezek kötelező értelmezési keretként közvetlenül érintik a most vitatott egyenlőségi szabályozás tartalmát. Az egyenlőség ugyanis a morális-erkölcsi értékek egyike és ez a Nemzeti Hitvallás által tartalmazott további erkölcsi értékek, *a közösséghez tartozás hűsége, a*

család és a közelállók szeretete, az összetartásban való hit fontossága alapján, a társadalom fennállásának biztosítására a biztonság, a rend, az igazság és a szabadság középpontba emelése alapján, mindig csak ezekkel együtt, egymást kölcsönösen korlátozva irányíthatja az Alkotmánybíróság döntési munkáját. De az egyenlőség mint érték és a többi erkölcsi érték egységben szemlélését és egymást korlátozó jellegét lehet kiemelni az Alaptörvény 28. cikkének második fordulatából is: „Az Alaptörvény és más jogszabályok értelmezésekor azt kell feltételezni, hogy a józan észnek és a közjónak megfelelő, erkölcsös és gazdaságos célt szolgálnak”. A közösség erkölcsi értékeinek középpontba emelése értelmezési parancsként az alkotmánybírák felé azt is kötelezővé teszi, hogy a korábbi alkotmánybírói gyakorlat sokszor extrém individualizmusa helyébe - mely az egyének alapjogait érinthetetlennek deklarálta a közösség létehez szükséges tevékenységek felől - egy közösségi primátus lépjen. Az egyének alapjogai mindig csak a közösség fennállása és harmonikus létének biztosítása fényében, ennek alárendelten létezhetnek.

A fenti elemzések alapján az Alaptörvény egyenlőségi jogra vonatkozó XV. cikke, különösen az általánosan szabályozó (1) és (2) pontjai megítélésem szerint három értelmezési irányt vetnek fel.

XVIII.1.1.

A XV. cikk (1) pontjának törvény előtti egyenlőséget kimondó rendelkezése - szemben az előző Alkotmány „bíróág előtti egyenlőség” deklarálásával és ennek bírósági eljáráshoz kötésével - egy lehetséges értelmezés szerint már az „állam előtti egyenlőség” általános tételeként fogható fel. Ebben az értelmezésben akkor, amit az első alkotmánybírói többség a jelzett módon önhatalmúan megadott magának az emberi méltóság átértelmezésével és ennek révén a diszkriminációellenesség tilalmának általános egyenlőségi parancsként felfogásával - és ezzel az Országgyűlés törvényhozási tevékenységén belüli különbségtevési szabadságának megszüntetésével - most mint alaptörvényi felhatalmazás jelenne meg. Ekkor az állam a jogalkotási és jogalkalmazási tevékenysége révén vele kapcsolatba kerülő magánszemélyeket és magánszervezetek mindig az egyenlőség elve szerint kell, hogy kezelje, a törvényhozási többség bármely különbségtevést az Alkotmánybíróság ellenőrizheti, és ez feltehetően akkor minősíti a felmerült különbségtevést alaptörvény-konformnak, ha ezt más alapjogok, vagy alkotmányos elvek, értékek ésszerűnek és szükségesnek mutatják. (Ez lényegében megfelelne az eddigi alkotmányos felhatalmazás nélkül kialakított alkotmánybírói joggyakorlatnak – feleslegessé téve ebből az emberi méltóság sérthetlenségének kitágítási eszközként felhasználását -, és ez az értelmezés mintegy „szentesíténé” azt.)

A (2) pontban található szűkebb diszkriminációtilalom („az alapjogokat mindenkinek megkülönböztetés nélkül, nevezetesen faj, szín, fogyatékoság, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyon, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül biztosítja”) ekkor úgy kaphat értelmet, ha ezt mint az Alaptörvény által kötelezővé tett kiterjesztést fogjuk fel az általános egyenlőségi formula, állam és magánszemélyek (szervezetek) közötti viszonyán túl a magánszemélyek egymás közötti viszonyában megkövetelt egyenlőségi követelményére. Ez a kiterjesztés túlmegy a Felvilágosodás óta az európai civilizációban megkövetelt demokratikus elven, az állam előtti egyenlőség elvén, és most már minden magánszemély egymás közötti viszonyában is kötelezővé tenné az egyenlőnek tekintést, az „egyenlő bánásmódot”. E kiterjesztési törekvés az amerikai polgárjogi politikai mozgalmak harcaiban merült fel az 1960-as években, és mivel a magánemberek a velük szembeni embercsoportokhoz tartozókat a korábbi tapasztalataik alapján utasítják el, vagy érznek rögtön szimpátiát ezekkel szemben, a kritikák hosszú ideig ezt mint a politikai motivációkból fakadó megengedhetetlen egyenlősítést utasították el. De végül nemzetközi szinten áttörést ért el ez a törekvés, és az Európai Unióban is mint a diszkriminációellenes irányelv vált kötelezővé 2001-ben a tagállamok felé. Jó néhány tagállamban évekig ellenálltak ennek az uniós irányelvnek, például Németország csak ötévi visszautasítás és vita, illetve többszöri kötelezettségszegési eljárások után

2006-ban ültette át ezt a hazai jogrendjében, és azóta is vitatják ott az egyenlőség állam kontra magánszemélyek viszonyán túli kiterjesztését a magánszemélyek egymás közötti viszonyára, mivel ez a teljes erkölcsi értékrend helyett egyetlen értéket, az egyenlőség értéket abszolutizálja, és kényszeríti a közösség kialakult viszonyrendszerét átalakításra. Magyarországon lényegében a közvélemény figyelme és vita nélkül került a vonatkozó uniós irányelv átvezetésre 2003-ban a diszkriminációellenes törvényben, és most akkor az Alaptörvény XV. cikkének (2) bekezdését ennek alaptörvényi rögzítéseként is lehetne értelmezni, ha ezt az értelmezési irányt fogadnánk el.

Összegezve tehát az első értelmezési irány szerint a XV. cikk (1) pontját mint általános egyenlőségi követelményt az állam magánszemélyek felé való viszonyban lehet értelmezni, és a (2) pontban felsorolt megkülönböztetések tilalmát ezen túl mint a magánszemélyek között is tilalmazott különbségtevéseket.

XVIII.1.2.

A másik irány szerinti értelmezés lényegesen szűkebben fogja fel a két érintett alaptörvényi rendelkezést, és az (1) pont törvény előtti egyenlőség formuláját csak mint általános keret megadását értelmezi, ami után az ennek pontos tartalmát adónak tekinti a (2) pontban felsorolt tilalmazott különbségtevéseket. Ekkor a keret által meghúzva egyrészt csak az állami cselekvés vonatkozásban lenne kötelező a felsorolt diszkriminációtilalom - és a magánszemélyek ezek általi korlátozása megszűnne -, másrészt az állami tevékenység (jogalkotás és jogalkalmazás) is csak a felsorolt különbségtevésektől lenne eltiltva de a jogrendszer további részeinél a különbségtevések a legkülönbözőbb szociális stb. szempontok szerint lehetséges lennének az Alkotmánybíróság ellenőrzési joga nélkül. Jelezni kell persze, hogy a magánszemélyek vonatkozásában ez ellentétben állna az említett uniós irányelvvel, és amíg azt nem lehet uniós összefogással újragondolás alá vonni, addig Magyarországra az kötelező, és az Alaptörvény ezzel szembenálló értelmezése állandó feszültségeket okozna. (Lásd Németország ellen ebben az ügyben indított és hosszan elnyúló kötelezettségzegési procedúrát.)

XVIII.1.3.

A harmadik értelmezési irány erőteljesebben bevonná az egyenlőség értéke és az egyenlőségi jog mellé az Alaptörvény említett, további erkölcsi értékeinek együttesét és azokkal együtt, azok korlátja mellett igyekezne megadni az államnak a magánszemélyek felé, illetve a magánszemélyek egymás közötti egyenlőségi követelményét és az egyenlő bánásmód korlátait e viszonyban - figyelembe véve az uniós diszkriminációellenes irányelv átléphetetlen rendelkezéseit is. E harmadik értelmezési irányban is csak a (2) pontban felsorolt különbségtevések tilalma állna tehát az állam és az Országgyűlés törvényhozási többsége előtt korlátként, és ezen túl a különbségtevéseit szabadon megtehetné az Alkotmánybíróság kontrolja nélkül. Másrészt ekkor a magánszemélyek között szintén tilalmazottak lennének a (2) pont szerinti különbségtevések, és fennállna feléjük is az egyenlő bánásmód követelménye, szemben az előző értelmezési iránnyal. Ám az egyenlőségen túl bevont további erkölcsi értékek fényében a magánszemélyek között szűkebben lehetne felfogni az egyenlő bánásmód követelményét, ha a többi morális érték ezt kényszerű parancsként megkövetelné – legalábbis addig a pontig, amíg ez a szűk felfogás nyilvánvalóan nem ütközik az uniós diszkriminációellenes irányelvbe. Ez azonban eléggé általános ahhoz, hogy e téren a maihoz képest nagyobb szűkítést is el lehessen érni ezzel az értelmezési iránnyal.

A felvázolt három értelmezési irányt meg kellene vitatni az alkotmánybíráknak, és lehet, hogy e vita közben még további verziók is felmerülnek az egyenlőségi jog és az Alaptörvény további morális értékeinek együttes értelmezésének lehetőségeként. Azt azonban megítélésem szerint nem teheti meg az Alkotmánybíróság, hogy a most vitatott határozathoz hasonlóan csak

egyszerű utalással az előző Alkotmányt és annak eltérő rendelkezéseit, illetve értelmezési keretét veszik alapul. Párhuzamos véleményemben ez ellen kívántam állást foglalni.

XVIII.2.

(II/2602/2012. sz. hat. különvélemény) Nem értek egyet sem a többségi határozat rendelkező részében foglalt megsemmisítéssel, sem az indokolások egyes részeivel.

A többségi határozat a jogi segítségnyújtásról szóló 2003. évi LXXX. törvény 3.§. (3) bekezdés c) pontját az Alaptörvény XV. cikkében található egyenlőségi jog egy sajátos értelmezésével találta alaptörvény-ellenesnek és semmisítette meg. Ez az értelmezés azonban kérdéseket vet fel, és megítélésem szerint más értelmezés kevesebb aggodalomra adna okot, így inkább ezt kellene választani az Alkotmánybíróságnak a XV. cikk egyes bekezdéseinek értelmezésénél.

E cikk 1) bekezdése a törvény előtti egyenlőséget mondja ki: „A törvény előtt mindenki egyenlő.” A többségi határozat ebből azt a következtetést vonja le, hogy a törvényhozót ebből kifolyólag az egyenlőség szempontján túl más szempontok csak korlátozott mértékben vezethetik: ha meg tudja indokolni, hogy esetleg ez miért szükséges mégis más célok miatt, ám ez is csak korlátozottan (arányosan) lehetséges, és tolhatja hátrább az egyenlőségi szempontot. Ez az egyenlőség-központúság egyrészt homogén embercsoportokat illetően szabja meg a törvényhozó különbségtétel-szabadságának kereteit, de még ezen túl is, ha ugyan nem homogén embercsoportról van szó – mint a jelen esetben is – ám a különböző ügyfajták (iratok) közötti különbségtétel nagy valószínűséggel összehoz máskülönben különböző csoportokhoz tartozó embereket alkalmilag egy csoportba. Ez a kötöttség azonban megítélésem szerint kiüresíti a demokratikus törvényhozó döntési szabadságát, és a jogász nézőpont egyenlőség-központúságát kényszeríti rá, háttérbe kényszerítve a gazdaságpolitikai, kultúrpolitikai, biztonságpolitikai stb. szempontokon túl az egyenlőségen túlmutató további erkölcsi-morális értékeléseket is. A törvény előtti egyenlőséget tehát nem lenne szabad túlfeszíteni, és az indokolás IV. részének 3. pontjába foglalt érveléssel „általános egyenlőségi jogként” felfogni, mert ez az egész demokratikus politikai akaratképzést végletesen korlátozná. A sokmillió választói akarat döntését üresítené ki, ha a többséget szerzett országgyűlési politikai erő már csak szűk keretek között formálhatná ki a törvényeket, az egyenlőségen kívül csak a legkorlátozottabban figyelembe véve más értékeket és szempontokat is. Egy politikai demokráciában – *demokratikus* jogállamban – ez vállalhatatlan korlátokat állítana a mindenkor törvényhozási többség döntési szabadsága elé, ezért ez az értelmezés megítélésem szerint nem válhat az alkotmánybírósági értelmezési alapjává.

Vállalható az az alternatív értelmezés lehet, amely az XV. cikk (2) bekezdésével együtt értelmezi a törvény előtti egyenlőséget. Ez a (2) bekezdés a törvény előtti egyenlőséget az alapvető jogok vonatkozásában konkretizálja, így az (1) bekezdést mint általános egyenlőségi deklarációt kell felfogni ezen értelmezés szerint, melynek konkrét tartalmát a (2) bekezdés ad, amely ezt az egyenlőséget az alapvető jogok vonatkozásában biztosítja. Csak ez az értelmezés képes biztosítani mind az egyenlőséget, mind a törvényhozás szükséges döntési szabadságát, és nem üresíti ki a demokratikus jogállamnak sem a jogállami, sem a demokratikus komponensét – míg a többségi határozat által elfogadott indokolás értelmezése a törvény előtti egyenlőséget „általános jogegyenlőséggé” túlfeszítve végletesen korlátozza a demokratikus akaratképzést.

Mindezek alapján nem tudom elfogadni a törvényhozónak azt a túlzott korlátozását, mely a vitatott megsemmisítésből ered, hogy ha az esélyegyenlőség csökkentésének Alaptörvényből is fakadó kötelezettségének eleget tesz a jogi segítségnyújtás állami finanszírozásának megteremtésével, akkor ez csak úgy teheti, hogy az ügyfajták között sem tesz különbséget, és egyes jogi szolgáltatási fajtákat sem zár ki a jogi segítségnyújtásból.

XIX. A munkavállaló jogai

„Minden munkavállalónak joga van a napi és heti pihenőidőhöz, valamint az éves fizetett szabadsághoz.” [XVII. cikk (4) bek.]

(IV/3568/2012. ügy vitái) Az elsődleges probléma a testületi vitában az, hogy az Alaptörvénynek a megsemmisítés alapjaként használt XVII. cikk (4) bekezdését többen azonosnak veszik a régi Alkotmány 70/B. § (4) bekezdése által tartalmazott rendelkezéssel, miközben már az alanyi kör is alapvetően eltérő: az Alkotmány e rendelkezése *mindenkinek* pihenéshez, szabadidőhöz való jogot biztosított a fizetett szabadsághoz való jog mellett, és ezzel esetleges alkotmányjogi vita esetén egy sor alanyi kör (katonák, tanulók stb.) erre támaszkodva igényelhetette a rá vonatkozó szabályozás megváltoztatását. Az Alaptörvény XVII. cikkének (4) bekezdése azonban e rendelkezését leszűkítette a munka világára, és kifejezetten a *munkavállalókra* szabva részletezi a napi és a heti pihenőidőhöz való jogot, illetve a fizetett szabadsághoz való jogot. Ebben az összefüggésben nem is lehet helye a „szabadidő” általános kérdéskörének, így nem is szerepel ebben: „Minden munkavállalónak joga van a napi és heti pihenőidőhöz, valamint az éves fizetett szabadsághoz”. A jogban az adott szöveg értelme nem áll ugyan meg a nyelvtani értelemnél, de mint kiinduló értelmi alap megadja a mindenkori értelmezés keretét. Így a testületi vita már kiinduló pontban tévútra ment.

XX. Népszavazás

„Mindenkinek joga van országos népszavazáson részt venni, aki az országgyűlési képviselők választásán választó. Mindenkinek joga van helyi népszavazáson részt venni, aki a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásán választó.” (XXIII. cikk (7) bek.)

Az Alaptörvény XXIII. cikkének (7) bekezdése tiszta értelemmel rögzítve csak az országos népszavazásokon való részvétel jogát biztosítja alapvető jogként, és népszavazás egész folyamatát érintő többi szabályozást, illetve az ennek egyes szakaszaiban való közreműködési jogokat a hazai jog sarkalatos törvényekben szabályozza, és biztosít ebben egyszerű törvényi jogokat az állampolgároknak. Ezért óvakodni kell attól, hogy a mostani alkotmánybírói többség az 52/1997 (X. 14.) AB határozat kitégítését követve a teljes népszavazási folyamat törvényi szabályozását bevonja ebbe az alkotmányos alapjogba, és a népszavazások kezdeményezését, az aláírásgyűjtést illetve az aláírásokban való részvétel jogát is alkotmányos alapjogként fogja fel. Az egyszerű törvényi jogok alkotmányos alapjogokká átformálása nem fogadható el, hisz az Alaptörvény természetesen nem a teljes közjogi folyamatokat, hanem csak ezek sarokpontjait védi az egyszerű törvényi szabályozások felett garanciális szinten. Ha nem így lenne, akkor a demokratikus törvényhozási többségek megengedhetetlen mértékben ki lennének szorítva a közjogi szabályozások formálásából, és az Alkotmánybíróság túlhatalmat kapna a demokratikus testületek felett. Ezt a '90-es évek elejének aktivista alkotmánybíráskodása még lehetők vélté, de ez a demokratikus jogállam torzulásához vezet, ami folytathatatlan.

Nem fogadható azzal a fogással sem ez a kitégítés, ha az erre törekvő alkotmánybíró az Alaptörvény R. cikkének (3) bekezdésében foglalt értelmezési szabály sajátos felhasználásával ismétli ezt meg. Arra hivatkozni, hogy ez a cikk az Alaptörvény egyes rendelkezéseinek értelmezésébe azok célját is bevonni rendeli, és a népszavazási folyamat egyetlen pontjának (a népszavazáson való részvételnek) céljaként a teljes folyamatot célként felfogni, azt jelenti, hogy ugyanoda jutunk el, mint az előbb idézett Abh., és a teljes népszavazási folyamatot alkotmányos alapjogként értelmezzük. Ezzel szemben lehet állítani, hogy a népszavazáson való részvétel jogának pusztán az a szabályozási célja, hogy a jogosított háborítatlanul arra a válaszra adhassa le a szavazatát, amelyre akarja. Ha megengedhetőnek tekintenénk ezt a vitatott eljárást, és az R) cikk

behozatala után megengednénk a szabályozási célt extrém módon való kitágítását, akkor szintén csak oda jutnánk el, hogy a milliók demokratikus választásán létrejövő törvényhozási többséget kiüresítjük, és ezzel a demokratikus jogállam torzulását hoznánk létre. Tézisszerűen le kell szögezni tehát, hogy az egyes rendelkezések célját az értelmezéskor mindig az adott szabályra szabva kell megadni, és az R) cikket nem lehet a teljes jogrendszer alkotmányjogiasítására felhasználni. Mindenesetre én úgy látom, hogy ez a kísérlet sajnálatos módon nagyon is illeszkedik ahhoz a „*neoaktivizmushoz*”, mely 2012 decemberétől meghódította egy időre az akkori alkotmánybíróvási többséget.

XXI. *Nullum crimen*

„*Senki nem nyilvánítható bűnösnek, és nem sújtható büntetéssel olyan cselekmény miatt, amely az elkövetés idején a magyar jog vagy – nemzetközi szerződés, illetve az Európai Unió jogi aktusa által meghatározott körben – más állam joga szerint nem volt bűncselekmény.*” [XXVIII. cikk (4) bek.]

XXI.1.

(IV/2416/2012. sz. AB hat. különvélemény) Nem értek egyet a többségi határozat befogadást elutasító álláspontjával. Az Alkotmánybíróság döntési eljárásában az indítvány elemzése kapcsán rögzítést nyert, hogy az alkotmányjogi panasz megfelel mind a formai, mind a tartalmi feltételeknek, és vitás csak az volt, hogy az Abtv. 29. §-ban foglaltaknak megfelelően tartalmaz-e olyan alapvető alkotmányjogi jelentőségű kérdést, mely megkívánja az ügyben az Alkotmánybíróság döntését. Így nem tudom elfogadni a rendelkező rész 2. pontjának az állítását, miszerint az indítvány az Abtv. 26. § (1) bekezdése által megkívánt feltételeknek nem felelt volna meg.

Vitatni kell a Abtv. 29. §-a által megkívánt alapvető alkotmányjogi jelentőségű kérdés hiányának állítását is. A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény 216. § (1) bekezdése ugyanis csak a műemlékek aktív megrongálását foglalta be a tényállásba: „Aki a tulajdonában álló műemléket megrongálja, büntetett követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntethető.” Ennek kiterjesztése a bírói gyakorlat által a passzív magatartással okozott károkozásokra, mindenképpen felveti a *nullum crimen sine lege* elv sérelmét, melyet az Alaptörvény a XXVIII. cikkének (4) bekezdése alkotmányos elv rangjára emelt: „Senki nem nyilvánítható bűnösnek, és nem sújtható büntetéssel olyan cselekmény miatt, amely az elkövetés idején a magyar jog vagy - nemzetközi szerződés, illetve az Európai Unió jogi aktusa által meghatározott körben - más állam joga szerint nem volt bűncselekmény.” A bírósági gyakorlat általi kiterjesztés tehát az alkotmányos rangra emelt jogelvből ütközik, és ezért az Alkotmánybíróságnak kötelessége az ez elleni fellépés. Nem fogadható el tehát a határozat indokolásának az álláspontja, miszerint „Az Alkotmánybíróság feladat- és hatáskörébe nem tartozik bele sem a bírói gyakorlatnak a büntető anyagi jogot érintő, dogmatikai kérdések eldöntését célzó „felülvizsgálata”, sem az adott bűncselekmény kapcsán az elkövetési magatartások lehetséges körének meghatározása”. Ugyanis azon megatartások bűncselekménnyé nyilvánítása, melyek a törvényi tényállás megfogalmazása és tiszta nyelvi értelme szerint nyilvánvalóan kívül esnek az adott tényálláson, a *nullum crimen* elv alapján csak a vonatkozó törvényi tényállás törvényhozás általi módosítása útján lehetséges, és nem a bírói gyakorlat által ezekre való kiterjesztéssel. Az európai történelmi tapasztalat épp az így létrejövő számtalan visszaélés nyomán alakította ki a *nullum crimen* elvet a Felvilágosodás szellemi harcai folyamán, és az Alaptörvény az Alkotmánybíróságot többek között ennek az elvnek a védelmére rendelte.

Ez az álláspont nem jelenti a büntetőjogban a bírói gyakorlat szerepének tagadását, hisz egy sor tényálláselem az általános megfogalmazás folytán – mely elkerülhetetlen a modern kódexszerű

jogalkotásokban – bírói konkretizálásra szorul, és csak ezzel együtt lehet jogbiztonságot elérni. Ám ez a konkretizáló bírói gyakorlat soha nem léphet túl a már megadott bűncselekményi kör keretein, és ha a bevett bírói gyakorlatban ez jön létre, akkor az Alkotmánybíróság a már idézett XXVIII. cikk (4) bekezdése alapján köteles ez ellen fellépni, és az alkotmányjogi panaszban elé terjesztett indítványok alapján megsemmisíteni az ilyen bírói ítéleteket. Ezekre tekintettel tehát a jelen ügyben az Abtv. 29. §.-a alapján megkívánt alapvető alkotmányjogi jelentőségű kérdést meg lehetett volna állapítani, és a befogadást nem lehetett volna ennek hiányára hivatkozva megtagadni. A befogadás után pedig a fenti okfejtés után valószínűen a bírói ítélet megsemmisítésére került volna sor, melynek kapcsán az Alkotmánybíróság a *nullum crimen* elv alapján megadhatta volna a Btk. 216. § (1) bekezdéséhez az alkotmányos értelmezés kötelező kereteit a büntető bíróságok számára.

XXI.2.

(III/81/2012 sz. hat. párhuzamos indokolás) A 269/C. § törvényi tényállásának alkotmányos követelménnyel szűkítése felveti azt az elvi kérdést, hogy a *nullum crimen sine lege* elv („törvény nélkül nincs bűncselekmény”), melyet az Alaptörvény XXVIII. cikkének (4) bekezdése tartalmaz, lehetővé teszi-e az Alkotmánybíróságnak azt, hogy a törvényi tényálláshoz egy további tényálláselemet, az elkövetési módot fűzze. Az Alkotmánybíróság funkciójából fakad az a feladata, hogy az Alaptörvény egész jogrendszerben érvényesülését biztosítsa. Ezért a büntető törvényi tényállások olyan esetleges kiegészítése, mely egy-egy alkotmányos alapjoggal vagy alkotmányos értékkel hozza összhangba az adott törvényi tényállást, az alkotmánybíráskodás elengedhetetlen kelléke. Ez az összhangba hozás azonban csak akkor nem sérti a törvényhozó hatalom önállóságát, ha büntető törvényi tényállás szűkítése történik meg ezen az úton. Ám ha éppen bővíteni kellene egy törvényi tényállást az alkotmányosság érvényre juttatása érdekében, akkor ezt az Alkotmánybíróság csak az adott törvényi tényállás megsemmisítésével és a törvényhozó e feladatra felhívásával teheti meg. Szemben tehát a rendes büntető bíróságokkal, melyek a *nullum crimen sine lege* elve alapján sem nem szűkíthetik, sem nem bővíthetik a törvényi tényállások elemeit, az Alkotmánybíróság sajátos funkciójából eredően az alkotmányos alapjogok és a alkotmányos értékek érvényesítése céljából szűkíthetik törvényhozó által meghatározott büntető törvényi tényállásokat.

XXII. A jogorvoslati jog és a „hatékony jogorvoslati jog” vitája [a XXVIII. cikk (7) bekezdés, illetve az Abtv. 26. § értelmezése]

(III/505/2012. sz. hat. párhuzamos indokolás) Nem tudom elfogadni a hatékony bírói védelemhez való jog megkonstruálását, amit az indokolás 1) pontja szintén tartalmaz, és ezt az Alaptörvény XXVIII. cikkének (1) bekezdésből véli levezethetőnek. Ez annak a parttalanná kitégítését jelenti, hogy e cikk mindenki számára a független és pártatlan bíróság általi, tisztességes és nyilvános tárgyaláson, ésszerű határidőn belül elbírált eljáráshoz való jogot rögzítette. Ez az alaptörvényi cizellált részletezés veszne el és válna parttalanná a „hatékony bírói védelemhez való jog” konstruálásával. Addig, amíg a hazai alkotmánybíráskodásban nem volt elismert a bírói ítéletek elleni alkotmányjogi panasz, ez a kitégítés csak egyszerű alkotmánybírói aktivizmusnak volt tekinthető, növelve a kontúr nélküli általános deklarációk számát. Ám mivel a jelenlegi Alaptörvény rendszere alatt már a bírói ítéletek ellen is lehet élni alkotmányjogi panasszal, ez a kitégítés a pervesztes ügyvédek számára jelenthet egy végső eszközt a pervesztés megfordításának kísérletére. A spanyol alkotmány ténylegesen is tartalmaz egy ehhez nagyon hasonló alapjogot, és a tapasztalat szerint az évente itt beadott kb. nyolcezer alkotmányjogi panasz több mint 80%-át erre a „hatékony perléshez való jogra” hivatkozva adják be, mely szám szinte működésképtelenné teszi ezt az alkotmánybírásgot. Ha már a magyar Alaptörvény ezt a kontúr nélküli, túlságosan általános

alapjogi megfogalmazást szerencsés módon elkerülte, akkor legalább mi alkotmánybírák ne legyünk önsorsrontók, és ne hozzunk létre ilyen tartalom nélküli üres formulákat.

XXIII. Az Alkotmánybíróság alaptörvényi szabályozásának értelmezési vitái (a 24. cikk és az ezt részletező Abtv. értelmezési vitái)

XXIII.1.

(A 24. cikk (4) bek. vitái - II/648/2013. hat. párhuzamos indokolás) Nem lehet elfogadni a következő téves analógiát sem, mely az indokolás III. részének 3. pontjában található: „Az Alkotmánybíróság következetesen érvényesített gyakorlata ugyanis - a klasszikus jogelvekkel összhangban - az, hogy az indítványt nem az elnevezése, hanem mindenkor a tartalma szerint kell elbírálni”. Eredetileg ez a jogelv arra vonatkozott a magánjogban, hogy a szerződéseket nem az elnevezésük, hanem tényleges tartalmuk szerint kell minősíteni, és ez a gondolat általánosodott ki később a jog többi hasonló problémájára, majd hozták át analógiával a korábbi alkotmánybírák a fenti megfogalmazás szerint. Ám ezzel az a gond, hogy itt az indítványoknál a kifejezetten kért megsemmisítések és más indítványi kérelmek, illetve az indokolásban előadott különböző panaszkodások és kifogások viszonyára lett felhasználva. Ebben a viszonyban aztán ez a hibás analógia a legnagyobb feszültséget hozza létre a az Alkotmánybíróság indítványhoz kötöttségének szabályával. Röviden tehát ezzel az analógiával a gond, hogy ez felszakítja az indítványhoz kötöttséget, és („nem a kifejezett kérelem, hanem a tartalom a fontos!”) az Alkotmánybíróság ezzel alaposan elszakadhatott az indítványban előadott kifejezett kérelmekről. Ez eddig is gondot jelentett, azonban most az Alaptörvény a 24. cikk (4) bekezdése kifejezetten előírta az Alkotmánybíróság felé az indítványban előadott kérelmekhez kötöttséget, melytől csak szoros tartalmi összefüggés esetében lehet eltérni. Az itt vitatott, analógiával áthozott jogelv ezt sértheti adott esetben, így ezt el kell vetni a jövőben.

XXIII.2.

(Az Abtv. 25. §. értelmezési vitái - III/590/2012. AB. hat. párhuzamos indokolás) Támogatom a határozat rendelkező részében foglalt elutasítást, de az indokolás érvelésének menetét nem tudom elfogadni. Az indokolás III. részének 2) pontja az egyedi ügyben döntő bíró Alkotmánybírósághoz fordulásának szabályozását illetően megítélésem szerint tévesen azonosnak veszi az előző Abtv.-ben és a jelenlegiben: „Az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény (a továbbiakban: Abtv.) 25. §-a változatlanul lehetővé teszi azt, hogy ha a bírónak az előtte folyamatban levő egyedi ügy elbírálása során olyan jogszabályt kell alkalmazni, amelynek alaptörvény-ellenességét észleli, vagy alaptörvény-ellenességét az Alkotmánybíróság már megállapította – a bírósági eljárás felfüggesztése mellett - az Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdés b) pontja alapján az Alkotmánybíróságnál kezdeményezze a jogszabály vagy a jogszabályi rendelkezés alaptörvény-ellenességének megállapítását, illetve az alaptörvény-ellenes jogszabály alkalmazásának kizárását”. Ugyanis míg az előző Abtv. szabályozása alapján a bírónak csak akkor kellett az Alkotmánybírósághoz fordulnia az előtte folyó ügy eljárásának felfüggesztése mellett, ha az alkalmazandó jogszabály alkotmányellenességét észlelte, addig a jelenlegi Abtv. 25. §-a ezen túl akkor is kötelezővé teszi ezt, ha olyan jogszabályt kellene alkalmaznia, melynek alaptörvény-ellenességét az Alkotmánybíróság már megállapította, és kérnie kell az alkalmazási-tilalom kimondását. *Ezt az új kötelezettséget pedig nem szűkíti le ez a szabály az alaptörvény-ellenesség kimondásának valamelyik fajtájára, hanem általános jelleggel teszi.* Ezért az Abtv. vonatkozó szabályának megváltozása már nem teszi lehetővé, hogy továbbra is a 35/2011 (V. 6.) AB határozatra hivatkozással - mely az előző Abtv. szabályozást vette alapul – lehessen kizárni az absztrakt normakontroll útján alkotmányellenesnek nyilvánított és megsemmisített jogszabályi

rendelkezés alkalmazási tilalmának indítványozását a bíró által. *A jelenlegi Abtv. 25. §-a erre feljogosítja, sőt kötelezi a bírót.* Nem vitás azonban, hogy ez a változás feszültségben áll a jelenlegi Abtv. által is tartalmazott szabállyal, amely a leggyakoribb megsemmisítési időpontot a szem előtt tartva úgy rendelkezik a 45.§ (3) bekezdésben, hogy a megsemmisítés közzététele napja előtt létrejött jogviszonyokat és a belőlük származó jogokat és kötelezettségeket nem érinti a megsemmisítés. Ebből pedig az következik, hogy noha a megsemmisítést kérő bírónak az előtte folyó ügyben már nem kell alkalmaznia a megsemmisített jogszabályi helyet – és ugyanígy az alkotmányjogi panasszal az alkalmazott jogszabályi hely megsemmisítését elérő indítványozó ügyében sem -, az összes többi, megsemmisítés előtti jogviszonyokból eredő jogokra és kötelezettségekre igen. A többi bíró tehát, ha eléjük kerül ilyen jogokból származó vitás ügy eljárása, nem kérhetné e szerint az alkalmazási tilalom kimondását. *A jelenlegi Abtv. 25. §-a és a 45. § (3) bekezdése így nyilvánvalóan ellenkező irányokba igazítja el a bírákat,* így az Alkotmánybíróságnak ezt a dilemmát kellett volna a jelenlegi határozatban valamelyik irányban feloldani egy önálló érveléssel, és az előző szabályzáson alapuló 35/2011-es AB-határozatra már nem hivatkozhatott volna

Párhuzamos véleményemben én úgy látom feloldhatónak a jelzett ellentmondást a hatályos Abtv. két szabálya között, ha abból indulunk ki, hogy a megsemmisítéshez vezető bírói kezdeményezés vagy alkotmányjogi panasz mintegy ösztönzésként az alkotmányossági ellenőrzés útba indítására „prémiumként” kapja csak azt a lehetőséget - mintegy a közérdek segítése fejében -, hogy már az adott ügyben sem kell alkalmazni a alaptörvény-ellenesség címén megsemmisített jogszabályt és szigorú elvek szerint itt is el kellene maradni a megsemmisítés hatásának. Ebből következik, hogyha az Alkotmánybíróság úgy ítéli meg, hogy a jogbiztonság és a beteljesedett jogviszonyokba belenyúlás elkerülése érdekében nem él a visszamenőleges hatályú megsemmisítéssel, akkor az említett prémiumtól eltekintve egyetlen további esetben sem lehet alkalmazási tilalmat kérni és elrendelni. Vagyis a jelzett ellentmondás feloldását én elvi okok miatt a 45. §. (3) bekezdés javára látom megfelelőnek. Meg kell jegyezni, hogy ez az értelmezés nagyobb felelősséget ró az Alkotmánybíróság tagjainak a vállára azzal, hogy ha a megsemmisített jogszabályi hely gyakorlati hatásai úgy diktálják, akkor sűrűbben éljen a visszamenőleges hatályú megsemmisítéssel akár a szabály létrejötte időpontjáig visszamenve, vagy ennél későbbi, de a megsemmisítéstől korábbi időpontban.

Ezzel összefüggésben fel kell még hívni a figyelmet arra, hogy a megsemmisítés időpontjának megválasztását lehetővé tevő Abtv. 45.§ (4) bekezdése az *ex nunc* és a *pro futuro* megsemmisítés mellett nem csak az *ex tunc* - a létrehozás időpontjáig visszamenő - megsemmisítést teszi lehetővé az Alkotmánybíróság számára, hanem *bármely más visszamenőleges időpontot is a létrehozás után.* A jogászi közvéleményben ez ugyan szokatlannak tűnhet, de előfordulhat, hogy a létrehozás időpontjáig visszamenő hatállyal történő megsemmisítéstől eltekintés révén létrejövő alkotmányellenes hatások csak egy későbbi időponttól jelentkeztek nagyobb gyakorisággal a joggyakorlatban, és így egy-egy esetben célszerű lehet, hogy ha nem is *ex tunc* hatállyal, de a megsemmisítés időpontjától időben korábbi időpontot állapít meg az Alkotmánybíróság a hatályvesztésre. E lehetőség elé a szabályozás nem állít akadályt.

A párhuzamos indokolásban foglaltakon túl a mostani összegzésben ki kell még térni az Avtv 25. § kapcsán annak értelmezésére, hogy a bíró az egyedi ügyében alkalmazott jogszabály alkotmánybírósági kontrollra küldésénél pontosabban milyen szélességben támadhatja az alkalmazott jogszabályt? Az Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdés b) pontja, melyet az Abtv 25. §-a konkretizál, „egyedi ügyben alkalmazandó jogszabályt” említ - és ezt teszi megismételve a 25.§ is -, és ez felvetheti, hogy ha egy jogszabály bármelyik rendelkezését a bírónak alkalmaznia kell, akkor akár az egész jogszabály megtámadására is fel van jogosítva. Szó szerinti értelmezésből ez következhetne, ám az Alaptörvény 24. cikke (4) bekezdésének az Alkotmánybíróság vonatkozásában a megsemmisítési jogosultság *jogszabályi rendelkezésre szűkítéséből* ered, hogy a megtámadásra feljogosítás a bíró felé is csak a jogszabályon belüli, adott ügyben alkalmazott rendelkezésekre terjedhet ki. (A gyakorlatban eddig is ilyen értelmezést kapott a bírák AB előtti indítványozási jogosultságának terjedelme.) Ám felmerül a bírák törvényhez kötöttsége elvéből

eredően, illetve a bírák túlzott jogpolitikai tevékenységének veszélyeit tekintve – mely az egy-egy bírót a neki nem tetsző törvényhely eltüntetésére ösztökélheti az alkotmánybírósági kontroll lehetőségének felhasználásánál -, hogy a bíró az egyes, általa alkalmazott jogszabályi rendelkezéseket *csak az előtte folyó egyedi ügy fényében, az az által felvetett összefüggések terjedelmében támadhatja meg, és csak ebben a szegmensben kérheti az alkalmazott jogszabályi rendelkezések alkotmánybírósági kontrollját.* Egy-egy jogszabályi rendelkezés ugyanis mindig több aspektust, tényállási elemet tartalmaz, melynek csak egy-egy részét érinti a bíró előtti folyó ügy, így ha a teljes jogszabályi rendelkezést megtámadhatja a bíró, akkor az egyedi ügyén túl az általános jogpolitikai vonzalmainak érvényesítésére is felhasználhatja az AB előtti indítványozási jogosultságát. Ez pedig tendenciaszerűen átpolitizálhatja ítélező tevékenységét, illetve a törvényhez kötöttség beállítódását nagymértékben csökkentheti, és a kötöttség helyett a a törvények megsemmisítésére törekvést fejlesztheti ki a bírói karban. Az általam most javasolt szűkített értelmezéssel ez kiküszöbölhetővé válhat. Az Alkotmánybíróság pedig, amennyiben helyt ad a bíró által kért megsemmisítési indítványnak, akkor a gyakorlatában már bevett mozaikos megsemmisítéssel csak azt a részt semmisítené meg a támadott jogszabályi rendelkezésen belül, melyet a bíró előtt folyó ügy összefüggései érintettek. Ezzel az Alkotmánybíróság is mentesülhet a túlságosan széles törvénykontroll kényszerétől, és pragmatikusabb módon az egyedi ügyek összefüggései által segítve és megvilágítva tudná végezni az alaptörvényi ellenőrzéseket.

XXIII.3.

(Az Abtv. 25. §. vitái folytatás - III/1458-8/2012 ügy hat. különvélemény) Az Alkotmánybíróság az új Alaptörvény rendelkezései alapján egy új jogkört is kapott a bírósági ítéletek felülvizsgálati jogával, és ennek keretében az eddigiekhez képest jóval gyakrabban kell foglalkoznia a törvények és más jogszabályok értelmezésével. Ez szükségessé teszi, hogy ha alkotmánykonform értelmezéssel és ennek keretében az értelmezett jogszabályi helyhez további alkotmányos norma meghatározásával az alaptörvény-ellenes állapot megszüntethető, akkor az Alkotmánybíróság ezzel éljen, és ne az adott jogszabályi hely megsemmisítésével. Az alkotmánykonform értelmezést és ennek keretében alkotmányos normatíva megállapításának eddigi szórványos gyakorlatát a szankcionálás hiánya jellemezte, ám az új jogkörben, a bírósági ítéletek alkotmányos vizsgálatával és ezek esetleges megsemmisítésével az Alkotmánybíróság megkapta az eddig hiányzó szankcionálási jogkört. Ezért végig kell gondolni, hogy mikor éljen ezzel a szankcionálási lehetőséggel, és mikor a megsemmisítéssel, vagy inkább alkotmányos követelmények megállapításával és a jogalkotó felé ezeknek alkotmányos mulasztásként pótlási kötelezettség előírásával. A három szankcionálási lehetőség közül a különvéleményemben a jelen esetben ajánlott alkotmánykonform értelmezés és ennek keretében alkotmányos normatíva előírása akkor látszik célszerűnek, ha az Alaptörvényben olyan kifejezett előírás, jog, vagy alapelv szerepel, melyből közvetlenül következik egy normatíva, ám azt a vizsgált jogi szabályozás nem tartalmazza. Ekkor az Alkotmánybíróság ezt az *alkotmányos joghézagot* maga töltheti ki a hiányzó normatíva előírásával. Ezzel szemben, ha ilyen közvetlen normatíva nem vezethető le az Alaptörvény írott szövegéből, hanem csak maga az alkotmányvédő szerv alkotott meg egy alkotmányos jogelvet egy-egy alapjog, alapelv teljesebb tartalmának kibontására, akkor ez - mint az Alaptörvény kifejezett előírásához képest alacsonyabb-rendű alkotmányos norma – nem lehet alapja ilyen alkotmánykonform norma közvetlen előírásának, hanem csak alkotmányos mulasztás megállapításának és a jogalkotó felé ennek pótlására felhívásának. Ezzel az önkorlátozással el lehet kerülni, hogy ezen új szankcionálási út mentén alakuljon ki egy újabb alkotmánybírósági aktivizmus, ami a bírói fórumrendszer túlzottan az Alkotmánybíróság alá rendelné. A jelen esetben fennállnak a feltételek a közvetlen alkotmánykonform normatíva előírásának, így ezt kellene előtérbe helyezni a megsemmisítés helyett.

XXIII.4.

(Az Abtv. 26. § (2) bek. vitái - IV/2096/2012 AB hat. különvélemény) A befogadás az alkotmányjogi panasz kivételes útján történt, holott az indítványozókra vonatkozó, vitatott szabály nem közvetlen hatályosulással hatott ki, hanem csak egyedi munkáltatói döntéssel érintette közvetlenül őket, így az Abtv. 26.§. (2) bekezdésének kivételes szabálya nem lett volna alkalmazható ügyükben. Csak az e §. (1) bekezdése alapján nyújthattak volna be alkotmányjogi panaszt, és az ezáltal megkövetelt bírói jogorvoslati út kimerítésének hiányában visszautasítás lett volna a törvényi előírásoknak megfelelő döntés az Alkotmánybíróság részéről. A határozat indokolásának III. része ugyan elismeri, hogy a jelen esetben nem közvetlen hatályosulásról van szó, és egyedi munkáltatói döntések hozták létre az egyedi jogi hatást az indítványozókra, melyekkel szemben bíróság előtt jogorvoslati úttal lehetett volna élni, ám a szabályozás egyértelműségét szem előtt tartva úgy érvel, hogy ez a bírói jogorvoslati út 'csak formális' lehet, és ezért ez nem lehet alkalmas az érintettek jogséremlének orvoslására. Ez az érvelés azonban a jogsérelem és a alkotmányos sérelem összecsúsztatásán alapul. A törvényi szabályozás természete szerint mindig egyértelműsége törekszik, melyből a bíróság lehetőség szerint többé-kevésbé mechanikusan le tudja vonni az egyedi ügyben ítéletének premisszáit. Ez persze sokszor csak az elvi keretek megadása lehet, amely mérlegelést tesz lehetővé a bírónak, de mindkét esetben azt mondja ki a bíróság - mérlegelés nélkül, vagy mérlegeléssel -, hogy mi az egyedi ügyben a jogos, és hogy történt-e jogsérelem a vitatott ügyben, vagy sem. Az Alkotmánybírósághoz fordulva az alkotmányos sérelem állítása ezek után azt jelenti, hogy bár az egyszerű törvényi jog, vagy más jogszabályi rendelkezés alapján nem történt ugyan jogsérelem, ám az alkotmányos alapjogok és alapelvek bevonásával az állapítható meg, hogy maga a jog adott szabályai alkotmányellenesek (vagy más szóval: alaptörvény-ellenesek). A határozat indokolásának érvelésével szemben tehát az egyértelmű jogi szabályozás nem 'alkalmatlan' a jogsérelem orvoslására, nem csak 'formális jogorvoslatot' jelent - és így el lehet tekinteni tőle, mint az alkotmányjogi panasz benyújtásának előfeltételétől -, hanem ez az út jelenti a jogsérelem orvoslásának rendes bíróságok előtti útját, melynek végeredményeként megállapítható, hogy jogsérelem nem következett be, vagy a felső bírói fórum orvosolta ezt. Az alkotmányos sérelem állítása e kimerített jogorvoslati út után következhet, megtámadva az egyszerű törvényi jog, illetve jogszabályi rendelkezés alkotmányosságát az Alkotmánybíróság előtt. A határozat különvéleményemben vitatott érvelése az Abtv. 26.§ (2) bekezdése alapján történő kivételes alkotmányjogi panasz-utat óriási mértékben kitágítaná, és lényegében ezt tenné fő szabállyá, hisz az egyértelmű jogi szabályozás léte, mely ennek az érvelésnek és befogadási döntésnek az alapja, a jogrendszer nagyobbik részére jellemző, és ez az érvelés mint precedens az alkotmányjogi panaszok áradatát indíthatja el a jövőben.

XXIII.5.

(Az Abtv. 26.§ (2) bek. vitái folytatás - IV/2166/2012 AB. hat. különvélemény) A teljes ülés többsége befogadta a panaszt arra az érvre hivatkozva, hogy bár van bírói út és jogorvoslati út a jelen ügyben, de mivel a jogi szabályozás egyértelműen megadja a munkaügyi bíróságoknak a nyugdíjazás jogosságának elismerését, így a jogi út igénybevétele révén nem várható a nyugdíjazási döntés megváltoztatása - és így az állított jogsérelem elhárítása -, ezért ez az út mint „formális” jellegű lehetővé teszi az Alkotmánybíróság számára, hogy ezt az esetet mint „közvetlen hatályosulót” fogja fel, és a 26. § (2) szerint bírálja el – még a bírói út igénybevétele előtt. Megítélésem szerint ez a teljes ülésen hozott befogadási döntést egyrészt az Abtv. rendelkezéseinek nyílt megsértését jelenti, másrészt az e döntés meghozatalához érvként kialakított döntési formula súlyos következményeket vonhat a jövőben az alkotmányjogi panaszok elbírálása felé. E döntés elvi alapja az, hogy ha egy jogi rendelkezés egyértelműen megadja a bíróság számára a konkrét eset elbírálását, akkor az mint valószínűsíthetően csak formális bírói döntés lehetővé teszi minden ilyen jellegű ügyben érintett számára, hogy bírói út nélkül a 26. § (2) alapján forduljon közvetlenül

alkotmányjogi panasszal az Alkotmánybírósághoz. De ezen döntési alap következményei még tovább mennek, mert ez az Abtv. 27. § alapján, bírói ítélettel szemben benyújtható alkotmányjogi panaszra is kihat azzal, hogy itt sem lehet majd megkövetelni az első fokú bírói ítélet pervesztése számára, hogy fellebbezés után jöjjön az AB-hez alkotmányjogi panasszal, mert csak demonstrálnia kell, hogy a fellebbezési bíróság az egyértelmű jogi szabályozás miatt csak megismételheti az elsőfokú ítéletet, így azt mint „formálist” nem követelheti meg az AB az alkotmányjogi panasz benyújtásához. Ezt ismét csak törvénysértéssel fogadhatja el az AB, hisz az Abtv. 27. § világosan előírja a jogorvoslati út kimerítését, de másrészt az így meginduló alkotmányjogi panaszáradat a rendes bíróságok ítéletei ellen - éveként kb. 200 ezer bírói ítélet keletkezik Magyarországon az elmúlt évek bírósági statisztikái szerint – rövid idő alatt ellehetetleníti az Alkotmánybíróság munkáját.

Korrigálni kell tehát megítélésem szerint a jelen ügy befogadási döntését, mert az törvénysértő, illetve következményei veszélyeztethetik az Alkotmánybíróság jövőbeli munkáját.

XXIII.6.

(Az Abtv. 46.§ (3) bek. vitái - III/1458/2012 AB hat különvélemény) Az Alkotmánybíróság az új Alaptörvény rendelkezései alapján egy új jogkört is kapott a bírósági ítéletek felülvizsgálati jogával, és ennek keretében az eddigiekhez képest jóval gyakrabban kell foglalkoznia a törvények és más jogszabályok értelmezésével. Ez szükségessé teszi, hogy ha alkotmánykonform értelmezéssel és ennek keretében az értelmezett jogszabályi helyhez további alkotmányos norma meghatározásával az alaptörvény-ellenes állapot megszüntethető, akkor az Alkotmánybíróság ezzel éljen, és ne az adott jogszabályi hely megsemmisítésével. Az alkotmánykonform értelmezést és ennek keretében alkotmányos normatíva megállapításának eddigi szórványos gyakorlatát a szankcionálás hiánya jellemezte, ám az új jogkörben, a bírósági ítéletek alkotmányos vizsgálatával és ezek esetleges megsemmisítésével az Alkotmánybíróság megkapta az eddig hiányzó szankcionálási jogkört. Ezért végig kell gondolni, hogy mikor éljen ezzel a szankcionálási lehetőséggel, és mikor a megsemmisítéssel, vagy inkább alkotmányos követelmények megállapításával és a jogalkotó felé ezeknek alkotmányos mulasztásként pótlási kötelezettség előírásával. A három szankcionálási lehetőség közül a különvéleményemben a jelen esetben ajánlott alkotmánykonform értelmezés és ennek keretében alkotmányos normatíva előírása akkor látszik célszerűnek, ha az Alaptörvényben olyan kifejezett előírás, jog, vagy alapelv szerepel, melyből közvetlenül következik egy normatíva, ám azt a vizsgált jogi szabályozás nem tartalmazza. Ekkor az Alkotmánybíróság ezt az *alkotmányos joghézagot* maga töltheti ki a hiányzó normatíva előírásával. Ezzel szemben, ha ilyen közvetlen normatíva nem vezethető le az Alaptörvény írott szövegéből, hanem csak maga az alkotmányvédő szerv alkotott meg egy alkotmányos jogelvet egy-egy alapjog, alapelv teljesebb tartalmának kibontására, akkor ez - mint az Alaptörvény kifejezett előírásához képest alacsonyabb-rendű alkotmányos norma – nem lehet alapja ilyen alkotmánykonform norma közvetlen előírásának, hanem csak alkotmányos mulasztás megállapításának és a jogalkotó felé ennek pótlására felhívásának. Ezzel az önkorlátozással el lehet kerülni, hogy ezen új szankcionálási út mentén alakuljon ki egy újabb alkotmánybírósági aktivizmus, ami a bírói fórumrendszert túlzottan az Alkotmánybíróság alá rendelné. A jelen esetben fennállnak a feltételek a közvetlen alkotmánykonform normatíva előírásának, így ezt kellene előtérbe helyezni a megsemmisítés helyett.

XXIII.7.

(Az Abtv. 46. § (6). bek. vitái - II/1477/2012 AB . hat. különvélemény) Nem értek egyet a többségi határozatnak nemcsak a rendelkező részével, hanem magával a határozat meghozatalával sem. A határozat ugyanis mint a 38/2012. (XI. 14) AB határozat kiegészítő határozata téves

előfeltevésen nyugszik. A jelen határozat tévesen felteszi, hogy a eredeti határozatban az Alkotmánybíróság elmulasztotta a róla szóló 2011. évi CLI. törvény 45. §. (6) bekezdésében előírt kötelezettségét, miszerint, ha büntető- vagy szabálysértési eljárásban alkalmazott jogszabályi rendelkezés semmisségét mondja ki,, akkor az ennek alkalmazása mellett jogerősen befejezett eljárások felülvizsgálatát rendeli el. Az eredeti határozatban azonban a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény 186. §-ának nem a semmisségét mondtuk ki, hanem csak a határozat közzétételét követő napjával kezdődően semmisítettük azt meg. Az elfogadott jogi nyelvben - melyet az alkotmánybírák is használnak érveléseikben és határozataikban - a különböző hatállyal történő megsemmisítések közül csak a létrehozásának időpontjától szóló, visszamenőleges megsemmisítés (*ex tunc*) hozza létre a megsemmisített jogszabályi rendelkezés semmisségét. A jelen esetben nem ez történt, így nem is rendelhattük volna el a megsemmisített jogszabályi rendelkezés alkalmazása mellett már jogerősen befejezett eljárások felülvizsgálatát. Ebből következik tehát, hogy az Alkotmánybíróság most az Abtv. 46.§ (6) bekezdésbe foglalt előírás megsértésével hozta meg ezt a kiegészítő határozatot. A többi állami szerv törvénysértései és alaptörvény-sértései megakadályozására létrejött Alkotmánybíróság alapvető kötelezettségével megy szembe, ha különböző megfontolásokból kiindulva most eltekint a rá vonatkozó törvényi szabályozás tiszta értelmétől, és a jelen esetben elrendeli a jogerősen lezárt eljárások felülvizsgálatát. Ha ezt akarta volna elérni, akkor visszamenőlegesen kellett volna megsemmisítenie a 186. §-át, de miután nem ez tette, a törvényesség betartása érdekében vissza kell utasítani azt, hogy utólag másítsa meg határozatának értelmét és következményeit.

XXIII.8.

(Az Abtv. 41. §-nak hézagához - a IV/475/2013. ügy vitái) Az elmúlt 23 év alatt az a megsemmisítési gyakorlat alakult ki a hazai alkotmánybíráskodásban, hogy ha megsemmisítünk egy jogszabályt vagy egy jogszabályi rendelkezést, akkor nem a megsemmisített előtti korábbi szabályozás éled fel, hanem egy lyuk támad, amit sürgősen ki kell tölteni tevékeny jogalkotással az arra illetékesnek. Ez a verzió logikailag nem lenne kötelező, lehetne olyan megoldás is, amikor épp az ellenkező válna egy-egy ország alkotmánybíráskodásában állandó gyakorlattá, és a megsemmisítés után automatikusan a megsemmisítettet megelőző jogszabály éledne fel. (Mint néhány hónapja a Jogtudományi Közlönyben publikált cikkében Varga Zs. András javasolta is a kialakult hazai gyakorlat ilyen irányú átfordítását.) Ebben a kérdésben azonban egy kialakult gyakorlat létezik, és az említett Abh. azzal, hogy deklarálta indokolásában az egyházi státuszukat elvesztő egyházak ilyen státuszának visszaállását hallgatólagosan átfordította a megsemmisítés utáni jogi helyzetet, és úgy fogta azt fel, hogy a megsemmisített törvényi hely előtti jog egyszerűen feléledt, és ez biztosítja az egyházi státusz visszaállását. Önmagában azonban az, hogy visszaható hatállyal semmisít meg az Alkotmánybíróság a kezdőnapjától fogva egy törvényhelyet, az nem jelenti azt, hogy az azelőtti jogi helyzet önmagától visszaállt volna. Ha Varga Zs. András javaslatát megvitatjuk, és az AB többsége úgy látná, hogy erre át kellene állni - én ezt valószínűleg nem támogatnám itt most nem vázolható okokból -, akkor egy elvi döntés után a jövőbeli Abh-k megtehetnék ezt. De a 6/2013 Abh. nem is észlelte ezt az elvi dilemmát, ahogy ennek nyomán és az ott rögzítettek következményeként most többen is e jogtechnikai probléma tisztázása nélkül próbálnak megoldást találni.

A megoldás pedig a 23 éves gyakorlat alapján csak az lehet, hogy bevárjuk a 6/2013 AB határozat általi visszaható hatályú megsemmisítés okozta szabályozási hiátus törvényhozó általi betöltését, ami a T/10750. számú törvényjavaslattal készül is, és akkor bíráljuk el ezt az alkotmányjogi panaszt is. A 6/2013. AB határozattal elkövetett jogtechnikai szarvashibát már nem tudjuk visszamenőlegesen helyrehozni, de legalább nem súlyosbítjuk azt annak mostani felhasználásával.

XXIV. Az állam büntető igényének érvényesítési kötelezettsége [A 29. cikk (1) bekezdésének újdonsága]

(III/3152-6/2012 ügy hat. párhuzamos indokolás) Egyetértek a rendelkező részben az indítvány elutasításával, mivel az abban állított alaptörvényi sérelmek és ezek indokai alapján az Alkotmánybíróság nem adhatott helyt az indítványnak. Ám megítélésem szerint a határozat csak az elutasítás indokolásának kiegészítésével válaszolja meg a feltett kérdést a támadott jogegységi határozat alaptörvényi megfeleléséről, vagy ennek alaptörvény-ellenességéről. Az indítvány ugyanis csak a bűnelkövető jogainak oldaláról, a tisztességes eljáráshoz és a védelemhez való joga oldaláról veti fel a kérdést, és az ügyész vádmonopóliumának esetleges sérelmét csak a tisztességes eljáráshoz való jog sérelme oldaláról állítja. Látni kell azonban hogy a régi Alkotmányhoz képest az Alaptörvény lényegesen megváltoztatta a bűnüldözés és a ügyészség alaptörvényi szabályozását azzal, hogy az Alaptörvény 29. cikkének (1) bekezdésében deklarálta az állam büntetőigényét, és azt, hogy az ügyész köteles ezt érvényesíteni. Az ügyészség vádmonopóliuma ennek szolgálatában és eszközeként került rögzítésre: „A legfőbb ügyész és az ügyészség, az igazságszolgáltatás közreműködőjeként mint közvádoló az állam büntetőigényének kizárólagos érvényesítője. Az ügyészség üldözi a bűncselekményeket, fellép más jogsértésekkel és mulasztásokkal szemben, valamint elősegíti a jogellenes cselekmények megelőzését.” A 6/2009. számú Büntető jogegységi határozat támadott rendelkezése azzal, hogy megtiltja a vádemelést az ügyész számára olyan bűncselekmények esetén, melyek nem képezték részét egy korábbi bírói elítélésnek, mindenképpen sértheti az állam büntetőigényének érvényesítését, noha e problémakör teljes körű végiggondolására az Alkotmánybíróság részéről csak erre irányuló indítványi kérelem alapján lenne lehetőség.

Párhuzamos indokolásomban azért is szükségesnek látom kitérni ennek jelzésére, mert az alkotmányjogi panaszok és más indítványok nyilvánvalóan orientálódnak a korábbi alkotmánybírói határozatok érvelésén, és a régi Alkotmány hallgatása az állami büntetőigényről értelemszerűen nem hozott létre ebbe az irányba mutató alkotmányossági elveket és mércéket az alkotmánybírói döntésekben. Az Alkotmánybíróságnak még a jövőbeli döntéseiben kell majd kibontani az Alaptörvénynek, új rendelkezéseinek és értelmezési elveinek megfelelő alkotmányos büntetőjogi álláspontokat, és látni kell, hogy szemben a régi alkotmánybírói határozatok által megteremtett alkotmányos büntetőjoggal az alapvetően a bűnelkövető és jogai oldaláról történő személelmódjával, az Alaptörvényre támaszkodó új határozatoknak legalább ennyire a társadalom közösségének védelmére és ebben az állam büntetőigényének érvényesítésére is hangsúlyt kell fektetniük. Az ügyész vádmonopóliuma így azzal a kötelezettségével bővül ki, hogy érvényesítenie kell a társadalom egésze nevében fellépő állam büntetőigényét, és az ezt megakadályozó normatívák és döntések alaptörvény-ellenesnek minősülhetnek.

XXV. A helyi önkormányzatok alaptörvényi előírása mint államszervezési elv [A 31. cikk (1) bekezdésének, illetve a 34. cikk (2) bekezdésének újdonsága]

(VII/375/2013 sz. hat. különvélemény) Nem értek egyet a többségi határozat álláspontjával, és megítélésem szerint a korábbi Alkotmány szabályozásához képest az Alaptörvény önkormányzatokra vonatkozó koncepcionális változtatása inkább ezen állásponttal szembenálló elvi véleményt teszi indokolttá. Megítélésem szerint önmagában az önkormányzati testület passzivitása alapján az alaptörvény-ellenesség nem lett volna megállapítható, hanem csak akkor, ha aktív tevékenységével sorozatosan alaptörvény-ellenes döntéseket hoz, illetve fejt ki ilyen jellegű tevékenységet.

A többségi határozat tévesen indult ki abból, hogy az Alaptörvény alapján is beszélhetünk önkormányzati alapjogokról. Ezzel a logikával aztán arra következtetett, hogy mivel a helyi képviselőtestület passzivitása nem teszi lehetővé a helyi közösségeknek ezen alapjogokkal való élést, ezért Foktó képviselőtestületének alaptörvény-ellenessége megállapítható. Ebből következik a

határozatba foglalt az a vélemény a Kormány számára, hogy az Országgyűlés oszlassa fel ezt a képviselőtestületet. Ezzel az szemben látni kell, hogy az Alaptörvény a korábbi Alkotmányhoz képest koncepcionálisan új alapokra helyezte az helyi önkormányzás kérdéskörét, és a 31-35 cikkei nem alapjogként adták meg egyes felsorolt helyi közösségeknek az önkormányzás jogát, mint azt tette a régi alkotmányos szabályozás 42.§-a. A mai alaptörvényi szabályozás csak államszervezési elvként rögzíti - anélkül, hogy pontosan megnevezett helyi közösségekhez rendelné -, hogy „Magyarországon a helyi közügyek intézése és a helyi közhatalom gyakorlása érdekében helyi önkormányzatok működnek” (31. cikk (1) bek.). Ezzel az Alaptörvény pusztá hatásköri szabályokká változtatta azt, amit régi Alkotmány 43. § (1) bekezdése önkormányzati alapjogoknak nevezett. Ezáltal például ma már az Alkotmánybíróság kisebb lehetőséget kapott az önkormányzati törvény vonatkozásában is a rendelkezései vizsgálatára, lévén ezek egyszerű államszervezési kérdések praktikus elrendezései, és nem alapjogi minőségűek.

Nem vitás, hogy ezzel a központi államhatalom és a felette rendelkező mindenkori törvényhozói többség szabadabb cselekvési lehetőséget kapott a helyi önkormányzatok egyes kérdéseinek mindenkori átrendezésére, legalábbis, ha a sarkalatos törvényhez szükséges többséget valamilyen kompromisszummal biztosítani tudja az Országgyűlésben. De még ezen túl is, hiszen most már egyszerű törvény is elrendelheti, hogy helyi önkormányzatok egyes feladatait az egyes önkormányzatok helyett kötelező társulásba tömörülés lássa el (34. cikk (2) bek.) Ez a megoldás a régi alkotmányos szabályozás alapjogi jellege révén a legnagyobb ellentmondást jelentette volna az akkori Alkotmányban, és ez most csak azért nem jelent belső feszültséget az Alaptörvényben, mert a helyi önkormányzás ebben nem alapjogi jellegű, hanem csak pusztá államszervezési elv.

Az alaptörvényi elrendezés a helyi önkormányzatok feletti erőteljesebb központi állami rendelkezési jog mellett azonban a másik oldalról jobban teret hagy a helyi képviselőtestületek feletti állampolgári rendelkezésnek is, és fokozza ebben a választók felelősségét. A helyi közösségek ugyanis szabadon dönthetik el, hogy milyen polgármestert és képviselői többséget választanak, és ha választásuk révén konfliktusok jönnek létre a helyi demokrácia folyamatos működésében, akkor nekik kell a következő választáson levonni ennek tanulságait. A központi államhatalom felőli segítség, a választási ciklus vége előtti feloszlítás és új választások elrendelése, csak nagyon szűk körben, az aktív alaptörvény-ellenesség esetén lehetséges. Ilyen szemszögből vizsgálva a mostani többségi határozatot, a nagyon széles feloszlítási jog deklarálásával számomra ez az alkotmánybírói paternalizmus jellegét idézi fel.

Az Alaptörvény önkormányzati szabályozásának koncepcionális újdonságából - és abból, hogy ez alapján az Alaptörvény lehetővé teszi az esetleg nem működő helyi önkormányzati testületek helyett a felső kormányhivatalok fellépését a feladatok ellátására (32.cikk (5) bek.) - következik tehát, hogy a nem működő képviselőtestületek passzivitása önmagában még nem éri el az alaptörvény-ellenesség szintjét. A helyi államszervezet ebben az állapotában is el tudja látni a feladatait, és a következő önkormányzati választásokon az állampolgárok - levonva a tanulságot - majd másokat választanak meg a képviselőtestületbe. Megítélésem szerint ezért az Alaptörvény 35. cikkének (5) bekezdésébe foglalt feloszlítás az önkormányzati képviselőtestület vonatkozásában alaptörvény-ellenesség címén csak akkor rendelhető el, ha tevőleges tevékenységgel egy képviselőtestület folyamatosan alaptörvény-ellenes döntéseket hoz. Önmagában a passzivitása erre még nem elégséges.

XXVI. A hatályvesztett, régi alkotmánybírói határozatok felhasználásáról szóló vita (A Záró és egyes rendelkezések 5. pontja körüli viták)

Ahogy az a határozatokhoz csatolt különvéleményekben és párhuzamos indokolásokban a nyilvánosság számára is olvasható volt, az alkotmánybírói testületen belül alapvető szembenállás volt a régi Alkotmányon alapuló alkotmánybírói határozatok sorsát illetően az új Alaptörvényre alapozott alkotmánybírói döntési munka során. Látni kell, hogy ezek a határozatok mindig két réteggel rendelkeznek, egyrészt eldöntik az eléjük tárt konkrét ügyet - megsemmisítenek egy

törvényi rendelkezést stb. -, de másrészt ennek kimondása közben az indokolásban egy vagy több értelmező formulát és érvelési láncolatot fektetnek le, melyek egy-egy alkotmányi rendelkezés értelmének konkretizálását jelentik, és a későbbi alkotmánybírói döntésekben az adott alkotmányi rendelkezést mindig ezzel a döntési formulával együtt alkalmazzák. Összességében így fokozatosan több ezer döntési formula konkretizálta a korábbi Alkotmányt, és a kérdés az volt, hogy az Alkotmány hatályon kívül helyezése után mi legyen ezek sorsa. Az egyik erős álláspont az volt a testületen belül, hogy mivel az új alaptörvényi szöveg kb. 80%-a megegyezik a régi Alkotmányéval, a régi alkotmánybírói döntések (Abh.-k) minden megkérdőjelezés nélkül továbbvihetők. A vita során ez kihegyezve úgy is megfogalmazódott, hogy mind a régi Alkotmány, mind a mai Alaptörvény kimondja a demokratikus jogállam elvét, és mivel ezt kell tekinteni az alkotmányosság alapjának, így lényegében változatlanok kell tekinteni az alkotmányos helyzetet, és a régi Abh.-k ugyanúgy adják továbbra is a jövőbeli alkotmánybírói döntések alapját, mind eddig tették. Ez az álláspont tulajdonképpen az új Alaptörvény csendben végrehajtott hatályon kívül helyezését jelentette volna, és a testületen belüli akkori erőviszonyokat tekintve utólag kész csodának minősíthető, hogy ez nem történt meg. Végül elvetésre került ez az álláspont, és helyette a 22/2012 AB határozatba egy kompromisszumosabb álláspont került, amely a régi alkotmányi és az új alaptörvényi szöveg egyezése mellett még az új Alaptörvény értelmezési elveivel és rendelkezéseivel való egyezés leellenőrzését is megkövetelte a régi Abh.-k átvételéhez. Ténylegesen azonban ezután sokszor még a szöveges eltérés esetén is átvette az alkotmánybírói többség az új AB-döntésekbe a régi Abh.-kat. Így az Alaptörvény egyre inkább csak nominális hivatkozási alappá vált, de ténylegesen a régi Abh.-k alapján kerültek kialakításra az új alkotmánybírói határozatok is. Erre válaszként írta elő az alkotmányozó hatalom a 4. alaptörvény-módosításban a rég Abh.-k hatályvesztését, és vált ez a Záró és vegyes rendelkezések 5. pontjává. Az értelmezési küzdelem azonban továbbfolytatódott, és a lenti, elsőnek ismertetett AB-határozat alakított ki egy új formulát a régi Abh.-k átvételéhez.

XXVI.1.

(II/3484-/2013. hat. párhuzamos indokolás) A határozat rendelkező részének elutasító és visszautasító pontjait elfogadom, de a korábbi alkotmányon alapuló és a 4. alaptörvény-módosítás által kifejezetten hatályon kívül helyezett alkotmánybírói határozatok meghivatkozásával és megidézésével nem tudok egyetérteni. Ezt az indokolás III. részének 2. pontja mondja ki, és e döntés hordereje a jövőbeli alkotmánybírói határozatok – így a hazai alkotmányosság – tekintetében legalább akkora, mint a rendelkező részben eldöntött ügynek, ezért az e döntéssel való szembenállásom erőteljes különvéleménynek tekinthető. Ám mivel a kialakult szokások szerint csak a rendelkező részben foglalt döntésekkel szembeni álláspontot nevezi az alkotmánybírói gyakorlat különvéleménynek – és az indokolásba foglalt, sokszor jóval fontosabb döntésekkel szembenállást csak párhuzamos indokolásnak -, alkalmazkodva e szokásokhoz párhuzamos indokolásként rögzítem álláspontomat.

A régi alkotmánybírói határozatok normatív érveinek, hosszútávra ható döntési formuláinak hatályon kívül helyezésével az ezekben található normatív megállapítások elveszítették normativitásukat és a későbbi alkotmánybírói döntéseket meghatározó autoritásukat. Ez a 4. alkotmánymódosítást megalkotó alkotmányozó hatalomnak a kifejezett akarata volt, így ezek döntési alapként való megidézése, ahogy az indokolás jelzett része tartalmazza, az Alaptörvénnyel való szembenállást jelenti, melynek nem kívánok részesévé válni. A hatályon kívül helyezés a régi alkotmánybírói határozatokba foglalt döntési elvek, érvek és érvelési láncolatok tekintetében azt jelenti, hogy ezek az eddigi normativitásukat elvesztve az alkotmányjogi gondolkodás pusztán szabad gondolati kincset jelentő szektorába kerültek át. E szabad gondolati kincs egy részét fel lehet használni a jövőbeli határozatainkban, ha részletes indokolással a mai Alaptörvény vonatkozó rendelkezéseinek szövegének értelmével és értelmezési elveinek alkalmazásával ezt megalapozzuk. Ám a felhasználás alapja az ilyenfajta *mostani* megalapozás lesz, és nem a régi alkotmánybírói

határozat, így meghivatkozásuk indokolatlan is. Hatályon kívül helyezett normatívára mai jogi döntést nem lehet alapozni - ezt jogelméleti axiómaként lehet rögzíteni. A történelmi alkotmány épp azért lehet hivatkozási alap jogelméletileg, hogy ez még a változtatható (írott) jog koncepciójának bevetté válása előtt jött létre, ahol nem volt hatályba léptetés illetve hatályon kívül helyezés, és ez mindig a szokásjog főnövszerű változásával teremtődött meg. Nem lehet így befogni a régi alkotmánybírói döntéseket a történelmi alkotmány fogalmába, és nem lehet az alkotmányozó kifejezett hatályon kívül helyezése ellenére ezeket meghivatkozni és megidézni.

Az elvi szembenállásom a régi határozatok megidézésével és meghivatkozásával ezen a megfontoláson nyugszik, de a gyakorlati hatást tekintve is a legnagyobb gondokat látom ezzel. A régi határozatok sok ezer oldalas gyűjteményei a kialakult döntési gyakorlat szerint az új és új határozatokat igen nagy részben csak pusztán szövegszerű megidézéssel töltötték meg, szinte csak néhány soros összekötő szöveget beiktatva. Ez azt jelentette, hogy az egyszer elvégzett gondolati munkát a későbbi alkotmánybírók és a határozatokat szerkesztő munkatársaik már nem ismételték meg, hanem egyszerűen adottnak vették a korábbi gondolati levezetések helyességét. Ez szükségszerűen továbbél a mai döntési gyakorlat realitásaként is az új Alaptörvény ellenére, és az egyszer kialakult döntési rutin ma - amikor az alkotmányozó megszakította a régi határozatok hatályát - csak úgy törhető meg, ha megtiltjuk a régi határozatok idézését és meghivatkozását. Csak ezzel lehet rákényszeríteni a jövőbeni döntéseket kialakító előadó alkotmánybírókat és munkatársaikat, hogy immár önálló gondolati munkával emeljék ki a régi határozatokból az átvehető érveket. Ha e munka megtakarításával lehetővé tesszük a régi határozatok szövegszerű megidézését, akkor hiába minden fogadkozás a kritizált indokolási részbe foglalt felhasználási előfeltételeket illetően - azonosság a régi Alkotmány és a mai Alaptörvény vonatkozó rendelkezése között, illetve az utóbbi értelmezési elvein keresztüli átvétel előtt -, a döntési rutin egyre inkább a régi határozatok szövegszerű áthozatalává teszi ismét a jövőbeli határozatainkat is. Így végeredményben ugyanaz a helyzet jön létre, ami az elmúlt egy év alatt már megfigyelhető volt, és amivel szemben hozta létre a 4. alaptörvény-módosítás a régi Abh.-k hatályon kívül helyezését: az Alaptörvény pusztán „papíralkotmánnyá” válik.

Hogy ez már a mostani határozatban is megjelenik, az látható több, régi Abh. megidézésénél. Például az indokolás XI. részének 2. pontjában nyolc régi Abh.-t idéz meg arra, hogy a bírói hatalmi ág és a bírói ítékezés abszolút függetlenségét rögzítse, és hogy ez az önálló hatalmi ág jelleg az Alkotmánybírói székkel szemben is érvényesül. Ténylegesen azonban az történt, hogy az új Alaptörvény egy radikális változtatással a régi állapotokhoz képest a bírói ítéleteket az Alkotmánybírói szék felülvizsgálata alá helyezte, és ezzel a legfelső bírói fórum ítéletei is mindenkor megsemmisíthetők az Alkotmánybírói szék által. A korábbi alkotmánybírói határozatok vonatkozó megállapításai így csak ismételt átgondolással és alapos átformálással lehetnek átvehetőek. A bírói hatalmi ág és az Alkotmánybírói szék ettől való korábbi elszakítottága ma már nem írható le oly módon, mint korábban, ám a kötelező újragondolás az átvétel miatt elmaradt. A kialakult döntési rutin a régi Abh.-k mechanikus szövegszerű átvételével az újragondolás elmaradását állandóvá teheti, és ezért is szakítani kell a régi alkotmánybírói határozatok meghivatkozhatóságával és megidézhetőségével.

XXVI.2.

(IV/2702/2012 sz. ügy vitái) Az Alkotmánybírói szék régi Alkotmány hatálya idején kialakított álláspontjához képest egyik szükséges változtatás most a *res iudicata* kérdéskörében merül fel. A régi határozataink által kiváltott joghatásokat - az egyes határozatokkal eldöntött ügyeket illetően - az Abh.-k hatályon kívül helyezése nem érinti, ám a jövőben ezekre nem alapozhatunk „ítélt dolgot”, és nem utasíthatjuk vissza erre alapozva az indítványokat. Az új Alaptörvény alapjogi rendelkezései és értelmezési elvei alapján le kell futtatni az eljárásunkat, ha máskülönben az indítvány megfelel a feltételeknek. (Ezt a változtatást ajánlatos lehet egy alkotmánybírói közleményben a honlapunkon is jelezni az ilyenfajta döntésünk után, hogy ezzel is bátorítsuk az

ilyen jellegű indítványok benyújtását.) Ha egy-egy esetben a többség úgy találja, a jövőbeli határozat is felhasználhatja a korábbi érveket és az érvelési láncolatokat, de ez csak az új Alaptörvény pontosan meghatározott rendelkezéseire és értelmezési elveire, deklarációira támaszkodás mellett lehetséges.

Ennek kapcsán kell jelezni, hogy a számunkra kötelezővé tett újrakezdést össze kellene kötni egy fontos formai változtatással is a határozataink rendelkező részében az eddig követett gyakorlatunkkal szemben. Megítélésem szerint ugyanis nem tartható fenn az a gyakorlat, amely egy-egy jogszabályi hely megsemmisítése esetén a rendelkező részben pusztán egy konkretizálás nélküli alaptörvény-ellenesség kimondását tartalmazta, és csak sok-sok oldalas indoklásba rejtve mondta ki, hogy pontosan melyik alaptörvényi rendelkezést véljük az alaptörvény-ellenesség alapjának. Ezek az indokolások aztán sokszor homályos érveléssel és az alaptörvényi szöveget többszöri közvetettséggel kibővítve sorakoztatták fel az érveket, és az alkotmányi illetve az alaptörvényi szöveg felhatalmazásától lényegében elszakadva a kibővítés után új alapjogok egész láncolatát kitalálva adták meg az alkotmányosság bázisát, és mondták ki erre alapozva a jogszabályi helyt alkotmányellenesnek. Számomra evidensnek tűnik, hogy tulajdonképpen ez a „láthatatlan alkotmányozási” technika volt az, mely praktikussá tette a múltban rendelkező részben a konkretizálás nélküli, általános alkotmány-ellenességi formula pusztá beiktatását, és én ezt egy jogállami demokráciában eleve elfogadhatatlannak tartom. A láthatatlan alkotmányozásról lemondás egyik formai követelménye – és ennek a közvélemény előtti mindenkor nyilvános bizonyítása! – abban állhat, hogy a jövőben alaptörvény-ellenesség nyilvánítás esetén a határozataink rendelkező részében áttérünk arra a formulára, amely az alaptörvény-ellenesség kimondása mellett mindig a pontos alaptörvényi rendelkezést is tartalmazza.

A hatályon kívül helyezett Abh.-ra alapozás kapcsán felvetődő kérdés az, hogy milyen formában történjen meg az egyes régi döntésekben rejlő érvelés illetve gondolati levezetések felhasználása. Én azt tartanám praktikusnak, ha a tervezetek indokolásában mindig a *pro domo formájában* venné be a mindenkor előadó bíró azokat a felhasználható érveket, melyeket védhetőnek tart az új Alaptörvény konkrét rendelkezése és értelmezési elvei alapján is. Ám ennél mindenképpen figyelni kell arra, hogy még a *pro domo*-ban sem legyenek féloldali holt anyagok, ahogy az a korábbi, rossz határozatszerkesztési gyakorlatban látható volt. (Egész oldalakon alig egy-egy mondatnyi összekötés mellett állt ömlesztve sokszor a régi határozatokból az idézetek sokasága!) A tervezetek *pro domo*-ból aztán az alkotmánybírói többség döntse el minden esetben, hogy melyek azok a lényegi gondolatok, amelyek a határozati indokolás szövegébe aztán átkerülhetnek.

XXVI.3.

(IV/2855/2012 hat. különvélemény) Nem értek egyet a többségi határozattal, mert a 4. alaptörvény-módosítással az Alaptörvény Záró és vegyes rendelkezéseinek 5. pontjába foglalt, a régi alkotmányon nyugvó alkotmánybírói határozatok hatályon kívül helyezését rögzítő előírással szemben hatályát veszített normatívákra is alapozta döntését az indokolás III. részében. Anélkül, hogy a most hatályos Alaptörvény vonatkozó rendelkezéseit és értelmezési elveit, illetve deklarációit elemzés alá vette volna, és ezzel indokolta volna a régi döntésből átvenni kívánt normatív álláspont tarthatóságát, minden indokolás nélkül felhasználta két régi alkotmánybírói határozatnak egy meghatározott kérdésben rögzített normatív álláspontját. Az átvétel arra a problémakörre vonatkozott, amelyen belül az Alkotmánybírói társaság distinkciókat alakított ki az elmúlt évek során a rendes bírói fellebbezések, kifogások és felülvizsgálati eljárások, illetve az alkotmányjogi panaszok között, az utóbbit kizárva a jogorvoslatok közül. Ez a distinkció elfogadható volt korábban abból a szempontból, hogy ezzel kezelni tudta az Alkotmánybírói társaság egyrészt a kifogással, másrészt az alkotmányjogi panasszal érintett kérdéskörök részbeni eltérését, ám ennek megoldására nem volt kényszerítő a jogorvoslat szűk felfogása, és ebből az alkotmányjogi panasz kirekesztése. Mára az Alaptörvény rendelkezései az akkori jogi állapotokat

lényegileg átrendezték azzal, hogy most már a bírói határozatokkal szemben is lehet alkotmányjogi panaszt benyújtani, és ennek eljárása során sok szempontból ismét végig kell menni a rendes bíróságok által elbírált jogkérdéseken is. A jelzett korábbi distinkció és a jogorvoslat körének szűk felfogása tehát feltehetően felülvizsgálatra szorul, annál is inkább, mert épp a 4. alaptörvény-módosítás foglalta az Alaptörvény VII. cikkének (2) bekezdésébe, hogy jogorvoslatként az egyes vallási közösségek egyházzá minősítését rögzítő sarkalatos törvényi előírással szemben alkotmányjogi panasszal lehet fordulni az Alkotmánybírósághoz: „Az egyházak elismerésére vonatkozó sarkalatos törvényi rendelkezésekkel szemben alkotmányjogi panasznak van helye.”

Így tehát nemcsak formailag alaptörvényt sértő a többségi határozat azzal, hogy negligálja a hatályon kívül helyezést rögzítő rendelkezést, hanem tartalmilag is, mert a jelzett változások nem teszik már lehetővé a jogorvoslat szűkítő felfogásáról a korábbi normatív megállapítás változatlan átvételét.

E probléma kapcsán azonban ki kell térni általánosabban is arra, hogy pontosan mit jelent a 4. alaptörvény-módosítással alaptörvényi előírássá tett hatályvesztés a korábbi alkotmánybírói határozatok vonatkozásában. Először is látni kell, hogy az alkotmánybírói határozatoknak mindenkor két fő része van, a rendelkező részben az egyedi joghatású döntések találhatók, míg az indokolás nagy részében a döntés kapcsán felmerült kérdésekben, értelmezési dilemmákban normatív álláspontokat fektetnek le, melyek aztán a későbbi AB-döntések sokaságát határozzák meg. A hatályvesztés ez utóbbiakra vonatkozik. Ez azonban nem azt jelenti, hogy e korábbi normatív álláspontok felhasználása tilos lenne a mostani alkotmánybírák számára, csak azt, hogy ezek elvesztették normatív erejüket, és pusztán mint szabad gondolati kincs állnak rendelkezésre. Így a korábbi Alkotmányon nyugvó alkotmánybírói határozatok hatályának megszüntetésével már nem lehetséges csak utalni egy hasonló ügyet eldöntő rég Abh.-ra, és annak álláspontját normatív alapként venni mai döntésünknel, hanem az átvenni szándékozott érvet és álláspontot az új Alaptörvény rendelkezései alapján meg is kell indokolni. Az a döntési könnyebbség, hogy a régi Abh.-k normatív megállapításait minden megismételt gondolati munka nélkül felhasználhatta egy későbbi határozat, megszűnt, mert ez tendenciájában az Alaptörvény „puszta papírra válását” hozta létre. Az alkotmányozó hatalom épp azért rendelte el a 4. alaptörvény-módosítás rendelkezései között a régi Abh.-k hatályon kívül helyezését, mert az elmúlt év sok-sok alkotmánybírói döntése kapcsán nyilvánvalóvá vált, hogy az alkotmánybírói többség sokszor nem az Alaptörvény, hanem a régi alkotmánybírói döntések normatívái alapján járt el.

A hatályon kívül helyezés tehát nem jelent tilalmat a régi Abh.-k normatíváinak felhasználásában, csak mindenkor részletes indokolást az Alaptörvény rendelkezései és értelmezési deklarációira, elveire alapozva. Ám ezek csak mint szabad gondolati kincs részei kerülhetnek felhasználásra - minden normatív erő nélkül -, így idézésükre nincs szükség, és ez nem is lehetséges, hisz egy alkotmánybírói - és minden bírói - döntést csak normatív erővel rendelkező forrásokra lehet csak alapozni. A régi Abh.-ból esetleg átvett megállapítást épp az teszi a jövőben ismét majd normatív erejűvé, hogy a mostani alkotmánybírói többség az Alaptörvény rendelkezéseiből levezetve és részben átalakítva ismét határozatába foglalja.

XXVI.4.

(III/1178/2012. sz. hat. különvélemény) Alapvető gondot jelent továbbá a többségi határozatban, hogy nem is érinti, nem-létezőnek tekinti az Alaptörvény új értelmezési kereteit, és a régi alkotmánybírói döntések alapján mondja ki az indítvánnyal támadott törvényhely megsemmisítését, illetve alakítja ki ennek indokolását. Az Alaptörvény Záró és egyes rendelkezéseinek 5. pontja épp ennek elkerülésére mondta ki a régi alkotmánybírói határozatok hatályvesztését, hisz az új Alaptörvény rendelkezései és értelmezési elvei, illetve deklarációi csak így tudnak érvényesülni jövőbeli alkotmánybírói döntésekben. Az Alkotmánybíróság úgy értelmezte ezt a hatályvesztést a 13/2013 (VI. 17) AB határozatban, hogy négy feltétel teljesülése esetén lehet átvenni a hatályvesztett régi alkotmánybírói határozatokból érveket és egy-egy

alapvető jogot értelmező normatív döntési formulákat „...ha az Alaptörvény adott szakaszának az Alkotmánnyal fennálló tartalmi egyezése, az Alaptörvény egészét illető kontextuális egyezősége, az Alaptörvény értelmezési szabályainak figyelembevétele és a konkrét ügy alapján a megállapítások alkalmazhatóságának nincs akadálya.” (32. pont) E három feltételhez negyedikként megállapítja ez a határozat, hogy „az Alaptörvény hatálybalépése előtt meghozott határozatokban foglalt érvek felhasználását kellő részletességgel indokolni kell.” (31. pont). Bár saját álláspontom szerint hatályvesztett határozatok idézését egyáltalán nem helyes megengedni - még ha mint „szabad gondolati kincsből” át is lehet venni belőlük érveket és helyesnek bizonyult döntési formulákat -, de az alkotmánybírói többségi döntés előtt meg kell hajolni. Ám a feltételekhez kötött átvétel és ezek normatív rögzítése a 13/2013 AB-határozatban az új alkotmánybírói döntések felé azt jelenti, hogy az e feltételeket nem teljesítő átvétel nem legitim, és ezek az átvett érvek, döntési formulák az átvételi eljárás feltételeinek megsértése okán „eljárás-közjogi érvénytelenségben” szenvednek. Ezért az ilyen átvételeket a mindenkori későbbi alkotmánybírói többségeknek gondosan ellenőrizni kell, hisz nincs semmilyen fórum az Alkotmánybíróság felett, amely a formális eljárási sértései esetén megsemmisíthetné a döntéseit, ahogy az Alkotmánybíróság is teszi más állami szervek döntései vonatkozásában. Így csak a mindenkori későbbi alkotmánybírói többségek képesek ezt az ellenőrzést megtenni, és ez kötelességük, ha az átvétel közjogi érvénytelensége felmerül az átvétel feltételeinek megsértése miatt.

A jelen esetben az a probléma, hogy a többségi határozat egyszerűen csak deklarálja a 13/2013 AB-határozat követelményeit a régi Abh.-kból átvételek előfeltételeként, majd egyetlen feltételt sem leellenőrizve kijelenti, hogy „...a konkrét ügy alapján a testület úgy ítélte meg, hogy az Alkotmánybíróság korábbi határozataiban kidolgozott érvek, jogelvek és alkotmányos összefüggések alkalmazhatóságának nincs akadálya” (az indokolás III. részének 4. pontjában.) Mint látható volt, itt még a legalapvetőbb előfeltétel sem teljesült, hisz az Alaptörvény és az Alkotmány adott szakaszának szövege is lényegesen eltér, amely eleve kizárja az átvételt, de ezen túl az Alaptörvény kötelező értelmezési elvei és szabályaival egyezés vizsgálatára sem került itt sor, nem is beszélve az átvétel kellő részletességgel való indokolásának kötelezettségéről. Meg lehet tehát állapítani, hogy a jelen határozatban a régi érvek és döntési formulák átvétele „közjogi érvénytelenségben” szenved, és megítélésem szerint az így átvett, korábbi Alkotmányon alapuló formulák nem használhatók fel a későbbi alkotmánybírói határozatokban.

A különvéleményben kifejtettekhez hozzá kell fűzni, hogy a közjogi érvénytelenség másik formája, a *hatáskör túllépése miatti közjogi érvénytelenség* is alkalmazhatónak tűnik az ezt esetleg a jövőben elkövető alkotmánybírói határozatok vonatkozásában. Egy későbbi megváltozott alkotmánybírói többség azokra a korábbi alkotmánybírói határozatokra, melyek nyilvánvalóan szemben álltak a meghozataluk idején hatályos Alaptörvény szövegével, határozatával hatáskör túllépése miatti közjogi érvénytelenséget mondhat ki. Így bár megmaradna az, hogy az alkotmánybírók döntése felett a közjogi rendszerben továbbra sem áll egyetlen felettes intézmény sem, de *Damoklesz kardjaként* ott lebegne mindig a későbbi megváltozott alkotmánybírói többség kontrolljának lehetősége. Mind az alkotmánybíráskodás, mind a törvényhozás eszméje nyerne ezzel, és az Alaptörvény demokratikus jogállami alapzatának mind a jogállami, mind demokratikus komponense csak erősödne a jövőben („*ki őrzi az őrzőket?!*”).

Az angolszász büntetőeljárás ideológiai alapjai és jellemzői a kontradiktórius modell tükrében^{*}

I. Az angolszász és a kontinentális büntetőeljárás modell alapvető különbségei

A tanulmány az angolszász büntetőeljárás ideológiai alapjainak és jellemzőinek bemutatására vállalkozik, amely legszemléletesebben a kontinentális büntetőeljárással történő összehasonlítás révén lehetséges. Fontos azonban már az elején leszögezni, hogy a különböző büntetőeljárás rendszerek angolszász (akkuzatórius, kontradiktórius, ügyféli) és kontinentális (inkvizitórius, nem ügyféli)² modellek szerinti felosztása semmiképp sem fogható fel merev dichotómiaként³. A két alapvető büntetőeljárás modellt inkább elméleti konstruktumnak kell tekinteni, hiszen egyik sem található meg a valóságban tiszta formájában - történelmi események, a helyi hagyományok és a másik modell hatásai minden országban más és más módon, a helyi körülményeknek és igényeknek megfelelően formálták a büntetőeljárást. Damaška egyenesen a valóságtól távol álló karikatúrának, leegyszerűsítésnek nevezi a büntetőeljárás modelleket⁴. Elismeri ugyanakkor, hogy bár leíró értékük nem sok van – hiszen ahány büntetőeljárás, annyi féle rendszer -, a működést magyarázó és annak megértését segítő funkciójuk nyilvánvaló. A részletes szabályoktól megszabadított, lecsupaszított modellek remek kiindulási pontként szolgálnak az alapvető struktúrák mögött húzódó elvek, eszmék elemzéséhez. Talán ezért is tartja magát a szakirodalomban a mai napig is ez a kategorizáció, amelyet a továbbiakban mi is alkalmazunk. Az angolszász és a kontinentális büntetőeljárás rendszerek elmúlt években megfigyelhető egymáshoz való közeledése ellenére ugyanis egyértelmű és jól körülírható különbségek vannak közöttük.

Landsman három elemmel ragadja meg a kontradiktórius eljárás modell lényegét; ezek a passzív és semleges döntéshozó, a bizonyítékok felek által történő szolgáltatása, és az eljárás menetére és a jogi képviselők magatartására vonatkozó részletes szabályok⁵. Hodgson is azt emeli ki, hogy - szemben a kontinentális rendszerrel - az angolszász büntetőeljárásban a bizonyítékok összegyűjtése és bíróság előtt történő bemutatása a felek illetve képviselőik feladata, a bíró pártatlan és viszonylag passzív, és az esküdtszék hoz ítéletet bűnösség kérdésében⁶. Hodgson az eljárás résztvevőinek eltérő funkciói mellett az igazság kiderítésével és a bizonyítással kapcsolatos különbségeket tekinti az összehasonlítás kulcsának; a szereplők ugyanis mindkét rendszerben majdnem ugyanazok, és az igazság kiderítésével kapcsolatos ismeretelméleti háttér, empirista megközelítés is hasonló a két modellben, mégis jelentősen különbözik egymástól a kétféle bizonyítási rendszer⁷. Sward a kontradiktórius eljárás két fő jellemzőjének azt tartja, hogy a felek maguk – és nem a bíró - felelnek a pozíciójukat megalapozó bizonyítékok összegyűjtéséért és prezentálásáért, és hogy a bíróság előzetesen semmit sem tud az ügyről, csak a tárgyaláson a felek

¹ tudományos munkatárs, Országos Kriminológiai Intézet, Bűnözéskutatási és Elemzési Tudományos Osztály

^{*} Köszönettel tartozom Bárd Petrának a tanulmányhoz fűzött értékes megjegyzéseiért, javaslataiért.

² Annak ellenére, hogy az angolszász, kontradiktórius, akkuzatórius, ügyféli kifejezések, illetve a kontinentális, nem ügyféli, inkvizitórius terminusok nem fedik egymást teljes mértékben, a szakirodalomban gyakran használják e fogalmakat egymás szinonimájaként. Ezért a továbbiakban a szakirodalmi hivatkozások hitelességének biztosítása érdekében mi is így teszünk.

³ Cassese, Antonio: *International criminal law*. Oxford University Press, 2008, p. 365.

⁴ Damaška, Mirjan R.: *Evidentiary Barriers to Conviction and Two Models of Criminal Procedure: A Comparative Study*, p. 577. In *121 University of Pennsylvania Law Review*, 1973, pp. 506-589.

⁵ Landsman, Stephan: *The rise of the contentious spirit: Adversary procedure in eighteenth century England*, p.500. In *Cornell Law Review* 75(3), 1990, pp. 497- 609.

⁶ Hodgson, Jacqueline S.: *The Future of Adversarial Criminal Justice in 21st Century Britain*, pp. 320-321. In *North Carolina Journal of International Law and Commercial Regulation*, 2010, pp. 319-362.

⁷ Hodgson, Jacqueline S.: *Conceptions of the Trial in Inquisitorial and Adversarial Procedure*, pp. 224-225. In: Duff – Farmer – Marshall – Tadros (eds.): *Judgment and Calling to Account*. Oxford: Hart Publishing, 2006, pp. 223-242.

által elé tárt bizonyítékokból dolgozik⁸. Az angolszász bírónak tehát általában passzív, míg kontinentális társának aktív szerepet tulajdonítanak a tárgyalás során, olyannyira, hogy a szakirodalomban ez az egyik leggyakrabban említett különbség a két tárgyalási rendszer között. McEwan azonban felhívja a figyelmet arra, hogy az angolszász bíró passzív szerepe inkább elméleti feltevés, mintsem valós jellemző, hiszen a bizonyítási eljárás során a bírók gyakran tesznek fel kérdéseket a feleknek⁹.

Cassese az igazságszolgáltatás mint verseny felfogásán kívül a terhelt illetve vádlott jogainak a bírói önkénnytől való védelmét emeli ki mint a kontradiktórius rendszer fő jellemzőjét, bár meglátásunk szerint ez inkább a modell történeti-filozófiai gyökereire utal, mintsem a két rendszer közötti valós különbségeket tükrözi, hiszen az eljárási garanciák a mai kontinentális büntetőeljárású rendszerekből sem hiányoznak¹⁰. Cassese tematikus áttekinti a két modell lényeges különbségeit, amelyek egyebek mellett a bizonyítékok összegyűjtését és bemutatását, a felek pozícióját, a tárgyalás menetét, a bíróság összetételét és az ítélelhozatalt is érintik¹¹. Az akkuzatórius, illetve kontradiktórius modellben –a kontinentális rendszerektől eltérően - a vád és a védelem maguk szerzik be bizonyítékokat saját álláspontjuk alátámasztására, bár az ügyésznek gyakran a mentő körülményeket is fel kell tárnia. A bíró pártatlan és passzív, egyáltalán nem vesz részt a bizonyítékok beszerzésében és tárgyalás előkészítésében, szemben a kontinentális bíró aktív szerepkörével. Feladata a tárgyalás vezetése, rendjének biztosítása, és nem az igazság aktív kiderítése, további bizonyítékok keresése. Az angolszász eljárás szóbeli, és csak a tárgyaláson elhangzottak vehetők figyelembe bizonyítékként, míg a kontinentális büntetőeljárás az írásbeliség elve érvényesül, és az ügy aktájában található információk már azelőtt bizonyítéknak számítanak, hogy a tárgyaláson elhangoznának. Az angolszász országokban, ha a vádlott a tárgyalás elején bűnösnek vallja magát, akkor nem kerül sor további tárgyalásra, csak büntetékiszabásra, míg a kontinentális büntetőeljárásban a beismerő vallomás ellenére is lefolytatják az eljárást, igaz, gyakran rövidebb vagy egyszerűsített formában. A bizonyítási szabályok is jelentősen különböznek; míg a kontradiktórius eljárásban szigorú és részletes szabályok vonatkoznak a bizonyítékok értékelésére – hiszen azt gyakran laikus esküdtek végzik -, addig az inkvizitórius eljárásokban csak általános és meglehetősen rugalmas kereteket találunk. Végül, az angolszász büntetőeljárás csak szűk körben biztosít lehetőséget a jogorvoslatra, különösen ténykérdésben. Ezzel szemben az inkvizitórius gyökerekkel rendelkező büntetőeljárású rendszerekben szélesebb körű jogorvoslatra, akár perújításra is van lehetőség.

Damaška szerint a kontradiktórius eljárás úgy fogható fel, mint két, elméletileg egyenrangú fél közötti jogvita bíróság által történő eldöntése¹². Az eljárás versengésen alapszik, amely verseny határait a perbeszéd és a felek közötti megállapodások jelölik ki. A feleknek szigorúan meghatározott, egymástól független és egymással versengő funkciói vannak: az ügyész célja, hogy elmarasztaló ítélet szülessen, a vádlott feladata, hogy megakadályozza ezt a törekvést. Az ügyész meghatározza a bizonyítani kívánt tényállításokat, és beszerzi az ennek alapjául szolgáló bizonyítékokat. A vádlott is eldönti, mely neki kedvező tényeket kívánja bizonyítani, és ehhez neki is hivatkoznia kell bizonyítékokra. Sem a bíró, sem az ügyész nem kérdezheti ki. Az eljárási szabályok felek által történő betartásáról a bíró gondoskodik. Ez a Damaška által „jogász-központú”-nak nevezett eljárási forma rengeteg technikai szabályt tartalmaz az eljárás szereplőinek magatartására vonatkozóan. A kontradiktórius eljárással szemben az ún. „nem ügyféli” eljárás hivatalból, egy bűncselekmény elkövetésének gyanúja alapján indul¹³. A cél annak felderítése, hogy valóban történt-e bűncselekmény, és van-e helye a büntetőjogi szankciók alkalmazásának. Nincs

⁸ Sward, Ellen E.: „Values, Ideology and the Evolution of the Adversary System, p. 312.. In *Indiana Law Journal*, 1989, pp. 301-355.

⁹ McEwan, Jenny: *Evidence and the Adversarial Process: The Modern Law*, pp. 14-15. Oxford: Hart, 1998, pp. 1-32.

¹⁰ Cassese: i.m. p. 375.

¹¹ Cassese: i.m. pp. 367-375.

¹² Damaška, Mirjan R., „Evidentiary Barriers to Conviction and Two Models of Criminal Procedure: A Comparative Study,” *121 University of Pennsylvania Law Review* 506-589 (1973) 563.o.

¹³ Damaška 1973: i.m. p. 564.

lehetőség arra, hogy a felek megállapodásai korlátozzák a bíróság által vezetett tényfeltáró folyamatot, amelyben a feleknek kisebb szerep jut, mint az angolszász büntetőeljárásban. Főszabály szerint minden megbízható információ felhasználható bizonyítékként, és a vádlott kikérdezhető. Ez az egyszerűbb struktúrájú eljárás jóval kevesebb technikai jellegű szabályt tesz szükségessé, mint a kontradiktórius modell.

Damaška szerint a *common law* jogrendszerekben a tényfeltárás valamennyi stádiumában sokkal több a bizonyítási korlát, mint a kontinentális rendszerekben; ott vannak például az elfogadhatóság szabályai vagy a bizonyítékok bemutatásával kapcsolatos követelmények¹⁴. E korlátoknak csak egy része szolgálja a tényfeltárás megbízhatóságának növelését, a többi a tényfeltárás pontosságát áldozza fel egyéb értékek oltárán¹⁵. A kontinentális rendszerekben a tényállás megállapítása mindig bírói feladat, és csak néhány szabály létezik a bizonyításra vonatkozóan¹⁶. A terhelt egyáltalán nem tudja befolyásolni, hogyan történik ügyében a tényfeltárás. A *common law* rendszerekben széles skálán mozognak a tényfeltáró módszerek, és a vádlott dönti el, melyiket alkalmazza; például bűnösnek vallhatja magát vagy esküdtszék előtti tárgyalást kérhet.

Bármennyire is szembeűnőek a két büntetőeljárás modell közötti eltérések, az már kevésbé egyértelmű, hogy mennyiben vezethetők vissza az igazság, a rend és a jog természetére vonatkozó alapvető vélekedésekre¹⁷. A büntetőeljárás rendszerek hagyományos osztályozása Damaška szerint – bármilyen kifinomult is – nem képes számot adni több fontos különbségről, különösen azokról, amelyek nem a tárgyalási szakra vonatkoznak. Ő ezért egy más szempontú kategorizációt javasol, amely az igazságszolgáltatás hatalmi struktúrájának sajátosságai alapján hasonlítja össze a két rendszert.

II. Damaška hierarchikus és koordinatív modelljének összehasonlítása¹⁸

Damaška taxonómiájában az ún. koordinatív vagy mellérendelő modell az angolszász, az ún. hierarchikus modell pedig a kontinentális büntetőeljárás rendszernek feleltethető meg. A továbbiakban ezen osztályozás alapján tekintjük át az angolszász és a kontinentális büntetőeljárás különbségeit.

A koordinatív modell *célja* az egyes ügyek sajátos körülményeihez leginkább alkalmazkodó döntések meghozatala. A döntéshozatal bizonyossága (*certainty*) fontos érték ugyan, de nem annyira, mint a hierarchikus modellben – az adott esetben legjobbnak tekintett megoldást nem áldozzák fel a döntések egységességének és bizonyosságának oltárán. Ebben a modellben kevésbé nyilvánvaló az igazságos és a jogszerű döntések közötti megkülönböztetés, mint a hierarchikus modellben. Utóbbiban a döntéshozatalban való bizonyosságra törekvés az alapvető érték, amelyet nem áldoznak fel az egyéni körülményekhez történő alkalmazkodás oltárán. Damaška e törekvés hátterében azt a racionalista igényt látja, amely rendet kíván teremteni az összetett életviszonyok világában, míg a koordinatív modell mögött a tapasztalatok sokrétűségének jelentőségét hangsúlyozó attitűdöt azonosítja.

A koordinatív rendszert az ún. centrifugális, míg a hierarchikus modellt az ún. centripetális döntéshozatal jellemzi. Ez a rendőrség, az ügyészség, az esküdtszék és a bíróságok működésére egyaránt vonatkozik. A kontinentális – Damaška taxonómiájában hierarchikus – rendszerek hatásaihoz képest decentralizált angol és amerikai rendőrség és ügyészség, a független döntéshozó szervként működő esküdtszék és a történelmi gyökerekre visszavezethető, a büntetőeljárást magával a tárgyalással azonosító, a bíróságok decentralizációjából fakadó felfogás

¹⁴ Damaška 1973: i.m. p. 550.

¹⁵ Damaška 1973: i.m. p. 525.

¹⁶ Damaška 1973: i.m. p. 564.

¹⁷ Damaška, Mirjan R.: Structures of Authority and Comparative Criminal Procedure, p. 481. In 84 Yale Law Journal, 1975, pp. 480-544.

¹⁸ Damaška, 1975: i.m. pp. 483-529.

Damaška szerint mind-mind a centrifugális döntéshozatalra vezethetők vissza. Mivel pedig az angolszász rendszerben a tárgyalást tekintik a büntetőeljárás végső szakaszának, a fellebbezés ütközni látszik a „*ne bis in idem*” (*double jeopardy*) elvével, ezért jogorvoslatra csak igen szűk körben van lehetőség. A felmentő ítélet ellen egyáltalán nem lehet fellebbezni, és az elmarasztaló ítélet esetében is csak szigorú korlátok között kezdeményezhető jogorvoslat. Az angolszász bíróságok döntéshozatalában is érvényesülnek tehát a centrifugális tendenciák; a bíróságok a decentralizált esküdtszékekhez hasonlóan felülbírálnak az anyagi büntetőjogot, és büntetéskiszabási jogkörük „kontinentális szemszögből” nézve óriási. A hierarchikus rendszert ezzel szemben a széleskörű jogorvoslati lehetőségek és a laikus bírászkodás viszonylagos háttérbe szorulása jellemzi. A jogorvoslati jog általában alkotmányos szinten nyer szabályozást, mint a tisztességes eljárás egyik kritériuma. A koordinatív rendszerrel szemben a hierarchikus modellben a fellebbezés mind jogkérdés, mind ténykérdés tekintetében lehetséges és bevett gyakorlat. A laikusok részvétele a bírászkodásban azonban sokkal kevésbé hangsúlyos, mint a koordinatív modellben, ami érthető annak fényében, hogy a szigorúan szabályozott eljárás megfelelő lefolytatásához komoly szakértelem szükséges.

A hierarchikus modellben az egységes kriminálpolitika megvalósítására irányuló törekvés egy erősen centralizált struktúrát kíván meg, ahol az egyes szereplők pontosan körülhatárolt hatáskörökkel rendelkeznek – autonóm döntési jogkörrel nem vagy csak szűk körben -, és egyértelmű alá-fölérendeltségi viszonyban állnak egymással. A tisztviselők által alkotott osztályok vagy egyéb szervezeti egységek a tagjaiktól független intézmények, a vezető döntése pedig nem a személyéhez, hanem magához az intézményhez kapcsolódik. Az egységesség bizonyos mértékű szükségességét felismerve a koordinatív modellben is van hierarchia, ugyanakkor jóval kevésbé szigorú és merev, mint a hierarchikus modellben. A rendszer tisztségviselői széles körű autonómiáját biztosítandó, nincsenek élesen kijelölve az alá-fölérendeltségi viszonyok, inkább a mellérendeltség jellemző. A különböző szinteken álló hivatalnokok közötti egyenlőtlenségek kevésbé kifejezettek, mint a hierarchikus modellben, és a hatáskörök olykor átfedésben vannak. A tisztségviselők szervezeti egységekbe rendeződve sem veszítik el függetlenségüket, a szervezet nem válik el az őt alkotó emberektől, nem emelkedik föléjük. Míg a hierarchikus rendszerben pontos és részletes normatív előírások szabályozzák a tisztségviselők tevékenységét, és a diszkrecionális döntések lehetőségének kiküszöbölése fontos törekvés, addig a koordinatív modellben sokkal rugalmasabb szabályok érvényesülnek a döntéshozatalban annak érdekében, hogy az egyedi ügyek körülményeihez minél jobban igazodó döntések szülessenek; a diszkrecionális jogkör tehát meglehetősen széles körben érvényesül.

A hierarchikus igazságszolgáltatási modellt tehát merev hatalmi rend jellemzi, amely a bíróságok vonatkozásában három tényezőben nyilvánul meg. Az első, hogy a hatáskörök és a felelősség mind a bíróságon belül, mind a többi hatalmi ággal összefüggésben pontosan körülhatároltak. A másik jellemző, hogy kifejezett különbségek vannak a különböző típusú és fokú bíróságok között, elsősorban a hatáskörüket illetően. A merev hatalmi rend harmadik jellemzője, hogy a bíróságokra az őket alkotó bíráktól független egységként tekint; a bíróság döntése nem a tagok személyes döntése, akkor sem, ha egyesbíró jár el. Ezzel szemben a koordinatív modellben – és így az angol és amerikai bíróságokon – sokkal enyhébb, lazább hatalmi szervezetet találunk. Amerikában például a bíróságok hatalma nem a törvényeken alapul, legalábbis nem abban az értelemben, ahogy a kontinentális rendszerekben; a törvényhozó hatalomtól független, „inherens” hatalommal bírnak. A különböző szintű bíróságok hatáskörei között gyakoriak az átfedések, és a bírák sok olyan jogosítvánnyal rendelkeznek, amelyeket a kontinentális rendszerek csak a magasabb szintű bíróságoknak, vagy még azoknak sem biztosítanak; ilyen például az, amikor egy bíró alkotmányellenesnek ítélt törvényt, ezért nem alkalmazza azt az adott ügyben. A bírók - akkor is, ha tanácsban járnak el - megőrzik függetlenségüket és személyes identitásukat. Hangot adhatnak saját véleményüknek, meggyőződésüknek, és ezt nem azonosítják a tanács döntésével.

A hierarchikus modellben, ahogy arra az eddigiekben már fény derült, jól körülhatárolt, szigorú szabályok vonatkoznak a büntetőeljárásban közreműködőkre. A rendőrség belső viszonyait az egységességet és konzisztenciát biztosító, merev hierarchikus struktúrát teremtő normák

szabályozzák, és bár Damaška szerint a működésére vonatkozó külső normák kevésbé szigorúak, a legtöbb kontinentális büntetőeljárás rendszerben korlátozottabb jogkörrel rendelkezik a büntetőeljárás megindítása vagy a feljelentés elutasítása vonatkozásában, mint az ügyész. Az ügyészség hatáskörével kapcsolatban a kontinentális országokban a fő kérdés az ügyész diszkrecionális jogkörének terjedelme a büntetőeljárás megindítása vonatkozásában. Az országok nagy részében az ügyész – a legalitás elve alapján – bűncselekmény megalapozott gyanúja esetén köteles megindítani a büntetőeljárást. A kontinentális büntetőeljárások egy kisebb részében az ügyész – az opportunitás elve alapján – bűncselekmény megalapozott gyanúja esetén sem köteles megindítani a büntetőeljárást, ha ez a döntés szolgálja jobban a közérdeket. Az ügyészi diszkreciónak és függetlenségnek azonban mindenhol szigorú korlátai vannak, amelyek egyrészt a sértettek bizonyos jogosultságaiból, másrészt az ügyészi szervezet erősen hierarchikus szerkezetéből és működéséből következnek. A kontinentális büntető igazságszolgáltatási rendszerekben mind a büntető anyagi, mind az eljárásjogi normák meglehetősen részletesek, hiszen arra töreksenek, hogy valamennyi, elméletben előforduló megoldandó problémát előrevetítsék. Ezzel szemben az angolszász országok büntető igazságszolgáltatási rendszerei jóval rugalmasabb, kevésbé szigorú és körülhatárolt szabályok szerint működnek – ez igaz a rendőrségre, az ügyészségre és a bíróságra is. Az anglo-amerikai ügyészek például sokkal nagyobb diszkrecionalitást élveznek mint kontinentális kollégáik annak eldöntésében, hogy egy adott ügyben indítanak-e büntetőeljárást, és döntéseik megtámadhatósága csak nagyon korlátozott, továbbá az ügyészi szervezet belső szabályai is kevésbé merevek, formalizáltak. A döntések egységessége és konzisztenciája nem bír akkora relevanciával, mint a kontinentális rendszerekben. A bírák ugyancsak nagy szabadságot élveznek, nem kötik őket szigorú és részletes anyagi és eljárásjogi normák, és a szabályokkal kapcsolatos attitűdjük is jóval rugalmasabb, mint kontinentális kollégáiké. A szabályok inkább csak irányelvek, mintsem kőgens rendelkezések, amelyek a tapasztalatok és a konkrét ügy körülményei tükrében módosíthatók, csiszolhatók.

A hierarchikus modellben az akták, ügyiratok nagyon fontos szerepet játszanak, hiszen minden egyes hatósági aktust, döntést dokumentálni kell, hogy a későbbiekben ellenőrizhető és akár felülvizsgálható legyen. Ezzel szemben a koordinatív modellben a dokumentáció jóval kisebb jelentőséggel bír, és még ha szükséges is, akkor sem érvényesül a hierarchikus modellre jellemző merev formalizmus. Az ítéletek indokolásai olykor inkább tűnnek irodalmi műnek, ahol a döntéshozó kibonthatja véleményét, illetve személyes meggyőződését, mintsem hivatalos iratnak. Ezek az alapvető és meghatározó különbségek a két féle rendszer tisztségviselőinek eltérő szerepfelfogásában és a velük szembeni elvárások jellegében is tükröződnek. A hierarchikus modellben a tisztségviselők személyes meggyőződésüktől függetlenül, a normatív előírásoknak megfelelően járnak el; ebben a rendszerben a döntéshozatal pusztán technikai jellegű feladat. Ennek megfelelően a tisztségviselőkkel szemben az az elvárás érvényesül, hogy hatékonyan és a rendszer zökkenőmentes működését biztosító módon alkalmazzák a szabályokat, és birtokában legyenek mindazon tulajdonságoknak, amelyeket Damaška „bürokratikus készségeknek” nevez. Mindebből következik, hogy a képzési és előmeneteli rendszer igen fontos. A koordinatív modellben ezzel szemben a döntéshozatal nem adminisztratív vagy technikai probléma, hanem a döntéshozó politikai és etikai értékeinek megfelelő, az adott társadalmi probléma megoldására alkalmas döntés kialakítása. A megfelelő képzettség és korábbi gyakorlat ebben a rendszerben csak kevésbé vagy egyáltalán nem bír jelentőséggel; az ideális döntéshozó ebben a rendszerben olyan társadalmilag elismert, a közösség értékei iránt elkötelezett személy, akivel szemben nem elvárás a bürokráciában való jártasság vagy akár az igazságszolgáltatásban szerzett korábbi tapasztalat. Ebből következően a jogi oktatás is jelentősen különbözik a két féle rendszerben. A kontinentális országokban jól strukturált tananyag áll a diákok rendelkezésére, a hangsúly pedig a szabályok megtanulásán, és nem az azok létrehozatalához szükséges gondolkodásmód kialakításán van. A jogi pályán szinte valamennyi kontinentális országban szigorú képzési és előmeneteli rendszer érvényesül. Ezzel szembe az angolszász országok egyetemein a hangsúly inkább az érveléshez, vitához és problémamegoldáshoz szükséges készségek kialakításán van. Nincs szigorú előmeneteli rendszer, a

különböző tisztségek betöltésénél nem annyira a szakirányú tapasztalat, mint inkább a társadalmi elismertség és a közösség normáinak képviselője a döntő szempont.

Damaška szerint a hatalom struktúrája alapján történő osztályozás a bírák szerepének leírására is alkalmasabb, mint a hagyományos aktív-passzív bírói szerep szerinti különbségtétel¹⁹. Más képet kapunk ugyanis akkor, ha a büntetőeljárás rendszereket hatalmi, és más, ha eljárás modellként szemléljük. Az angolszász bírák jelentős autonómiája – hatalma – meglehetősen passzív szereppel társul a tárgyalás során, míg a jóval kevesebb autonómiával bíró kontinentális társaik aktívan részt vesznek az eljárásban. Ha azonban közelebbről szemügyre vesszük a kétféle rendszert, nyilvánvalóvá válik, hogy az angolszász bíró passzivitása csak a bűnösség megállapításának szakaszában, és csakis az eljárás tárgyának megállapítása, a bizonyítékok összegyűjtése és prezentálása vonatkozásában érvényesül. Sőt, ezek tekintetében is csak akkor, ha a bíró nem látja úgy, hogy a passzív szerep hátrányosan befolyásolná az eljárást vagy sértené a közérdeket; utóbbi esetekben javaslatokat tehet a feleknek, amelyeket azok – saját érdekükben – általában meg is fogadnak. A büntetőeljárás egyéb szakaszaiban – így például a tárgyalás előtti meghallgatás vagy az ítéletkiszabás során – pedig a főszabály nem a bírói passzivitás, hanem az aktív szerep. Ezzel szemben a kontinentális büntetőeljárásban a bíró aktív közreműködése például a bizonyításai eljárás során nem párosul nagyfokú autonómiával, hiszen sokkal kevesebb függetlenséget élvez a normatív előírásokkal szemben, mint angolszász kollégái, és kevesebb hatalma van az eljárás résztvevői felett. Damaška tehát arra a következtetésre jut, hogy a bíró szerepének hagyományos osztályozása nem megfelelő szempont a két eljárás modell közötti különbségek magyarázatához, erre alkalmasabb a hatalom hierarchikus vagy koordinatív szerkezetére szerinti elemzése.

III. Packer és Bárd kategorizációi

A hagyományos akkuzatórius/kontradiktórius – inkvizitórius tipológián és Damaška hierarchikus és koordinatív modelljein kívül az összehasonlító jogtudományban gyakran találkozunk Packer elméletével, amely a büntető igazságszolgáltatáson belül két egymással versengő modellt azonosít; a „tisztes eljárás” („*due process*”) és a „bűnözéskontroll” („*crime control*”) modelleket. Ezek nem a valós és az ideális helyzet kettősségét hivatottak megjeleníteni, csupán két egymástól különböző büntetőpolitikai értékrendszer absztrakcióinak tekintendők²⁰. A bűnözéskontroll modell az igazságszolgáltatási rendszer legfontosabb feladatának a bűnelkövetés szabályozását tartja, míg a tisztes eljárás modell elsősorban az emberi jogok érvényesülését tartja szem előtt. Ezek a modellek azonban nem az angolszász – kontinentális dichotómiát jelenítik meg, hanem az amerikai igazságszolgáltatásban egyidejűleg, ám időszakonként különböző mértékben érvényesülő tendenciákat írnak le. Ezért, bár kétségkívül hasznos és a szakirodalomban népszerű elmélet, Packer dichotómiája számunka e helyütt nem nyújt megfelelő keretet az angolszász büntetőeljárás jellemzőinek tárgyalására. Erre alkalmasabbak Damaška már felvázolt hierarchikus és koordinatív modelljei, amelyekhez további adalékokkal szolgál Bárd Károlynak a továbbiakban bemutatott rendszerelméleti megközelítése²¹. Bár elemzése elsősorban a kontinentális rendszer jellemzőire koncentrál, annak vezérfonalát a büntető igazságszolgáltatási rendszerek közötti alapvető különbségek adják, megvilágítva, hogy

Bárd szerint az angolszász és a kontinentális igazságszolgáltatási rendszerek közötti különbségek leginkább „*az adott rendszernek a külvilághoz, más rendszerekhez való viszonyával ragadható meg*”²². A versengő illetve egymást fedő hatásköröket és funkciókat nem tűrő európai államszervezési felfogás szerint az igazságszolgáltatás egy izolált, zárt rendszer, amelynek feladata

¹⁹ Damaška 1975: i.m. pp. 523-529.

²⁰ Packer, Herbert L.: Two models of the criminal process. In University of Pennsylvania Law Review, vol. 113(1), 1964, pp. 1-68.

²¹ Bárd Károly: A büntető eljárási törvény tervezete az európai jogfejlődésben. In Jogtudományi Közlemény, 1998/4., pp. 121-125.

²² Bárd: i.m. p. 121.

nem más, mint a történeti tényállás megállapítása és annak jogi megítélése. A rendszer kizárólag ebben a vonatkozásban nyitott, biztosítva azt, hogy a döntéshozó minden szükséges és releváns információhoz hozzájusson. Ezt a célt szolgálja a bizonyítékok szabad beszerzésének és felhasználásának rendszere²³. A kontinentális büntető igazságszolgáltatási rendszer minden más vonatkozásban zárt, nem vállal szerepet a törvényhozás ellenőrzésében és anomáliáinak kiküszöbölésében, és elzárkózik a közvélemény befolyásától is azért, hogy nem ismeri a „tisztá” esküdtszék intézményét. Ezzel szemben az angolszász rendszerben fontos szerepe van az „egyenrangúak általi megítélésnek”, amelyet az esküdtszék intézménye biztosít²⁴. Továbbá, az angolszász rendszerben – ahogy arra korábban Damaška rendszerénél utaltunk – lehetőség van valamely jogszabály figyelmen kívül hagyására, ha annak alkalmazása elfogadhatatlan eredményhez vezetne, tehát a büntető igazságszolgáltatás nincs olyan módon elszigetelve a törvényhozástól, ahogy a kontinentális jogrendszerekben. A kontinentális büntető igazságszolgáltatási rendszerek politikától és a közvélekedéstől való befolyásmentességet szolgálja az is, hogy – szemben pl. az Egyesült Államok gyakorlatával - a büntetőeljárás szereplői kinevezés, és nem választás útján nyerik el tisztségüket²⁵. További következménye a rendszer zártságának, hogy a vád és a védelem közötti megállapodások mindig a büntető igazságszolgáltatás működőképességét vagy céljainak érvényesítését szolgálják, és semmiképp sem politikai vagy egyéni célokat. Az Egyesült Államokban ezzel szemben például a vádalku arra is szolgál, hogy az ügyész az újraválasztása esélyeit növelő eredményt mutasson fel. A kontinentális büntető igazságszolgáltatásban a bizonyítási tilalmak sem a büntető igazságszolgáltatási rendszeren kívül eső célokat hivatottak megvalósítani, ahogy például az Egyesült Államokban, hanem a tényállás megállapításának minősége és a tisztességes eljárás követelményeinek való megfelelés érdekeit szolgálják. Utóbbi szempontokra – nevezetesen a tisztességes eljárásra – történő hivatkozás Bárd szerint az európai büntető eljárásjog angolszász rendszer felé történő közeledésére utal.

Damaška és Bárd modelljei az eljárási jogon kívül eső, „külső” ismérvek alapján mutatják be az angolszász és a kontinentális büntetőeljárású rendszerek közötti különbségeket. Összehasonlító elemzéseikből kiderül, hogy a két büntetőeljárású modell közötti eltérések nem korlátozódnak pusztán az eljárás és a jogintézmények különbözőségére, hanem sokkal alapvetőbb, erős történelmi és ideológiai gyökerekkel bíró tényezőknél – így a hatalom szerkezetén és a büntető igazságszolgáltatásnak a többi állami rendszerhez való kapcsolatának jellegén – alapulnak. A továbbiakban rátérünk azokra az eszmei gyökerekre, amelyek – legalábbis bizonyos feltételezések szerint – meghatározták az angolszász büntetőeljárásnak a kontinentális rendszertől alapjaiban eltérő fejlődési útját. Fontosnak tartjuk azonban megjegyezni, hogy vannak olyan vélemények is, amelyek szerint az angolszász rendszernek nincs koherens ideológiai háttere. Pound például egyebek mellett az általános eszmei-filozófiai háttér hiányát említi az angol-amerikai rendszer anomáliái körében²⁶.

IV. A büntetőeljárású modellek közötti különbségek magyarázata az államelmélet szerint: Pakes, Llewellyn, Griffith, Sward és Damaška

A szakirodalomban az angolszász büntetőeljárás jellemzőit általában a büntető igazságszolgáltatási rendszeren messze túlmutató, az államról és a hatalomról való gondolkodást meghatározó eszmei gyökerekre vezetik vissza. Pakes szerint az inkvizitórius és kontradiktórius büntetőeljárású rendszerek közötti alapvető különbségek eredete az államnak az egyes

²³ V.ö. az angolszász büntetőeljárás szigorú bizonyítási korlátaival

²⁴ Bárd: i.m. pp. 121-125.

²⁵ Bárd: i.m.

²⁶ Pound, Roscoe: The Causes of Popular Dissatisfaction with the Administration of Justice Presented at the annual convention of the American Bar Association in 1906, http://law.unl.edu/splash/Roscoe_Pound-Causes_of_Popular.pdf (2013.06.20.)

társadalmakban betöltött eltérő szerepében keresendő²⁷. A kontinentális jogrendszerekben az állam meghatározó jelentőséggel bír a társadalmon belül, ez az ún. aktív állam. Az ilyen államok tevékenyen gondoskodnak az oktatás, az egészségügy és a közjavak biztosításáról, általában magasabb adókat vetnek ki, és a büntető igazságszolgáltatásért is nagyobb felelősséget vállalnak, mint az angolszász országok passzív államai. Az aktív állami szerepvállalással folytatott büntetőeljárás garanciái a nyomozó hatóságok és a bíróság pártatlansága. A védelem szerepe korlátozott a gyanúsított illetve terhelt jogainak védelme terén, utóbbiak érvényesüléséről inkább az ügyészség és a bíróság hivatott gondoskodni. Ezzel szemben a kontradiktórius rendszerekben az állam társadalmi szerepvállalása korlátozott és viszonylag passzív. Ezek az államok nem az igazságszolgáltatásért felelősek, hanem csupán a vitarendezés fórumának illetve kereteinek biztosításáért. Az eljárásban mind a vád, mind a védelem aktív szerepet vállal, és a független bíró vagy bíróság az ügy körülményeinek a felek által történő bemutatását követően határoz. Bár Pakes megállapítja, hogy a XX. századi jóléti államok megszületése némileg elmosta az állam jellege és a büntetőeljárás modell közötti összefüggést, véleménye szerint ez az elmélet továbbra is helytálló, hiszen több évszázados fejlődési folyamatra vonatkozik, míg a jóléti államok csak a közelmúlt termékei. Álláspontja szerint a kontradiktórius rendszerek az állam és a hatalmi ágak iránti bizalmatlanság talaján szökkentek szárba. Különösen igaz ez az Egyesült Államok esetében, ahol e rendszer kialakulása az erőszakos és elnyomó állammal szembeni ellenállás eredménye volt. Az állami tisztségviselők iránti bizalmatlanság esetén az igazságszolgáltatást a nép, az egyenrangúakból álló esküdtszék kezébe kell adni. Az államnak csak a kereteket kell biztosítania a gyanúsított bűnösségének szabályozott módon történő vizsgálatához. Ezzel szemben a kontinentális rendszerekben a nyomozásért és a bírászkodásért egyaránt felelős államot atyai tárgyilagossággal és bölcsességgel ruházzák fel, amely attitűd nem kedvez az esküdtszék intézményének.

Llewellyn a büntető igazságszolgáltatási rendszereket a mögöttük húzódó eszmei háttér alapján távolságtartó („*arm's length*”) és szülői („*parental*”) típusokba sorolta²⁸. A „szülői” típusú rendszereket a közösségi érzés, a „mi-tudat” tartja össze, amely a bűnelkövető és a társadalom többi része – illetve a kormány – viszonyában értelmezendő. A terheltet a társadalom tagjának tekintik, és az eljárás célja az, hogy a tett bevallása és megbánása útján visszailleszkedjék a közösségbe. A büntetés e felfogás szerint nem pusztá bosszú vagy elrettentés kíván lenni, hanem az nevelés eszköze. Az eljárások egyszerűek, és széles körű társadalmi támogatottságot élveznek. A „távolságtartó” büntető igazságszolgáltatási rendszerekben ezzel szemben a bűnelkövetőt kívülállónak tekintik, akit azonban csak indokolt esetben vonhatnak felelősségre az állami tisztségviselők. Utóbbiak iránti bizalmatlanság a rendszer alapvető ismérve. A bűnelkövetővel szembeni eljárás célja kizárólag a büntetés, mert bármi, ami túlmutatna ezen, a vádlott személyiségének túlzott befolyásolására irányulna. Llewellyn ugyan csak utal arra, hogy ekét ideológia milyen eljárási modellt eredményez, ám Damaška szerint kiolvasható soraiból, hogy a szülői ideológiát a nem ügyféli – tehát kontinentális, míg a távolságtartó álláspontot a kontradiktórius – tehát az angolszász – eljárással hozza összefüggésbe.

Griffith Llewellyn-hez hasonlóan szintén két, egymással ellentétes ideológiai modellt vázol fel a büntető igazságszolgáltatásra vonatkozóan; a családi („*family*”) és a versengő („*battle*”) modelleket²⁹. Előbbi az egyén és az állam egymással összeegyeztethető érdekeinek, sőt, akár egymás iránti szeretetének eszméjén alapul, míg utóbbi a feloldhatatlan érdekkonfliktus tételezésén. A családi modell az állami tisztségviselők iránti bizalmat, míg a versengésre épülő modell a bizalmatlanságot vallja. Továbbá, ahogy azt Llewellynnél is láttuk, a családi modell egyebek mellett a nevelést is a büntetőeljárás funkciók körébe sorolja, míg a másik ideológia e funkciók szűk felfogását hirdeti, amelybe nem fér bele a nevelési célzat. A Llewellyn és Griffith

²⁷ Pakes, Francis J.: *Comparative criminal justice*, pp. 92-93. Cullompton, Devon, UK; Portland: Willan Publishing, 2010, pp. 86-96.

²⁸ Llewellyn, Karl N.: *Jurisprudence. Realism in theory and practice*. University of Chicago Press, 1962, idézi Damaška 1975: i.m. p. 571, 157.lj.

²⁹ Griffith, John: *Ideology in criminal procedure, or a third 'model' of the criminal process*. *The Yale Law Journal* 79, 1970, pp. 359-417. idézi Damaška 1975: i.m. p. 572., 164.lj.

kategorizációi között vonható párhuzamok ellenére azonban Damaška leszögezi, hogy Griffith nagyon kevés utalást tesz a családi és a versengő ideológiákhoz kapcsolható eljárási formákról, így nem állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy ez az elmélet valóban a kontinentális és az angolszász büntetőeljárás ideológiai hátterének különbözőségeit ragadja meg.

Sward a társadalmi értékek és az ítélkezési rendszer összefüggéseit vizsgálva két alapvető társadalmi értéket azonosít a büntető igazságszolgáltatásin rendszerekben, az individualizmust és a kommunitarizmust, amelyek közül előbbi kapcsolatba is hozza a kontradiktórium rendszerrel³⁰. Az individualista értékek – írja Sward – magasan kreatív társadalomhoz vezetnek. Ez a találékonyság az ítélkezés terén kedvez az esetjog útján történő jogfejlődésnek. Az individualizmus ugyanakkor önzéshez és a cselekedetek következményei iránti közömbösséghez is vezethet, és ez az individualista értékek érvényesülését is akadályozhatja. Az ún. komunitárius eszmék ezzel szemben olyan gondoskodó társadalomhoz vezetnek, amely bár mindenki alapvető szükségleteit biztosítja, egyáltalán nem ösztönöz kreativitásra. Ezek a társadalmak szélsőséges esetben teljes mértékben az egyén elnyomásához vezethetnek. Sward szerint a kontradiktórium büntetőeljárás hívei éppen azzal indokolják preferenciájukat, hogy ez a rendszer az egyéni autonómia és az emberi méltóság tiszteletén alapul, hiszen biztosítja a felek aktív szerepét és rendelkezési jogát az eljárásban³¹. Ez az attitűd kompenzálja az igazság felderítésére irányuló kizárólagos törekvést azáltal, hogy megakadályozza az egyénre sérelmes bizonyítási eljárások és eszközök, pl. a kínzás alkalmazását. Sward ugyanakkor megjegyzi, hogy az inkább komunitárius értékeken alapuló modern inkvizitórius rendszerek szintén tiszteletben tartják az emberi méltóságot, tehát annak biztosítása nem kötődik az angolszász büntetőeljárás modellhez³².

Az angolszász büntetőeljárás ideológiai hátterének egyik legrészletesebb elemzése Damaška nevéhez fűződik. Bár hangsúlyozza, hogy egyetlen konkrét eljárási modell kialakulása sem vezethető le teljes mértékben egy meghatározott politikai ideológiából, az eljárási stílus illetve a hatalom szerveződése összefüggést mutat bizonyos eszmékkel³³. Úgy véli, az egymást kizáró kategóriák, például a korábban említett „*arm's length*” és „*parental*” ideológiák mentén való gondolkodás nem alkalmas az angolszász és a kontinentális büntetőeljárás modellek közötti különbségek megragadására. Ehelyett Damaška a klasszikus angol liberalizmus hatásaiban keresi a két rendszer eltéréseinek okát³⁴. Elsősorban a politikai hatalomról való gondolkodás terén lát alapvető különbséget az angolszász és a kontinentális rendszerek között³⁵. A klasszikus liberalizmus eszméi szerint a társadalomnak csak krízis idején van szüksége az államra, a kormány csak a viták, konfliktusok megoldásában hivatott segíteni, egyébiránt nem avatkozhat be az állampolgárok életébe, nem írhatja elő számukra, hogyan éljenek, milyen értékeket valljanak. A korlátozott kormányzat e koncepciója azon a feltételezésen alapul, hogy – mivel az abszolút jót senki sem ismerheti – minden egyénnek meg kell adni a lehetőséget saját döntései meghozatalára. Ugyanakkor a liberalizmus hívei is elismerik, hogy vannak bizonyos területek – és ilyen az igazságszolgáltatás is –, ahol nem kerülhető el a folyamatos állami beavatkozás. E társadalmi területeken azonban meg kell akadályozni a hatalom erős koncentrációját, és a hatalommegosztásra kell törekedni. Damaška szerint a minimális központosítással járó vertikális hatalommegosztás eszméje áll az önkormányzatiság erős angol hagyománya, és általában véve az angol politikai kultúra hátterében. Úgy véli, a klasszikus angol liberalizmus a hatalom szerveződésének koordinatív modelljét részesíti előnyben a hierarchikussal szemben, és ez a preferencia az eljárás jellegére is kihat. A vád és az ítélkezés funkcióinak elkülönülése a kontinentális jogrendszerekben is bekövetkezett ugyan a XIX.

³⁰ Sward: i.m. pp. 310-312.

³¹ Sward: i.m. pp. 317-318.

³² Sőt, míg az Egyesült Államok Alkotmánya nem is nevesíti az emberi méltósághoz való jogot, addig a kontinentális jogrendszerekben – így pl. Németországban és hazánkban is – az emberi méltóság az alapjogok rendszerének központi eleme, szervező elve, más jogok anyajoga.

³³ Damaška 1975: i.m. pp. 529-531.

³⁴ Damaška 1975: i.m. pp. 532-539.

³⁵ Lásd Szabó Judit: A kontradiktórium eljárás kialakulása. In Jogelméleti Szemle, 2013/2. <http://jesz.ajk.elte.hu/szabo54.pdf> (2013.07.05.)

században, ám az angolszász rendszerben a bírói hatalomnak további korlátai vannak, amelyek a kontinentálistól merőben eltérő felfogást tükröznek. Alapvetően eltérő például a terhelt helyzete a két modellben. Az, hogy az angolszász büntetőeljárásban a terhelt vagy vádlott az ügy szempontjából meghatározó döntéseket hozhat, és a bíró beleszólása nélkül határozhatja meg az általa előadni kívánt bizonyítékokat, az a feltételezés áll, hogy egyedül ő tudja, számára mi a legjobb, és ebbéli döntésében nem befolyásolható. A bírói hatalom további korlátozását jelenti a terhelt azon joga, hogy esküdszék előtti tárgyalást kérjen. Az angolszász rendszerben tehát a bíró szerepe – Damaška megállapítása szerint – az angol liberalizmusnak az ideális államról alkotott képére hasonlít, és tükrözi mind a korlátozott kormányzat, mind a vertikális hatalommegosztás eszméit. Ezzel szemben, ahogy már említettük, a terhelt kezében van az olyan, az eljárással kapcsolatos döntések meghozatala, amelyeket a kontinentális rendszerben állami tisztségviselők hivatottak meghozni. Ha nem vitatja a vádat, a bűncselekmény súlyától függetlenül egyszerű eljárás elé néz; ha nem tesz beismerő vallomást, akkor is választhat az eljárás módját illetően. Ugyanígy, ha nem kíván élni a jogi képviselővel, nem kötelezhető rá. Az ideológiai háttér és az eljárás közötti kapcsolat utolsó példaként Damaška a jogellenesen beszerzett bizonyítékok felhasználhatóságát említi. Míg a kontinentális rendszerben a jogellenesen beszerzett, ám megbízható bizonyítékokat jó eséllyel nem zárják ki a bizonyítékok köréből, az angolszász eljárásban ezek nem használhatók fel az eljárásban.

Damaška szerint tehát a kontradiktórius rendszer előnyben részesítése a nem ügyfélivel szemben, illetve a hatalom koordinatív szerveződésének preferenciája a hierarchikus struktúrával szemben az angolszász büntetőeljárás azon fő jellemzői, amelyek a klasszikus liberalizmus eszméire vezethetők vissza³⁶. Arra vonatkozóan is van elmélete, hogy miért alakult ki ekkora különbség a hatalom szerveződését illetően a kontinentális politikaelmélet és az angol liberalizmus között. Álláspontja szerint a politikai intézmények kialakulásának és fejlődésének különbségei - legalábbis részben – az angol és a kontinentális feudalizmus eltérő jellegével, kialakulásának és meghaladásának eltérő módjaival magyarázhatók. A feudalizmus valamivel korábban jelent meg a kontinentális Európában, mint Angliában, és rövid idő alatt kialakította az egymástól független tartományokból álló, széttagolt és laza államszervezetet. Az idő múlásával kikristályosodtak a területi és helyi politikai intézmények, így az egységes államok kialakítása lehetetlenné vált. Az uralkodók által a központi hatalom képviselőjében delegált hivatalnokok révén azonban fokozatosan kialakult a központosított, rétegzett államigazgatás, és végül megszülettek az abszolút monarchiák. E fejlődési út az embereket az erős központi hatalomra szocializálta, és még az utóbbi ellen lázadók sem egy individualista állam képét dédelgették magukban. Ettől alapjaiban tér el a meglehetősen egyedi angol fejlődési út. A feudalizmust meghonosító normann hódítók nem adományoztak nagy földeket vazallusaiknak, így nem alakultak ki erős helyi hatalmi centrumok. Nem volt szükség arra, hogy a királyok nagy központi államigazgatási apparátust hozzanak létre. A helyi nemesek nem rendelkeztek számottevő hatalommal, és a helyi igazgatási feladatokat fizetés nélkül látták el. Az angol feudalizmus azonban sikeresen kialakította a királyi hatalom korlátait, amelyeknek köszönhetően a Rózsák Háborúját követő Tudor abszolutizmus nem volt olyan merev és tartós, mint a kontinentális országok abszolút monarchiái. Angliában a közigazgatási reformok idején sem volt alternatíva az erős központosítás, inkább az individualizmus és a korlátozott kormány eszméi érvényesültek, és egyebek mellett a büntető igazságszolgáltatásba is beépültek. Az Egyesült Államokban a klasszikus liberális eszmék termékeny talajra hullottak. Ott a feudalizmus lépcsője kimaradt, és sosem nyert teret az erős központi hatalom eszméje. Az angolok uralmának leküzdése sem igényelte a hatalom erős centralizációját, és számos egyéb körülmény, így például a természetes erőforrások bőségessége és a protestantizmus hagyománya kedvezett a liberális hatalomfelfogásnak, amely még a korabeli angliai liberalizmust is túlszárnyalta. Az angolszász büntetőeljárás jellemzőit tehát Damaška alapvetően a klasszikus liberalizmus eszméire és a hatalmi struktúra koordinatív modelljének utóbbiból következő preferenciájára vezeti vissza.

³⁶ Damaška 1975: i.m. pp. 539-543.

Kétségtelen, hogy az angolszász és a kontinentális büntetőeljárású rendszerek elmúlt évtizedekben megfigyelhető közeledése, a tisztességes eljárásról való jog követelményének egyetemes érvényesülése mérsékelte a két modell közötti különbségeket. Ugyanakkor számos alapvető, államelméleti és eszmei gyökerekre visszavezethető eltérés továbbra is megmaradt. A fenti elemzés talán valamelyest rávilágít arra, hogy az angolszász és a kontinentális büntetőeljárású modellek között korlátozott az „átjárás”, hiszen egy büntetőeljárású rendszer túlmutat az elemeinek összességén, intézményei mélyen gyökereznek egyebek mellett az adott állam történelmében, fejlődésében, a társadalomnak az állam és az egyén kapcsolatáról vallott nézeteiben.

Bankok vs. Alaptörvény

Az Alaptörvény közpénzügyi fejezete, hozzákapcsolódó rendelkezési hazánkban is meghonosította a gazdasági alkotmány,² az alkotmányos gazdaságtan, a gazdasági alkotmánytan irányzatokat, illetve fel-feltűnik olykor még mindig a gazdasági jog. A változások hatására a gazdaság szempontú megközelítés indokolt. A jog felépítése, szerkezete idomul a világfolyamatokhoz, így ahogy már a 20 század elején is írták, hogy a közjog és magánjog határai csipkések,³ úgy – ahhoz hasonlóan – most az érezhető, hogy a gazdasági kérdések egyre jobban betüremkednek a jogba. Így érdemes a pénzügyi szektor, a „magán pénzügyek” tekintetében is elemezni és értékelni a szöveget.

I. Gazdasági háttér

A gazdasági kérdések közé sorolható a piacgazdaság, a szociális felelősségvállalás, a vállalkozás joga, a verseny tisztasága, a fogyasztóvédelem, az állami beavatkozás és közteherviselés.

I.1. Piacgazdaság

Az Alaptörvény első olvasatra gazdaságpolitikailag semleges,⁴ nem határozza meg a *piacgazdaságot*, illetve annak – szociális (!) – modelljét,⁵ így azt az M. cikkben található értékkeremtő munkára, a vállalkozás szabadságára és a tisztességes gazdasági verseny feltételeire, az erőfölénnyel való visszaéléssel szembeni fellépésre és a fogyasztók jogaira történő utalásokból kell levezetni, továbbá a XIX. cikk is idekapcsolható: a szociális biztonság. A korábbi alkotmánnyal kapcsolatban az alkotmánybírósági gyakorlat a szociális piacgazdaságot rendkívül sokszor elemezte, és már akkor is problémaként jelentkezett, hogy a szociális jelző nem került be a törzsszövegbe. Ez a finanszírozás szempontjából is jelentőséggel bír, mivel a jogalkotó a pénzügyi jogszabályok megalkotásakor nem kell, hogy figyelemmel legyen a szociális kérdésekre. Számos olyan a bankszektorra érintő terület van, ahol ennek érvényesülése fokozottan kívánatos: (jelzálog)lakáshitelek, diákhitel, fogyasztói kölcsön, általános szerződési feltételek stb. Érdemes lenne a *szociális piacgazdaság* beépítése és egyértelmű kimondása az Alaptörvény törzsszövegében, emellett a jogállam előtt is szerepelhetne a szociális jelző.

I.2. Szociális kérdések és kereszténység

A szociális piacgazdaságra közvetve a *Nemzeti Hitvallás* szövege is utal: valljuk az elesetteket, és a szegények megsegítésének parancsát. E tekintetben felmerül, hogy a Nemzeti Hitvallás *preambulum-e*? A korábbi Alkotmány bevezetőjével kapcsolatban ugyanis jelentkezett egy elméleti

¹ Egyetemi adjunktus, Nemzeti Közszerzői Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar, e-mail: vertesy.laszlo@uni-nke.hu

² A témával részletesen foglalkozik DRINÓCZI Tímea: *A gazdasági alkotmány – A gazdasági alkotmány elmélete és összetevői a Magyar Köztársaságban, különös tekintettel a gazdasági alapjogokra*. PhD értekezés, PTE ÁJK 2005.

³ GROSSCHMID Béni: *Jogszabálytan*. Budapest 1905. 10. o.

⁴ KUKORELLI István: *Alkotmánytan*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 204. o. és 33/1993. (V. 28.) AB határozat

⁵ Vö. Alfred MÜLLER-ARMACK és Ludwig ERHARD: *Wohlstand für alle*. Econ-Verlag, 1957.

probléma, hogy van-e kötelező ereje a preambulumnak, el lehet-e bírni egy alkotmányossági problémát.⁶ Érdemes megemlíteni, hogy ebben a nemzetközi gyakorlat nem egységes, a francia alkotmány preambuluma kötelező jogi erővel bír. Az Alkotmánybíróság a kérdésre nemleges választ adott.⁷ Ez a döntés azért különösen fontos, mert a szociális piacgazdaság nem kifejezett része a szövegnek. Pedig a pénzügyi szektor szabályozása szempontjából is jelentőséggel bír, hogy a jogalkotó a gazdasági jogszabályok megalkotásakor figyelemmel legyen(-e !?) a szociális kérdésekre. E tekintetben nyújt(hat) eligazítást a következő mondat: „Mi, a 2010. április 25-én megválasztott Országgyűlés képviselői, Isten és ember előtti felelősségünk tudatában, Magyarország első, egységes Alaptörvényét a fentiek szerint állapítjuk meg.”

A Nemzeti hitvallásban szerepel, hogy Magyarország elismeri a *kereszténység* nemzetmegtartó szerepét. Becsüljük országunk különböző vallási hagyományait. E tekintetben érdemes kiemelni a keresztény társadalmi tanítást, mivel így a szociális piacgazdaság más megközelítésben is értelmezhető. A katolikus egyház is állást foglalt a pénzügyi szektorokkal kapcsolatban. A Rerum Novarum kezdetű pápai enciklika (1891. XIII. Leó) negyvenedik évfordulójára – XI. Pius által – kiadott Quadragesimo Anno (1931) szerint, ha a tőke gazdasági fölénye megszűnik, ha a tőke nem ura, hanem eszköze lesz a nemzetnek, megszűnik a bankok elleni ellenszenv is.⁸ A gazdasági tevékenységnek és az anyagi gyarapodásnak az ember és a társadalom szolgálatában kell állnia.⁹ A takarékpénztáraknak és szövetkezeti hitelintézeteknek is eredeti rendeltetésük, eszméjük szerint kellene működniük; nem kockáztatva – még a prudens működés keretein belül sem – jelentősen, ésszerűtlenül betéteseik, tagjaik pénzét. Az állam beavatkozása a gazdasági életbe csak a szükséges mértékben kívánatos, a hitelszervezet teljes államosítása nem szerencsés, hanem veszedelmes, mert a hitelélet így könnyen pártpolitikai célok szolgálatába kerülhet. Az egyház ezért az állami szervek általi ellenőrzést tartja szükségesnek.¹⁰ A szociális piacgazdaság nem engedhetné meg, hogy a hitelfelvevők túlzottan eladósodjanak, ezért bizonyos mértékben korlátozni kellene az ingatlanok megterhelését, valamint a személyi, fogyasztói kölcsönök felvételét.¹¹ A gazdaság morális dimenziója összekapcsolja a gazdasági hatékonyságot és az emberiség szolidáris fejlődését, jöllehet ezek egymástól különböző, alternatív, ám ugyanakkor egymástól elválaszthatatlan célok.¹²

I.3. A vállalkozás joga

A *vállalkozás joga* azt jelenti, hogy bárkinek az Alaptörvény által biztosította joga a vállalkozás, azaz üzleti tevékenység kifejtése (XI. cikk). Ennélfogva, mint alapjog,¹³ a pénzügyi szektor és az ügyfelek tekintetében egyaránt hangsúlyos. Ugyanis mindkettő egyaránt vállalkozik; az egyik arra, hogy meghatározott pénzügyi szolgáltatást nyújt; a másik (különösen a gazdálkodó szervezetek) arra, hogy terveit megvalósítja, és eleget tesz pénzügyi kötelezettségeinek. Itt is fontos utalni az I. cikkre, hogy – a természeténél fogva nem csupán a természetes személyekre vonatkozó – alapvető jog csak lényeges tartalmának tiszteletben tartásával és az ún. szükségességi/arányossági

⁶ BALOGH – HOLLÓ – KUKORELLI – SÁRI: *Az Alkotmány magyarázata*. i. m. 27. o.

⁷ Lásd 32/1991. (VI. 6.) AB határozat, ABH 1991, 146, 162. továbbá lásd 33/1993. (I. 28.) AB határozat, ABH 1993, 247, 249.

⁸ MIKOS Ferenc: *A Quadragesimo Anno gazdasági rendje*. Pázmány Péter Irodalmi Társaság Kiadása, Budapest, 1934. 248. o.

⁹ Az Egyház társadalmi tanításának kompenduma 329. bekezdés
http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/justpeace/

¹⁰ Ez akkoriban (1931) a Pénzügyi Központ volt, ma a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete.

¹¹ MIKOS Ferenc: *A Quadragesimo Anno gazdasági rendje*. i. m. 250–251. o.

¹² Az Egyház társadalmi tanításának kompenduma 332. bekezdés
http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/justpeace/

¹³ Lásd 881/B/1991. AB határozat, ABH 1992, 474. és 475., továbbá mint valódi alapjog 21/1994. (II. 16.) AB határozat, ABH 1996, 117. és 120.

teszt alapján korlátozható.¹⁴ A Hpt. számos ilyen korlátozást tartalmaz, amelyek a leginkább a prudens működéssel függenek össze: szervezeti formák, engedélyezés (külön alapítási és működési), tulajdonosok, tevékenységi körök zártsága, tőke és kockázatvállalási feltételek stb.

I.4. A gazdasági verseny – fogyasztóvédelem

A gazdasági verseny jogszabályok által való tisztességes korlátok közé szorítása önmagában nem alkotmányellenes, ugyanis az államnak joga van megfelelő alkotmányos indokok esetén annak korlátozására.¹⁵ A pénzügyi gazdaság szempontjából mindenképp szükséges a legteljesebb verseny, hogy az ügyfelek számukra a legkedvezőbb pénzügyi konstrukciót vehessék igénybe. Ezzel kapcsolatban érdemes utalni, hogy a piacgazdaság körülményei között a versenyszférában következetesen el kell határolni egymástól az állam közhatalmi és tulajdonosi minőségét.¹⁶ Tehát az állam és az általa alapított szakosított hitelintézetek a gazdaság egyik szereplője, és ebben a minőségében nem közhatalmi funkciót gyakorló szervezet.

A fogyasztóvédelemre történő utalás a szociális érzékenységet erősíti alkotmányos szinten. Az új jogalkotási tendenciák (új Ptk.) egyébként igyekeznek a fogyasztó fogalmát kiterjeszteni a mikrovállalkozásokra, esetleg KKV-kra, ezzel biztosítva fokozottabb védelmet. Újdonság a 1997. évi CLV. törvény a fogyasztóvédelemről 2012-es módosítása, amely szerint a pénzügyi szolgáltatási tevékenységgel kapcsolatos fogyasztói jogok érvényesülésének elősegítése és a pénzügyi kultúra fejlesztése érdekében *pénzügyi jogok biztosa* tevékenykedik. Az intézményről a hazai tudományos életben is már korábban is lehetett olvasni.¹⁷ A fogyasztónak joga van a pénzügyi jogok biztosához közvetlenül fordulni. A pénzügyi jogok biztosa feladatai végrehajtása során független, nem kérhet és nem fogadhat el utasítást, működése során a Pénzügyi Jogok Biztosa Hivatala segíti.

I.5. Állami beavatkozás – közteherviselés

A gazdaságba történő állami beavatkozás mértéke is csak részben szabályozott, központi eleme az államháztartási egyensúly, tehát a mindenkori politikai vezetésen múlik ennek foka, mértéke, pl. törvényes kamatmaximum bevezetése, a pénzügyi jövedelmek megadóztatása (kamatadó, tranzakciós illeték), befektetések korlátozása vagy éppen ezek támogatása stb.

Ezzel kapcsolatban fogalmazódik meg egyértelműen a közteherviselés általános követelménye, amely a pénzügyi szektor tekintetében szintén aktuális kérdés: minden (ember, valamint) törvény alapján létrehozott jogalany teherbíró képességének megfelelően hozzájárul a közös szükségletek fedezéséhez (XXX. cikk). A számok beszédesek: a pénzügyi szektor a konszolidált mérlegfőösszege több mint 30.000 milliárd Ft (ez több mint a magyar GDP). A bankszektor éves adózott eredménye, a válság során, 2009-ben is 211 milliárd Ft volt. 2011-ben annak ellenére, hogy rendszerszinten veszteségesek voltak a bankok (-282 milliárd Ft), további 72 milliárd Ft osztalékot tudtak kifizetni, így a szektor teherbíró képessége meg nem kérdőjelezhető.

Ha a gazdasági moralitást és a szociális érzékenységet idekapcsoljuk, akkor egészen indokolható a bankszektort érintő válságadó(k) és különadó(k) bevezetése, illetve a későbbiekben

¹⁴ BALOGH Zsolt – HOLLÓ András – KUKORELLI István – SÁRI János: *Az Alkotmány magyarázata*. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 2003. 257. o., a vállalkozáshoz való jog korlátozásáról bővebben SAJÓ András: *Alkotmányosság a magánjogban*. Complex Kiadó, Budapest, 2006.

¹⁵ Lásd 17/1998. (I. 13.) AB határozat, ABH 1998, 155 és 156., illetve 31/1994. (VI. 2.) AB határozat, ABH 1994, 168. és 170.

¹⁶ Lásd 59/1991. (XI. 19.) AB határozat, ABH 1991, 283. 294. és 295.

¹⁷ Vértessy László: *Az Alaptörvény egyes rendelkezései a pénzügyi szektor tekintetében*. in Borbély – Virányi – szerk.: *Az új Alaptörvényről – elfogadás előtt*. Az Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottsága 2011. vö. Blair, Michael and Walker, George: *Financial Services Law*. Oxford University Press, 2006. 658. o.

az ún. Tobin adó alkalmazása. (Európa számos országában már működik.) Ez utóbbi rendkívül fontos lenne, mert ebből hatékony pénzalapokat lehetne képezni, illetve a már meglévő, működő állami pénzügyi pénzalapok: Országos Betétbiztosítási Alap, Befektetővédelmi Alap, Kártalanítási Alap tőkefeltöltöttsége is jelentős mértékben javulna. Sajnálatosan jelenleg ezek a vagyontömegek nem tőkeerősek, egy nagyobb pénzügyi szereplő fizetéseképtelensége esetén az általuk vállalt garanciákra, kifizetésekre nincs elegendő fedezet, az OBA jelenlegi feltöltöttsége a biztosított betétek arányához képest (fedezettségi mutató) 1,1% !

II. Jogi szabályozottság

II.1. Jogállamiság

Magyarország független demokratikus *jogállam* (B. cikk). A jogállamiság így egyszerre eszme (*civitas ubi ius legesque valent*) és normatív fogalom is. A jogállam egyidejűleg formai és tartalmi megközelítésből is értelmezhető, amelynek középpontjában az alkotmányos törvény és a jogszabályoknak megfelelő jogok és kötelezettségek érvényesülésének folytonos biztosítása: a jogbiztonság áll.¹⁸

A pénzügyi szektor sem tekinthető kizárólag közgazdasági fogalomnak, mivel számos kérdés jogi szabályozottságot igényel, amelyeknek szintén illeszkednie kell a jogállamiságba. A *jogforrások* felsorolását, a hierarchiát, az T. cikk tartalmazza. Valamennyi érinti a bankszekort, de ebből ágazati jelentősége miatt különösen ki kell emelni a Magyar Nemzeti Bank elnökének rendeletét, és Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete elnökének rendeletét. A gazdasági szabályozás tekintetében felmerül, hogy esetleg más szerv(ek)et is fel lehetne ruházni jogalkotási hatáskörrel, például a Gazdasági Versenyhivatalt vagy a pénzügyi ombudsmant. A bankszekort érintő legfontosabb jogszabályok: a 2010. évi CLVIII. törvény a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletéről, 2009. évi CLXII. törvény a fogyasztónak nyújtott hitelről, a 2008. évi CIV. törvény a pénzügyi közvetítőrendszer stabilitásának erősítéséről, a 1996. évi CXII. törvény a hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról (Hpt.).

A *jogorvoslathoz* való jog, egyaránt vonatkozik valamennyi szereplőre. A polgári jogi igények bíróság előtti érvényesítése, illetve a (pénzügyi) közigazgatás döntéseivel szembeni jogorvoslat, illetve bírói felülvizsgálat. Ugyancsak itt említhető meg a jogi normák alkotmányossági szempontból történő vizsgálata.

II.2. EU és nemzetközi jog

Az *Európa-klauszula*,¹⁹ pontosabban az Európai integrációs klauszula, de találóan az E. cikk (2) bekezdése teremti meg az alapot az uniós jog szupremáciájára, így arra is, hogy az uniós jog közvetlenül legyen hatályos és alkalmazandó Magyarországon. Tehát a pénzügyi piacokkal összefüggő különféle rendeletek és irányelvek, különösen a most aktuális Basel III. programcsomag és az ehhez kapcsolódó tőke megfelelési irányelvek (CRD I-IV.) is a magyar jogrendszer kötelező elemei lettek. Így 2019-re a hazai bankok és itt működő fióktelepek számára is fokozatosan szigorodik a tőkeelemek értékelése, a kockázatvállalási limitek, a tőke megfelelés számítási módszere, emellett a tartalékokat is megemelik, illetve újakat vezetnek be a kockázatok csökkentése érdekében. Az anticiklikus tőkepuffer (Countercyclical Capital Buffer, CCB), amelyet a kedvező gazdasági helyzet idején halmoznak fel, a recesszió (válság) időszakában felszabadítható, ezáltal lehetővé válik a bankok számára veszteségeik rendezett formában történő átvállalása, anélkül hogy az a hitel árának költséges növekedéséhez vezetne, amely tovább mélyítheti a recessziót. Ez a

¹⁸ TAMÁS András: *A közigazgatási jog elmélete*. Szent István Társulat, Budapest, 2001. 228. o.

¹⁹ *Az Alkotmány magyarázata*. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 2003. 127. o.

tőkelem jól érzékelteti az alkotmányos összefüggéseket a bankszektorban a szociális piacgazdaság és a közteherviselés, közösségi felelősség között.

A Q. cikk értelmében Magyarország tiszteletben tartja a *nemzetközi jog* általánosan elismert szabályait. Ennek komoly pénzügyi összefüggései is vannak, mert a gazdasági, kereskedelmi szektor – valamennyi országban – kezdi elveszíteni nemzeti karakterét. Napjainkban egyre kedveltebbek és elfogadottabbak különösen a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara, a Hágai Nemzetközi Magánjogi Konferencia, a Nemzetközi Intézet a Magánjog Egységesítésére, az ENSZ Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Bizottsága stb. által kialakított nemzetközi szokványok, szabványok, modelltörvények, mintaszabályzatok. A hazai joganyagban különös jelentőségű a 1997. évi LXXXV. törvény a nemzetközi követelés-vételről szóló, Ottawában, 1988. május 28-án kelt UNIDROIT Egyezmény kihirdetéséről és a 1997. évi LXXXVI. törvény a nemzetközi pénzügyi lízingről szóló, Ottawában, 1988. május 28-án kelt UNIDROIT Egyezmény kihirdetéséről.

II.3. Polgári jog

A piacgazdaságra itt ismételten vissza kell utalni, mivel magába foglalja, lényegi eleme a *szerződési szabadság*,²⁰ amely – a korábbi AB gyakorlatot megtartva – nem alapjog,²¹ hanem alkotmányos jog, így ha maga a szerződéskötés szabadsága nem is, de a jogügylet tartalma már korlátozható, például a fogyasztói kölcsön esetében bizonyos szerződési feltételek tisztességtelennek minősítése. Ebből a nézőpontból a Polgári Törvénykönyv 200. §, amely arról rendelkezik, hogy a felek a szerződés tartalmát szabadon állapítják meg, csak részben felel meg ennek a követelménynek, mert egy jogszabályhely még nem elegendő ahhoz, hogy a pénzügyi élet valamennyi ügyletét egyértelműen értelmezze a jogalkalmazó. A magyar piacgazdaság kezdeti éveit, az 1990-es évek előhívták az állami beavatkozás szükségességét egyes szerződésekbe. A kötelmi viszonyokban szociális szempontokat is figyelembe kell venni, és a *clausula rebus sic stantibus* elv alapján az államnak,²² illetve a bíróságoknak lehetősége van a szerződések módosítására a Ptk. 241. § alapján, mivel az alkotmányos védelem „társadalmi hatású” (az állam szabadsága viszonylag nagy).²³ Napjaink jogalkotásában is találkozunk hasonló megoldással, a gazdasági és az ingatlanválság hatására egészült ki a Ptk. is, így a 261. § szerint természetes személy devizában nyilvántartott, vagy nyújtott (deviza alapú) kölcsönszerződéséből keletkező hitelezői követelés biztosítására, természetes személy tulajdonában álló ingatlanon, vagy ingatlanok természetes személy tulajdonában lévő tulajdoni illetőségére jelzálogjog nem alapítható, a felek ettől eltérő rendelkezése semmis. A Hpt. 199. § szerint a pénzügyi intézmény fogyasztónak nem nyújthat olyan kölcsönt, amelynek a teljes hiteldíj mutatója meghaladja a jegybanki alapkamat 24 százalékponttal növelt mértékét. Hitelkártya-szerződéshez vagy fizetési számlához kapcsolódó, vagy a mindennapi élet felszerelési tárgyainak, tartós fogyasztási cikkeinek (ide nem értve a gépjárművet) megvásárlásához, szolgáltatások igénybeviteléhez nyújtott kölcsönre, valamint a kézizálog fedezete mellett nyújtott kölcsönre vonatkozó teljes hiteldíj mutató nem haladhatja meg a jegybanki alapkamat 39 százalékponttal növelt mértékét.

II.4. Közjogi szereplők

Az Alaptörvény két közjogi szereplőre utal a Magyar Nemzeti Bankra és a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletére. Közös pont a Pénzügyi Stabilitási Tanács, amely a Felügyelet elnöke, az MNB elnöke és a nemzetgazdasági miniszter alkotta konzultációs testület. A Tanács

²⁰ Lásd 13/1990. (VI. 18.) AB határozat, ABH 1990, 54. és 55.

²¹ Lásd 32/1991. (VI. 6.) AB határozat, ABH 1991, 146, 153–154.

²² Lásd lakáshitelek kamataival kapcsolatos 13/1990. (VI. 18.) AB határozat, ABH 1990, 54, 55. és 32/1991. (VI. 6.) AB határozat, ABH 1991, 146, 151.

²³ BALOGH – HOLLÓ – KUKORELLI – SÁRI: *Az Alkotmány magyarázata*. i. m. 257. o.

célja, hogy tevékenységével összhangot teremtsen egyrészt a pénzügyi közvetítő rendszerben működő intézmények egyedi kockázatait felügyelő, mikroprudenciális felügyelet, másrészt a pénzügyi rendszer egészét veszélyeztető rendszerkockázatok figyelemmel követése, a makroprudenciális felügyelet között. Emellett az ügyféli oldalon az önkormányzatok, és a finanszírozási korlátozások miatt a Kormány is megemlíthető.

II.5. Magyar Nemzeti Bank

A Magyar Nemzeti Bankkal kapcsolatban a szöveg továbbra is őrzi a kétszintű bankrendszert, a monetáris-fiskális politika elválasztását, és az Országgyűlésnek való felelősséget. A 41. cikk értelmében a Magyar Nemzeti Bank Magyarország központi bankja, amely törvényben meghatározott módon felelős a monetáris politikáért. A Magyar Nemzeti Bank elnöke törvényben kapott felhatalmazás alapján, törvényben meghatározott feladatkörében rendeletet ad ki, amely törvénnyel nem lehet ellentétes, és a MNB tevékenységéről évente beszámol az Országgyűlésnek. Érdeemes lett volna beépíteni az Alaptörvénybe is a jegybank *függetlenségét*. A hatályos jegybanktörvény kimondja ezt, ugyanakkor némi visszásságot eredményez a kijelentés, hogy az MNB elsődleges céljának veszélyeztetése nélkül, a rendelkezésére álló monetáris politikai eszközökkel támogatja a Kormány gazdaságpolitikáját. A részletszabályok tekintetében a *monetáris finanszírozás tilalma* is bekerülhetett volna az Alaptörvény szövegébe, nemcsak az MNB törvénybe. Ennek értelmében az MNB az államnak, helyi önkormányzatnak vagy az államháztartás körébe tartozó más intézménynek, az Európai Unió intézményeinek és szerveinek, a tagállamok központi kormányzatainak, a tagállami regionális, helyi vagy más közigazgatási szerveknek, egyéb közjogi testületeknek, vagy a felsoroltak befolyásoló irányítása alatt működő gazdálkodó szervezet részére nem nyújthat folyószámlahitelt, nem biztosíthat részükre semmi egyéb hitellehetőséget, ezen intézmények értékpapírjait közvetlenül a kibocsátótól nem vásárolhatja meg.²⁴

Fontos megjegyezni, hogy Magyarország Alaptörvényének ötödik módosítását jelenleg tárgyalja az Országgyűlés, melynek legfontosabb rendelkezése, hogy – várhatóan 2013. október 1-től – a Magyar Nemzeti Bank ellátja a pénzügyi közvetítőrendszer felügyeletét is, azaz a két intézményt (MNB és PSZÁF) összevonják. (Erre aktuális példa a brit, az ír, a belga, vagy akár a francia felügyeleti reform.) A közös integrálás háttérben a hazai pénzügyi helyzet és a 2008-ban kezdődő válság hatásai játszanak számottevő szerepet. Mindezek rámutattak arra, hogy a korábbi keretek között működő háromszereplős pénzügyi stabilitási struktúra (PSZÁF, MNB, NGM) hiányosságokkal rendelkezik. Az együttműködés intézményesített formája, a Pénzügyi Stabilitási Tanács (PST), ellenére nem volt egyértelmű felelőse a rendszerkockázatok kezelésének, nem volt biztosított a kulcsfontosságú információk átadása és a koordináció sem volt minden esetben megfelelő. A válság hatására számos európai ország felülvizsgálta felügyeleti rendszerét és az alapján a felügyelet megerősítése alapvetően két irányban: makro- és mikroprudenciális politika mentén történt. Az integráció előnye, hogy mind a makro- és mikroprudenciális felügyelet, mind pedig a monetáris politika tágabb információs bázishoz juthat, javulhatnak az egyes döntések előkészítésének feltételei. Ezen túl konzisztensebbé válhat a pénzügyi közvetítőrendszer felé történő hatósági fellépés és tágabb eszköztár áll a jegybank közvetlen befolyása alatt az egyedi vagy rendszerszintű pénzügyi válságok megelőzésére vagy a már bekövetkezett válsághelyzetek gyors és eredményes megoldására.

II.6. Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete

A 42. cikk értelmében a pénzügyi közvetítőrendszer felügyeletét ellátó szervekre vonatkozó szabályokat sarkalatos törvény határozza meg: a 2010. évi CLVIII. törvény a Pénzügyi Szervezetek

²⁴ Összhangban a 3603/93/EK tanácsi rendeletben foglaltakkal.

Állami Felügyeletéről. A 23. cikk szabályai szerint az önálló szabályozó szerv vezetője törvényben kapott felhatalmazás alapján, sarkalatos törvényben meghatározott feladatkörében rendeletet ad ki, amely törvénnyel, kormányrendelettel, miniszterelnöki rendelettel, miniszteri rendelettel és a Magyar Nemzeti Bank elnökének rendeletével nem lehet ellentétes. Az önálló szabályozó szerv vezetőjét a miniszterelnök vagy a köztársasági elnök nevezi ki sarkalatos törvényben meghatározott időtartamra, aki a szerv tevékenységéről évente beszámol az Országgyűlésnek.

A szociális és fogyasztóvédelmi alkotmányos szempontok miatt érdemes itt megemlíteni, hogy a Felügyelet kezdeményezésére – nemzetközi viszonylatban is élenjáró módon – létrejött a pénzügyi békéltetés Magyarországon, és törvényi felhatalmazás alapján 2011. július 1-jén kezdte meg működését a Pénzügyi Békéltető Testület (PBT). A PSZÁF így három eszközzel képes teljesíteni fogyasztóvédelmi küldetését: i) a fogyasztók minél magasabb szintű védelmét biztosító joganyag megteremtésének kezdeményezése, ii) a hatékony fogyasztóvédelmi felügyelés folytatása, iii) a pénzügyi fogyasztók polgári jogi igényeivel kapcsolatos viták gyors, hatékony és pártatlan, a bírósági peres eljáráson kívüli rendezésére hivatott fórummal. A PBT-hez 2011-ben hat hónap alatt 1196 darab fogyasztói jogvita rendezésére irányuló kérelem érkezett, amelynek 72%-át zárták le az eljáró tanácsok.²⁵

II.7. Helyi önkormányzatok

A helyi önkormányzatok és a pénzügyi szektor kapcsolatáról is rendelkezik az Alaptörvény. A 34. cikk szerint törvény a költségvetési egyensúly megőrzése érdekében a helyi önkormányzat törvényben meghatározott mértékű kölcsönfelvételét vagy más kötelezettségvállalását feltételhez, illetve a Kormány hozzájárulásához kötheti. A 39. cikk tovább szigorít, mivel kimondja, hogy a magyar állam és az önkormányzatok tulajdona nemzeti vagyon. A megőrzésük, védelmük és a felelős gazdálkodás követelménye szűkíti azok elidegenítését, megterhelését, fedezetül adását. Ezzel kapcsolatban egy kritikai gondolat az elmúlt évtized gazdasági döntéseivel kapcsolatban, hogy az önkormányzatok eddig minden tekintetben kvázi szabadon „garázdálkodhattak”, holott senki nem vállalt értük felelősséget, csak növelték a hiányt. A 2010-es költségvetési deficit így valójában 0,5 százalékponttal magasabb lett (3,8 % helyett 4,2 %), ami mintegy 300 milliárd forintot jelent, ez 90 000 ember éves jövedelme.

A szigorítások a pénzügyi szektort jelentős mértékben érintik: egyfelől a hitelfelvételi eljárás megnehezedik, másfelől a fedezetbe vonható vagyontárgyak, ingatlanok mennyisége csökken, az önkormányzati kötvénykibocsátásnak is leáldozik. Az önkormányzati ügyfélkör kedvelt a bankok számára: jövedelmező üzletág az önkormányzati kötvénykibocsátás, de az önkormányzatnak likviditási problémái kezelése is nyereséges vállalkozás. Ezt a megszorítást számos bank érezni fogja, az OTP például azt a sajátos történelmi múltat hordozza magával, hogy a szocializmusban ő vezette kizárólagosan valamennyi tanács számláját, és rendkívül sok önkormányzat még ma is ügyfele.

II.8. Közvetett összefüggések

Az Alaptörvény további, tartalmában távolinak tűnő rendelkezési – még ha közvetett módon is – hatással lehetnek a pénzügyi szektorra. A tanulmány itt szabadjára engedi a gondolatokat, annak érdekében, hogy megmutassa, hogy egy új alaptörvénynek, alkotmánynak milyen hatásai lehetnek a magyar gazdasági életre.

A környezetvédelem és a fenntartható fejlődés több cikkben is megjelenik. Ennek hatására remélhetőleg végre Magyarországon is megalakulnak a zöldbankok vagy a szegények bankjai.

²⁵ In PSZÁF éves jelentés 2012. 96. o.

Korábban a kormányzat is érdemben szólt a zöldbankokon (*green banking*) keresztül történő környezetvédelmi finanszírozási lehetőségekről.

Az Alaptörvény *családtámogatást* is tartalmaz. E tekintetben talán számítani lehet olyan szakosított hitelintézetekhez hasonló pénzügyi intézmények, alapok alapítására, mint a Fundamenta Lakáskassza. Ezzel lehetne ösztönözni a lakosságot, hogy olyan befektetésekbe tegye a pénzét, megtakarításait, ami által állami dotációval produktív és kedvezményes hitelekhez tud jutni. Tervben is van állítólag, hogy az állami dotációt és az alaptőke összegét a Fundamentánál is megemelik, így segítve a családokat kedvezőbb feltételek melletti hitelek hozzájutásához.

A szociális kérdésekre további figyelemmel a *hátrányos helyzetű társadalmi rétegek* megsegítése érdekében el kell kezdeni a szegények bankjának elméleti megalapozását a magyar viszonyok figyelembevételével. Ezek az intézmények kisebb összegű hitelt folyósíthatnak és akár lízing konstrukciókat is alkalmazhatnának. A kollektív hitelezési megoldásokkal a szegények bankja is segíteni tudná a nagyon alacsony jövedelmű néprétegeket az elszegényedési zsákutcából való kilábalásban.

Az utolsó gondolat az *államhatárokon túl élő magyarokkal* kapcsolatos (D. cikk). Egy határon túli konferencián hangzott el egy nagyon értelmes gondolatot, amely még sajnálatosan nem tudott finanszírozó partnerre találni. Leegyszerűsítve a problémát az erdőbirtokossági társulások vagy vízgazdálkodási társulatok finanszírozásáról, illetve a hőforrások, erdők fedezetként való felhasználásáról van szó. Nagyon sok határon túli, különösen erdélyi vállalkozás, beruházás azért nem tud létrejönni, mert a bankok nem akarnak hitelt adni az erdőre, mint fedezeti tételre, holott rendkívül értékes faanyagról van szó. Érdemes lenne megfontolni az olyan konstrukciók kialakítását, esetleg egy, a Magyar Fejlesztési Bank leányvállalataként működő pénzügyi intézmény megalapítását, amelyik segítené, hogy az ilyen nagyon furcsa és egyelőre szokatlan fedezeteket is elfogadják teljes értékűként, és ne csak jelzálogokról legyen szó. Ezek az erdélyi és kárpátaljai, felvidéki természeti értékek erdő, geotermikus energia, hővíz, ásványvíz elég biztosítékot kell, hogy jelentsenek, főleg számunkra.

Az állami támogatások uniós jogi megítélésének hatása a belső jogra¹

I. Bevezetés - versenypolitikai megfontolások

I.1.

A versenyjog általában véve *kétféle versenytorzító magatartással* szembeni fellépésre irányulóan alakult ki: egyfelől a *vállalatok* versenyt korlátozó magatartásának tilalma révén óvja a piacgazdaság alapját képező versenyt: a gazdasági teljesítményekkel való versenyzést, és ebben a kontextusban tiltja a kartelleket, a gazdasági erőfölénnyel való visszaélést, valamint ellenőrzésnek veti alá a vállalatok szervezeti összefonódását (fúziókontroll). A versenyt azonban nem csak a vállalatok, hanem maga az *állam* is torzítani képes olyan intézkedésekkel², amelyek révén eltérő feltételrendszer, így eltérő jogi-jogszabályi feltételrendszer vonatkozik egyes gazdasági ágazatokra, a vállalatok egyes csoportjaira, vagy egyes vállalatokra. Ennek jellegzetes példája a különféle formában megjelenő állami támogatás.

Az EU-ban a probléma a *belső piac egysége* megőrzésének jogpolitikai kontextusában merül fel³, ugyanakkor a magatartás nem vállalatok, hanem a jogalkotó (*iure imperii*) és gazdálkodó (*iure gestionis*) szerepében egyaránt fellépő állam oldalán merül fel. Ennek megfelelően a verseny torzítása több síkon jelenhet meg. Az említett vállalati versenykorlátozások mellett az állami versenykorlátozásnak *négy* fajtája különböztethető meg.

a) Az EU belső piacának alapja az áruk és szolgáltatások szabad mozgása, így a mennyiségi korlátozások, és az ezzel azonos hatású – gyakorlatilag protekcionista⁴ - intézkedések tilalma (EUMSZ 34-36. cikk) a belső piac létének *conditio sine qua non*-ja.

b) Hasonló problémát okozhat az állam által a vállalatoknak nyújtott állami támogatások nyújtása – a „startvonal” másutt húzódik a kedvezményezetteknek, és máshonnan indulnak azok, akik a támogatásból kimaradtak (EUMSZ 107.-109. cikk)⁵.

c) Az állam a közbeszerzések területén is kedvezményekhez juttathatja – rendszerint – a hazai vállalatokat, melyre az EU irányelvek kibocsátásával⁶ reagál.

d) Végül az állam maga is felléphet vállalkozóként (EUMSZ 14. cikk) az általános gazdasági érdekű szolgáltatások, közvállalkozások esetében (EUMSZ 14., és 106.cikk), amelyek tevékenységi feltételeinek éppen a tagállam által történő meghatározása ugyancsak nem vezethetnek az egységes belső piacon folyó verseny torzításához..

¹ A tanulmány a németországi *Alexander von Humboldt Stiftung* támogatásával készült.

² *Fritz Rittner-Meinrad Dreher: Europäisches und deutsches Wirtschaftsrecht.* C.F.Müller, Heidelberg. 2008. ; ugyanígy: *Tóth Tihamér: Az Európai Unió versenyjoga.* Complex. Budapest, 2007. 20-49., 527.; megjegyzem, hogy korábbi munkámban a versenyt torzító hatást a vállalati versenykorlátozásokra szűkítettem: *Vörös Imre: Az európai versenyjogok kézikönyve.* Logod Bt, Budapest. 1996.; Ld még a különbségtételhez: *EU Competition Law* (Ed. M. Stragusa – C. Rizza). Vol.III. Cartels and Collusive Behaviour. 2nd edition. Claeys & Casteels. 2012. Book One.

³ *EU Competition Law.*(ed.Stragusa-Rizza): i.m. 2-5., különösen 3.

⁴ *Oppermann-Classen-Nettesheim: Europarecht.* C.H. Beck. 5. kiadás. 2012. 362.

⁵ *EU Competition Law* (ed. Stragusa-Rizza): i.m. 3. – „Member States may frustrate the European Commission’s attempt to remove the protective State measures that have shielded companies from real international competitive pressure...”

⁶ pl. 2004/18. irányelv

I.2.

E jogpolitikai megfontolások *versenygazdaságtani-versenypolitikai alapja* az a körülmény, hogy a tagállamok központi vagy helyi (regionális) hatóságai, sőt az állam többségi tulajdonában – a hatóságok befolyásának kitett, tőlük *de facto* függő helyzetben - lévő vállalatok a piac: a gazdasági verseny szereplőinek közvetlen támogatásokat vagy közvetett formában megjelenő pl. állami garanciát nyújtanak fizetési kötelezettségeik teljesítéséhez.

A két ütköző versenypolitikai szempont⁷ ilyenkor: a gazdasági-politikai *stabilitás* megőrzése az állam által garantáltan, amely azonban ellentétes a *verseny működőképességéhez* fűződő közérdekkel. A támogatások nyújtásának ugyanis vannak előnyös és hátrányos következményei is.⁸ Az *előnyök* között kiemelendők a különféle – korrekcióra szoruló - piaci körülmények, mint a gazdasági erőfölény (monopolhelyzet), a piaci információkhoz való hozzájutás egyenlőtlenségei, míg a *hátrányok* azokból a kockázatokból adódnak, amelyek a nem hatékony termelésre ösztönzés, vagyis a tévesen értelmezett stabilitás következményei. A verseny torzítása emellett a vállalatok téves piaci helyzetmegítéléséhez is vezethet, ami ugyancsak túlélt piaci-vállalati struktúrák, így tevékenységek fenntartását eredményezi. A tagállamok által nyújtott állami támogatások negatív hatásai önmagukban véve még nem jelentik azt, hogy ennek valamiféle – pl. az EUMSz 107-109. cikkei szerinti, a Bizottság által folytatott – ellenőrzése, mint ugyancsak hatósági tevékenység feltétlenül a verseny és a hatékonyság irányába terelné a piaci magatartásokat. Annak az érzékeny középútnak a versenypolitikai-gazdaságpolitikai „beméréséről” van szó, amely megadja a fogódzókat ahhoz az állami döntéshez, hogy nyújtsanak olyan támogatásokat, amelyeket elvben nem lenne szabad nyújtani. Az állami támogatásoknak az EU általi, végül is jogi szabályozásban megjelenő *ellenőrzése* tehát arra (kell) irányul(jon), hogy miközben maga a támogatás nyújtásának feltételei a piac tökéletlenségeinek a korrekciójára irányulnak, az ezzel kapcsolatos állami-hatósági döntés EU általi ellenőrzésének viszont a hatósági-kormányzati tökéletlenségek, hibák *korrekcióját* kell biztosítsák..

I.3.

A helyzet Janus-arcúságára utal a tény, hogy közgazdaságilag egy állami támogatás önmagában véve lehet versenyt csökkentő (nem hatékony termelési struktúrák továbbélésének mesterséges biztosítása), de új piaci szereplők megjelenése, új gazdasági tevékenységek, iparágak megteremtése⁹ révén a versenyt erősítő is.

A kérdés megítélésének nehézségét jól mutatja, hogy az Elsőfokú Bíróság *Philip Morris ítélete*¹⁰ és az azt követő gyakorlat szerint önmagában véve az uniós jog alkalmazandóságát involválja az a két tény, hogy a támogatást folyósították, és a kedvezményezett termelését más tagállamba exportálja. Az adott esetben a termelési kapacitások bővítéséhez nyújtott támogatás kompetitív előnyt jelentett a támogatásban nem részesülőkhöz képest. Ez igaz, viszont a tagállamok közötti kereskedelem hátrányos befolyásolása, érintése inkább bizonyításra nem szoruló tételezés abból a tényből levezetve, hogy a vállalat exportál más tagállamba. Más szóval a Bíróság álláspontja azt implikálta, hogy

⁷ Elena Carletti-Xavier Vives: Regulation and Competition Policy in the Banking Sector. In: Competition Policy in the EU. Oxford University Press. Ed. Xavier Vives. 2009. 277-278.

⁸ David Spector: State Aids: Economic Analysis and Practice in the European Union. In: Competition Policy in the EU. (ld. 2.jegyzet. 176. s köv. old.)

⁹ *Im.* 184-187.

¹⁰ C-730/79 [1980] ECR 2671. Az ambivalenciára utal: Tóth Tihamér: Az Európai Unió versenyjoga. Budapest, Complex. 2007. 555.

a Bizottságnak a támogatás negatív megítéléséhez igen csekély bizonyítási mércét kell „átugrania”: azt, hogy nem zárható ki a verseny torzítása a határokon átnyúló kereskedelemben. A *Wam ítélet*¹¹ annyiban jelent ettől nem jelentéktelen eltérést, hogy *magasabb* bizonyítási terhet ró a Bizottságra: nem elég a pusztán tény bizonyítani, hogy ti. a támogatott részt vesz a tagállamok közötti kereskedelemben, hanem azt is bizonyítani kell, hogy ennek ténylegesen, valóságosan is *hátrányos hatása* van a tagállamok közötti kereskedelemre a verseny torzításán keresztül.

I.4.

Ezen a ponton egy pillantást kell vetni a verseny fenntartása, mint az EU egyik *célja* megfogalmazásának sorsára..

Az *Európai Unióba (EU)* átnőtt *Európai Közösség (EK)* alapszerződése: az *EKSZ* 3.§-a rögzítette azokat a *célokat*, amelyeket az EK tagjai el kívánnak érni, és amely területeken ennek megfelelően tevékenykednek.. Témánk szempontjából a *3.§ (1) bek. g) pontja* lényeges¹², amely leszögezte, hogy létre kell hozni egy olyan rendszert, amely biztosítja azt, hogy a belső piacon folyó versenyt a torzításoktól megóvják. Ez a rendelkezés képezte az alapját a közösségi versenyjognak csakúgy, mint az *EKSZ* számos más rendelkezésének.¹³

A vállalati és az állami versenykorlátozásokra, versenytorzításra vonatkozó fentebb vázolt szabályok közös *alapgondolatát* kifejezve az akkori *EKSZ 3.§ (1) bek. g) pontja* azt célozta, hogy a belső piacon folyó versenyt meg kell óvni a torzításoktól: ez azonban csak a mögöttes, általános cél. A *közvetlen cél az egyesített közös belső piac működőképességének, egységének fenntartása*. A belső piac *alapja* ugyanis a négy szabadság: az áruk, szolgáltatások, személyek és a tőke szabad áramlásának lehetővé tétele és folyamatos fenntartása, biztosítása. Ezért hozták létre 1958-ban az Európai Gazdasági Közösséget: ha ez a közös piac különféle versenyt torzító akciók révén ismét a tagállamok nemzeti piacaira esik szét, funkcióját, értelmét veszti az *EKSZ*. Az EK egyik alapvető *gazdaság- és jogpolitikai céljaként* ezért leszögezték: a cél annak megakadályozása, hogy ez megtörténhessen.. Ez az az alapvető gazdaság- és jogpolitikai premissza, amely a nemzeti és a közösségi versenyjogokat egymástól elválasztja, *megkülönbözteti*. Míg a nemzeti-tagállami versenyjogok azt a gazdaság- és jogpolitikai célt követik, hogy a verseny intézményét, szabadságát megóvják, a közösségi versenyjogi szabályok ezt a célt csak közvetetten, mögöttesen követik: a közvetlen cél a négy szabadság biztosítása., mindenképp az áruk, szolgáltatások és a tőke szabad mozgásának fenntartása, biztosítása.

Az állami támogatások - tekintettel arra, hogy az áruk/szolgáltatások egységes belső piacon mozognak - versenyt torzító hatása mintegy „*begyűrűzik*” a többi tagállamba, végigvonul az EU *teljes belső piacán*. Ha egy tagállam bizonyos - saját tagállamban honos - vállalati kört vagy tevékenységet az állami támogatás révén előnyösebb helyzetbe hoz, ezzel szükségképpen hátrányosabb helyzetbe hozza a többi tagállamban honos versenytársakat. Mások a versenyfeltételek tehát az egyik - támogatást nyújtó- tagállamban, mint a többiben: ez a körülmény az egységes közös belső piac egységét kezdi ki, „vissza”-fragmentál(hat)ja az egységes piacot az 1958 előtti állapotba. Ebből következik, hogy a tagállam által nyújtott támogatás – mint csakis kivételesen elfogadható intézkedés - önmagában véve is igazolást¹⁴ kell, hogy nyerjen.

Az *EKSZ* idézett rendelkezése *nem került át a Lisszaboni Szerződéssel az EUSz-ba*: még az Alkotmányszerződést vádolták a francia és holland népszavazások során a túlzott

¹¹ C-Italy and Wam Spa v. Commission, C-T-304/04, az Elsőfokú Bíróság 2006. szeptember 6-i ítélete.

¹² Id. *Rittner-Dreher*: im. 719.

¹³ *EU Competition Law* (ed. Stragusa-Rizza): i.m. 4-9.

¹⁴ *Rittner-Dreher*: im.719.

„versenypárti”-sággal.¹⁵ Ugyanakkor ezt a tételt bevették a Lisszaboni Szerződéshez csatolt, a belső piacról és a versenyről szóló *jegyzőkönyvbe*, amely megismétli az EK Sz egykori rendelkezését kimondva, hogy az EUSz 3. cikkébe foglalt célok között megfogalmazott belső piac olyan rendszert jelent, amely *biztosítja azt, hogy a verseny ne torzuljon*. A jegyzőkönyv egyben felhatalmazza az Uniót, hogy ennek érdekében megfelelő intézkedéseket hozzon.

A helyzet tehát ma is az, hogy az uniós versenyjog alapját a torzításmentes versenyt megvalósító belső piac megvalósításának közös célja képezi, bár ezt nem az EUSz 3. cikke tartalmazza (ugyanakkor a szerződések tizenkilenc esetben hivatkoznak a versenyre)¹⁶. Jellegzetes és markáns megfogalmazás pl. az iparpolitikáról szóló XVII. Cím, ezen belül is a 173. cikk, amely egyfelől [(1)-(3) bek.] támogatást is implikáló „intézkedésekről” beszél az „uniós ipar” versenyképességéhez szükséges feltételek megteremtésével kapcsolatban. E kifejezés használata önmagában véve mutatja az uniós szintű implikációkban, horizontban gondolkodás igényét. Ám ehhez a (3) bek. utolsó fordulata hozzá teszi, hogy „E cím nem szolgáltat alapot ahhoz, hogy az Unió bármely olyan intézkedést vezessen be, amely a verseny torzulásához vezethet...”.

I.5.

A jelen tanulmányban a számos versenyt korlátozó, torzító magatartás közül az állami magatartások *egyik fajtájára*: a tagállami támogatásokra vonatkozó szabályokat és gyakorlatukat, valamint a magyar jog lehetőségeire gyakorolt hatását kíséreljük meg a górcső alá venni.

I.5.1.

A kérdés az európai integrációban kezdettől fogva súlypontként kezelendő versenypolitikai, ebből adódóan jogpolitikai problémaként jelen van. Jelentőségét egyrészt *általános dogmatikai súlya* adja, mivel a *hatáskör-átruházás* egyik alapvető területét érinti: a gazdaságpolitikai szuverenitás-megosztást. Amint a földterületek forgalmával kapcsolatos speciális problémák bemutatásánál (VII. pont) látni fogjuk – az Európai Bíróság határozott álláspontja az, hogy e bírósági gyakorlatban nem lehet a saját bírósági gazdasági mérlegelést állítani/behelyettesíteni a Bizottság mérlegelési döntésének helyébe, azaz a bírósági gazdaságpolitikai mérlegelés kizárt (ez a Bizottság hatásköre). Ugyanakkor látható, hogy a az Európai Bíróság az EU és a tagállam támogatásokhoz kapcsolódó gazdaságpolitikája, ipar-, szociális (munkahelyteremtés stb.), regionális politikai hatáskörei közötti „folyós” határ meghúzásán fáradozik, amikor a Bizottság állami támogatásokkal kapcsolatos határozatait felülvizsgálja.

Más szóval az aktuál-gazdaságpolitikai tagállami döntések sora [pl. az utóbbi évek magyar állami támogatásai közül említhető a MALÉV – már jól előre láthatóan uniós joggal összeegyeztethetetlennek bizonyult – támogatása (amely a vállalat összeomlásához vezetett); húsipari vállalatok megmentése önkormányzati tulajdonszerzésbe burkolt „tőkeemeléssel”, ahol az önkormányzat a költségvetésből kapja a szükséges összeget] a napi aktualitás mellett *jogdogmatikai* kérdésként veti fel a tagállami támogatás-politika határait az EU egységes: versenysemlegességet is biztosító belső piacához való viszonyban. Hangsúlyozni kell, hogy a belső piachoz való viszony az *interstate commerce clause* evidenciakénti feltételével vetődik fel, ugyanis a támogatásnak abban az esetben, ha az a tagállamok közötti kereskedelmet nem

¹⁵ Ld. pl. Horváth Zoltán-Ódor Bálint: Az Európai unió szerződéses reformja. hvgorac. Budapest, 2010. 2. kiadás. 75., 211.

¹⁶ Ld. Horváth-Ódor: i.m. 211.

érinti hátrányosan, nincs uniós szintű relevanciája, az uniós jog eleve nem alkalmazható. E körön kívül azonban a probléma megmarad.

I.5.2.

Az állami gazdaságpolitikának természetesen legitim módon *része* a támogatáspolitikai is. A viszony ezen a ponton azonban még tovább bonyolódik: a tagállami támogatási politikák ugyanis szolgálhatnak eleve uniós céltételezéseket (pl. európai iparágaknak a világpiacon versenyképessé tétele, szegényebb régiók felzárkóztatása)¹⁷. Az uniós jog alkalmazása azonban ettől még ugyancsak nem vetődik fel, hiszen a támogatás nem érinti a tagállamok közötti kereskedelmet.

I.6.

Végül pedig arra kell utalni, hogy a tagállami és az uniós támogatási politikák *egymás mellett* léteznek, eltérő céltételezéssel. Az *EU* ugyanis saját maga is folytat *támogatási* politikát: ennek az adott politikát éppen a verseny torzításával kontextusba állító példája az *iparpolitika*. Az EUMSZ 173. cikke – amint említettük (fent 4. pont) – az uniós iparpolitikai célokat leszögezve emellett eszköztárat is felsorol, amely konzultációktól egyedi támogatásokig terjed. Itt azonban az uniós támogatási szabályok (az EUMSZ 107-109. cikkeinek alkalmazása) az EUMSZ erre vonatkozó saját konkrét szabályai folytán fel sem merül. Így sem az említett iparpolitikai, sem az agrárpolitikai, sem a kutatópolitikai, sem a regionális politikából adódó, vagy a kohéziós alapokból nyújtott támogatások nem értelmezhetők a *107. cikk* tekintetében. Ez a cikk tehát kifejezetten a tagállami támogatás-belső jog: a tagállami gazdaságpolitika és az uniós – belső piacra vonatkoztatott – versenypolitika konfliktusában mozgó „iránytű”-nek tekintendő. Az Európai Bíróság 1987-ben hozott *Falck-ítélete*¹⁸, amely határozottan leszögezte: az EU tagállami támogatásokkal kapcsolatos ellenőrzése – mivel markánsan beavatkozik a tagállam gazdasági-szociál- stb politikájának vitelébe – *kizárólag a versenynek a belső piacon történő megvédéséről* szólhat. A Bizottság 107-109. cikkekre alapozott ellenőrzésének tehát erre az aspektusra kell szorítkoznia.

Mindenesetre látható: a verseny tagállami támogatások révén történő torzításának lehetősége adott: az EUSZ 3. cikkének, és a hivatkozott jegyzőkönyv rendelkezéseinek megfelelően – a kettőt egymással együtt, egymás összefüggésében olvasva - ez ellen az EU-nak a Bizottság révén joga van fellépni, és fel is kell lépnie.

II. Az EUSZ 107-109. cikkeinek szerkezete

II.1.

A szabályozás lényegesen *eltér* a *vállalati* versenykorlátozásokat szabályozó 101-102. §-ok szerkezetétől és gondolatvilágától. A kartellekre vonatkozó 101. cikk (1) bek.-e kategorikusan megtiltja a versenyt korlátozó, így pl. a kartellszerződések kötését (vagy kifejezett szerződés híján is az ilyen hatású összehangolt magatartást), majd a tilalomhoz *mentesülés* lehetősége [(3) bek.] kapcsolódik¹⁹. Bizonyos feltételek fennállása esetén ugyanis

¹⁷ *Oppermann-Classen-Nettesheim*: i.m. 363.

¹⁸ C-304/85 sz. ügy. EuGHE 1987, 870-872,

¹⁹ *EU Competition Law* (ed.: Stragusa-Rizza): i.m. 15. s. köv. old. részletesen elemzi a tilalmat a legújabb uniós versenyjogi fejlemények (pl. magánjogi jogérvényesítés megkönnyítésére irányuló törekvések – 6.) fényében.

a tilalom – *bár vonatkozik* a szerződésre, magatartásra, az alá lenne szubszumálható - *nem alkalmazható*: ha pl. az érintett magatartás (kartellszerződés, összehangolt magatartás stb) műszaki-gazdasági fejlődést idéz elő, a termelés vagy forgalmazás feltételeit javítja és ez a fogyasztóknak is hasznára válik. Ilyenkor a részt vevők maguk döntenek el, hogy szerződésük, magatartásuk a tilalom alá esik-e vagy sem: a mentesülés külön hatóság általi megállapítására nincs szükség. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy a versenyhatóságok utóbb mégiscsak a kartell-tilalmat sértőnek minősítsék a szerződést, magatartást. A szabály szerkezete tehát viszonylag egyszerű: szigorú tilalom magában az EUMSZ-ban rögzített mentesülési lehetőséggel. Hasonló a gazdasági erőfölénnyel való visszaélést tiltó 102. cikk szerkezete is.

Az állam azonban nem kartellszerződést köt, hanem

**általános érvényű jogszabályokkal, vagy*

**egyedi jogi- hatósági - aktusokkal támogatást nyújt - a szabályozás középpontjában ezért az adott jogszabály, vagy egyedi közigazgatási aktus áll.*

A 107. cikk *jogpolitikai célja* tehát az, hogy *korlátok közé szorítsa* a tagállamok által bizonyos vállalatoknak, gazdasági ágaknak vagy bizonyos termékeknek adott támogatásokat. A szabályozás eme jogpolitikai célját megvalósító szabályozás *szerkezete* a következő.

II.2.

A 107. cikk (1) bek.-e nem tartalmaz általános és szigorú - kivételt nem tűrő - tilalmat: „Ha a Szerződések másként nem rendelkeznek, a belső piaccal összeegyeztethetetlen a tagállamok által vagy állami forrásból bármilyen formában nyújtott olyan támogatás, amely bizonyos vállalkozásoknak, vagy bizonyos áruk termelésének előnyben részesítése által torzítja a versenyt, vagy azzal fenyeget, amennyiben ez érinti a tagállamok közötti kereskedelmet.” [107. cikk (1) bek].

Meg kell jegyezni, hogy az „érinti” kifejezés használata a magyar fordításban nem fejezi ki azt a lényeges különbséget, ami egyrészt az egyébként semleges vagy akár kedvezően érintő hatás, és a kedvezőtlen: *hátrányos következményekkel* járó befolyás, hatás között van. Kétségtelen, hogy önmagában az angol „*affect*”, vagy a francia „*affecter*” kifejezés mindkét értelmezést megengedi. A holland és a német szöveg ezzel szemben a hátrányos következmények értelme szerint hangzik: a német „*beeinträchtigen*” ezt jobban kifejezi. Mindenesetre tény, hogy egy támogatás – éppenúgy, mint más versenytorzító magatartás, pl. egy kartell-megállapodás – abban az értelemben belsőpiac-releváns, ha a kifejezés használatának²⁰ a szöveggörnyezetbe ágyazott *célját* értékeljük.

A „*hátrányosan befolyásolja*” kifejezés²¹ ezért határozottabban, világosabban fogalmazza meg a szabály gazdaságpolitikai-versenypolitikai célját, egyben a belső piachoz fűződő „dogmatikai köldökzsinórt”. A *Consten and Grundig v. Commission ítéletben*²² az Európai Bíróság azután egyértelműen az áruk szabad mozgására gyakorolt hátrányos következmények szerinti értelemben alkalmazta a – kartelltilalomban (101. cikk) és a 107. cikkben egyaránt *azonosan* szereplő - kifejezést.

²⁰ D.G.Goyder: EC Competition Law. 4th edition. Oxford University Press. 2003. 88.; A. Deringer: The Competition Law of the European Economic Community – a Commentary on the Rules of Competition. CCH Editions, 1968. 22. s. köv.; V. Korah: An Introductory Guide to EEC Competition Law and Practice. 4th edition. Oxford. 1990. 35.

²¹ Vörös Imre: Az európai versenyjogok kézikönyve. Logod Bt, Budapest. 1996. – a kartellek tilalmába belefoglalt *interstate commerce clause* azonos szóhangzatát elemezve: 418. szélszám

²² C-56/64 és 58/64 egyesített ügyek, 1966. július 13-i ítélet. [1966] ECR 299., CMLR 1966. 418. (magyarul ld. Versenyjogi esetek. Szerk.: Boytha Györgyné-Hargita Árpád-Sárai József-Tóth Tihamér. Osiris. Budapest, 2000. 67.). a terminológához ld. az ítélet elemzését: Vörös : im. 425. szélszám

II.3.

A 107. cikk (1) bek.-ét követő (2) bek.-e viszont kifejezetten *törvényi kivételt* konstruál az összeegyeztethetlenség alól kijelentve, hogy összeegyeztethetők a belső piaccal az ott felsorolt fajtájú, tárgyú támogatások (pl. fogyasztóknak juttatott szociális támogatások, ha az áruk eredete szerint nem diszkriminálnak, vagy természeti katasztrófák által okozott károk helyreállítása). Ezekre a tárgykörökre tehát a szabályozás – eltérően a 101. cikkbe foglalt kartelltilalomtól – eleve *nem is vonatkozik* – a norma tárgyi hatálya ezzel egyértelművé vált. A törvényi kivétel azonban nem jelenti azt, hogy a tagállamnak ne kellene már magát ezt a *szándékot is előzetesen bejelenteni* a Bizottságnak [108. cikk (3) bek.], csak azt, hogy a Bizottságnak ezen tényállások esetén nincsen mérlegelési joga: a kivétel *per se* mentességet, automatikus mentesülést jelent. A kivételek gyakorlati jelentősége csekély.²³

Nagyobb jogpolitikai-gyakorlati – de a dogmatikai konstrukciót felül nem író – jelentősége van a 107. cikk (2) bek. c) pontjának, amely egyfajta rendkívüli helyzetként értékeli a *német egység* nyomán előállt ország-specifikus helyzetet. Ez a kivétel nem normatív, mint a többi, hanem kifejezetten a kelet-német – egykori NDK-t képező – tartományok sajátos gazdasági helyzetére, problémáira reflektál. Ez a kivétel a Németország II. világháborút követő felosztása által érintett területek gazdasági problémáinak – a helyzetből adódó hátrányoknak a – kezelésére irányul. Az e területeknek nyújtandó állami támogatás tehát *ex lege összeegyeztethető* a belső piaccal, azonban az összeegyeztethetőség *feltétele* az, hogy erre kifejezetten a felosztásból adódó hátrányok kiküszöbölése miatt van szükség. Az *ex lege* kivétel ebben az esetben sem jelenti azt, hogy ne lenne bejelentési kötelezettség és a Bizottság ne vizsgálódhatna, mindössze azt, hogy a Bizottságnak nincs mérlegelési joga [mint a (3) bek.. tényállásai körében]. Azt azonban értelemszerűen vizsgálhatja - és értelemszerűen a Német Szövetségi Köztársaságon van a bizonyítási teher abban a vonatkozásban, hogy - a kritérium valós-e, azaz hogy ténylegesen Németország felosztásából erednek-e azok a hátrányok, melyeket a konkrét támogatás ellensúlyozni kíván. A támogatás célja és az alapjául szolgáló tényállás eredete tehát ezen a ponton olvad egységbe és szolgál a konstrukció *jogdogmatikai alapjául*. (Meg kell jegyezni, hogy ez a kivétel – amellet, hogy a dogmatikai koncepcióban az *ex lege* kivétel „aranyhídján” keresztülvezetve - nem okoz törést, *jogpolitikai-politikai szempontból problematikus*. A 2003-2004. évi kormányközi konferencián felmerült, hogy vagy törölnék ezt a kivételt, vagy terjesszék ki a (többi) kelet- és közép-európai tagállamra is²⁴. Minthogy a Lisszaboni Szerződés 2009. december 1-jén lépett hatályba és a „német kivételt” a megszületett kompromisszum szerint ettől számított öt év múlva a Tanács minősített többséggel hatályon kívül helyezheti, a szabály nem egyfajta „örökkévalósági klauzula”: 2014. december 1-jétől megnyílik a lehetőség e szabály hatályon kívül helyezésére – alapszerződés-módosítás nélkül. A kivétel gyakorlati jelentősége az idő múlásával egyre csekélyebb.²⁵)

II.4.

A (3) bek. már nem kivételt, hanem egyfajta mentesítés lehetőségét fogalmazza meg kijelentve, hogy az ott felsorolt fajtájú, tárgyú támogatások viszont (esetleg) összeegyeztethetőnek "tekinthetőek" a belső piaccal. Erre nézve a *Bizottság* rendelkezik a 108. cikk (3) bek.-e értelmében *hatáskörrel*, és ebben a tényállási körben *mérlegelési*

²³ Tóth Tihamér: Az Európai Unió versenyjoga. Complex, Budapest, 2007. 565.; Oppenheim-Classen-Nettesheim: i.m. 399. 14. szélisz.

²⁴ Horváth-Ódor: i.m. 211-212.

²⁵ Oppermann-Classen-Nettesheim: i.m. 368.

lehetőséggel is²⁶: eldönti, hogy a támogatást mentesíti-e azért, mert az – bár az (1) bek. szerint tilos – mégis összeegyeztethető a belső piaccal.

II.5.

A 107. cikk szövegének elemzése arra enged következtetni, hogy a jogalkotó törekvése nem annyira a tiltásra, mint inkább az állami támogatások "kézben tartására", terelésére, jogi keretek közé történő „becsatornázására” irányul.²⁷ Míg a kartelltilalmat kimondó - szigorú tiltást megfogalmazó - 101. cikk (1) bek. „a belső piaccal összeegyeztethetetlen és tilos” fordulattal ragadja meg a vállalatok közötti versenyt korlátozó megállapodásokat, a 107. cikk "csak" összeegyeztethetetlen állami támogatások jogi szabályozására irányul. A „tilos” kifejezés mellőzése tehát *elvi-dogmatikai jelentőségű*.

A tilos szerződés ipso facto érvénytelen, az állami támogatások köréből viszont a rendelkezés eleve kihatja a versenyt torzítóakat, és ezeket nyilvánítja – mintegy deklaratívén, és nem tiltva – a belső piaccal összeegyeztethetetlennek.

II.6.

A 108-109. cikkek az így körülírt tárgykörbe tartozó állami támogatások *felügyeletét* institucionalizálják: tisztázzák, hogy a Bizottságnak van hatásköre a tagállami támogatási szabályozások folyamatos felülvizsgálatára [108. cikk (1) bek.]. A Bizottság e hatáskörének gyakorlását új állami támogatás, valamint *meglévő* módosításának szándéka esetén beálló tagállami *bejelentési kötelezettség* garantálja [108. cikk (3) bek.]. Ugyanezen bekezdés rögzíti azt, is, hogy a tagállam *nem hajthatja végre* a tervezett intézkedést, amíg a Bizottság nem nyilatkozott.

II.7.

Az EUMSZ szabályaihoz másodlagos joganyag járul²⁸, maguknak a 107.-109. cikkeknek az értelmezése tekintetében pedig terjedelmes – alább részletezendő - bizottsági és bírósági jogalkalmazási gyakorlat alakult ki.

II.8.

A joganyag – az előbbieken bemutatott normatani sajátosságai miatt - sajátos *jogforrástani* problémáikat vet fel, ennek megfelelően az alábbiakban a közvetlen alkalmazhatósággal, a Bizottságnak a jogalkalmazásban betöltött szerepével, ezt követően az állami támogatás fogalmával, az összeegyeztethetőség kritériumaival, majd az egyes ágazati támogatások problémáival, végül eljárási kérdésekkel foglalkozunk.

²⁶ Ld.: C-62/87 és C-72/87 Executif Régional Wallon and Glaverbel SA v. Commission [1988] ECR 1573; *Craig-deBúrca*: EU Law. Cases and Materials. Oxford University Press. Fourth Edition. 2008. 1095.

²⁷ Ugyanígy: *Tóth Tihamér*: Az Európai Unió versenyjoga. Complex, Budapest. 2007. 529.

²⁸ *Tóth Tihamér*: Az Európai Unió versenyjoga. Complex, Budapest. 2007. 584., 608.,

III. A Bizottság szerepe és a joganyag közvetlen alkalmazhatósága

III.1.

A Bizottságnak különösen jelentős, *erős szerepe* van az EUMSZ 107-109. cikkeinek érvényre juttatásában, mivel a tagállamokat végső soron jogi szabályozásuk megváltoztatására: a támogatás nyújtásának visszavonására, a már kifizetett támogatásnak a vállalatoktól való visszakövetelésére, a támogatás módosítására stb. kötelezheti. Ezzel együtt a Bizottság a gyakorlatban óvatosan bánik e támogatás-felügyeleti jogkörével: átlagosan évente 1-2% körül mozog a negatív állásfoglalások aránya. A Bizottság ugyanakkor közvetlenül nem hajthatja végre határozatait, azok végrehajtása érdekében - ha a tagállam nem követi a benne foglaltakat - az Európai Bírósághoz (EB) kell fordulnia.

III.2.

A Bizottság erős hatásköre - melyet az EB is megerősített ²⁹ - *aggodalmat* is kiváltott, nevezetesen abban a kérdésben, hogy hol a határ a tagállamok -saját gazdaságpolitikájukat megvalósító - támogatásainak felügyelete és aközött, amikor ez a felügyelet már a Bizottság saját - a közösségi dimenziót ³⁰ érvényre juttató - gazdaság- és strukturapolitikájába csap át. Az EB fenti döntéseiben említett „*közösségi érdek*”, mint az állami támogatás közös piaccal való összeegyeztethetőségének mércéje ténylegesen is alkalmas ilyen félelmek kiváltására. A konfúziót az EUMSZ 107. cikk (3) bek. b) pontjában rögzített kritérium okozza, amely a támogatásnak a belső piaccal való összeegyeztethetősége szempontjából a Bizottság mérlegelésének egyik szempontjaként említi a „*valamely közös európai érdeket szolgáló fontos projekt*” támogatását.

Az EB azonban világossá tette: önmagában az a tény, hogy üvegyártóknak adott tagállami támogatás csökkenti az EU függését USA-amerikai vagy japán gyártóktól, nem minősül közös európai érdeknek. Erről csak akkor van szó, ha a projekt valamely közös tagállamközi – tehát több tagállam közreműködését feltételező – „*transznacionális*” együttműködéssel kapcsolatos. ³¹ Ehhez azonban közös cél is szükséges, amilyen pl. a környezetvédelem. Önmagában új technológia bevezetése nem minősül közös európai érdeknek.

Az EUMSZ 107-109. cikkei, és a Bizottság ezen alapuló jogalkotási tevékenysége ³² *nem* a Bizottság saját gazdaságpolitikájának-támogatási politikájának jogi alapjait teremti meg, hanem csak azt, hogy a tagállamok támogatási politikája felett *felügyeletet* gyakoroljon. A felügyelet célja a közösségi érdekek érvényre juttatása, de utóbbi nem saját támogatási politika institucionalizálását célozza. A támogatási felügyelet *tárgya* a tagállamok és a közösség viszonya, melynek gyakorlása során a Bizottságnak tekintettel kell lenni arra, hogy támogatási politikájáért minden tagállam saját maga viseli a politikai felelősséget.

Az EU saját támogatási politikája ³³ más kérdés: az EUMSZ említett 173. cikk (3) bek.-e pl. ilyen iparpolitikai szubvenciókat intézményesít. Ezek a szubvenciók azonban értelemszerűen nem a 107-109. cikk hatálya alá tartoznak.

²⁹ Ld. Philip Morris, EuGHE 1980,1671; Frankreich/Kommission, EuGHE 1990, I/307

³⁰ Paul Craig-Gráinne de Búrca: im. 1084-1085.

³¹ C-62/87 és C-72/87 Executif Régional Wallon and Glaverbel SA v. Commission [1988] ECR 1573. : „...a project may not be described as being of common European interest...unless it forms part of a transnational European programme supported jointly by a number of governments of the Member States to combat a common threat...”

³² Felsorolását ld. Craig-de Búrca: im. 1085.

³³ Ld. Oppermann-Nettesheim-Classen: Europarecht. Beck. 2009. 630-638.

III.3.

A 107. cikk szövege és a kialakult gyakorlat alapján egyértelmű, hogy a 107-109. cikkek legnagyobbbrészt *nem képeznek közvetlenül alkalmazható jogszabályt*.

A 107. cikk nem alkalmazható közvetlenül a nemzeti bíróságok által³⁴ a vállalatok és a nemzeti hatóságok közötti viszonyban, ugyanis ez a rendelkezés nem konstituál egyéniileg érvényesíthető jogot. Egyikük sem hivatkozhat arra, hogy valamely támogatás összeegyeztethetetlen a belső piaccal mindaddig, amíg ezt a megfelelő szervek (Bizottság, EB) meg nem állapították³⁵. Ennek megfelelően a nemzeti bíróság nem fordulhat közvetlenül az EB-hez előzetes döntésért sem.

A 108. cikk (3) bek.-be foglalt *végrehajtási tilalom* (ti. hogy a tagállam a Bizottság esetleg szükséges döntése előtt nem folyósíthatja a támogatást), valamint a 108 cikk (2) bek. szerinti *negatív döntés* (ti. hogy a támogatást megtiltja a Bizottság, vagy pedig csak módosított formában engedélyezi) viszont *közvetlenül alkalmazandó*: ez azt jelenti, hogy a nemzeti bíróságok is kötelesek ezeket a rendelkezéseket alkalmazni, más szóval betartatni a közösségi támogatási joganyag e két szabályát.

A *végrehajtási tilalom* akkor válik közvetlenül alkalmazandóvá, ha a tagállam a Bizottsághoz nem tett bejelentést, valamint akkor, ha a támogatást az előtt folyósították, hogy a Bizottság - ésszerű időtartamon belül - nyilatkozhatott volna. Az EB gyakorlata szerint³⁶ a tagállamok bíróságai kötelesek együttműködni a Bizottsággal a támogatási felügyeletre vonatkozó szabályok betartatásában: a tagállami bíróságnak tehát figyelemmel kell lennie arra, hogy adott esetben - akár a támogatott vállalat indít keresetet a szubvencionáló állam ellen, akár annak versenytársa - az előtte folyó eljárásban olyan támogatás képezi jogvita tárgyát, amelyet még nem lehetett volna folyósítani.

Másrésről a Bizottság *negatív döntése* is köti a nemzeti bíróságot abban az esetben, ha pl. a támogatás folyósítása után a támogatott vállalat az állam - a Bizottság döntése értelmében - kénytelen lenne visszakövetelni a támogatást, azonban ez ellen az állami intézkedés ellen a vállalat pert indít³⁷.

IV. Az állami támogatás fogalma

IV.1.

A támogatási felügyelettel kapcsolatos *bejelentési kötelezettség* húzza meg tehát azt a *tárgyi hatályt*: azt a kört, amelyre a 107-109. cikkek egyáltalán vonatkoznak. Ha a támogatás nem esik e tárgyi hatály alá, arra nézve a felügyelet gyakorlásának nincs helye. Ebből is látható az a jogpolitikai tendencia, amely szerint nem minden támogatás bejelentés- és engedélyköteles. A döntő nyilván az, hogy a sokféle állami intézkedés közül *melyik minősül támogatásnak* (*aid, aides, Beihilfe*): ha ugyanis annak minősül, a tagállam köteles azt bejelenteni a Bizottságnak [108.§ (3) bek. első fordulata], emellett belép a végrehajtási-támogatásfolyósítási tilalom [108. cikk (3) bek. harmadik fordulata], végül pedig a Bizottság lefolytatja a felügyeleti eljárást [108-109. cikk]. A *minősítésnek - fogalmi meghatározásnak* - tehát komoly jogkövetkezményei vannak: ez az a pont, ahol a nemzeti bíróság *előzetes*

³⁴ A szakirodalom felveti, hogy a másodlagos jog (csoportos mentesítő rendeletek) és az uniós versenyjognak az 1/2003 rendelettel történt decentralizálása folytán (ehhez ld.: *Vörös Imre: Csoportkép Laokoóonnal. A magyar jog és az alkotmánybíráskodás vívódása az európai joggal.* Budapest, hvg-orac. 2012. 62-67.) a közvetlen hatály terjedelmileg is szélesebb körre terjedhet ki: *Tóth Tihamér: i.m. 584.*

³⁵ I.m. 377.; ld. még: C-298/00 P *Italy v. Commission*

³⁶ *Fédération nationale du commerce extérieur, EuGHE 1991, I/5505*

³⁷ *Textilwerke Deggendorf, EuGH 1994, I/883*

döntést kérhet az EB-től tekintetben, hogy a tagállami intézkedés vajon állami támogatásnak minősül-e.

IV.2.

Az állami támogatás *definíció szerű meghatározását*³⁸ a 107. cikk nem tartalmazza, azonban az EB gyakorlata alapján egyértelmű, hogy az nem csak a kifejezett szubvenciókra, vagyis a pénzbeli juttatásra vonatkozik. Egyik vezető ítéletében az EB kifejtette, hogy a támogatás a pénzbeli segítségen kívül *mindazon intézkedésekre vonatkozik, amelyek különféle formában csökkentik azt a terhet, amelyet egy vállalat - piacgazdasági körülmények között viselni köteles*³⁹. A támogatás fajtája, jogi formája irreleváns: az lehet pozitív pénzbeli szubvenció, de lehet adókedvezmény stb.

A szakirodalom⁴⁰ részben a 107. cikk szövegelemzése, részben az EB gyakorlata alapján a következő négy jegyet emeli ki, mint a "támogatás"-kategóriába sorolandó állami intézkedés *kritériumait*:

- az intézkedésnek az államtól kell származnia⁴¹, valamely tagállammal kell összefüggésben lennie,
- valamilyen módon kedvezményt kell megtestesítenie,
- az intézkedésnek a közpénzeket kell terhelnie,
- a kedvezményezettek köre egy vállalat, vagy általánosabban valamely gazdasági ágazat úgy, hogy ez a kör valamilyen specifikumot mutasson fel: ennek híján ugyanis a "támogatás" kategóriájába esne valamennyi gazdaságpolitikai-gazdaságélénkítő intézkedés, más szóval az állami gazdaságpolitika úgyszólván egésze.

Nem igényel különösebb kiemelés az, hogy (a 107. cikk által is kiemelten) csak akkor bír egy támogatás közösségi jogi relevanciával, ha a *tagállamok közötti kereskedelmet* hátrányosan érinti (*inter state commerce clause*).⁴² Más szóval: az egyetlen tagállam területére kiható támogatás csakis az adott tagállam jogrendszerének előírásai alapján ítélandó meg, arra a közösségi jog fogalmilag nem alkalmazható, hiszen nincsen közösségi dimenziója.

Emellett a verseny torzításának „érezhetőnek” kell lennie, azaz a bagatell-támogatások nem tartoznak ide⁴³.

Az egyes kritériumokat sorra véve a következőkben *foglalhatók össze* az állami támogatás, mint az EUMSZ 107-109. cikkei tárgyi hatálya alá eső állami intézkedés fogalmi jegyei.

IV.3.

Az intézkedésnek az államtól kell származnia, annak valamely tagállammal kell összefüggésben lennie.

E tekintetben az „állami” fogalmát az EB *tágan értelmezi*⁴⁴ ideértve regionális szintű intézkedést, vagy pl. olyan közjogi jogi személyek által nyújtott támogatást, mint pl. a francia *Caisse nationale de crédit agricole*.⁴⁵ E bank a nehéz helyzetben lévő gazdáknak nyújtott

³⁸ *Craig-de Búrca*: i.m. 1087.

³⁹ *Bergmannsprämie*, EuGHE 1961, 1 (43)

⁴⁰ *Oppermann-Classen-Nettesheim*: i.m. 396. s köv.; *Tóth Tihamér*: i.m. 540.; *Craig-de Búrca*: i.m. 1087. s köv.

⁴¹ *Mathias Herdegen*: Európai jog. Deutsche Stiftung für internationale rechtliche Zusammenarbeit kiadása. (szerk. Varga István) Budapest. 2005. 290.

⁴² *Rittner-Dreher* a verseny torzítását külön kritériumnak tekinti: i.m. 726.

⁴³ Ehhez ld. *Tóth Tihamér*: 555.; *Craig-de Búrca*: i.m. 1092. s köv.

⁴⁴ *Rittner-Dreher*: i.m. 722-723.

⁴⁵ *Caisse nationale de crédit agricole*

támogatási akció kapcsán került az EB "látóterébe": a Bíróság arra figyelemmel minősítette a bank akcióját az EUMSZ 107. cikke szerinti állami támogatásnak, hogy egyrészt a bank maga közcélú, közhasznú intézmény, másrészt a támogatás folyósításában állami engedélyezés is szerepet játszott, végül hogy az hivatalosan is a gazdaságszervezési állami megsegítésével kapcsolatos intézkedéscsomag része volt.

Állami támogatásnak minősítette az EB a gázdíjak alapján történő kedvezményezést is az ugyancsak vezető ítéletté vált *Gasunie*-ügyben⁴⁶. A *Gasunie* gázszolgáltató vállalatban az államnak 50%-os részesedése volt, az állam állította a vezető tisztségviselők felét és a gázdíjat a miniszter engedélyezte. Az adott esetben a vállalat a szokásosnál alacsonyabb díjat kért a földhasználati mezőgazdasági művelést folytató gazdáktól. *Nem pénzbeli* állami támogatást kaptak tehát a gazdák, hanem olyan *kedvezményt*, amely - a piaci viszonyokhoz képest - rendkívül alacsony voltánál fogva kizárta, hogy a vállalatok piacorientált módon gondolkodva esetleg más energiaforrásra térjenek át. Az ügy rávilágít egyfelől arra, hogy egy nem-állami intézmény (gazdasági társaság) is nyújthat a körülményektől függően olyan támogatást, amely - államinak minősülve - az EUMSZ hatálya alá kerül. Ugyanakkor az is világos, hogy az intézkedés azon a ponton csap át „támogatás”-ba, amikor gyakorlatilag *kikapcsolják a piaci mechanizmusokat*: amikor a kedvezményezett vállalat már az intézkedésben foglalt kedvezmény mértéke (esetleg milyensége) miatt sem döht(het) profitorientált módon.

IV.4.

Az intézkedésnek valamilyen módon kedvezményt kell megtestesítenie.

A kedvezménynek két fajtája van: annak

*vagy kifejezetten pénzügyi eszközök juttatásában,

*vagy valamely – szokásos piaci körülmények között a vállalatot terhelő - terhek mérséklésében⁴⁷ kell állnia. Utóbbi állhat kamatmérséklésben⁴⁸ is, amelyet azonban - ismét hangsúlyozandó - el kell határolni az általános gazdaságpolitikai intézkedésektől.⁴⁹

A *Gasunie*-esetben láthatóan az első két „támogatási” kritérium teljesült: egyfelől kétségtelenül állami intézkedésről volt szó, mivel a vállalatban az állam az 50%-os tulajdoni részesedés mellett egyéb jogosultságokkal is rendelkezvén meghatározó befolyásra tett szert. Másfelől - a második kritériumot illetően- a kedvezmény abban állt, hogy a gázszolgáltató vállalat jóval alacsonyabb díjakat alkalmazott annál, amely elégséges lett volna a széntüzelésre való áttérés megakadályozására: állami-közösségi érdekként interpretálta ugyanis a kormányzat azt, hogy megakadályozzák a gazdák széntüzelésre való áttérését. Ezt még elfogadta volna az EB, azonban *az ezen gazdaságpolitikai cél eléréséhez szükségesnél jóval alacsonyabb gázdíj* adott esetben történő alkalmazását már e cél nem indokolta. Az intézkedés - a kedvezmény szempontjából- azért vált közösségi jogilag releváns támogatássá, mert a kedvezmény jóval meghaladta azt a mértéket, ami szükséges lett volna ahhoz, hogy elhárítsák a veszélyt, amely abban állott, hogy a gazdák széntüzelésre térnek át. Az intézkedés tehát az elérni kívánt célhoz képest – megítélésem szerint (és ezt a későbbi jogalkalmazási gyakorlat meg is fogalmazza)⁵⁰ - *aránytalan* volt.

⁴⁶ *Tóth Tihamér*: Állami természetű versenykorlátozások az Európai Közösség jogában. Jogtudományi Közlöny 1998. Kwekerij Gebroeders van der Kooy and others v. Commission, 67/85, 68/85 és 70/85 sz. 1988.február 2-i ítéletek, ECR 1988. 219.

⁴⁷ *Craig-de Búrca*: im. 1087.

⁴⁸ C-241/94 *France v. Commission*. [1996] ECR I-4187

⁴⁹ Az EB vezető ítéletét ld. C-143/99. [2001] ECR I-8365. *Adria Wien Pipeline GmbH end Wietersdörfer & Peggauer Zementwerke GmbH v. Finanzlandesdirektion für Kärnten*.

⁵⁰ Ld. C-121/10 sz. ügyben Paolo Mengozzi főtanácsnok által előterjesztett főtanácsnoki indítvány 46. pontja a Bizottság gyakorlatként említi az arányosság követelményét.

Ugyancsak kedvezményről beszél az EB akkor,⁵¹ ha *az állam részesedést szerez egy magántársaságban. Ez sem önmagában aggályos, hanem akkor, ha az állami tőkeinjekciót olyan feltételekkel adják, amely feltételekkel egy magánvállalkozás – összehasonlítható helyzetben, figyelemmel hatékonysági szempontokra és teljességgel függetlenül szociális, regionálpolitikai vagy szektorális politikai szempontoktól – a tőkepiacon nem juthatna tőkéhez.*

Kedvezményről van szó akkor is, ha a társadalombiztosítási járulékok csökkentett befizetési kötelezettségében jelenik meg a támogatás, vagy pedig adókedvezmények formájában.⁵²

IV.5.

Az intézkedésnek a közpénzeket kell terhelnie.

A kritérium megfogalmazásának alapja az az EB-gyakorlat, amely nem kizárólag a közvetlenül és kifejezetten állami pénzforrások körében határozza meg a támogatás fogalmát. Idevonja a gyakorlat mindazokat az eseteket, amikor *általában véve*⁵³ *közintézmények, közhasznú, közszolgáltató vállalatok juttatás költségvetését terheli a juttatás.* A feltétel ilyen esetben mégis az, hogy ezek az állami befolyás alatt cselekvő intézmények vagy pozitíve valamely szolgáltatást *nyújtsanak*, vagy pedig *lemondjanak* valamely őket egyébként megillető bevételről. A lényeg tehát az, hogy - amint a Bizottság 1990-ben kelt 2. támogatási jelentésében megállapította - nem minden állam által nyújtott/biztosított előny minősül támogatásnak, csak az, amikor „a juttatást közpénzekből finanszírozzák”.⁵⁴

Nem minősül ennek megfelelően támogatásnak, ha az állam minimálárat állapít meg, vagy ha egy vámkontingenst feloszt.

Hosszabb időt igényelt annak tisztázása, hogy közszolgálati célú szolgáltatást nyújtó vállalatok (pl. televíziós csatornák, helyi tömegközlekedés) támogatása milyen feltételekkel egyeztethető össze mégis a belső piaccal. Ennek megítélése az un. *Altmark-teszt*⁵⁵ kidolgozásával helyeződött világos alapokra. A 107.§ rendelkezései tehát a *közhasznú*, illetve *közszolgáltató vállalatokra, közművekre* is vonatkoznak kivéve azokat, amelyek - az EKSZ 106. cikk (2) bek.. alapján különleges közfeladatot látnak el. Ezek is csak abban az esetben vannak kivéve a 107. cikk alkalmazása alól, ha a vállalati és állami magatartásra vonatkozó említett versenyszabályok (101., 102., és 107-109. cikkek) alkalmazása lehetetlenné tenné feladataik teljesítését. Mindenesetre ki vannak véve a 107. cikk hatálya alól a Bizottság megítélése szerint pl. a postahivatalok, melyeknek vidéki régiókban is működniük kell.

IV.6.

A kedvezményezettek köre egy vállalat, vagy általánosabban valamely gazdasági ágazat úgy, hogy ez a kör valamilyen specifikumot mutasson fel.

⁵¹ C-40/85 *Belgium v. Commission* [1986] ECR 2321. Ld még pl. *Craig-de Búrca*: im. 1087.

⁵² C-C-75/97 *Belgium v. Commission* [1999] ECR I-3671; C-6/97 *Italy v. Commission* [1999] ECR I-2981.

⁵³ *Rittner-Dreher*: im. 721 s köv., akik a német szakirodalomban vezető ítéletként tárgyalt ítéletre hivatkoznak: C-379/98 *Preussen Elektra AG v. Schlesweg AG* [2001] ECR I-2099

⁵⁴ GA Lagrange, EuGHE 1961, 85; *Oppermann-Classen-Nettesheim*: im. 396-397.

⁵⁵ C-280/00 *Altmark Trans GmbH and Regierungspräsidium Magdeburg v. Nahverkehrsgesellschaft Altmark GmbH* [2003] ECR I-7747; részletes elemzését ld. *Tóth Tihamér*: im. 543. s köv.; *Craig-de Búrca*: im. 1089-1091. A teszt a EB által kidolgozott négy kritériumot jelöli (pl. a vállalkozásnak egyértelműen meghatározott közszolgálati szolgáltatást kell nyújtania), amelyeket a Bizottság tovább specifikált: Community Framework for State aid in the form of public service compensation . OJ 2005. C297/4

A támogatásnak ebből a szempontból két fajtája ismeretes: egyrészt az egyedileg konkretizált vállalatnak⁵⁶ nyújtott támogatás, másrészt a jogszabályi formát⁵⁷ öltött általánosabb támogatási program. A kedvezményezettek köre nincs korlátozva, viszont értelemszerűen csak a gazdasági tevékenységet kifejtők: vagyis a versenykorlátozások jogában alkalmazott „vállalat”-fogalom (*undertaking, Unternehmen*) szerinti gazdasági szereplők tartoznak ide (a szociális, kulturális szféra tehát kiesik).

Más kérdés a támogatásnak a közös piaccal való *összeegyeztethetősége*: a fogyasztóknak nyújtott támogatás pl. akkor összeegyeztethető, ha az áru eredetére tekintet nélkül - tehát *diszkriminációmentesen*⁵⁸ - nyújtják. Valójában itt is a fogalom/kritérium meghatározásáról van szó: a *diszkriminációmentesen* nyújtott támogatás-juttatás - minthogy *e tekintetben az elemzett kritérium nem teljesül* - eleve nem tartozik a közösségi jogi támogatás-fogalom alá.

Ezen a ponton ismét tetten érhető *az állami támogatások és a verseny*, az áruk szabad áramlásának *szoros kapcsolata*: az EUMSz 107-109. cikkei alapvető jelentőséget tulajdonítanak a verseny eltorzítása megakadályozásának akkor is, ha az a tagállamtól (és nem a vállalatközi szintről) indul ki.

Minthogy a támogatás mindig meghatározott egyedi vállalatra vagy gazdasági ágazatra irányul, és nem általános gazdaságpolitikai intézkedésről van szó, annak csak akkor van a közösségi jog szempontjából relevanciája (akkor esik a közösségi jog támogatás-fogalma alá), ha a juttatásnak valamely *specifikus vonása* van. A Bizottság említett 1990. évi 2. támogatási jelentése⁵⁹ ezért hangsúlyozza, hogy ez az a vonás, amely elhatárolja a támogatást az *egyéb általános gazdaságpolitikai intézkedésektől*, amelyek tehát nem meghatározott vállalatra, vagy gazdasági ágazatra irányulnak. Ez utóbbi körbe tartoznak pl. az általános adó- és társadalombiztosítási szabályok, és a Bizottság által jellemzett "olyan intézkedések, melyekkel a gazdasági tevékenységet a maga egészében kívánják támogatni, serkenteni."

A Bizottság maga is elismeri (pl. már a verseny helyzetéről szóló 18. – 1988-ban kelt – jelentésében - 163. pont), hogy *az elhatárolás igen nehéz*. Mindenesetre a Bizottság állami támogatásnak minősít olyan juttatást, amelyet valamely vállalati kutatás céljára nyújtanak, jóllehet az alapkutatás önmagában véve nem esik a támogatás-fogalom alá. A Bizottság Dánia munkahely-teremtési programjával kapcsolatban⁶⁰ úgy foglalt állást, hogy az elhatároló szempont a következő: támogatásról van szó, ha a támogatás meghatározott vállalatot különlegesen kedvezményez, vagy ha csak meghatározott vállalat juthat hozzá a támogatáshoz, vagy pedig hatósági mérlegelési jog kérdése az, hogy melyik vállalat juthat a támogatáshoz .

IV.7.

A támogatás *formája, módja* (amely persze átfedi a fogalom meghatározásával kapcsolatban kifejtetteket) igen különféle lehet és jogilag kevésbé releváns. A 107. cikk nem véletlenül fogalmaz igen általánosan: „...azon állami vagy állami pénzeszközökből nyújtott – bármilyen fajtájú – támogatások...”. Ide tartoznak olyan jellegzetes formák, mint pozitív pénzeszköz-juttatás, adóktól és más köztelertől való mentesítés, kamatkedvezmény, állami kezességvállalás különlegesen kedvező feltételekkel, ingatlanok ingyenes vagy különösen

⁵⁶ *Oppermann-Classen-Nettesheim*: i.m. 397.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ *Rittner-Dreher*: i.m. 724-726.

⁵⁹ GA Lagrange, EuGHE 1961, 85

⁶⁰ Ld. a Bizottság 23. (1993-as) és 24. (1994-es) verseny helyzetével foglalkozó jelentéseit.

kedvezményes átadása, áruk szállítása vagy szolgáltatások nyújtása különlegesen kedvezményes feltételekkel, valamint veszteségek átvállalása.

A pénzeszközjuttatás tipikus példája az állami tőkerészesedés szerzése akkor, ha a tőkejuttatás olyan feltételekkel történik, amely egy piacgazdasági szempontok alapján cselekvő, döntő magánvállalkozó-beruházó számára - tőkerészesedési tervei esetében - elfogadhatatlanok lennének. Az összehasonlítási alap tehát a *piacgazdasági szempontok alapján (feltételek között) döntő, cselekvő beruházó* (tőkejuttató). A Bizottság azt a szempontot hangsúlyozza⁶¹, hogy *vélelmezhető* a támogatási jelleg, ha a vállalat pénzügyi helyzetére tekintettel (különösen eladósodottságára, struktúrájára tekintettel) nem várható, hogy a beruházott tőke a szokásos, „normális”⁶² hozamot biztosítja. Az EB azt hangsúlyozza, hogy jóllehet a piacgazdasági körülmények között cselekvő beruházó is követhet hosszú távú megtérülésre tekintő stratégiát, azonban ennek is van *határa*: ez a határ az, amikor az éveken keresztül veszteséges működés támogatása végső soron költségesebb lenne, mint a felszámolás⁶³.

A hangsúly azonban az *új tőke beruházásán* van: önmagában véve - ilyen tőkejuttatás nélkül - állami részesedés szerzése egy vállalatban, vagy akár az egész vállalat megszerzése nem minősül állami támogatásnak. A hangsúly azonban ismét az arányosságon van (anélkül, hogy ezt a jogalkalmazási gyakorlat kifejezetten így nevezné). Az *Intermills ügyben*⁶⁴ az EB egyértelművé tette, hogy nem szabad különbséget kell tenni egy vállalatnak adott kölcsön és az abban való tőkerészesedés-szerzés között. Az adott esetben a tőkerészesedés szerzése, azaz a tőkeemelés kétszerese volt a nehézségekbe került vállalat tőkénének.

A tagállamokat - a 2006/111 EK irányelv [ABl. EU, 2006. 11.17. L 318] alapján (ún. transzparencia-irányelv⁶⁵) - az a kötelezettség terheli, hogy az fenti körbe tartozó, közhasznú vállalatokba, közművekbe történő tőkeberuházást, valamint a tőke konkrét felhasználását a Bizottsággal közöljék.

Az állam által nyújtott *kölcsön* esetében a támogatáskénti minősítés alapkritériuma – kiindulva a már említett, a piacon cselekvő magánbefektető hipotetikus körülményeiből⁶⁶ - a piaci kamatláb és a ténylegesen fizetett kamatláb különbsége. Állam által vállalat *kezesség* esetében az a döntő, hogy önmagában véve az állami kezességvállalás sem minősül támogatásnak, csak akkor, ha jelentős a különbség az ilyen kezességért a piacon fizetendő, és a tényleges kamatláb között

V. Az állami támogatások fölött gyakorolt bizottsági felügyelet szempontjai

V.1.

A felügyeleti vizsgálat (108. cikk) annak megállapítására irányul [107. cikk (1) bek.], hogy az állami támogatás *összeegyeztethető-e a közös piaccal, vagy nem*. Ezzel összefüggésben két kérdést vizsgál a Bizottság:

*egyrészt azt, hogy az államok közötti kereskedelmet hátrányosan befolyásoló versenytorzításra sor kerül-e, amely

*másrészt a 107. cikk (3) bek.-ére figyelemmel esetleg mégis összeegyeztethető a közös piaccal.

⁶¹ A Bizottság közleményét ld. Amtsblatt (Abl.) 1993 C 307/3

⁶² Rittner-Dreher: i.m. 720.

⁶³ C-42/93 *Spain v. Commission* [1994] ECR I-4175; az EB osztotta Jacobs főtanácsnok indítványára 41. pontjában foglaltakat, és az ítélet 27. pontjában ennek megfelelően határozott.

⁶⁴ C-323/82 *Intermills SA v. Commission* [1984] ECR 3809. *Crai-de Búrca*: i.m. 1088.; *Tóth Tihamér*: i.m. 545.

⁶⁵ Ld. részletesen Rittner-Dreher: i.m. 718.

⁶⁶ *Oppermann-Classen-Nettesheim*: i.m. 396.

V.2.

A verseny torzítása „1. számú közellensége” az EU-nak, amelyre tekintettel az EUMSZ még ún. *de minimis* szabályt sem állít fel: akár csekély jelentőségű, hatású támogatás is versenytorzító hatású lehet és arra a felügyelet jogköre kiterjed. A *Philip Morris*-ügyben⁶⁷ 1980-ban az EB azt hangsúlyozta, hogy a támogatás a termelési költségek – akár csekély mértékű – csökkentése révén szükségszerűen vezet a termelési kapacitások bővítéséhez, vagyis: a verseny torzításához. Ezt a hatást mindazonáltal a Bizottságnak kell – figyelemmel a piaci helyzetre, a piaci részesedésre, a kereskedelmi csatornákra és a támogatott vállalat exportjára – bizonyítania

A támogatásnak azonban – az *inter state commerce clause*-ra tekintettel [107. cikk (1) bek. utolsó fordulata] – olyannak kell lennie, amely a tagállamok közötti kereskedelemben (árak/szolgáltatások áramlásában) *megkönnyíti az exportot, vagy megnehezíti az importot*. Értelemszerűen nem arról van szó, hogy adott vállalat egész termelését exportálja - elegendő a támogatás felügyelet alá vonásához az, ha bizonyos volumen kerül exportra.

A döntő kérdés azonban az, hogy a támogatás „*érezhető hatással*” van-e a tagállamok közötti kereskedelemre és versenyre. Jóllehet az EUMSZ szerint nincs *de minimis*-szabály, a Bizottság a tagállamok közötti kereskedelem hátrányos befolyásolása szempontján keresztül ezt mégis „becsempészte”. Különösen kis- és középvállalatok számára nyújtott támogatások esetén a Bizottság egyfajta *bagatell* támogatás-fogalmat vezetett be:⁶⁸ ennek mértéke 3 éven keresztül legfeljebb 200 000 euró (külön rendeletek vonatkoznak az ún. érzékeny ágazatokra, mint pl. a mezőgazdaság, halászat).

A Bizottság indokolási kötelezettségét az EB gyakorlata⁶⁹ annyira fontosnak tartja, hogy gyakran megsemmisíti annak határozatát az indokolás elégtelenségére hivatkozva (a támogatás érdemi - gazdasági szempontok szerinti – értékelésébe, ti. hogy az összeegyeztethető-e a belső piaccal vagy nem, értelemszerűen – lévén ez kizárólagos bizottsági hatáskör - nem megy bele. (Erre a kérdésre alább a VII. fejezetben a Bizottság és a felülvizsgálati bíróság mérlegelési jogkörével kapcsolatban visszatérünk..)

V.3.

A 107. cikk (1) bek. – szigorúan hangzó, a belső piaccal való összeegyeztethetlenséget deklaráló – megfogalmazását a (3) bek. követi, amely a *mentesség* lehetőségét fogalmazza meg („összeegyeztethetőeknek tekinthető”-ek az ott felsorolt támogatások).

Itt van a Bizottság – a 107. cikk (2) bek.-éhez képest - valódi *mérlegelési* jogköre: ez egyben hatásköre gyakorlásának súlypontja. A Bizottságnak ennek alapján joga van az – egyébként az (1) bek. szerinti alá eső – tiltott támogatást is a belső piaccal összeegyeztethetőnek nyilvánítani. A döntés alapját a (3) bek. szerinti ún. *célkritériumok* határozzák meg. Mentességhez vezethet elmaradott térségek vagy munkanélküliségtől sújtott régiók gazdasági fejlődésének támogatása, a tagállam gazdasági életében komoly zavarokat okozó körülmények megszüntetése (a zavarok enyhítése), közös európai érdekek által indokolt intézkedések, bizonyos gazdasági ágazatok vagy gazdasági régiók gazdasági fejlődésének támogatása.

⁶⁷ C-730/79 *Philip Morris Holland BV v. Commission* [1980], ECR 2671.

⁶⁸ 2006.12.15-i 1998/2006 EK rendelet; *Rittner-Dreher*: im. 727.

⁶⁹ Pl. C—415/96 *Kingdom of Spain v. Commission*, [1998] ECR 1994, I-6993

Ismét hangsúlyozzuk, hogy a támogatás *ténye, formája, mértéke stb.* feletti döntés a tagállam saját gazdaságpolitikai mérlegelésének tárgyát képezi, a Bizottság csak azt *felügyelheti* és egyben *mérlegelheti*, hogy a támogatás nyújtása a belső piaccal összeegyeztethető-e.

A Bizottság által megindított eljárásban

*vizsgálat tárgyát képezi az, hogy egyáltalán szükséges-e, elengedhetetlen-e a támogatás és csak akkor pozitív a döntés, ha a szóban forgó célkitűzés a piaci erők szabad játékában nem lenne elérhető;

*nem engedélyez a Bizottság olyan támogatást, amely határidő nélküli, vagy olyan ágazatra, szakmára vonatkozik, ahol amúgy is kihasználatlan kapacitások vannak - kivéve, ha innováció, vagy struktúraváltás támogatásáról van szó.

A mérlegelési jog mikénti gyakorlása természetesen az EB felülvizsgálata körébe tartozó alapvető kérdés - itt ismét a Bizottság indokolási kötelezettsége jut döntő szerephez.

A Bizottság a 107. cikk (4) bek.-e alapján - számos csoportmentességi rendeletben, iránymutatásban, közleményben⁷⁰ teszi közzé saját gyakorlatának – jogi kötőerővel nem bíró, csak a Bizottságot kötő – szempontjait, mégpedig az egyes gazdasági ágazatokra lebontva (gépkocsiipar, műszálgártás, textilipar, közép- és kisvállalatok, környezetvédelem, nehéz helyzetbe jutott vállalatok, munkahelyteremtés stb.). A csoportmentességi rendelet hatálya alá eső támogatást értelemszerűen nem kell bejelenteni, csak utólagosan tájékoztatni kell a Bizottságot.

VI. A Bizottság eljárása

VI.1.

Az EK Sz 108.§-a *különbséget tesz meglévő, és újonnan bevezetendő* támogatások között, melyek megítélése a Bizottság kizárólagos hatásköre. Az eljárást a Bizottság az *állammal szemben* folytatja le.

A meglévő és új támogatás közötti különbségtételnek *óriási jelentősége* van: a bejelentési kötelezettség, a végrehajtás tilalma és a támogatás folyósításának megtiltása csak az *újonnan* bevezetett-folyósított támogatásra vonatkozik. Más szóval: *preventív* kontrollról csak a bejelentési kötelezettség alapján lehet beszélni, egyébként a Bizottság hivatalból indíthat eljárást. Az „új” támogatást a joggyakorlat negatíve határozza meg azzal, hogy minden támogatást ide sorol, amely nem „meglévő”. Meglévő támogatásnak pedig az minősül, amelyet az EUM Sz életbe lépésekor már folyósítottak, vagy amelyet a Bizottság engedélyezett, vagy amely tekintetében 2 hónapon belül nem foglalt állást (feltéve persze, hogy a tagállam bejelentési kötelezettségének eleget tett).

VI.2.

A tagállamot a 107. cikk (1) bekezdése alapján *bejelentési kötelezettség* terheli mindazon támogatások esetében, melyek a támogatás kritériumai alapján annak fogalmi körébe tartoznak. Ha a tagállam e kötelezettségének nem tesz eleget, a Bizottság felhívja a bejelentésre azzal azonban, hogy a 2 hónapos határidő ilyen esetben nem érvényesül.

VI.3.

⁷⁰ Részletesen ld. *Manfred Dausies* (szerk.): *Handbuch des europäischen Wirtschaftsrechts* (Loseblatt) H.III. rész 53-81. számszám.; *Tóth Tihamér*: i.m. 591. s köv.; *Oppermann-Classen-Nettesheim*: i.m. 401.

A *végrehajtás tilalma* [108.§ (3) bek. harmadik fordulata] közvetlenül alkalmazandó a tagállamok viszonylatában (ld. III. fejezet 2.pont). A tilalom részben a be nem jelentett támogatásokra, részben pedig a bejelentés következtében vizsgálat alá vont támogatásokra vonatkozik mindaddig, amíg a Bizottság rendelkezésére álló 2 hónap le nem telik. A Bizottság abban az esetben, ha az állam folytatja a támogatást, az EB-nél keresetet indíthat az EKSz 108. cikk (2) bek. második fordulata alapján.

VI.4.

A vizsgálat két részre oszlik. Az ún. *előzetes vizsgálat*⁷¹ során a Bizottság a közös piaccal összeegyeztethetőnek ítélni a támogatást, és ennek megfelelő döntést hozhat. Ha viszont efelől kétségei vannak, késedelem nélkül köteles dönteni az ún. fővizsgálati eljárás megindítása felől [88.§ (3) bek.].

Az ún. *fővizsgálat* során minden érdekelt (így pl. a versenytársak is) lehetőséget kapnak arra, hogy álláspontjukat kifejtésük. A fővizsgálat *végleges döntéssel* zárul az összeegyeztethetőségét illetően [108. cikk (1)-(2) bek.]. Az engedélyezett támogatás esetében is mód van arra, hogy a Bizottság csak *megkötésekkel, feltételekkel* hagyja jóvá a támogatást (pl. addig nem nyújtható, amíg egy korábbi - a közös piaccal összeegyeztethetetlennek ítélt - támogatást a szubvencionált vállalat vissza nem fizetett).

A támogatás megtiltása már *meglévő támogatás* esetén annak beszüntetésére vagy átalakítására, míg új támogatás esetében a megtiltásra vagy átalakításra irányul. Meg kell jegyezni, hogy a gyakorlatban újak minősítik a lényegesen módosított támogatást is.

VI.5.

A határozattal szemben az érintett *tagállam az EB-hez fordulhat felülvizsgálatért* (az EUMSZ 263. cikk 4. fordulat alapján) a határozat *megsemmisítése* iránt annak jogsértő volta miatt. Az EB-hez fordulók legnagyobb részben a támogatást folyósítani kívánó érintett államok, de gyakran fordulnak a bírósági úthoz az érintett vállalatok vagy azok versenytársai.⁷² Ha viszont a tagállam nem teljesíti a határozatban foglaltakat, a Bizottság az EB-hez fordulhat - ebben az eljárásban azonban a tagállam már nem hivatkozhat a határozat jogsértő voltára.

VI.6.

Ha jogszerűtlenül - a végrehajtási tilalom megsértésével - folyósítottak támogatást, vagy pedig egy negatív - támogatást a közös piaccal összeegyeztethetetlennek minősítő - bizottsági határozat ellenére, a támogatás *folyósítása jogsértő*. Ez nem csak a tagállam és az EU viszonylatában van így, hanem a tagállam és az általa szubvencionált vállalat viszonyában is. Ennek pedig az a következménye, hogy a jogsértő módon folyósított támogatást *vissza kell fizetni*. A negatív bizottsági határozat ugyanis *támogatási tilalmat*⁷³ eredményez, ami a 108. cikk (2) bekezdése értelmében közvetlenül alkalmazandó (ld. III. fejezet 2. pont). Ez annyit jelent, hogy a vállalat köteles visszafizetni a támogatást, az állam pedig jogosult azt visszakövetelni, és ez a tagállami-nemzeti bíróságokat köti. A visszafizetés mikéntjére és jogalapjára azonban - közösségi jogi szabályok híján - már a nemzeti jogszabályok irányadóak. Ebből - a közösségi szabályozás hiányából - problémák adódnak, hiszen több

⁷¹ Rittner-Dreher: i.m. 729-734.; Craig-de Búrca: im. 1098-1100.; Tóth Tihamér: i.m. 586. s köv.

⁷² Craig-de Búrca: i.m. 1102.

⁷³ Rittner-Dreher: i.m. 734.

tagállam társasági joga pl. kizárja az investált tőke visszafizetését. A támogatott vállalat - bár nem minősül rosszhiszeműnek, ha nem győződött meg arról, hogy az állam a 107-109. cikk szerintieknek eleget tett-e - mégsem mentesül a visszafizetés alól; a közösségi érdek ilyenkor erősebb a bizalmi elv⁷⁴ sérelménél.

Az EB elismerte továbbá adott esetben a versenytársnak azt a jogát, hogy a Bizottságnak az eljárást megszüntető határozata ellen semmisség megállapítása iránti keresetet nyújtson be, azonban ez a gyakorlatban alig fordul elő. Egy ilyen ügyben (COFAZ, EuGHE, 1986. 391)⁷⁵ francia nitrogénműtrágya-gyártók – mint sértett versenytársak – indítottak pert a Bizottság ellen arra hivatkozva, hogy az ammóniák-gyártáshoz felhasznált földgáz árát (az ammóniák a nitrogénműtrágya gyártásánál félkésztermék, műtrágyává való továbbfeldolgozásra kerül) a holland állam igen alacsonyan állapította meg. A felperesek bizonyították, hogy értékesítésük-forgalmuk jelentős része versenyben van a - közvetetten - szubvencionált holland vállalatok termékeivel. Az EB a felperesek „egyedi érintettsége okán” helyt adott keresetüknek. Ugyanígy lehetőség van arra, hogy az érintettek keresetet indítsanak a határozat semmisségének kimondása iránt akkor is, ha a Bizottság eleve úgy dönt, hogy nem indít eljárást.

VII. Esettanulmányok: a termőföld forgalma

VII.1.

Az állami támogatások sajátosan jelennek meg az *agrárszektorban*, különösen akkor, amikor állami tulajdonban lévő földterületek magánszemélyeknek való értékesítéséről van szó. E tekintetben részletesebb elemzést érdemel az *Európai Bizottság v. Scott SA ügy*⁷⁶, valamint a *Seydaland Vereinigte Agrarbetriebe GmbH&Co. KG v. BVVG Bodenverwertungs- und -verwaltungs GmbH ügy*⁷⁷ Az ügyeknek az új magyar földtörvény fényében is komoly jelentőségük van. Az ítéletek ugyanis a Bizottság határozatai feletti bírósági kontroll *terjedelmét*, ezen belül a *mérlegelésen* alapuló bizottsági döntések bírósági felülvizsgálatának *terjedelmét* érintik, jelentőségük tehát az állami támogatásokkal kapcsolatos határozatok ellenőrzésén túlmutató módon *elvi-dogmatikai* jelentőségűek.

VII.2.

Az *Európai Bizottság v. Scott SA* ügyben az alapkérdés az volt, hogy burkolt állami támogatást valósít-e meg egy – az állam által eladott - földterület *kedvezményesen megállapított vételára*. Az ügy fellebbezés folytán került az Európai Unió Bírósága, ezen belül a Bíróság elé: az első fokon eljáró bíróság – az akkori Elsőfokú Bíróság; a Lisszaboni Szerződés óta: a Törvényszék – ugyanis megsemmisítette a Bizottság egy határozatát. A határozattal a Bizottság elmarasztalta Franciaországot azon a címen, hogy a Scott Paper SA részére állami támogatást nyújtott akkor, amikor egy földterület vételárát kedvezményesen állapította meg. A Bíróság 2010. szeptember 2-án kelt ítéletével hatályon kívül helyezte a Törvényszék ítéletét.

⁷⁴ Ld. részletesen a konfliktus elemzését: *Oppermann-Classen-Nettesheim*: im. 375-376.

⁷⁵ szerk. *Dausés*: im. uo.

⁷⁶ C.290/07.P.

⁷⁷ C-239/09.

VII.2.1.

Az ügy *tényállása* a következő volt.

A papírt előállító Scott egyrésztől, és Orléans városa Loiret megyével együtt másrésztől 1987-ben adásvételi szerződést kötött állami tulajdonban lévő földterület eladásáról 31 millió frank vételáron annak érdekében, hogy Scott termelő üzemet létesítsen. A földterületet az eladók korábban három részben, három ügylettel szerezték meg. A francia Számvevőszék vizsgálatát követően a Bizottsághoz benyújtott panasz nyomán derült fény arra, hogy az ügyletet *nem jelentették be* a Bizottságnak, amely 1998-ban a az akkori EKSz 88. cikk (2) bek.-e – a mai EUMSZ 108. cikk (2) bek. – szerinti eljárást indított. A 2001. március 2-i keltű határozat a közös piaccal összeegyeztethetetlennek, vagyis tiltott állami támogatásnak minősítette a vételárat, amelyhez kedvezményesnek ítélt talajvíz-mentesítési díj is járt. A fellebbezés a Bizottság eljárásának részben a bizonyítással, részben pedig a tartalmi-anyagi jogi minősítéssel kapcsolatos elemekre, vagyis a határozat megszületésének *eljárási jogi* körülményeire, részben a vételár *anyagi jogi* értékelésére irányult. E két szempont azon a ponton „ért össze”, hogy milyen módszerrel állapította meg a Bizottság a földterület értékét.

VII.2.2.

A Bizottság ugyanis ismételtén kért részletesebb, kiegészítő információkat, dokumentumokat a francia hatóságoktól, amelyek azonban csak részben adtak választ a feltett kérdésekre, illetve bocsátották rendelkezésre a kért dokumentumokat. Minthogy a földterületet nem pályázati eljárás keretében értékesítették, és a szerződések megkötését független szakértő értékbecslése sem előzte meg, a Bizottság a *rendelkezésére álló* információk alapján maga volt kénytelen megállapítani a földterület értékét.

A Bizottság ennek érdekében *összehasonlította* a hasonló földterület árát a Scott által ténylegesen fizetett vételárral. A hasonló földterület piaci árának meghatározásakor a Bizottság azoknak a *költségeknek* a megállapítására törekedett, amelyeket eladó viselt a Scott által létesítendő üzem számára szükséges földterület megszerzése és a szükséges tereprendezési munkálatok elvégzése érdekében. A földterület megszerzésével kapcsolatban a Bizottság a három részben megszerzett földterület egyenkénti vételárainak átlagárát vette alapul, amelyet az eladó-Orléans város képviselő testülete üléseinek jegyzőkönyve tartalmazott. A területrendezés költségeit az ezt az eladó megrendelése alapján elvégző vállalat mérlegében feltüntetett összeg alapján állapították meg. E költségek összességükben mintegy 39,5 millió frankkal *haladták meg* a vevő által *fizetett* vételárat, így a Bizottság ebben az összegben határozta meg az állami támogatás mértékét, egyben kötelezte Franciaországot, hogy a kedvezményezett térítse vissza ezt a jogellenesnek minősült támogatást (kamatokkal együtt).

VII.2.3.

Az *Elsőfokú Bíróság* (ma: Törvényszék) úgy vélte, hogy a Bizottság a megszerzésre fordított *költségeken alapuló módszer* preferálásával, sőt: ennek alkalmazása során is *hibákat* követett el. A három földterület-rész megszerzés ugyanis 1975-1984 között történt, ezért az egyes vételárok átlagolásából adódó átlagár, mint a piaci érték tekintetében irányadó összeg torzított. Erre figyelemmel a jegyzőkönyvből átvett adatok félrevezetőek. A vizsgálat hibát követett el akkor, amikor elkerülte figyelmét az a tény, hogy az adásvételi szerződésben szereplő földterület nem azonos a földterülettel, amelyet – mint a ténylegesen felépült üzemhez kapcsolódó terület – a képviselő testület jegyzőkönyve említ. A rendelkezésre álló

dokumentumokban jelentkező ellentmondások miatt a Bizottságnak a költségekre alapozott érték-megállapítás mellett más módszert is igénybe kellett volna vennie, mindenekelőtt *független szakértő* véleményét kellett volna kikérnie. Az Elsőfokú Bíróság szerint a Bizottság megsértette a 108. cikk (2) bek. [akkori 88. cikk (2) bek.] szerinti eljárás gondos: *pártatlan és alapos* lefolytatására vonatkozó kötelezettségét, ezért a határozatot megsemmisítette.

Az ítélet ellen a Bizottság fellebbezett. A másodfokon eljáró Bíróság ítélete az állami támogatások tárgyában hozott bizottsági határozatok bírósági felülvizsgálata tekintetében *elvi* jelentőségű megállapításokat tartalmaz.

VII.2.4.

A Bizottság fellebbezésében úgy vélte, hogy a megszerzésre fordított költségek alapján történő piaci érték-megállapítás módszerének alkalmazása – tekintettel arra, hogy a francia hatóságok részéről szolgáltatott információk nem adtak elégséges alapot az érték megállapítására, és pályázat sem volt – megalapozott volt. A Bizottság álláspontja szerint ilyen esetben a Bizottságnak széleskörű *mérlegelési joga* van a földterület értékének megállapítására vonatkozó *módszer megválasztásában*. Mivel *földterület* értékének megállapításáról van szó, megerősíti ezt a módszertani döntését az is, hogy telekredezésre is szükség volt, amelynek ugyancsak jelentős – a vételártól el nem választható – költségvonzata van. E sajátosságokra figyelemmel a Bizottságnak *joga volt* a költségeken alapuló módszer választására, az Elsőfokú Bíróság pedig tévesen állítja azt, hogy szakértő igénybe vételére lett volna szükség.

A *vevő (Scott) és Loiret megye* arra hivatkozva kérte az ítélet helyben hagyását, hogy az ítélet több módszer figyelembe vételének hiányát kifogásolta: ezek közül kellett volna a megfelelőt kiválasztani, holott a költségeken alapuló módszer csak másodlagos a szakértő által elvégzett közvetlen értékbecsléshez képest. A francia Számvevőszék értékbecslése is relevánsabb lett volna, mint pusztán a költségek összegezése.

VII.2.5.

A Bíróság a jogvita lényegét abban a *jogkérdésben* látta, hogy a Bizottság *megsértette* az eljárás során az ügy gondos: *pártatlan és alapos* megvizsgálására irányuló kötelezettségét – ez tartozik a fellebbezés tárgykörébe.⁷⁸ A Bíróság elvi élel fejtette ki, hogy a Bizottságnak a határozathozatal során *széles körű mérlegelési joga* van az állami támogatással kapcsolatos gazdasági jellegű értékelések körében, azonban ez *nem jelenti azt*, hogy az Európai Unió Bírósága *ne ellenőrizhetné* a bizottsági értékelést. A Bíróság a probléma gyökerét ennek az ellenőrzési jognak a *terjedelmében* látta.

Az ellenőrzés során azonban a bíróság a Bizottság *gazdasági* jellegű értékelését *nem helyettesítheti a sajátjával*⁷⁹: a bírósági ellenőrzés *korlátozott* ellenőrzést jelent, amely *öt jogi természetű kritérium* vizsgálatára szorítkozik: az eljárási szabályok betartására, az indokolási kötelezettségre, a tényállás pontos megállapítására, nyilvánvaló mérlegelési hiba elkövetésére, végül a hatáskörrel való esetleges visszaélés vizsgálatára.⁸⁰ Ha a bírósági felülvizsgálat túllépte ezeknek a kritériumoknak a vizsgálatán, felmerül annak lehetősége, hogy a bíróság túllépte hatáskörét.

⁷⁸ A Bíróság e tekintetben felhívta a C-535/06. P. sz ügyben (Moser Baer India v. Tanács) 2009. szeptember 3-án hozott ítéletet.

⁷⁹ A korábbi gyakorlatból ld. C-525/04.P.sz. ügy, *Spanyolország v. Lenzing*, 2007. november 22-i ítélet 57.pont

⁸⁰ Erre nézve a Bíróság felhívta a C-501/06. P., C-513/06.,P., C-515/06.P. és a C-519/06.P. sz ügyekben (*GlaxoSmithKline Services és társai v. Bizottság és társai ügy*) 2009. október 6-án hozott ítéletet.

Az adott esetben magánszemély részére értékesített földterület vonatkozásában a *piacgazdasági körülmények között cselekvő magánbefektető* – ismert - kritériumát kell alkalmazni annak megállapításánál, hogy a fizetett ár megfelel-e a „*rendes versenyfeltételek*” esetén *fizetendő ár*nak, vagy pedig annál *alacsonyabb* lévén állami támogatásnak minősül-e. Ennek a kritériumnak az alkalmazása azonban gondos és összetett gazdasági természetű értékelést feltételez. Az adott ügyben figyelembe kellett venni azt, hogy a Bizottságnak 13 évvel a vitatott adásvétel lebonyolódása után kellett a földterület piaci értékét megállapítania. Minthogy annak idején sem pályázatra, sem szakértői becslésre nem került sor, a Bizottság értékelése érthető módon csak *megközelítő becsléshez* vezethetett, amelyre kellő alapot szolgáltatott a *költségekből* való kiindulás.

A Bíróság szerint az Elsőfokú Bíróság *azért lépte túl felülvizsgálati jogkörének korlátait*, mert a szakértő igénybe vételének számon kérése mellett csak megállapította az eljárással kapcsolatos gondossági kötelezettség Bizottság általi megsértését, azonban *nem bizonyította*, hogy a figyelmen kívül hagyott *más módszerek alkalmazása* kifejezetten a támogatás összegének megállapításánál vezetett volna *eltérő* értékhez. A Bíróság arra is utalt, hogy az Elsőfokú Bíróság nem tárt fel mérlegelési hibát sem. A Bizottság által megállapított piaci érték megfelelt a francia hatóságok által szolgáltatott adatokból megállapítható átlagárnak.

A Bíróság *elvi éllel* állapította meg, hogy az Elsőfokú Bíróság *túllépte felülvizsgálati jogköre korlátait* két vonatkozásban is: *egyrészt* nem bizonyította (csak feltételezésből kiindulva megállapította), hogy a Bizottság megsértette az eljárás lefolytatásával kapcsolatos gondossági kötelezettségét, *másrészt* elmulasztotta az alkalmazott (költségalapú) számítási módszer *megválasztásával* kapcsolatos *mérlegelési hiba* megjelölését. A francia hatóságok által szolgáltatott adatokra alapozott költségalapú piaci érték-megállapítás nem képezhet *nyilvánvaló* mérlegelési hibát. A Bíróság nem tekintette magától értetődőnek, hogy a francia adóhatóság ellenőrzése során – tehát egy más jogi relevanciájú eljárásban – alapul vett érték a jelen ügyben releváns forgalmi értéket tükrözi. A Bíróság ezért az Elsőfokú Bíróság ítéletét *hatályon kívül helyezte*, vagyis a Bizottság határozatát *hatályában fenntartotta*.

VII.2.6.

Az ítélet elvi jelentőségű *tanulása* az, hogy a Bizottság gazdasági jellegű kérdésekben elfoglalt álláspontja, értékelése ugyan bírósági felülvizsgálat tárgyát képezheti, azonban ennek *szűk korlátai* vannak: alapvetően az eljárás jogszerűségére vonatkozó kérdéseket vizsgálhat. A bírósági felülvizsgálat nem irányulhat arra, hogy a bíróság saját gazdasági természetű értékelésével helyettesítse a Bizottságét: az kifejezetten a Bizottság mérlegelési körébe tartozó kérdés, a Bizottság számára van fenntartva. A Bíróság tehát élesen *elhatárolta* a bírósági felülvizsgálat terjedelmét (azt szűkre szabva) a bizottsági vizsgálat tárgyától, egyben mintegy *megvédte* a Bizottság eljárásában – állami támogatások, mint *par excellence* gazdasági természetű tárgykör megítélésénél *elkerülhetetlenül* - gyakorolt *mérlegelési jogát*. Ebből az is következik, hogy a földterületek, mint specifikus forgalmi tárgy, dolog értékének az állami támogatás szempontjából való megállapítása tekintetében a Bizottság *számítás-módszertani* álláspontja bír elsőbbséggel: ez (mérlegelés körébe tartozó kérdésként) csak komoly eljárási szabály-sértés esetén képezheti jogvita tárgyát.

VII.3.

Néhány hónappal a Scott-ügyet követően döntött az Európai Bíróság – előzetes kérdés alapján – a *Seydaland-ügyben*. Az ügy a berlini Landgericht előzetes kérdése alapján került a Bíróság elé a földprivatizációs és szerkezetátalakítási programok esetleges állami támogatása

kapcsán. Ebben az ügyben – egyébként a Scott ügy elvi tételeire visszautalva – a Bíróság a tagállami jogszabályok által előírt *piaci érték kiszámítására* vonatkozó *módszerek* kérdését vitte tovább, különös figyelemmel a módszereknek a változásokhoz való hozzáigazítása, „karban tartása” vonatkozásában. Maga az előzetes kérdés az EKSz 87. cikke (az EUMSZ 107. cikke) értelmezésére irányult.

VII.3.1.

Az ügy *tényállása* szerint a Seydaland mezőgazdasági tevékenységet folytató vállalat, amely földterületek privatizációja során kötött szerződést a német egység létrejötte után e feladattal megbízott állami szervvel (Bundesanstalt für vereinigungsbedingte Sonderaufgaben), amelytől földterületet vásárolt. A szerződésben az állami fél által a német jogszabályok alapján megállapított vételárat a Seydaland túl magasnak tartotta, és pert indított a vételár egy részének visszatérítése iránt.

VII.3.2.

Az állami támogatásra vonatkozó EKSz-beli szabályok mellett *bizottsági közlemény* foglalkozott a hatóságok általi földterületek állami támogatási elemeivel.⁸¹ A közlemény *két elvi tételt* szögezett le: *egyrészt* ha az értékesítés árveréshez hasonló pályázat keretében történik (a legjobb ajánlatot fogadják el), az állami támogatás kizárt, hiszen az értékesítés fogalmilag piaci értéken történt. *Másrészt*: ha nem pályázat alapján történik az értékesítés, az állami támogatási elem kizárását „a piaci értéknek a megállapítása érdekében...független értébecslésre jogosult szakértővel...végeztetett értékelés teszi lehetővé.”. A közlemény leszögezi, hogy a *piaci érték az az ár*, amelyen a földterület az értékesítés napján *értékesíthető lenne, feltéve*, hogy a földterület szabadon hozzáférhető a piac számára, a piaci körülmények lehetővé teszik az értékesítést és a földterület jellegére tekintettel szokásos időtartam áll rendelkezésre az értékesítés megtárgyalására.

VII.3.3.

A *német belső jog* - igazodva a 950/97/EK , majd az ezt felváltó 1257/1999/EK rendelethez – az 1994. szeptember 27.-i kárpótlási törvénynek⁸² a földszerzésekre vonatkozó részletes szabályait⁸³ megalkotva 1995-ben a földterületek értékesítése során alkalmazandó *számítási módszert* vezetett be. A kárpótlási törvényben ún. referenciaértéket határoztak meg, amely a vételár meghatározásánál alapul veendő, és amelyet úgy kell kiszámítani, hogy a forgalmi értéket 35%-kal csökkentik.

E referenciaérték mellett egy - a részletes szabályokat tartalmazó - rendelet bevezette az ingatlanszakértő által végzett *értébecslés* módszerét is. Eszerint ha léteznek *regionális referencia-értékek*, akkor a vételárat ezek alapján kell megállapítani, azonban a vevő kérheti ezektől eltérő forgalmi érték meghatározását akkor, ha szakértői vélemény alátámasztja azt az álláspontot, hogy a regionális referenciaértékek *nem alkalmasak* a meghatározás alapjaként való figyelembe vételre.

⁸¹ 1997. július 10-i bizottsági közlemény. HL C 209. 3.

⁸² Ausgleichsleistungsgesetz, BGBl I., 1994. 2624.)

⁸³ Flachenerwerbsordnung, 1995. december 20-i rendelet

VII.3.4.

A kialakult jogvitában a *Seydaland ügy vélte*, hogy a vételárát vagy a referenciaérték alapján kellett volna kiszámítani, vagy szakértői bizottságot kellett volna igénybe venni, de *nem* a piac aktuális viszonyai, feltételei alapján, amire pedig az eladó hatóság az ár megállapítását alapozta. Az *eladó állami hatóság úgy vélte*, hogy nem kellett a regionális referenciaértékeket figyelembe vennie, mivel ezek nem a piac aktuális – időközbeni áremelkedést mutató - állapotát tükrözték, hanem egy *korábbi* állapotot. Így a korábbi állapot alapján történő alacsonyabb ármegállapítás az uniós joggal összeegyeztethetetlen támogatást jelentett volna. Az eladó hatóság hozzátette, hogy a referenciaértékek felülvizsgálatának szükségességét a német szövetségi pénzügyminisztérium is elismerte.

A Landgericht Berlin fentiekre tekintettel úgy ítélte meg, hogy az ügy eldöntése az uniós jog értelmezésétől függ, ezért *előzetes döntéshozatal* iránti kérdést terjesztett elő a német jogszabályoknak az akkori EK Sz 87. cikkével való összeegyeztethetőség eldöntése érdekében.

VII.3.5.

A Bíróság az elé terjesztett kérdést – állandó gyakorlatának megfelelően⁸⁴ – átfogalmazta, pontosította. A kérdés valójában az, hogy az EK Sz 87. cikkével ellentétes-e az a tagállami szabályozás, amely az állami hatóságok által értékesített mezőgazdasági területek értékének kiszámításához a német jogszabály: a *Flachenerwerbsordnung* szerinti *számítási módszereket* ír elő.

A Bíróság felidézte támogatás *fogalmával* kapcsolatos állandó gyakorlatát⁸⁵, mely szerint: a fogalomba nem csak a pozitív juttatás, hanem a *vállalkozások terheinek könnyítését* eredményező *bármilyen formájú juttatás* beleértendő, ha az előbbivel azonos hatású és természetű. Ebből kiindulva elvileg a *piaci értéknél alacsonyabb áron történő földértékesítés is* fogalmilag állami támogatást képezhet. A Bíróság figyelemmel volt a közös mezőgazdasági politikából adódó sajátosságokra, amelyekre figyelemmel az agrárszektorban nem minősül minden ilyen áron történő földértékesítés az uniós joggal összeegyeztethetetlennek. Mérlegelési jogával élve ugyanis az uniós jogalkotó éppen a mezőgazdasági termelésbe való beruházások területén rendeletben szabályozta a támogatás mértékét: a beruházás értéke 35%-ában határozva meg azt. Ugyanakkor a Bíróság visszautalt a Scott ügyre hangsúlyozva, hogy a földértékesítés akkor mutat fel állami támogatásra utaló elemeket, ha piaci értéknél alacsonyabb áron történik, azaz nem olyan áron, amelyet *magánbefektető* szokásos versenyfeltételek alapján meghatározhatna.

VII.3.6.

A Bíróság az összeegyeztethetőség tekintetében így arra az *elvi jelentőségű* következtetésre jutott, hogy a tagállami jog által megállapított számítási módszereknek *olyan árat* kell eredményezniük, amely *a lehető legközelebb áll a piaci értékhez* (ítélet 35. pont). A Bíróság – érzékelve fejtegetései (egyébként elkerülhetetlen) gyenge pontját - utalt arra, hogy ilyen ár persze csak *elméletben* létezik, ezért ehhez képest a ténylegesen fizetett ár bizonyos sávon belüli *mozgását* el kell tűrni (erre a Bizottság közleménye is utal: II. cím 2. b) pont).

⁸⁴ Pl. C-286/05. sz. *Haug* ügy, 2006. május 4-i ítélet (EBHT 2006., I-4121); C-420/06 sz. *Jager* ügy, 2008. március 11-i ítélet (EBHT 2008., I-1315.)

⁸⁵ Pl. C-169/08. sz. Presidente del Condiglio dei Ministri ügy, 2009. november 17-i ítélet (EBHT 2009. I-10821.); C-341/06.P. és 342/06.P.sz., Chronopost és La Poste v. UFXE és társai egyesített ügyek, 2008.július 1-jei ítélet (EBHT 2008., I-4777)

A Bíróság ezen a ponton a konkrét problémára térve rámutatott arra, hogy a tagállami (német) jognak a regionális referencia érték meghatározására alapozott számítási módszere önmagában *nem zárja ki* azt, hogy a piaci értékek megfelelő árat eredményezzen. Ezzel a Bíróság arra utalt, hogy a pályázathoz, vagy a szakértő igénybe vételéhez képest önmagában véve más módszer *nem feltétlenül alkalmatlan* az állami támogatás kiszűrésére, így nem feltétlenül összeegyeztethetetlen az uniós joggal, hiszen adott esetben hasonló eredményre vezet, mint az előbbi kettő. Az összeegyeztethetlenség veszélye akkor merül fel, ha – mint az adott esetben nem kizárhatóan, mivel a hatóságok az értékeket csak két évente frissítik – a módszer nem tartalmaz a piaci mozgásokat követő, *aktualizációs mechanizmust*. Egy ilyen kettős mechanizmus biztosítja ugyanis azt, hogy különösen jelentős áremelkedések idején is közelíteni lehessen a forgalmi értéket (piaci árat) és a ténylegesen fizetett vételárat. Annak megállapítása azonban, hogy a tagállam joga tartalmaz-e ilyen mechanizmust, az eljáró tagállami bíróság feladata.

VII.3.7.

A Bíróság a német jogszabály által alternatív lehetőségként egyébként tartalmazott szakértő igénybe vételével kapcsolatban azt a *feltételt* fogalmazta meg, hogy ennek működése során is biztosítani kell a piaci árak megfelelő ténylegesen fizetett ár meghatározása feltételeit. Azt, hogy ez biztosítva van-e, ugyancsak a tagállami bíróságnak kell eldöntenie.

VII.3.8.

Összefoglalva álláspontját a Bíróság hangsúlyozta: a tagállam bíróságának a tagállami, nemzeti jog *egészét* figyelembe véve kell döntenie abban a kérdésben, hogy az alkalmazható-e úgy, hogy ne vezessen az uniós jogban meghatározottal *ellentétes* eredményre.⁸⁶ Ennek megfelelően a Bíróság azon feladat elé állította a német *Landgericht*-et, hogy a nemzeti joga megfelelő értelmezése során vegye figyelembe a német jog egészét, különösen pl. az ingatlanok értékebecslésére vonatkozó szabályokat. A tagállami bíróságnak ugyanis minden intézkedést meg kell tennie az uniós jog hatékony érvényesülésének elősegítése érdekében⁸⁷. A Bíróság fentiekből levezetve azt a *választ* adta az előzetes kérdésre, hogy az uniós joggal (EKSz 87. cikk) *nem ellentétes* az olyan tagállami szabályozás, amely az állami hatóságok részére földterületek értékesítéséhez olyan számítási módszereket ír elő, mint a vitatott német – regionális referencia értéken alapuló – szabályozás. Ennek azonban *feltétele* az, hogy ezek a módszerek biztosítják az *árak erőteljes emelkedése esetén* a módszerek aktualizálását, vagyis azt, hogy a ténylegesen fizetett ár a lehető legközelebb kerüljön a forgalmi (piaci) értékhez.

VII.3.9.

Az ügy *elvi tanulsága* az, hogy nemcsak fenntartotta és megismételte a Scott ügy elvi álláspontját [a ténylegesen megfizetett ár a lehető legközelebb legyen a földterület forgalmi (piaci) értékéhez], hanem azt *tovább is fejlesztette*.

Az ítéletből levonható a *következtetés*: a Bíróság kimondta, hogy
*nem csak a pályázati rendszer, vagy a szakértő vélemény biztosíthatja azt, hogy a vételár kiszámítása során a hatóságok ne nyújtsanak tiltott állami támogatást;

⁸⁶ Ezt az egyébként az uniós jog elsőbbségéből adódó, magától értetődő követelményt a Bíróság két újabb ítéletére hivatkozva ismételte meg: pl. C-397/01-C-403/01. sz., *Pfeiffer és társai* egyesített ügy, 2004. október 5-i ítélet (EBHT 2004., I-8835.)

⁸⁷ Ugyancsak állandó gyakorlat: pl. 48/71. sz., Bizottság v. Olaszország, 1972. július 13-i ítélet (EBHT 1972., 529.)

*ilyen lehet a regionális referencia értékeken alapuló számítási mechanizmus is;
*azzal a feltétellel, hogy ennek megfelelően rugalmasnak kell lennie, amely egyfajta „mozgó” ár kialakításának lehetőségét is biztosítja;
*ennek megítéléséhez a Bíróság a tagállami bíróság számára azt az általános követelményt állapította meg, hogy vegye figyelembe a tagállami jogrendszer egészét, más szabályait is, és
*ebben a komplex összefüggésben értékelve és döntve biztosítsa az uniós joggal ellentétes eredményre nem vezető döntés meghozatalát.

VII.4.

Magyarországot közvetlenül érinti egy újabb – folyamatban lévő - ügy⁸⁸, amelyben a Bizottság – érdekes konstellációként - felperesként a *Tanácsot perli* az Európai Bíróság előtt. A Tanács ugyanis az EUMSZ 108. cikk (2) bek. harmadik albekezdés alapján hozott határozattal *kivételesen engedélyezett* egy magyar mezőgazdasági támogatási programot. Az ügy érdekessége, hogy a Bizottság által kezdeményezett perben a Tanács, azaz az alperes oldalán beavatkozóként megjelent Magyarország, Lengyelország és a Litván Köztársaság is⁸⁹, támogatva a Tanács engedélyező határozatát, azaz kérte a tanácsi határozat hatályában való fenntartását.

VII.4.1.

Az ügy *alapkérdése* – a tényállás látszólagos rutinszerűsége ellenére – bonyolult problémát vet fel: a Bíróságnak azt kell majd eldöntenie, hogy a Bizottság által a tagállam támogatási programjának a belső piaccal való összeegyeztethetőség tekintetében tett javaslat – 108. cikk (1) bek. – hatályát tekintve mennyiben *végleges*, azaz mennyiben köti a Tanácsot a 108. cikk (2) bek. harmadik albekezdésén alapuló hatáskörének gyakorlásában. Ha ugyanis született már bizottsági állásfoglalás, amely negatív, és ez jogi természetét tekintve „végleges” állásfoglalásnak minősül, akkor a Tanács nem gyakorolhatja az EUMSZ 108. cikk (2) bek. harmadik albekezdés szerinti hatáskörét. Mint emlékeztető (ld. II. fejezet), a Tanács eltérhet a 107. cikk és a 109. cikk felhatalmazása alapján megalkotott másodlagos joganyag szabályaitól, ha határozatát „*rendkívüli körülmények*” indokolják.

A *német egység* (Németország felosztásával kapcsolatos) klauzula [107. cikk (2) bek. c) pont] dogmatikailag eleve megdönthető vélelmet fogalmaz meg a hátrányos helyzetből adódó rendkívüli körülmények fennforgására: ez a szabály viszont egyfelől normatív, másfelől viszont a rendkívüli körülmények fennforgása alapos igazolási kötelezettséget involvál a Tanács terhére. Éppen ez az a pont, ahol a Bizottság és a Tanács hatásköre *ütközik*: eldöntendő a kérdés, hogy a Bizottság összeegyeztethetlenséget involváló javaslata [108. cikk (1) bek.] *megakadályozhatja-e* ezzel ellentétes tanácsi határozat hozatalát.

VII.4.2.

A *Bizottság* korábban *javaslatokat* tett Magyarországnak, melyeket Magyarország 2008-ban elfogadott. Ennek előzménye az volt, hogy Magyarország 2006-ban az EU-csatlakozást megelőzően bevezetett kétféle mezőgazdasági *támogatási program* (hitelhez

⁸⁸ C-121/10 sz. ügy

⁸⁹ Ld. Paolo Mengozzi főtanácsnok indítványa (az ismertetés napja: 2013. január 17.) – <http://curia.europa.eu/iuris/document>. III. fejezet

nyújtott kamattámogatás, birtok-összevonási célú termőföldvásárlás közvetlen támogatása) 2009 végéig történő engedélyezését kérte. A Bizottság a kérelemnek helyt adott.

2009 végén a magyar kormány már a Tanácshoz fordult és kérte a kamattámogatás és a közvetlen támogatás 2013. végéig történő engedélyezését, most már a 108. cikk (2) bek. harmadik albekezdésére, mint jogalapra hivatkozva. A magyar kormány rendkívüli körülményekre hivatkozott, amit a Tanács elfogadott, és eltérve a 107. cikk előírásaitól a támogatási programokat összeegyeztethetőnek nyilvánította a belső piaccal. A határozat ezt azzal indokolta, hogy a hitelkamat-támogatást életképes gazdaságok működtetésére jelzáloghitelként nyújtják, a közvetlen támogatás pedig szigorú feltételekhez kötött (pl. a vevő a megvásárolni kívánt földterülettel határos földet kíván venni, minimum egy éve mezőgazdasági tevékenységet folytat, és vállalja, hogy öt éven belül nem adja el a kizárólag mezőgazdasági termelés céljára használható területet).

VII.4.3.

A Bizottság 2010-ben *keresettel* támadta meg a határozatot és kérte annak megsemmisítését. A Bizottság által megjelölt *három jogalap* a következő.

*A Tanácsnak nincs hatásköre a Bizottság által már összeegyeztethetetlennek nyilvánított, bár csupán „javaslat”-formát, de a tagállam által *elfogadott* javaslat formáját öltő [108. cikk (1) bek.] álláspontjával szemben azzal ellentétes határozat elfogadására. A *főtanácsnok* álláspontja szerint *két különböző* ügyről van szó (a Bizottság a 2009. december 31-ével lejárt támogatási programról foglalt állást), így a Tanács más ügyben hozott határozatot, ezért a Bizottság álláspontja téves.

*A Tanács a Bizottság álláspontja szerint *hatáskörével visszaél*, ezzel együtt megsérti az EU intézményei közötti jóhiszemű együttműködés kötelezettségét. A főtanácsnok ismét utal arra, hogy a Bizottság határozata egy *korábbi*: a 2009. december 31-én lejárt programra vonatkozott, a Tanács viszont a 2007-2013. évekre vonatkozó támogatásokról hozott mentesítő határozatot, ezért a Bizottság álláspontja a főtanácsnok szerint ezen a jogalapon is téves.

*A *harmadik* jogalap Magyarország szempontjából a *leglényegesebb* – a jövőre nézve is fontos hivatkozási alapnak tekintendő – fejtegetéseket tartalmaz, ezért ezekre részletesen kitérünk. A Bizottság szerint a Tanács határozata a *rendkívüli körülmények* fennállásával kapcsolatos *mérlegelési hibákat* tartalmaz, és sérti az uniós jog *alapelveit is*.

VII.4.4.

A harmadik jogalap tekintetében a Bizottság *két jogi érvet* hoz fel: egyrészt a Tanács által felhozott körülmények *nem rendkívüliek*, másrészt az engedély tartamát tekintve az elérni kívánt célokhoz képest *aránytalan* terjedelmű támogatási intézkedések tételét teszi lehetővé Magyarországnak számára.

a) A Tanács határozata a magyar mezőgazdaság *strukturális problémáit rendkívüli körülményekként* fogadja el, ismeri el. Ezek: a '90-es évek óta folyamatban lévő privatizációs folyamat, sok elaprózott vagy közös tulajdon által jellemzett földtulajdonosi struktúra, a piaci feltételeknek a termelési költségek növekedése által jellemzett növekedése és ebből adódóan a termelés csekély nyeresége, a termelők tőkehiányos volta és a hitel-kamatok magas volta, a hitelfeltételek szigorodása. Mindezek következtében a Tanács elfogadta azt a magyar álláspontot, hogy *összességében reális kockázatként* merül fel a mezőgazdasági tevékenységet nem folytató, ám tőkeerős gazdasági szereplők *spekulatív földvásárlásának* mértéke. Ez a termelés visszaeséséhez, és munkanélküliség növekedéséhez is vezethet.

A főtanácsnok elismeri⁹⁰, hogy önmagában véve a „kedvezőtlen földhasználati struktúra” nem képez olyan rendkívüli körülményt, amely a 108. cikk (2) bek. harmadik albekezdése alkalmazásának alapjául szolgálhat. Ennek a minősítésnek az az oka, hogy – a Bizottság véleményével egyetértve – ez a körülmény nem konjunkturális, hanem *strukturális* természetű. Ugyanakkor ezt az állítást a Bizottság nem bizonyítja, csupán hivatkozik rá, holott a magyar mezőgazdasági vállalkozások gyenge életképessége, a sajtóhiány gazdasági és szociális válságjelenségként értékelendő – ezzel igazolja a Tanács határozatának álláspontját. A Tanács a főtanácsnok szerint joggal alapozhatja álláspontját a kedvezőtlen konjunktúra valamely gazdasági ágazatra gyakorolt hatásának értékelésénél a strukturális problémák *tartós fennállására, vagy súlyosbodására*. Sőt: adott esetben *több államban több gazdasági ágazatban jelentkező válság*, vagyis egy *általános válsághelyzet* is rendkívüli körülménynek minősülhet. Fentiekre tekintettel nem bizonyított a Bizottság álláspontja a Tanács által elkövetett mérlegelési hibára vonatkozóan. Lehetséges ugyan, hogy a korábbi támogatási programnak betudhatóan nem fejlődött jelentősen a magyar mezőgazdasági vállalkozások mérete, azonban ez önmagában nem bizonyítja, hogy a Tanács „nyilvánvalóan” *túllépte volna mérlegeléssel összefüggésben a hatáskörét*. A Tanács által engedélyezett intézkedések ugyanakkor a határozatban említett *más célok* elérésére (munkanélküliség, családok megélhetése, termelési költségek csökkentése, termelés hatékonyságának növelése) kétségkívül *alkalmasak*, így a hatáskör túllépése még kevésbé állapítható meg.

b) Az engedélyezett támogatás *arányosságát*: időbeli terjedelmét, joghatásainak elhúzódó voltát illetően a főtanácsnoki indítvány szerint abból kell kiindulni, hogy az EUMSZ 108. cikk (2) bek. harmadik albekezdése *kivételes* jellegű tanácsi hatáskör: ennek megfelelően a főszabálytól való *eltérés*: a „mégis engedélyezés” csak az alapjául szolgáló körülmények *orvoslásához elkerülhetetlenül szükséges időszakra* engedélyezhető. A Tanács tehát gondosan indokolni köteles az engedélyt: ezek az indokok azonban a határozatban megtalálhatók, valamint a határozat „háttéréül szolgáló összefüggésekből” kikövetkeztethetők. A Tanács tehát – a főtanácsnok indítványa szerint⁹¹ - ebben a vonatkozásban sem lépte túl a mérlegelésen alapuló hatáskörét.

VII.4.5.

Az ügy számos *elvi jelentőségű tanulsággal* szolgál.

a) Mindenekelőtt figyelemmel kell lenni az állami támogatásokra vonatkozó szabályozás *dogmatikai konstrukciójára*: a tilalom mellé *ex lege kivétel*, valamint *mentesítési* lehetőség kapcsolódik. Ezeket mintegy „lenullázza” a 108. cikk (2) bek. harmadik albekezdésébe foglalt tanácsi eltérési lehetőség: a „mégis”-engedély megadásának lehetősége.

b) A kivételes tanácsi hatáskör gyakorlásának *korlátja* azonban a „rendkívüli körülmények” fennforgása. Ezzel kapcsolatban nem lehet nem meglátni azt a rokonságot, ami a „német kivétel” és e *normatív hatályú* kivételes engedély között fennáll. Mindkettő rendkívüli körülmények feltételéhez kötött, erre a gazdasági-szociális-politikai konstellációból adódó problémák adnak alapot. Ugyanakkor a „német kivétel” egyedi, konkrét esetre szabott, a tanácsi eltérésen alapuló kivétel viszont normatív: minden ilyen konstellációra vonatkozik.

c) Magától értetődő, hogy a tagállamok számára a „német kivétel”-hez hasonló kivétel iránti törekvés nem járható út: erre egyébként is csak alapszerződés módosítása révén volna lehetőség.

d) Ugyanakkor nem vitás, hogy a tartalmilag hasonló, vagy adott esetben *azonos eredményre vezető normatív kivétel* olyan lehetőség, amellyel élni lehet, mivel az mind

⁹⁰ Ld. 31. jegyzetben hivatkozott forrás: 37-39. pont

⁹¹ Uo. 43.-48. pont

dogmatikailag szervesen illeszkedik a versenytorzítástól való félelem által gondosan - „patikamérlegen” kimérve – megfogalmazott normatani konstrukcióba, mind pedig gyakorlati hatását tekintve bármely tagállam, így Magyarország esetében is egyfajta „menekülő utat” kínál.

e) Kétségtelen, hogy a *dogmatikai konstrukció* akkor volna hiánymenetesen „zárt”, ha a tilalmat az ex lege kivételek és az eseti mentesítés mellett további kivételes hatáskörben megjelenő engedélyezési lehetőség nem lazítaná tovább. Ugyanakkor a belső piac mindenekfelett való védelme sem lehet öncél: az elméleti tisztaság bár sérelmet szenved, azonban a belső piac védelme-versenyvédelem maximája ezen az áron juttatható főszabályként mégis érvényre.

f) A tagállami támogatási politika kulcsa tehát a *rendkívüli körülmények* bizonyítása. Ez a záloga annak, hogy sikerül igazolni egy támogatási projektet olyanként, mint amely valóban a napi, szokásos „üzletmenettől”, szociális környezettől váratlanul eltérő körülményeket involvál. A tág értelmezés lehetőségét nyitja meg azonban *két értelmezési lehetőség*.

Egyfelől az eltérő körülmények nem „egyszeri” körülményeket jelentenek, hanem egyfajta *tartósság*, vagy a meglévő problémák *súlyosbodása* is alapot adhat a körülmények rendkívüliségének bizonyítására. Másfelől a válsághelyzet mint rendkívüli körülmény nem korlátozódik egyetlen szakmára, egy gazdasági ágazatra: igazolási-hivatkozási alap lehet az általános válsághelyzet, amiből a konkrét gazdasági ágazat – így a mezőgazdaság – támogatásának igénye levezethető.

g) Utalni kell továbbá a rendkívüliség mellett a megítélés szempontjából fontos *másik* feltételre is: az engedély elnyeréséhez a célok és a támogatási intézkedések közötti *korrelációra* is figyelemmel kell lenni. A tanácsi hatáskör *kivételes* volta ezen a ponton „óvja” a dogmatikai tilalom-kivétel-mentesítés konstrukció értelmét, hatékonyságát. Az engedély – mint kivételes lehetőség – eleve korlátozott: időbelileg eleve nem lehet határozatlan időre szóló, hanem kizárólag korlátozott időtartamú. Az engedély egyéb vonatkozásban – a tervezett támogatási intézkedések terjedelmét, fajtáit tekintve – sem sértheti az *arányosság* követelményét. Más szóval: a rendkívüliség kritériumának teljesítése csak addig legitimálja a támogatás engedélyezése iránti kérelmet, amíg a tervezett intézkedések a célhoz rendelve, azaz azzal arányosak.

VIII. Néhány elméleti következtetés: versenytorzítási tilalmak és mentességek a tagállami (ön)korlátozás viszonyában

VIII.1.

Az uniós jog versenytorzítással kapcsolatos két tilalmának összevetése fontos elméleti következtetéseket enged levonni.

VIII.1.1.

A *vállalati* versenykorlátozási tilalom (EUMSZ 101-102. cikk) (1) bek.-e szigorú *anyagi jogi tilalom*. A 101. cikkben megfogalmazott *versenykorlátozási tilalomhoz* (a tág értelemben vett kartelltilalomhoz) – legyen szó akár szerződésről vagy más, a szerződés jogi kötőerejét, minőségét el nem érő, de hasonló hatású megállapodásról, vagy egyszerűen összehangolt magatartásról – a (2) bek.-ben a semmisség uniós jogban külön is megfogalmazott (tehát nem a tagállami jogba utalt, bár végeredményben annak polgári jogában levont) jogkövetkezménye kapcsolódik. A (3) bek. azonban mentesülésre ad módot, és ezáltal a tilalmat tartalmazó normát „kétfedelűvé”, duálissá transzformálja A jogpolitikai

premissza az, hogy ha a versenyre, a fogyasztók ellátására, a termelés hatékonyságára vonatkozó pozitív hatások túlsúlyba kerülnek a negatív hatásokkal (verseny intenzitásának csökkenése) szemben, a résztvevő vállalatok saját megítélésre van bízva az, hogy maguk úgy tekintik-e magatartásukat, mint amelyre a tilalom nem alkalmazandó.⁹²

VIII.1.2.

Hasonló a helyzet a *gazdasági erőfölénnyel* való visszaélést tiltó 102. cikk esetében is azzal, hogy itt a dualitás a „visszaélés” kategóriájának bevezetésével jelenik meg: nem önmagában a gazdasági erőfölény tilos, hanem az azzal való visszaélés. A tilalom tehát implikálja a „mentesülést” azzal, hogy eleve korlátozott körre vonatkozik. Ettől még a konstrukció a tilalom-mentesülés elvre épül.

A duális norma tehát a tilalom-mentesülés kettősében jogdogmatikailag azt a konstellációt ragadja meg, amikor egy jelenség (a verseny korlátozása) *hatása vegyes*: keverednek benne a pozitív és negatív elemek, így a jognak differenciáltan kell közbe lépnie. Hasonló a helyzet a magyar jogban a károkozásnál is (Ptk. 339. §): a károkozás szigorú tilalmához a kimentés lehetősége kapcsolódik. kimentheti magát annak bizonyításával, hogy úgy járt el, ahogyan az az adott helyzetben általában elvárható. Ugyanígy az ingók nemzetközi adásvételéről szóló Bécsi Egyezmény szigorú szankciót fűz az ún. alapvető szerződésszegéshez (25. cikk), azonban itt is kimentésre nyílik lehetőség: az szerződésszegő fél arra hivatkozhat, hogy nem látta előre a szerződésszegéssel a másik félnek okozott hátrányt és azonos körülmények között ésszerűen gondolkodó személy sem láthatta volna előre.

VIII.1.3.

A norma dualitása azonban *más jogágakban* is fellelhető: az alapvető jog az alkotmányjogokban elvileg korlátozhatatlan (ettől „alapvető”) jog, de nem lényeges tartalma azért kivételesen másik alapvető jog, vagy alkotmányos érték érvényre juttatása érdekében törvénnyel korlátozható. Itt is egyfajta tilalom alóli *ex lege* mentesülésről van szó: az Alaptörvény I. cikke (1) bek.-e pozitív megfogalmazásban tilalmazza az alapvető jogok megsértését, , míg a (3) bek. azok szigorú formai és tartalmi feltételekhez kötött korlátozásának lehetőségét, azaz egyfajta mentesülést tesz lehetővé.

VIII.1.4.

A tilalom-kivétel-mentesülés problematika az ahhoz konstruált *szervezeti-intézményi* rendben is nyomon követhető.

A versenykorlátozás és a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés tilalmának betartását eljárási jogilag a Bizottság és a tagállami versenyhatóságok felügyelik, a megfelelő eljárást ők folytatják le, mégpedig utólagosan. A versenykorlátozásnál-kartelleknél említett *ex lege* tilalom konstrukciója annyit jelent, hogy kartellszerződést nem kell előzetesen bejelenteni. A tagok megítélésére van bízva, hogy úgy vélik: tiszteletben tartják-e a tilalmat, vagy sem. A szerződéskötést követően azonban folyamatos hatósági kontroll alatt van gazdasági

⁹² *EU Competition Law* (ed. Stragusa-Rizza): azt hangsúlyozza, hogy a differenciáltan megfogalmazott kartell-tilalom számos különböző, összefüggő elemből áll össze, amelyek külön-külön történő elemzése és – egymás kontextusában való – megértése a feltétele annak, hogy az egész 101. cikk célját és terjedelmét a maga egységében megértsük. – 15.

tevékenységük – a tilalmakat a mentesüléssel együtt érvényre juttatják. A hatósági kontroll tehát *utólagos*.

VIII.2.

Más a helyzet a versenytorzítás másik esete: az *állami támogatások* esetében. A tilalom konstrukciója itt eltér a 101-102. cikkétől mind anyagi, mind eljárási jogilag.

VIII.2.1.

Anyagi jogilag a tilalom *soft* volta a 107. cikk (2) bek.-ében megfogalmazott, hozzá csatolt három *kivétellel* és a 108. cikk (2) bek. harmadik albekezdésébe foglalt felhatalmazással válik nyilvánvalóvá (a Tanács felhatalmazásáról van szó, amelynek alapján „rendkívüli körülmények” fennforgásakor a Tanács egyhangúlag hozott határozattal „eltérhet” a tilalomtól).

a) A *három kivétel* normatánilag konkrét tényállásra megfogalmazott *ex lege* és egyedi kivétel. A „német klauzula” eleve nem normatív tartalmú, de az a) pontban rögzített szociális támogatás, vagy a c) pontbeli természeti csapások sem igazán jogi kategóriák. Az egyetlen jogi kategória az a) pontban megfogalmazott szűkítő kritérium: a diszkriminációmentesség feltétele. Ennek a konstrukciónak természetes következményei vannak eljárási jogi tekintetben, az érvényre juttatás megkonstruálásánál. A Bizottság általi mérlegelésre ugyanis csak ennek a szempontnak a figyelembe vételénél – vagy figyelmen kívül hagyásánál - van lehetőség.

b) Ettől lényegesen különbözik a *mentesülés* lehetősége [107. cikk (3) bek.]: a kivételtől eltérően ez már valódi *normatív* tartalmú szabály. Ez igaz akkor is, ha a benne foglalt szempontok alapján történő mentesülésre esetről esetre, az egyes eset konkrét körülményeinek gondos mérlegelésével kerül sor. A mentesülés egyedi volta tehát nem rontja le a szabály normativitását: a megfogalmazott kritériumok (a tagállam gazdaságában bekövetkezett komoly zavar, alacsony életszínvonalú vagy munkanélküliséggel sújtott térség fejlesztése, egyes gazdasági tevékenységeket előmozdító támogatás stb.) eléggé absztraktak ahhoz, hogy ne egyedi, hanem *egyediesített* jogalkalmazáshoz vezessen.

VIII.2.2.

A tilalom-mentesülési konstrukcióhoz *eljárási jogilag* rendelt *szervezeti-intézményi* rendszer eddig a pontig követi a vállalati versenykorlátozások duális tilalmához rendelt megoldást egy jelentős különbséggel. Az érvényre juttatásra ugyan ez esetben is a Bizottság bír hatáskörrel, azonban ellenőrzési hatásköre nem *utólagos*, hanem *előzetes*: az állami támogatás előzetes bejelentéshez és az annak alapján meghozott engedélyező határozathoz van kötve.

VIII.2.3.

Az állami támogatások uniós jogi szabályozása azonban nem áll meg ennél a dualitásnál: a 108. cikk (2) bek. említett *harmadik albekezdésébe* foglalt „eltérés” *triálissá* változtatja a dualitás felé induló konstrukciót. Az eltérés tovább gyengíti a szigorúnak hangzó tilalmat: itt már nem a 107. cikk (2) bek.-éhez hasonló – bár azzal kétségtelen rokonságot felmutató – kivételről van szó.

Ez az „eltérési” lehetőség *vegyesen - szétválaszthatatlanul vegyesen* – mutat fel anyagi jogi és eljárási jogi jegyeket. A Bizottság helyett a Tanács feljogosítása az eljárási jogi jegy, amely azonban csak a tágran értelmezhető, gyakorlatilag a döntést – a normativitástól még jobban eltávolodva - erősen politikai színezetűvé avató anyagi jogi kritériummal („rendkívüli körülmények”) együtt értelmezhető.

A *következmény*: nemcsak a Bizottság és a Tanács hatáskörének, de a Tanács hatáskörén keresztül a támogatás anyagi jogi megítélésének *konkurálása* is, melynek ékes példája a fent bemutatott (VII. fejezet 4. pont) C-121/10. sz. ügy. Igaz, hogy a Tanács eljárási lehetősége kivételes, azonban az is igaz, hogy amíg a Bizottság eljárása normatív tartalmú szabályok betartatására irányul, a Tanácsé egy normatívnak nehezen nevezhető, sokféle tartalommal – akár aktuálpolitikaival is – megtölthető „gumi”-kritérium alkalmazására.

VIII.3.

Látható, hogy az EU sajátos: a gazdasági-monetáris és a politikai unió jogpolitikai céljai által vezérelten igen *differenciált*, „*finomhangolt*”, *jogdogmatikailag is jól megalapozott rendszert* épített ki a versenytorzítás kétféle esetcsoportjára. A két konstrukció a közös vonások mellett figyelemmel van a jelentős eltérésekre is. Ezek az eltérések nem annyira a verseny torzításának súlyából vagy veszélyességéből adódnak, hiszen ez mindkét esetcsoportban nagyjából egymáshoz közel áll, vagy adott esetben azonos.

A jogdogmatikai, elsősorban alkotmányjogilag releváns különbség az *alanyokban* van: a *vállalat* nem jogalkotó és nincs tagállami szintű gazdasági, szociális stb. politikája, hanem „csak” vállalati üzletpolitikája. Ennek felel meg a világos duális anyagi jogi norma és az ahhoz rendelt egyetlen szervet: a Bizottságot eljárásra felhatalmazó szervezeti-intézményi rendszer. A *tagállam* ezzel szemben önálló politikai entitás önálló gazdaság-, szociál- stb. politikai célkitűzésekkel. Márpedig e célkitűzések könnyen ütközhetnek az uniós célkitűzésekkel, mindenekelőtt mindennek az alapjával: a belső piac egységének megóvásával. Ezt az ütközést fejezi ki az EUMSZ 107. cikk (1) bek.-e az „összeegyeztetlenség” kategóriájával. Az EU 107.-109. cikkei éppen ennek az *ütközésnek a kezelésére* irányulnak: ennek feloldására intézményesítenek egy „patikamérlegen” kiegyensúlyozott rendszert, amely – ha uniós relevanciájú tagállami versenytorzító magatartásról van szó, tehát a támogatás hátrányosan érinti a tagállamok közötti kereskedelmet – képes biztosítani a tagállamok és az unió céltételezéseinek - ha nem is mindkét fél irányában maradéktalan, de - a lehetőségek határain belüli *ésszerű, korrekt összeegyeztetését*.

Quintus Tullius Cicero kampánystratégiai kézikönyve angolul

Philip Freeman, az iowai egyetem professzorának fordításában 2012-ben jelent meg a Princeton University Press gondozásába Quintus Tullius Cicero *Commentariolum petitionis* című műve.²

A *Commentariolum petitionis*, vagyis *A hivatalra pályázók kézikönyve* a ránk maradt legrégebbi – Kr. e. 64-ben keletkezett – kampánystratégiai irat. Ebben Quintus Tullius Cicero, az antikvitás legkiválóbb szónokának, Marcus Tullius Cicerónak az öccse szolgál bátyjának tanácsokkal ahhoz, hogy Marcus miképpen nyerheti meg a *consuli* választásokat, vagyis hogyan emelkedhet a római köztársaság legmagasabb posztjára. Magyar nyelven a mű *Hogyan nyerjük meg a választásokat?* – *Quintus Tullius Cicero, A hivatalra pályázók kézikönyve* című, 2006-ban a szegedi Lectum Kiadó gondozásában napvilágot látott, Németh Györggyel közös munkánkban jelent meg.

Az alábbiakban érdemes a mű kapcsán felmerülő kérdésre felelnünk, hogy ezt követően Freeman fordításához visszatérhessünk. Kérdésként merül fel, hogy *A hivatalra pályázók kézikönyve* műfajilag hogyan sorolható be. A címben található kicsinyítőképzős alak (*commentariolum*) azt a benyomást kelti, mintha a szerző nem is a teljesség igényével, hanem csupán kisebb feljegyzés keretében kívánta volna a hivatalra pályázásról szóló nézeteit összegezni. A munka kezdetén olvasható, Marcus Tullius Ciceróhoz intézett köszöntés ugyanakkor arra enged következtetni, hogy az írást levél formájában akarta a szerző elküldeni. Mind a munka kezdő soraiban, mind pedig az utolsó paragrafusban igen közvetlen, testvéri hangon szólítja meg Quintus Tullius Cicero fivérét, Marcust, s a levél végén megkéri arra is, hogy ossza meg vele ezen írásra vonatkozó, kiegészítő, illetve javító szándékú észrevételeit, hogy utóbb e mű valódi *commentariusként* láthasson napvilágot. Ezzel a szerző kinyilvánítja ugyan, hogy az általa elküldött formában írása még nem tekintendő valódi kommentárnak, ám a javított szöveget már akként kívánja publikálni. Ezen kívül a *Commentariolum petitionis* legtöbb kézírata Quintus Tullius Cicero műveként hagyományozza e művet Marcus Tullius Cicero rokonaival és barátaival (*ad familiares*) folytatott levelezésének 9–16. könyveinek részeként. Másfelől a szöveget nem tekinthetjük szigorú értelemben vett levélnek, ugyanis az írás szerkezete, bevezetése és lezárása, valamint részletessége arra utal, hogy a szerző már az utóbb nyilvánosságra hozandó munkát jelentős részeiben megírtnak tekintette – ha eltekintünk a személyes momentumoktól és megszólításoktól, a munka *commentariusként* publikálható szövege, illetve ennek jelentős része áll előttünk.

Felettébb kérdéses, hogy Marcus átdolgozása után Quintus publikálta – publikálhatta – volna-e munkáját, amelyben a választási kampány megszervezését és vezetését vázolja fel, hiszen a szavazatokért folytatott küzdelem mozzanatait kíméletlen őszinteséggel tárja fel. Quintus írásának lényege a következőkben foglalható össze: a *consuli* hivatal megszerzése érdekében a pályázónak semmilyen trükkötől, hamis ígérettől, hazugságtól, színleléstől és a célnak megfelelő csoporthoz való közeledéstől–hízelgéstől sem szabad visszariadnia. Ezen gátlástalan opportunizmus és manőverezés feltárása semmiképpen sem állhatott a késő köztársaság korának vezető rétegének érdekében, s kiváltképp Marcus Tullius Cicerót hozta volna igencsak kellemetlen helyzetbe, hiszen nem vonhatta volna ki magát azon gyanú alól, hogy – kiváltképp ’új emberként’ (*homo novus*) – csak azért nyerte el a *consulatust*, mert mindezen eszközöket a gyakorlatban alkalmazta is. Mindennek tükrében megállapíthatjuk, hogy a *Commentariolum petitionis* elsősorban személyes, Marcushoz intézett írásként keletkezett, amelyben fivére, Quintus kívánt számára segítséget nyújtani a választási

¹ Dr. habil., PhD, tudományos munkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1014 Budapest, Országház u. 30., egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Polgári Jogi és Római Jogi Tanszék, 1042 Budapest, Viola u. 2–4.

² Philip Freeman (ford.): *Quintus Tullius Cicero, How To Win an Election: an Ancient Guide for Modern Politicians*, Princeton University Press, Princeton–Oxford, 2012, 99 pp.

kampány fontosabb momentumainak és eszközeinek összefoglalásával a *consuli* hivatal elnyeréséhez.

A *Commentariolum petitionis* szerzőségének kérdése számos esetben megosztotta a kutatókat. Quintus szerzősége ellen a következő érveket hozták fel. Túlzott naivitásnak tartják, hogy a fiatalabb testvér, Quintus a bátyja, Marcus számára feljegyzést készített volna arról, hogy milyen stratégiát kövessen a *consuli* hivatalra pályázás során, s e feljegyzésekben – saját bevallása szerint – semmi olyasfélét nem közölt volna testvérelével, amit az már eleve nem tudott, illetve tudhatott volna. Ezen kívül felettébb gyanakvásra készítő lehet azon tény, hogy a vetélytársak, Antonius és Catilina ellen a *Commentariolum*ban felhozott érvek szinte szó szerint visszatérnek Marcus *In toga candida* címen számon tartott, töredékesen Asconius által ránk hagyományozott beszédében. Ezek alapján a *Commentariolum*ot egy, az *In toga candida*ból és a *Pro Murená*ból, valamint Marcusnak a provinciái közigazgatásról írott, Quintushoz címzett leveléből összeállított hamisítványnak minősítik.

Ezen érvek többen a következőkkel cáfolhatók. Cicero műveinek kézirati hagyománya aligha adhat választ az eredetiség kérdésére, valamint Quintus szerzői profiljára vonatkozó nyelvi és stiláris következtetések levonására ránk maradt négy – Tiróhoz intézett három és Marcushoz írott egy – levele nem adhat kellő támpontot. Felettébb valószínűtlen ugyanakkor, hogy stílusa vele közel egykorú és azonos képzést élvező fivére leveleinek nyelvezetétől nagyban eltért volna. Azon felvetés, miszerint a *Commentariolum*ot akár a késői Augustus-korra is datálhatjuk, azzal a kérdéssel utasítható vissza, hogy vajon kinek állhatott érdekében Augustus uralkodásának utolsó éveiben részletes leírást adni a Kr. e. 64-es esztendő választási- és kampánytitkairól, illetve ha valaki mégis erre szánta volna el magát, miért éppen a mind irodalmilag, mind politikailag meglehetősen szürke Quintus Cicerót választotta volna mondandója auktoritásául. Mi haszna lett volna Marcus halála után Quintus nevét arra felhasználni, hogy fivére hintapolitikájáról fellebbenjen a fátyol? Ki lehetett volna az a szerző, aki olyan pontos ismeretekkel rendelkezett az adott esztendő viszonyairól és eseményeiről, hogy írásába nem csúszott semmilyen hiba? Miért éppen azt az időszakot választotta volna leírása tárgyául, amikor még Catilinát nem söpörték le a közélet porondjáról? Végezetül melyik hamisító lett volna oly szerény, hogy írásának kezdetén rögtön hangsúlyozza, miszerint a fiktív címzett semmi újat nem tanulhatna az általa összefoglaltakból?

A szerző aligha törhetett rétori babérokra, hiszen stílusa száraz, mondatainak csengése nem kellemes. A *Commentariolum* a benne tárgyalt esztendők olyan fölényes áttekintéséről tanúskodik, hogy szerzője mindenképpen az eseményeket közvetlen közelről megélő kortárs lehetett, a Marcus helyzetére és hátterére vonatkozó utalások olyan beható ismeretekről adnak számot, amelyek alapján bátran feltételezhetjük, hogy a címzett az olykor éppen csak elejtett vagy odavetett szavakból és félmondatokból pontosan érthette a szerző gondolatait. A hivatalra pályázásra vonatkozó ismereteknek természetesen Marcus sem volt híjával, ám a tapasztalatok Quintus általi összefoglalását indokolhatja, hogy az alacsonyabb tisztségekre (*magistratus minores*) maga is pályázott, s így személyes megfigyeléseivel egészíthette ki bátyja stratégiáját. A személyesebb hangvételű mondatokban használt többes szám szintén azt jelzi, hogy a levél írója közvetlen kapcsolatban állhatott a címzettel. Azon tény, hogy az *In toga candida*ban szinte szó szerint viszontláthatjuk a *Commentariolum* bizonyos mondatait, szintén nem lehet érv az eredetiség ellen. Quintus azzal a szándékkal küldte el fivérének feljegyzéseit, hogy igyekezzék azokat kiegészíteni és kijavítani, ami kétségkívül arra enged következtetni, hogy a későbbiekben nyilvánosságra szeretne volna hozni ezen írását – utóbb, 59 májusában *Annales* című művét is kijavításra, publikációs szándékkal juttatta el Marcushoz. A *Commentariolum*ot Marcus természetesen sem 64-ben, sem később nem hozta nyilvánosságra, hiszen ezzel saját politikai szándékaiba és opportunizmusába engedett volna bepillantást, ám az Antonius és Catilina ellen e feljegyzésben összegyűjtött vádak nyugodt lélekkel és kényelmesen felhasználhatta későbbi beszédében, az *In toga candida*ban. A későbbi publikálás éppoly kevésbé történt Marcus céljainak megfelelően, mint jó néhány, Atticushoz intézett levelének közzététele. Mindezeket tekintetbe véve közvetlen bizonyítékok híján

ugyan, ám kénytelenek vagyunk a hiperkritika álláspontját elvetni, s az ellenkező egyértelmű igazolásáig Quintus Tullius Cicerót a *Commentariolum petitionis* szerzőjeként vélelmezni.

Quintus teljes nyíltsággal feltárja fivére közel sem kedvező helyzetét a *consuli* hivatalra pályázás kapcsán. A nemesség szemében 'új embernek' (*homo novus*) számít, aki mögött sem megfelelő *cliensi* tábor, sem kellő anyagi támogatottság nem áll, vetélytársai, Antonius és Catilina viszont mindezeknek bővében vannak. Noha a *homo novus* kifejezés soha nem nyert pontos definíciót, kettős értelemben használták: szűkebb megjelölésként jelentette azokat, akiknek a felmenői között nem voltak *consulok*; tágabb értelemben jelölte azokat, akiknek ősei ha a legmagasabb rangot nem is érték el, de valamilyen tisztséget igen, illetve a *senatus* tagjai lehettek. Az *optimaták* megvetően használták e fordulatot, hiszen ez számukra csak a *parvenüt* jelentette, Cicero azonban nem csekély büszkeséggel hangoztatta magáról, hogy minden lehetséges tisztséget a törvény által megengedett lehető legfiatalabb életkorban nyert el, noha nem származott a *senatusi* arisztokráciából. Hasonló gondolat olvasható a *Pro Murenában* is.

Marcus számára hátrányt jelenthet még saját jelleme, illetve életszemlélete is, hiszen mint platonistától távol állt a pályázáshoz elengedhetetlenül szükséges színlelés (*simulatio*), s azon képesség, hogy a választókhöz alkalmazkodva barátságokat kössön. Legfőbb fegyvere szónoki tehetsége, amelynek segítségével a nép körében kedvelté (*popularis*) teheti magát, ugyanakkor azonban óvakodnia kell attól is, hogy néppárti politikusnak tűnjék, hiszen a választás kimenetelét nem a városi tömeg (*urbana multitudo*) fogja eldönteni. Quintus érdekes módon nem tulajdonít különösebb jelentőséget a Marcus által a közelmúltban a néppártiaknak (C. Fundaniusnak, Q. Gallusnak, C. Corneliusnak és C. Orchiviusnak) nyújtott segítségnek, csupán a választást tekintve a vonatkozó egyesületek (*sodalitates*) megnyerése szempontjából hasznos lépésnek értékeli. Marcus mindvégig igyekezett a néppártiság látszatát elkerülni, ám ennek során számos esetben kényelmetlen helyzetbe került, így például amikor C. Manilius ügyét elvállalta. A városi tömeg ugyanis kikényszerítette Marcustól, hogy váltsa be korábban tett ígéretét, miszerint elvállalná C. Manilius védelmét; az eljárásra Kr.e. 65 elején a politikai viszonyoknak köszönhetően nem került sor, s így Cicero megmenekült attól, hogy nyilvánosan is egyértelmű politikai állásfoglalásra kényszerüljön. Noha az említett védőbeszédek Quintus nem értékeli különösképpen nagy súlyú állásfoglalásnak, a Pompeius érdekében történő Kr.e. 67-es fellépést még ennyi idő elteltével is olyan momentumnak tekinti, ami beárnyékolhatja fivére pályafutását. Ennek oka nagy valószínűséggel abban keresendő, hogy míg a törvényszéki védőbeszédek egyfelől a mindennapok forgatagában gyorsan feledésbe merülő eseménynek számítottak, másfelől pedig Marcus maga is tiltakozott az ellen, hogy a védőbeszédekben megfogalmazott állásfoglalásaival a későbbiekben mint saját véleményével konfrontálják, addig ezen, a népgyűlés előtt – mint hivatalba lépő *praetor* elsőként – tartott beszéd egyértelmű szembehelyezkedést jelentett a *senatusszal*, hiszen a Pompeius számára megadandó rendkívüli hadvezéri főhatalomról (*imperium*) a népgyűlés, nem pedig a *senatus* volt hivatott dönteni. Népszerűsége érdekében Cicero arra ragadtatta magát, hogy a *senatus* tekintélyét kisebbitse, amit utóbb jó néhányan igencsak rossz néven vettek tőle – ügyesen kellett tehát a pályázás során lavíroznia, hogy egyrészt Pompeiust és híveit se idegenítse el magától, másfelől pedig a *senatori* körökben se rontsa esélyeit a Pompeiushoz fűződő elkötelezettség hangoztatásával.

Hogyan értékeli Quintus 64 elején fivére esélyeit a választások során, és milyen véleményeket fogalmaz meg a vetélytársakról? Szerencsés körülménynek tartja, hogy a nemesség (*nobilitas*) köréből nincsenek fivérének tekintélyesebb vetélytársai, és rámutat, hogy C. Coelius Caldusnak, a 94-es esztendő *consulának* – a Cicerót megelőzően a *consuli* hivatal legutóbbiként betöltő *homo novusnak* – igen nehéz dolga lehetett, hiszen a nemesség kiemelkedő tagjai felett kellett győzelmet aratnia. A kor nemessége a *consulatust* saját monopóliumának tekintette, s úgy vélte, hogy Cicero *consullá* választása beszennyezi és megszentelteleníti e hivatalt. Quintus ezt követően felsorolja a lehetséges négy ellenfelet, akik közül Galba és Cassius noha előkelő családból származnak, esélytelenek, mert nem rendelkeznek kellő kitartással és lendülettel. A Catilina elleni büntetőeljárás a vádlott számára – minden előzetes várakozás ellenére – kedvezően alakult, noha valamivel korábban, 65 júliusában ezt Marcus sem tartotta volna valószínűnek, és azt fontolgatta,

hogy esetlegesen elvállalhatná Catilina védelmét, amivel későbbi választási kampánya számára akarta a Catilina mögött álló Crassust és Caesart megnyerni. Catilina védelmét Marcus végül nem vállalta el, s a felmentő ítélet után Catilina választási szövetségre lépett Antoniusszal, amit az említett befolyásos politikai tényezők is jóváhagytak. Mindez egyértelműen mutatja a korabeli politikai szövetséges esetleges és pillanatnyi érdekek által motivált voltát, valamint azt, hogy esélyeit növelendő Cicero még esetlegesen Catilinával is hajlandó lett volna szövetkezni, s megválasztásukat követően nagy valószínűséggel ugyanazon taktikát érvényesítette volna vele szemben, mint Antoniusszal – e feltételezések azonban már a történetietlen spekulációk határát súrolnák.

A fordító a bevezetőben a művet – merészen – levélformában megírt pamfletnek nevezi, majd a mű keletkezésének körülményeit elemzi, nevezetesen a Kr.e. 64-es esztendő politikai helyzetét, Marcus Tullius Cicero nyerési esélyeit a vetélytársakkal, Catilinával és Antonius Hybridával szemben. A szerzőség kérdését – vagyis azt, hogy Quintus, egy másik kortárs, vagy pedig egy későbbi *auctor*-e a szerző – a fordító röviden tudja le, figyelmét inkább a megírás okára koncentrálja. Freeman munkájában Machiavelli *Il Principéjéhez* hasonlítja a levelet mintegy időtlen és praktikus tanácsgyűjteményt. Nem véletlenül. A következő, Quintus leveléből vett idézetek ezt látszanak alátámasztani: „*A vidéki és a falusi emberek máris barátainknak képzelik magukat, ha tudjuk a nevüket. – Azt a képességet, amely természettől fogva nem sajátod, sajátítsd el: úgy kell színlelned, hogy tetteid természetesnek tűnjenek! – (A pályázó) arckifejezését, tekintetét és beszédét mindazok gondolkodásához és akaratához kell alakítania és alkalmaznia, akikkel találkozik. – Ne engeddd, hogy ... egyetlen vidéki város, egyetlen település, egyetlen helyhatóság vagy akár egyetlen hely is legyen, ahol nincsen megfelelő támaszod! Legyen az egész városra, minden testületre, körzetre és szomszédságra kiterjedő terved! – Tégy róla, hogy (vetélytársaid) tudják: felügyeled és megfigyeled őket! – Gondoskodj arról, hogy az egész pályázás pompázatos, ragyogó, csillogó és a nép számára kedves legyen, szerfelett nagy feltűnést keltsen, ... valamint hogy elterjedjen vetélytársaidról az életmódjukat megőrző ítélet! – Érd el, hogy mindazoknak, akiket elkötelezettként kezdedben tartasz, világosan meghatározott és kiosztott feladatuk legyen! – A pályázás során különösen ügyelni kell arra, hogy az állam jó reményt és tisztességes véleményt tápláljon irántad; azonban mégsem szabad ... hatalomvágyónak mutatkozni. – A tömeg pedig ... gondolja azt, hogy az ő javukra fogsz munkálkodni!*”

Freeman munkájának legfontosabb érdeme a következőkben foglalható össze. Noha a *Commentariolum petitionis* már számos alkalommal látott napvilágot angol nyelven, az újabb fordítás mégsem tekinthető feleslegesnek. A fordító megközelítése, szemléletmódja aktuális – amint ez az alcímből is kitűnik: antik útmutató a jelenkor politikusa (és feltehetőleg nemcsak politikusa, hanem a közélet iránt nyitott, érdeklődő olvasója) számára. Freeman célja tehát nem az, hogy a mű sokszor tárgyalt kérdéseit a szűken vett szakember számára új megvilágításba helyezze, hanem hogy az ókori szerzőt, az ókori politikai gyakorlatot hozzáférhetővé tegye a nem a klasszikus *auctorok* elefántcsonttoronyában élő olvasó számára is, méghozzá frappáns bevezetővel ellátott, élő, olykor az értelmet közelhozó modernizálástól sem idegenkedő, friss, lendületes tolmácsolás segítségével.

Egy jogtudós útkeresése
Kulcsár Kálmán emlékezése Egerről, katonai ügyész pályakezdéséről, az akadémiai jogtudomány-művelésben révbe érkezéséről

• Kulcsár Kálmán akadémikust régi barátként, ismerősként, egykori mentorként tisztelve,² egész szakmai életútjának megvilágítását bevezetendő hadd kezdjük a kor térképének felfestését³ fiatalságával,⁴ s ebben találkozásával a joggal, az elméleti jogműveléssel, a jogfilozófia kérdéseivel.⁵

• Azzal kell kezdenem, hogy akkor még, mint az idősebbek bizonyára emlékeznek rá, az ember tíz éves korában került gimnáziumba. Az én esetemben hivatalos nevén ez az egri Szent Bernát Gimnázium volt.

• Külvárosi gyerekként, avagy falusi gyermekként?

• Falusi gyerekként. Mert falun laktunk akkor. Apámék Erdőtelken tanítottak; apám is, anyám is. Abban az időben egyik nagybátyám, akiről később még majd szót ejtünk, Egerben élt, meglehetősen tekintélyes papként. Főleg apámnak köszönhetően így elég sok barátunk adódott egyházi körökből. A kint Erdőtelken szolgáló fiatal káplánokból például nem egyből lett komoly egyházi vagy világi méltóság. Ismert, hogy az egyik káplán⁶ az elsőként megalakuló magyar

¹ MTA TK Jogtudományi Intézete / kutató professor emeritus; PPKE JÁK Jogbölcseleti tanszéke / professor emeritus

² Az eredetileg mintegy 360 percnyi magnetofonos beszélgetésre négy alkalommal, 2003 márciusában és áprilisában került sor *Kulcsár Kálmán*nak az MTA Politikatudományi Intézetében lévő dolgozószobájában. Magának a beszélgetéssorozatnak kezdeményezésére lásd Varga Csaba: *Azok az ötvenes évek... Jogelmélet és jogtörténet Szegeden és Budapesten: Nagyné Szegvári Katalin emlékezése, 1. lábjegyzet.* In *Jogelméleti Szemle*, 2012/1. szám, <http://jesz.ajk.elte.hu/varga49azok.pdf> (2013. szeptember 15.). A beszélgetőtárs szívesen emlékezett, s bár erőteljes önisméltélésekkel és gyakran alapszókincsel, mindvégig élénk s egészében roppant hitelesnek tetsző, kimagasló intellektustól megélt érzékenységgel jellemezte témáit. A beszélgetés a régi barátságra emlékeztető bizalmas légkört idézte, miközben a megváltozott körülmények visszássága, így a sorssal elégedetlenség megbántottságától tovább erősített önmagára koncentráltság s annak kibeszéletlensége és kibeszélhetetlensége okán, hogy az Antall-kormány diplomatájaként a maga részéről a folytonosság átmentésében keresve kiutat miért látott bennem legyőzendő ellenséget — részleteihez lásd *Kulcsár Kálmán: Kanadai napló. Egy nagykövet feljegyzései.* Századvég, Budapest, 2005, 351 o. hosszú, bár nem nevesített megjegyzéseit — egy idő után már nem vettem fel annak fonálát.

³ Már az interjú sajtó alá rendezésének korai szakaszában megkerestem egyebek közt dr. *Löffler Erzsébet* történész asszonyt, az Egri Érsekség közgyűjteményeinek igazgatóját, aki roppant helyi tudással 2012. április 18-án máris kiegészíthetett/helyesbíthetett számos egri utalást, amit utóbb még továbbiakkal kiegészítet. Köszönetem ez úton tolmácsolása mellett az így szerzett információkat a következőkben [LE]-jellel jelölöm. Hasonlóképpen — közös pécsi egyetemi indíttatástól felbátorítva — megkerestem a mindvégig katonai ügyészségi vezető későbbi legfőbb ügyész dr. *Kovács Tamás* urat, aki az egykori katonai ügyész dr. *Szabó István* ügyvéd úr figyelmébe ajánlott. Tudományos igényű kutatván a katonai ügyészet és ügyészek sorsának jelenkorunkban alakulását, ő egy annak idején *Kulcsár Kálmán* halálhírére intézményi érdeklődésre összeállított adatsorral lepett meg, mely személyi anyagokból ez irányú szakmai útjának állomásait rögzítette, majd egyéb adatokkal, megjegyzésekkel gazdagította a visszaemlékezést. Az utóbbiaknak köszönhető információkat [KT] ill. [SzI]-jellel jelölöm.

⁴ Vö. még *Ciszterci diákok voltak... Kulcsár Kálmán Széchenyi-díjas akadémikus.* In *Egri Fehér/Fekete*, XI. kötet, 2004/1. (Húsvét) szám, 2-3. o.

⁵ Áttekintő életútinterjúként lásd még pl. Varga Zsuzsa: *Azt akartam, hogy Magyarország normális, demokratikus állam legyen: Beszélgetés dr. Kulcsár Kálmán akadémikussal.* In *Complex Magazin*, XII. kötet, 2005/4. szám, 20-23. o. [KT]

⁶ „*Kiss István* (1906–1981) e káplán, aki történetesen sohasem dolgozott az érseki hivatalban; teológiai tanár lett káplánévei (1930: Erdőtelek, 1932: Egyek, 1932: Diósgyőr-Vasgyár) után, 1934-ben neveztetvén ki teológiai tanárnak.” Lásd *Szecső Károly: Kiss István teológiai tanár élete és munkássága: Egy élet Krisztus Urunk szolgálatában.* Egri Érseki Hittudományi Főiskola, Eger, 1999, 103 o. [LE] A <http://lexikon.katolikus.hu/K/Kiss.html> (2013. szeptember 15.) szerint 1945-ben a kereszténydemokrata párt egyik egri szervezője, majd a Független Kisgazda és Polgári Párt programjával — 1946. március 11-i kilépéséig — az 1945/47. évi nemzetgyűlés tagja. Néhány releváns munkája *Mikos Ferenc* — *Kiss István: A társadalom gyógyítója.* (Az egyház és a szociális kérdés.) *Actio Catholica* 77, *Actio Catholica*, Budapest, 1940, 28 o. és *Vértesi Frigyes: A szociális katolicizmus.* / *Kiss István: A szociális katolicizmus.* *Actio Catholica* 89, *Actio Catholica*, Budapest, 1941, 24 o.

parlamentben képviselőként tevékenykedett. Lehet persze, hogy akkorra már Egerben dolgozott az érseki hivatalban. Ez a kötődés...

- Nevet nem tudsz esetleg felidézni?

- Majd később előkeresem a neveket. Nos, azért beszélek egyházi kapcsolatokról elsőként, mert gyakorlatilag fiatal, pontosabban immár középiskolás korom szellemi kapcsolatai valamilyen módon mind az egyházzal függtek össze. Ennek gyökerében talán az is állhatott, hogy az akkorára már elszegényedett családok közé tartozó apámnak az apja, valamint az ő apja is még meglehetősen jó módú egzisztencia volt Egerben — vagy ahogyan akkoriban nevezték, első virilista a városban. Ám egy akkortájt nem egészen ritka szerencsétlen kölcsön folytán tönkrement. Éppen csak annyit tarthatott fenn, hogy a gyerekek egyáltalán iskolába járhassanak. Itt, Egerben volt a székhelye korábban is.⁷ Apám így az itteni érseki tanítóképzőbe járt, és egy egyházi potentát, *Subik*nak hívták,⁸ akinek Egerben ma is fogalom a neve — érseki tollnokként kezdte, majd irodaigazgatóként a meglehetősen idős érsek *Szmrecsányi*⁹ idején gyakorlatilag vezette is az érsekséget¹⁰ —, valamiképpen megismervén bevitte magához az érseki irodába ezt a finoman kifejezve nem igazán jó módú gyereket, hogy irodai munkájában segédkezzék. Az emlékezet szerint nagyon meg is kedvelte; így hát mi nyilvánvalóan már eleve belekerültünk egy egyházi kapcsolati hálóba. Pusztán előre jelezve mondom, hogy apám részt vett az első világháborúban, a katonai lelkészek mellett szintén írnoki teendőket látva el, merthogy nem is volt igazából kiképezve. Utolsó főnöke, mikor az oroszok már Magyarország felé jöttek, ez a Subik kanonok úr volt, aki őrnagyi rangban szolgált a 20. hadosztálynál. Kapcsolatuk mindig nagyon érdekelt, hiszen roppant érdekesen alakult. Ráadásul apámat tanította egyik nagybátyám is, aki Egerben jogakadémiai tanár lett. Ő *Vécsy László*¹¹ egyetemi magántanár, aki korábban az egri leánygimnáziumnak volt az igazgatója. Feleségem édesanyja járt abba a gimnáziumba, és elmesélte nekem, hogy gyakorlatilag az egész leánytársadalom — úgy mond — belé volt szeretve, mert nemcsak nagyon jóképű ember volt, de fantasztikus tanár is. Úgy, hogy ilyen gyökerekből táplálkozott az én indítatásom, s ez folytatódott Egerben a cisztercita Szent Bernát Gimnáziumban. Ott bizony meglehetősen kemény fegyelem és meglehetősen kemény színvonal uralkodott, meglehetősen magas színvonalú tanítással. Hallatlanul sokat adtak arra, hogy az ember nyelveket tanuljon. Magyar és történelem voltak azok a tárgyak, amelyek elsősorban lefoglaltak bennünket. Ebből mindjárt következik, hogy a természettudományi tárgyakat nem vették igazán komolyan.¹² Úgy emlékszem, hogy fél évet tanultam kémiát, és egy évet fizikát. A matematikát komolyan vették, de hát ahhoz nem volt különösebb érzékem. Nyelvekből, magyarból és történelemből viszont jól tanultam. Így, a jótanuláson keresztül kerülhettem közel egy emberhez, aki nem olyan régen halt meg, és akinek elég szomorú életútja lett. *Ágoston Julián* ő, aki költő volt egyébként, és nagy pedagógiai érzéssel rendelkezett.¹³ Minden

⁷ Feltehetően a család gyökereit vázolja egy névtelen adatközlő a <http://www.kulcsars.net/eger.htm> (2013. szeptember 15.) hozzáférhetőségén.

⁸ Vitéz *Subik Károly* áldozópap, érseki irodaigazgató, főtanfelügyelő, felsőházi tag (1888–1954), <http://lexikon.katolikus.hu/S/Subik.html> (2013. szeptember 15.).

⁹ *Szmrecsányi Lajos* érsek, főrendi házi, majd felsőházi tag (1851–1943), <http://lexikon.katolikus.hu/S/Szmrecsanyi.html> (2013. szeptember 15.).

¹⁰ „*Szmrecsányi* érsek nagyon öreg és szenilis volt, ezért minden hatalom Subik kezébe került. Még ma is járja Egerben az a szokás, ha valamelyik irodaigazgatónak túl nagy a befolyása, hogy »kis Subik«-nak becézik. Akik emlékeztek rá, nagyon rossz véleményrel voltak róla, rossz modora, fennhéjázó, erőszakos volta okán.” [LE]

¹¹ *Vécsy László* hittanár, egyházi perjogász, jogakadémiai tanár (1894–1976), <http://lexikon.katolikus.hu/V/Vécsy.html> (2013. szeptember 15.). Művei — mind: Bibliotheca Academica, Egyházmegyei Szent János Nyomda, Eger — Az egyházjogi büntető per sajátos szabályai. 1942, 260 o., Makacssági eljárás az egyházjogban. 1943, 97 o., Peregyesség az egyházjogban. 1944, 124 o. és A kiközösítés kifogása. 1944, 70 o.

¹² „Nem felel meg a valóságnak, hogy a természettudományi tárgyakat nem vették volna komolyan. Ez az intézmény az ország egyik legjobb gimnáziuma volt.” [LE]

¹³ *Ágoston Julián* (1909–1969) ciszterci rendi áldozópap, magyar-latin szakos középiskolai tanár, író, költő. Munkássága Egerhez, Pécshez, s a kényszerlakhelyként számára kijelölt Kunszentmártonhoz kötődik leginkább (ahol a díszpolgár helytörténész *Józsa László* kezében van hagyatékának a gondozása). Doktori értekezését *Kafka Margitról* írta. Életében verseskötete, regénye jelent meg. Előbbi: *Kiadatlan versek*. Gonda, Eger, 2005, 351 o. kötete több mint 250 alkotását tartalmazza — írja http://webshop.animare.hu/kiadatlan_versek+12873.html (2013. szeptember 15.). Lásd

évfolyamon azok közül, akiket tanított, kiválasztott néhány fiút, s velük különféle többletmunkákat végeztetett. Lehetett hozzá járni, talán egy kivétellel: úgy emlékszem, hogy délután három és öt óra közt nem mehettünk be az egyébként elzárt és klauzúrának nevezett részbe, ahol szerzetes tanáraink laktak. Egyébként gimnáziumunk már nagyon régi alapítású, jóval több, mint háromszáz éves.¹⁴ Jezsuiták alapították, és miután őket elűldözték — ha jól emlékszem, *II. József* —, a visszatérés lehetővé tételkor ciszterek vették át a gimnáziumot. Nemcsak nagy múltú intézmény, de nagyon sok nagy ember is kikerült ebből a gimnáziumból. Nos, *Ágoston* tanár úr nekünk szinte külön órákat tartott. Neki dolgoztunk, ő adott nekünk könyveket, s ő a népi írók mellett volt akkor igazán. Nem tudhatom, hogy mennyire volt irántuk elkötelezett, de bizonyosan ők voltak leginkább szimpatikusak számára. Így én viszonylag korán megismerkedhettem a népi írókkal, talán már negyedik, ötödik, hatodikos gimnazista koromban, amikor a legtöbbet olvastam. Ő volt az egyik, aki szellemi vezetőmnek számított. A másik teljesen más stílusú...

- Zárjuk le talán előbb azt a történetet, hogy *Ágoston Julián*nak szomorú vége lett.
- El kell talán előbb mondanom, hogy amikor Eger elfoglalták a szovjet csapatok, akkor én nem vonultam be katonának, pedig be kellett volna...
- Ez nekem így első hallásra nem egészen érthető. 1928-ban születtem, tehát mikor kellett volna bevonulnod?
- Tizenhét éves koromban. Ja, az pontosan 1945. Igen, az a helyzet, hogy talán már korábban is, mert tizenhét éves elmúltam már akkor. Megmondom, hogyan magyarázódik ez: olyan mozgósítás volt, hogy mennie kellett a tizenhetedik életévét betöltöttnek is. Több osztálytársam ment is, többen azonban elbújtunk. Én ezek közé tartoztam az öcsémmel együtt. Neki azért kellett volna bevonulnia, mert ő hadapród iskolás volt Pécsen. De hát úgy döntöttünk, hogy ez a háború — meglehetősen sokat foglalkoztam ekkoriban már politikával — bizonyosan elveszett, és nem lenne értelme, hogy túlon túl éppen most kockáztassuk magunkat. Elég sok gondban voltunk már apám miatt is, aki végig katona volt, s nagybátyáim, unokatestvéreim és egyebek miatt, akik szintén szolgáltak. Nos, én *Ágoston Julián* bizalmasabb köréhez tartoztam, aki egyébként cserkész parancsnokom is volt — jártunk ún. mozgó táborokba, ahol jobban is megismerhettük egymást —, s tudtuk, hogy *Ágoston* határozottan szemben áll a németekkel és azzal az egész vezetéssel, amely Magyarországot belevitte a második világháborúba. Annak alapján, ami Magyarországgal történt, pontosan tudni vélte, hogy mi lesz mindennek a vége. Majdnem zseni volt, amint ezt fiatal kora ellenére sokan mondták. Pontosán tudta tehát, hogy mi lesz a vég, és azok előtt, akik közelebb férkőztek vagy jártak hozzá, ezt nem is tartotta titokban. Azt azért persze nem gondolta, hogy Magyarországból szocialista ország lesz. Ő úgy vélte: a magyar vezetés lesz azért annyira ügyes politikailag, hogy még idejében kilépjen ebből a háborúból. De amikor ez a kilépés nem történt meg és Egerbe bevonultak a szovjet csapatok, akkor arra gondolt, hogy egy polgári demokratikus fejlődésre esetleg nyílik lehetőség, és politikailag ő ezen opció mellé állt. Aktivizálódott hát. A háború utáni első újságot Egerben gyakorlatilag ő szerkesztette.¹⁵ Amikor ugyanis a szovjet parancsnok néhány hét múltán felkérdezte, hogy miért nem csinálnak Egerben újságot — olyan időben, amikor bár a döntő helyekre kommunisták kerültek, igyekeztek mégis olyan látszatot kelteni, hogy a polgári réteget, a németellenes polgárságot szintén bevonják a helyi politikai életbe —, akkor ő úgymond bevonásra került. Hadd említsem meg itt, hogy apámnak egy nagyon régi

még http://hu.wikipedia.org/wiki/Ágoston_Julián_Imre (2013. szeptember 15.). Meleg személyességgel emlékezik meg róla, mint egykori pécsi tanáráról, Kalász Márton: »Milyen nyelven beszélsz te magyarul?« címen adott interjújában <http://mno.hu/grund/kalasz-marton-milyen-nyelven-beszelsz-te-magyarul-1160407> (2013. szeptember 15.).

¹⁴ Valójában *Fenesy {Fényessy} György* egri megyéspüspök alapította 1689-ben; római katolikus intézményként 1948-ban államosították; ekkortól Gárdonyi Géza nevével fémjelzetten működött tovább. http://lexikon.katolikus.hu/S/Szent_Bernát_Gimnázium.html (2013. szeptember 15.), [LE] javításával.

¹⁵ A *Nemzedékek* kéthetente megjelenő lapjáról lehet szó [LE], amelynek kiadója s főmunkatársa Négyessy Árpád — vö. http://www.tortnelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=5292&catid=77:n&Itemid=67&lang=hu (2013. szeptember 15.) — volt. Lásd még Lőkös István: »Nemzedékek« újjászületése Egerben: Egy demokratikus egri folyóirat 1945-ben. In *Kritika*, 1980/4. szám, 7-8. o.

barátja,¹⁶ akivel még Erdőtelken tanult együtt, már magas szinten munkálkodott Egerben az érsekségnél, és ő volt az, aki az egri polgári demokratikus mozgalmat megindította, s az első képviselő választáson őt is megválasztották. Így ez a két papi személy — az egyik ciszter szerzetes, a másik meg meglehetősen magas rangú civil pap — játszott átmenetileg vezető szerepet Egerben. Eger persze bizonyos értelemben jobban polgári jellegű volt, mint a többi város talán; jobban maga köré tudott gyűjteni egy később sikeressé váló aktív kört. De oda került egy ügyvéd is, aki a párt egri titkára lett, s hallatlan kegyetlen uralmat vezetett be. Az érseket is letartóztatták, megverték...¹⁷ Nem akarom most kimondani, hogy milyen vallási háttérű volt ő, mert biztosan ki fogod találni, de olyan uralmat valósított meg, hogy már-már attól kellett félni, hogy Egerben a lakosság fölkel. Nem is a megyei, hanem tudomásom szerint az országos pártvezetés váltotta le és küldött helyette másvalakit, aki sokkal toleránsabban s egész másként csinálta a dolgokat. Mindannyian meghallgattuk első beszédét, amelyben nyíltan elítélte, ami ebben a városban addig folyt, s nem másnak, mint éppen egy kommunistá párttitkárnak az uralma alatt.

- Egyébként e két papi személy pártként is megneveztetett akkoriban?
- Igen, mindketten a polgári demokrata párthoz tartoztak.
- Ha már részletezünk, hadd legyen egy közbenső kérdésem. A népi írók iránti rokonszenv és cserkész mivoltotok biztosított-e vajon számotokra valamiféle nép- vagy nemzetismeretet? Tehát kimentetek valahova, hogy lássatok?

- Persze. És nem egyszerűen csak kimentünk. Cserkészparancsnokunk *Ágoston Juliánnak* egyenesen az volt a törekvése, hogy ne állótáborokba menjünk ki, lebegve valahol két hétig s ellötyögve közben az időt, hanem a negyedik-ötödik osztálytól fölfelé bevezette az ún. mozgó tábort. Amikor elindultunk — hát legtöbbször a megye olyan területére, amit korábról nem is nagyon ismerhettünk —, gyalogosan minden nap megtettünk tizenöt-húsz kilométert, és ott, ahol az este éppen talált bennünket, a faluban (többnyire iskolában, tantermekben) aludtunk; volt, ahol több éjszakát is eltöltöttünk. Gyakorlatilag megismertük ezt a paraszti jellegű falusi életet — azt, ami a népi írókhoz a legközelebb állott, és szociográfiát csináltunk; hozzánk is jöttek előadni emberek. Ám a háború után, amikor *Ágoston Julián* már inkább a politika felé fordult — meg aztán én 1946-ban már leérettségiztem —, nem sokáig lehettem már a szárnyai alatt. Ám közben még találkozhattam egy másik fiatal tanárral,¹⁸ aki teljesen az ő szellemében vitte tovább az ügyeket, s vele is voltam például egy ilyen mozgó táborban a Mátrában, ahol nem csak a hegyeket másztuk meg, de falvakkal is ismerkedtünk, s persze az ottani lakossággal. Ő később, mivel fiatal ember volt, és fiatalként már ígéretes vagy komoly tekintélyű embereit a rendje még időben kivitte külföldre, már az Egyesült Államokban alapított egy cisztercita rendi kollégiumot. Nem volt az még egyetem, hanem *college*.¹⁹ Oda ment tanárnak, és hát sajnos én nem tudtam már arról, hogy időközben hazajött-e vagy nem jött haza, mert én már nem találkozhattam vele többé. Ő is teljesen ebben a szellemben nevelte a társaságot, mint ahogy *Ágoston*.

- Esetleg szólnál pár szót arról, hogy mindez az érdeklődés mennyire volt balra zárt? Más szóval, meddig jutottatok el olvasmányban? Például *Németh Lászlóig* és *Veres Péterig*?
- Ő *Németh Lászlót* s *Veres Pétert* egyaránt olvasott. Leglényegesebb azonban *Németh László* volt, valamint *Illyés Gyula*, mint nagy költő, de mindketten prózájukban és filozófiájukban is.
- És ilyen *Ludas Mátyás füzetek*, tehát *Szabó Dezső* szintén megfordult a köreitekben?
- *Szabó Dezsőt* nem gondolnám, legalább is nem emlékszem rá.

¹⁶ Nyilvánvalóan csakis *Kiss Istvánról* [5. lábjegyzet] lehet itt szó.

¹⁷ „Nem az érseket verték meg és zárták be, hanem *Kriston Endre* segédpüspököt. Aki ezt tette, nem párttitkár volt, hanem egy lakatossegéd, bizonyos *Dancza János*, aki egy ideig Egernek az oroszok által kinevezett rendőrparancsnokaként a várban önkényesen internálótábort rendezett be, s amikor ez kiderült, leváltották, az internálótábort pedig megszüntették.” [LE] Vö. ez utóbbi különös élettörténetéhez még http://hu.wikipedia.org/wiki/Dancza_János és <http://www.huszadikszazad.hu/cikk/egy-egri-lakatossegedbol-lett-regesz-vilagraszolo-folfedezese-3> (2013. szeptember 15.).

¹⁸ Azonosítatlan.

¹⁹ Az emigráns cisztercieknek van egy rendházuk Dallasban [LE], lásd <http://www.cistercian.org/> (2013. szeptember 15.).

• Miképpen viszonyult ez a vonulat a katolikus szociális törekvésekhez, a keresztényszocializmushoz, mondjuk egy *Giesswein Sándor*hoz? És egy konkrét kérdés: *Prohászka Ottokárt* mennyire kedvelték és emlegették e körben?

• Ezekhez a körökhöz, ugye, mi már nem jutottunk el. Fiatalok is voltunk, gimnazisták. Nagyon ritkán fordult elő, hogy valaki ezek közül eljőjön, de *Prohászka, Sík Sándor*, őket legalább is én nem láttam Egerben. Lehet, hogy tanáraink találkoztak velük és inspirációt is kaphattak tőlük, erről viszont én nem tudhatok. Ámde azt azért tudnod kell, hogy maga a ciszterci gimnázium nem volt teljesen egyöntetű szellemiségű. Voltak idősebbek, akik kifejezetten az első világháború előtti korhoz tartoztak, hiszen akkor is tanítottak már. Egyik történelemtanárom ilyen volt például. Ők mindvégig Trianon körül forogtak, és nem is tudtak másról vagy más összefüggésben szólni.

• Középiskolai éveid végén tartottunk, az érettségid körüli időkben. Pontosabban, politika és iskola találkozásánál.

• Befejezendő tehát a történetet, ez a tanár, *Ágoston Julián* később polgári demokratikus irányban munkálkodott Egerben. Nem nagyon sokáig, mert a gimnáziumot átalakították államivá, s egyetlen ciszter tanár sem maradhatott ott. Szétszórták őket az egri egyházmegye legkülönbözőbb helyeire. Ő is elment egy falusi plébániára.²⁰ Nekem nem volt már alkalmam többé találkozni vele, mert nem sokkal utána, mint hallottam, le is tartóztatták.²¹ Most az utóbbi időben van nekünk, mármint egykori ciszterci gimnazistáknak, egy sokszorosított értesítő-félnék, és abban olvastam, hogy tovább folytatta irodalmi tevékenységét, és meg is halt azóta. Sajnos, arról nem tudok, hogy hol jelentek meg versei. De hát elég tragikus élete lett azután. A másik, a nem ciszter pap még jó ideig országgyűlési képviselő volt. De amikor — mint biztosan emlékszel rá — kikészítették a polgári demokrata pártot, akkor ő is elesett képviselői helyétől. Egyszer-kétszer én is találkoztam még vele. Nagyon futott és meglehetősen tekintélyes országgyűlési képviselő volt. Ők ketten vittek vezető szerepet egy ideig a politikai életben, de volt körülöttük civil ember is. Például amikor megszüntették az Egri Érseki Jogakadémiának az egyházi felügyeletét és államosították, s így talán egy éven át még tovább működött, a jogfilozófiát egy nagyon neves egyházi kötődésű, de nem papi személy, *Mihelics Vid*²² tanította, akiről biztosan hallottál. Ez nekem különösen azért volt érdekes, mert már akkor jogfilozófia iránt érdekelődtem, és így viszonylag többet tudtam vele beszélgetni. Akkor már többen is lejöttek oda Egerbe, például az utolsó Horthy által kinevezett miniszter, aki a háborúból kilépésre szánt kormány közlekedési tárcáját vezette, s korábban a MÁV jogtanácsosaként szolgált.

• Nem *Bornemissza Géza*²³ véletlenül?

• Nem, az én említettem későbbi volt, nagyon neves jogász a MÁV-nál, *Bornemissza* pedig elődje volt.²⁴

²⁰ „Itt megint arról van szó, hogy *Ágoston Juliánt* internálták; nem volt falusi plébános.” [LE]

²¹ „Az egyh. isk-k államosítása után magántanítással, alkalmi munkával foglalkozott, majd Bicskén tanított. 1953–55: Recskre internálták.” — írja a <http://lexikon.katolikus.hu/A/Ágoston.html> (2013. szeptember 15.).

²² *Mihelics Vid* (1899–1968), <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC09732/10511.htm> (2013. szeptember 15.). Néhány releváns műve: Az olasz munkaalkotmány. [Dunántúl Nyomda], Budapest, 1927, 35 o.; A parlamentarizmus válsága és a demokrácia. In *Katolikus Szemle*, 44. kötet, 1930/9. szám, 734-747. o.; Az új szociális állam: Társadalompolitikai és gazdasági rendelkezések Európa legújabb alkotmányaiban. Szent István könyvek, Szent István Társulat, Budapest, 1931, 195 o.; Világproblémák és katolicizmus. Dom, Budapest, 1933, 271 o.; Keresztényszocializmus. Kincsestár, Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1933, 79 o.; Egy katolikus jogállam. In *Katolikus Szemle*, 52. kötet, 1938/2. szám, 124-126. o.; Katolikus tanítás a tulajdonjogról. Új Ember kiskönyvtára 3, Korda R.T., Budapest, 1946, 40 o. Lásd Frenyó Zoltán tollából: Esmék és tények professzora. <http://barankovics.hu/node/61> (2013. szeptember 15.) és Egy magyar katolikus gondolkodó: Mihelics Vid életműve. METEM-könyvek, METEM, Budapest, 2002, 280 o.

²³ *Bornemissza Géza* (1895–1983), [http://hu.wikipedia.org/wiki/Bornemissza_Géza_\(politikus\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Bornemissza_Géza_(politikus)) (2013. szeptember 15.).

²⁴ *Markos Olivér* (1888–1966) [LE]: „1934-ben a MÁV ig.-helyettes főügyészévé nevezték ki. 1940-ben ig. főügyész lett. 1943 tavaszán a kereskedelem- és közlekedésügyi min.-ba rendelték be a közlekedési szakosztályok felügyeletével bízták meg államtitkári hatáskörrel, majd jún. 30-tól államtitkári címmel ruházták fel. A *Lakatos*-kormányban 1944. aug. 29-től 1944. okt. 16-ig kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter. 1945-től az egri jogak. megszűnéséig, 1950-ig jogak. tanár.” <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC09732/10059.htm> (2013. szeptember 15.); vö. még <http://byzantinohungarica.hu/node/174> (2013. szeptember 15.). Néhány releváns műve — közlekedési jogi szakmai

- *Mihelicset* én nem is helyeztem volna el egy ilyen palettán, noha tudom, hogy vannak természetjogi vonatkozású, sőt tulajdonjogi írásai. Egyébként rám leginkább egy kegyetlenül pontos korai szociográfiája hatott, továbbá, ha jól emlékszem, akkor a klasszikus fasiszta olasz, illetőleg portugál mintáról írt tanulmánya.

- Tehát egy ilyen vallási kötődésű, nem túlzottan jobboldali, de mégis csak a jobboldal felé vonzó, miközben Amerikát járt, az amerikai szociológiát kitűnően ismerő ember volt. Mi akkor tanultunk szociológiát a jogi karon, és ezt szintén ő tanította, egyébként hallatlanul érdekesen.

- Igazából még nem vagyunk az egri jogakadémián. Kérdésként megfogalmazva tehát: végzős gyerekként miképpen adódott a jogakadémiával való találkozásod?

- Említettem már, hogy 1946-ban érettségiztem. Akkor pedig annak ellenére, hogy a tudományokba s így a politikába már belekóstoltgattam, az uralkodó szellem — nem tudom, mennyire tudja ezt érzéklni olyas valaki, aki nem élhette kortársként át — mégsem arról szólt, hogy itt most szocializmus lesz; mi egy végtelenül sok lehetőséget nyitó polgári demokráciában gondolkodtunk. Amikor érettségi körül be kellett mondanunk jövő terveinket, akkor én — az osztály némi derűségére — azt mondtam, hogy diplomáciai pályára fogok menni. Akkor meglátogattam *Kiss Istvánt*, akinek neve az előbb nem jutott eszembe...

- Ő a másik pap?

- Igen.²⁵ Meglátogattam őt, akit mi csak *Kiss Pista* bácsinak nevezünk, és tőle kértem tanácsot, hogy hová menjek. Elmondtam, hogy mi szeretnék lenni, és erre azt válaszolta: „Rendben van, menjél közgazdásznak, de emellett iratkozz be a Külügyi Akadémiára” — vagy ahogyan hívták akkoriban azt, amit a Külügyminisztérium és a Magyar Külügyi Társaság vezetelt közösen. Hát fölöttem egyetemre, és erre a Külügyi Akadémiára²⁶ is jelentkeztem. Ez utóbbiba felvételi vizsgát is kellett tenni, s ekkor vettem én igazán hasznát annak, hogy sokat olvastam s a nyelvekbe beleütöttem az orrom-fejem, mert a vizsga nagyon jól sikerült. Egyenesen egy haladó csoportba osztottak be. Nagyon érdekes volt a külügyi technika, a protokoll, és örültem, hogy nagyon sokat adtak a nyelvtanulásra.

- Esetleg nagy tanáregyéniségre emlékeznél?

- Egyre emlékszem, aki nem igazán külügyi dolgokra tanított bennünket. Ő a későbbi akadémikus társam, akit te is nagyon jól ismersz, szociológus, találd csak ki a nevét! Ő volt *Szalai Sándor*.²⁷

- Ezek szerint már ilyen korán őrsgváltás volt? Vagy *Szalai* még bizonyos értelemben tartózkodó középutas volt?

- *Szalait* ismerték. És miután nem sok szociológus volt akkoriban Magyarországon, és az akkori kormányzatban már bent voltak a szociáldemokraták is, a kommunisták is, és a szociáldemokratáknak elég nagy szavuk volt, *Szalai Sándort* pedig a szociáldemokraták egyik szellemi vezetőjükként tisztelték, ő taníthatott ezen a tanfolyamon. Egyébként rá igencsak jellemzően egy meg nem határozható tantárgyat tanított; úgy hívták, hogy »szeminárium«. Meg kell mondom, hogy hallatlanul élveztük ennek első négy-öt alkalmát. De amikor elkezdte magát állandóan ismételtetni és nem annyira szociológiáról beszélt, mint inkább politikai emlékeiről és saját tevékenységéről, kezdett már az egész szétesni. Talán nem mondhatnám, hogy nem élveztük, de igazából nem vitt bennünket sehová sem. Érdekes volt, persze, pláne fiatal emberek számára,

kiadványain túl — Az új Európa közlekedési joga. Az Országos Nemzeti Klub kiadványai 57, Egyetemi Nyomda, Budapest, 1942, 39 o. és Széchenyi, a kötelességteljesítés vértanúja. (Ünnepi beszéd.) Különlenyomat a Vasúti és közlekedési közlönyből. Stádium Nyomda, Budapest, 1941, 12 o.

²⁵ Ld. 6. lábjegyzet.

²⁶ Ami nem azonos az 1948-ban a LVIII. tv. — <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8340> (2013. szeptember 15.) — útján (ismét) megszervezett Külügyi Akadémiával.

²⁷ *Szalai Sándor* (1912–1983), <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC14240/14428.htm> (2013. szeptember 15.) („1945–47-ben a Külügyi Akadémia vezetője.”) és [http://hu.wikipedia.org/wiki/Szalai_Sándor_\(szociológus\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Szalai_Sándor_(szociológus)) (2013. szeptember 15.), külügyi akadémiai színesként pedig <http://www.mtva.hu/hu/sajto-es-fotoarchivum/2130-szalai-sandor-filozofus-szociologus-akademikus-100-eve-szueletett> (2013. szeptember 15.).

akiknek fogalmuk sem lehetett sok mindenről, de hát nem volt ez egy rendezett vagy rendszerezett tárgy. Nem is tudom, mibe akart bevezetni: szociológiába-e, vagy politikai világnézetbe?

- *Bolgár Elek*²⁸ akkor még nem volt?
- Nem, akkor még nem.
- Mert később mintha a szocialista külügy oktatását ő szervezte volna újra.
- Igen.
- És olyanok, mint *Sebestyén Pali* bácsi? Hiszen ő még aktív külügyér volt akkoriban.²⁹
- *Sebestyén Pali* bácsi? Nem emlékszem rá, bár ismertem.
- Már akkor?
- Igen, tehát valahol meg kellett jelennie. De arra nem emlékszem, hogy valamely tárgyat tanított volna.

- Ezt az akadémiát végigjártad? S mennyi ideig tartott?
- Majd mindjárt elmondom ennek furcsa történetét, mert ez még nem a szocialista átképezde volt; folytatták tovább azt az okítást, amit igazából még a háború előtt s alatt elkezdtek. Ezért is volt olyan szigorú a válogatás. Ott nem voltunk ám akármennyien! Mindösszesen talán tizenöt-húszan lehettünk.

• És Neked is olyan benyomásod van, mint amit az én gyenge emlékem —legalább is a háborút közvetlenül megelőző s részben alatti évek tekintetében — sugall, nevezetesen, hogy a Magyar Külügyi Társaság egy határozottan konzervatív, és nem igazán német-barát irányultságú társaság volt?

• Igen. Határozottan demokrata irányultságú volt. Emlékezz csak vissza, hány nagy külügyérünket tartóztatták le már a németek, és hánynak kellett elmenekülnie! Ez a társaság még az én időmben is a régi volt; talán az egyetlen ember, aki kívülről érkezett, maga *Szalai Sándor* volt. A többiekre névről ugyan nem emlékszem. Minden persze attól is függ, hogy mennyire volt ránk nézve érdekesítő ez a társaság, hiszen volt olyan, aki nagyon száraz hangon beszélt. Gondold csak meg, mennyire nem voltunk még érettek. Most is az a meggyőződésem, hogy külügyi képzést csak akkor lenne szabad elkezdni, ha valaki már elvégezte az egyetemet. Már akkor kialakult bennem ez a meggyőződés, bár párhuzamosan végeztem az egyetemet. A dolog viszont ott fordult meg, hogy a közgazdasági egyetemet közben átszervezték. Na most, ennek előszele már érezhető volt, és azt is megmondták, hogy a mi társaságunk mehet majd jogász szakmára tovább, persze, amennyiben leteszi a különbözeti vizsgákat. Közben a Külügyi Akadémiát minden további nélkül megszüntették 1947 nyarának kezdetén.³⁰ Egy évet tudtam ezért ott elvégezni, és kezdhettem újra a körbenézést, vajon mi is legyen most.

- Ez a Közgáz a József Nádorral elnevezett intézmény volt?
- Igen, a Műegyetem része. Egyik kara a József Nádor Műegyetemnek, amin belül voltak még szakok. Azt előre megmondták, hogy az a szak, amire én jártam (s ez volt talán a közigazgatási), nem fog bekerülni az új Közgazdasági Egyetemre, hanem majd jogi karokon végezhetjük tovább

²⁸ *Bolgár Elek* (1883–1955), <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC00523/02037.htm> (2013. szeptember 15.).

²⁹ *Sebestyén Pál* (1893–1973), <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC13280/13704.htm> (2013. szeptember 15.) és Varga Csaba: Pályakezdés az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete Jogösszehasonlító Osztályán. In *Jogelméleti Szemle*, 2010/1. szám <http://jesz.ajk.elte.hu/varga41.html> (2013. szeptember 15.); vö. még <http://www.tankonyvtar.hu/historia-1988-023/historia-1988-023-erdely> (2013. szeptember 15.) és Gyarmati György írásában

http://www.rubicon.hu/magyar/nyomtathato_verzio/egy_csonka_bekerendszer_fel_evszazados_jubileuman_magyar_kalvaria_feltamadas_nelkul/ (2013. szeptember 15.); állományi feldolgozásban pedig Sáringer János: *Mozaikok a magyar Külügyminisztérium történetéből* (1945–1951).

http://www.grotius.hu/doc/pub/RSSTJE/2010_74_saringer_janos_mozaikok.pdf (2013. szeptember 15.).

³⁰ Aminek ellentmondani látszik *Adorján Rezső* (MTI) 1947. október 15-re datált, ünnepi beszéde során *Szalai Sándor* egyetemi tanárt, a Külügyi Akadémia vezetőjét *Boldizsár Iván* külügyi államtitkár társaságában mutató fényképe <http://www.mtv.hu/hu/sajto-es-fotoarchivum/2130-szalai-sandor-filozofus-szociologus-akademikus-100-eve-szeletett> (2013. szeptember 15.). Párhuzamos kezdésként lásd pl. Mikola Orsolya interjújában <http://www.campusonline.hu/lapozo/3468-interju-banrevy-gabor-professzorral.html#.UcwRG6yGcjE> (2013. szeptember 15.).

tanulmányainkat, még pedig azok, akik előbb leteszik különbözeti vizsgáikat. Merthogy például római jogot nem tanultunk. Így aztán, ha ez lett volna az álmom, úgy az valamennyire be is teljesült. Az első ugyan elfoszlott, de maradt a második, ami hozzám közel állt, s ez volt a jog. Gondoltam, hogy amennyiben jogásznak megyek, úgy nem maradok Budapesten. Meglehetősen nehéz életkörülmények között kellett itt élnie az embernek: szüleim nemigen tudtak segíteni; apám fogságból jött haza, éppen életben maradva. Ezért mindenféle egyéb dolgokkal kellett még foglalkoznom. Az egyetemen is sikerült bekerülnöm egy olyan menzára, ahol ingyen kaptam ugyan étkezést, de azért külön dolgoznom kellett. Nem volt az életem olyan borzasztóan jó, és miután pénzem sem volt, a főváros szellemi életében csak könyvtárakon és az Operán keresztül tudtam részt venni. Hiszen emlékezetem szerint két-három forint volt az operajegy, így oda még rendszeresen el tudtam járni. Summa summarum, visszamentem Egerbe, s letettem a különbözeti vizsgát. A legnehezebb vizsga, ahol a legjobban megnyúztak, nagybátyámé volt. Viszont kitűnőre vizsgáztam mindenből, és tulajdonképpen megszerettem nagyon a római jogot. Első évben volt a római jog, és miután már egy évet jártunk, mehettünk csak a második évre — persze, ha a különbözeti vizsgákat letettük. Így kezdtem én a második évvel. Nagy szerencsém volt, hogy *Csizmadia Andor* akkor ott tanított.³¹ Benne határozott társadalomtudományi érdeklődés munkálkodott. Nem tudom, hogy ez, míg hallgató voltál, a pécsi egyetemen mennyire látszott rajta, de Egerben ő tanított szociálpolitikát, hiszen eredetileg maga is szociálpolitikus volt Erdélyben.

- Azt hittem, hogy már Győrben. Erdélyben mintha egi kiküldött lett volna, Kolozsvár visszatérése után, s a magyar egyetem továbbfolytatásának szervezésében vett volna részt. De ebben persze nem vagyok biztos.

- Azt tudom, hogy Erdélyben volt egy darabig, és pedig Kolozsvárott, de nem az egyetemen. A szociálpolitikai főosztálynak lett vezetője, és az utolsó időben kinevezték Nagybánya polgármesterének. De annyi lett csupán nagybányai ténykedése, hogy elutazott oda, míg a családja följött Budapestre. Onnan helyezték át őt Egerbe, ahol közjogot tanított és szociálpolitikát, és később, az egi jogakadémia megszüntetésével került csak Budapestre, *Beér János* mellé a közjogra, és onnan került le Pécsre, akkor már kinevezett egyetemi tanárként. Hallatlanul érdekes egyéniség volt, sokfelé járt, sok mindent ismert, úgy hogy ő volt az, aki mellé először odaszegődtem, annál is inkább, mert a nagybátyámmal jó viszonyban volt. Így nemcsak tanár és tanítvány kapcsolatba kerültünk, hanem egyfajta társasági viszonyba is — együtt néhány más professzorral, akik később eltűntek. Legtöbbet a nagybátyámnak köszönhettem, a római jogban, másodsor legtöbbször *Csizmadiának*, és csaknem azonos szinten *Mihelicsnek*. Ők voltak azok a tanárok, akik komolyan tanítottak. A polgári perjog például nem volt igazán a kedvenceim között, de...

- *Mihelics* szakemberként tanította a jogbölcseletet, és tényleg kompetensen?
- Igen, otthon volt benne.
- Civil volt, hogy akár családja lehetett volna?
- Azt nem tudom, hogy volt-e családja, de civil volt.
- És lejáráó volt? Vagy lent lakott? Hogyan tudtatok kapcsolatot kialakítani véle?
- Igen, ő lejött, úgy emlékszem, hogy hetenként két napra. S miután óráit leadta, együtt beszélgettünk, nem csak én, hanem több fiú vagy lány is volt, akikkel közelebb kerültünk hozzá. Azt kell mondjam: nemzetközileg tájékozott, jól ismert ember volt, akitől sok mindent lehetett tanulni.

- Egyébként a könyvtár ott milyen volt?
- Jó volt, mert nagyon sokat kapott kívülről. Én akkor már kezdtem a szociológia iránt komolyan érdeklődni, *Csizmadia* bácsi meg *Mihelics* hatására, és ez odáig haladt, hogy a legfrissebb szociológiai könyvek is — gondolj az 1940-es évek végére, hogy mennyi nagy

³¹ *Csizmadia Andor* egyetemi tanár (1910–1985), http://hu.wikipedia.org/wiki/Csizmadia_Andor (2013. szeptember 15.) és <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC02469/02838.htm> (2013. szeptember 15.), továbbá Nagy Janka Teodóra: *Csizmadia Andor, a szociálpolitikus*. In Béli Gábor et al. (szerk.): *Jogtörténeti Tanulmányok*, 8. kötet, szerk. Béli Gábor et al. K. n., Pécs, 2005, 355-368. o.

klasszikus szociológus szerepelt akkor — mind beérkeztek. S az itthoni fiatalabbak közül többen járogattak a világban (mert akkoriban még lehetett járogatni); végeredményben így elég jól megismerkedhettem a szociológiával. Ott ismerkedtem meg Szabó Imrével³² is, Egerben, merthogy Szabó Imre és Beér János³³ lejöttek; azt hiszem, meghívásra érkeztek ők az egyetemre.

- Mondanál pár szót Beérről? Nemigen ismerős már az én korosztályomnak az ő provinenciája, miközben Szabó Imrét e generációból sokan életközlelől is megismerhették.

- Azért majd Szabó Imréről is mondok egy-két mondatot, az akkori Szabó Imréről. Nos, Beér, ahogy megismertem, véleményem szerint hallatlanul intelligens ember volt.

- Szabó-kortárs?

- Igen.

- Szintén holokauszt-túlélő?

- Igen, holokauszt-túlélő, de őt nem vitték el.

- És ő is egy pesti középosztálybeli?

- Jó középosztálybeli, és gazdag. Ha jól emlékszem, nagyon jól menő ügyvédi irodája volt neki is, meg talán apjának is. Fantasztikusan jó eszű ember volt, és későbbi tapasztalatom alapján azt kell mondanom — hiszen tanított engem Budapesten, és mint aspiráns is találkoztam vele —, hogy nagyon jóindulatú volt. A magam részéről sokat köszönhetek neki, még első budapesti lakásomat is. Hiszen amikor már megtörtént a forradalom s engem kiraktak a katonaságtól, akkor Beér bácsi segített hozzá első lakásunkhoz.

- Ő friss kommunista lehetett? Vagy úgy, mint Halász Aladár, akit Pécsen ismerhettem meg,³⁴ egy immár évtizedek óta igazán mélyen elkötelezett baloldali, valahonnan a polgári felső középosztályból?

- Lehet, hogy elkötelezett volt, de semmi sem mutatta, hogy igazi lett volna. Sem műveltsége, sem körülményei, sem a családja.

- És mindettől függetlenül egy Szabó Imre, Kovács István³⁵ és hasonlók részéről mindvégig ő maradt az abszolút autoritás?

- Igen. Nagyon okos ember volt, nagyon művelt, s valószínűleg úgy került bele a kommunista elitbe, hogy még az előtt, hogy a dolgok kialakultak volna, az új kormány a belügybe tette. S holott nem volt magasabb szinten, mint főosztályvezető, de az úgynevezett elvi főosztálynak volt a vezetője; majd Kovács István is vele dolgozott. És amikor a belügy lassan átalakult, időközben szerzett magának egyetemi pozíciót — először előadóként, mint Szabó Imre; anélkül tehát, hogy mindjárt kinevezték volna őket. Azután Szabó is rákapcsolt, egyetemi tanár lett, és most már egyetemi tanárnak tették Beér Jánost ki a Belügyminisztériumból. Viszonylag korán, amikor én a fővárosba jöttem 1949 őszén, ő már az egyetemen volt. Egyszer mentem hozzá szigorlatra, akkor még megvolt a belügyi pozíciója, de már egyetemi tanárként, és alig vizsgáztatott le engem s még egynéhányunkat, máris eljött a Belügyből. Akkor tették ki őt is, Kovácsot is — mindenkit, aki a belügyben egyáltalán szakembernek számíthatott.

³² Szabó Imre egyetemi tanár, akadémikus, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének alapító igazgatója (1912–1991).

³³ Beér János (1905–1966), http://hu.wikipedia.org/wiki/Beér_János (2013. szeptember 15.): „jogot végzett [...], és szintén 1945-ben lépett be a kommunista pártba [...]. Beér a budapesti egyetem államjogi karának tanszékvezetője lett, amellyel kinevezték Budapest tiszti főügyészévé. Beér egyik megalkotója a sztálini alkotmány magyar változatának [...]. Beér János ez idő tájt a Nagybudapesti Pártbizottság tagja volt és a Belügyminisztérium kommunista pártszervezetének elnöke.” Kenedi János: Heltai György. In http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/tanulmanyok/kadarrendszer/kenedi_heltai (2013. szeptember 15.). Vö. még Takács Imre (szerk.): Beér János emlékkötet születése 75. évfordulójára. K. n., Budapest, 1981, 117 o.

³⁴ Halász Aladár (1892–1966), http://www.tortnelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=4273&catid=66%3Ah&Itemid=67&lang=hu (2013. szeptember 15.). Lásd Varga Csaba tollából: Halász Aladár. (Életrajzi jegyzet.) In Jogelméleti Szemle, 2005/2. szám <http://jesz.ajk.elte.hu/varga22.html> (2013. szeptember 15.), sajtó alá rendezésében pedig Azok az ötvenes évek... Jogelmélet és jogtörténet Szegeden és Budapesten: Nagyné Szegvári Katalin emlékezése. In Jogelméleti Szemle, 2012/1. szám <http://jesz.ajk.elte.hu/varga49azok.pdf> (2013. szeptember 15.).

³⁵ Kovács István (1921–1990), [http://hu.wikipedia.org/wiki/Kovacs_Istvan_\(jogasz\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Kovacs_Istvan_(jogasz)) (2013. szeptember 15.).

- Mindezzel csak belekérdeztem abba, hogy — mint mesélted — *Beér János és Szabó Imre* megjelent Egerben.
- Egerbe jöttek, érzésem szerint meg akarták ismerni a professzorokat, mert valószínűleg el volt döntve már, hogy meg fogják szüntetni a jogakadémiát...
- De Ti még egy érseki intézménybe jártatok?
- Nem volt már érseki; katolikus volt. Tudniillik — s itt megint ki kell térnem egy másodpercre — Egerben akartak katolikus egyetemet csinálni.³⁶
- Erre egyébként rákérdeztem volna, hogy a mi Pázmány Péter Katolikus Egyetemet alapító törekvésünk ügyének³⁷ volt már a háború után egy egri előzménye?
- Igen.
- Amiről igazából mi ma úgyszólván semmit sem tudunk.
- Ez egy Szent Istvánról elnevezett egyetem lett volna. Pontosabban már minden megvolt, de csak egy karon működött, s ez volt a jogi. És azt akarták, hogy ebből csináljanak végre egy katolikus egyetemet, merthogy a világban ugye bármelyik normális országban van legalább egy katolikus egyetem.
- S ez kinek az ambíciója volt? Az egész magyar katolikus egyházé, vagy inkább az egri érsekségé?
- Leginkább az egri érseknek volt az ambíciója. *Czapik Gyula* volt ekkor már az érsek.³⁸ Nem egy barátságos vagy vonzó ember, de hallatlanul okos és nagyon tájékozott. Kár, hogy abban az időben volt érsek, mert máskor lehetett volna más is... Szóval, én nagyon becsültem, bár életemben csak egyszer találkoztam vele, akkor is nagybátyám révén; egészében igen nagyra tartottam őt. Ő akkor hordozta már azt a címet is, hogy a Szent István Katolikus Tudományegyetem rektora. Ez volt a címe, de hát csak egyetlen kar volt, a jogi, ahol viszont nem volt még megengedve a szigorlatoztatás. Következésképpen doktori oklevelet sem adhattak ki, szigorlatozni pedig más egyetemekre kellett átmenni. A legutóbbi időkgig, 1949. évi államosításáig³⁹ nagyon sok támogatást kapott külföldi katolikus egyetemektől, különféle intézményektől. Nem volt persze minden professzor kiemelkedő, mert maradt egy-kettő még a régi jogakadémiáról, de a legfontosabb tárgyakat azért olyan professzorok tanították, akik később is mentek előre. Volt történetesen egy professzorunk, aki magánjogot és kereskedelmi jogot tanított, s utána a szegedi egyetemre került. Dékánhelyettesként érte őt ott 1956, és amikor letartóztattak néhány szegedi gyereket, akkor ő rögvest ment a rendőrségre, hogy kihozza őket, s akkor a rendőrök lekentek neki két nagy pofont. Ezután ennek híre ment, s erre megválasztották a szegedi néptanács elnökévé, majd néhány hónap múlva bíróság elé került, és már nem tudom, melyik jogászprofesszor közbenjárására, nem ítélték halálra, hanem — úgymond — csak életfogytiglanra.
- Ő nem a *Perbíró*⁴⁰?

³⁶ Lásd http://lexikon.katolikus.hu/E/Egri_Érseki_Jogakadémia.html (2013. szeptember 15.). Eszerint „A MKPK 1946. VII. 20: *Czapik Gyula* érse. javaslatára elfogadta, hogy az Egri Érseki Jogakadémia *Magyar Katolikus Jog- és Államtudományi Kar* néven a ppi kar fennhatósága alá kerüljön. [...] fenntartója az érség helyett a MKPK rektora, a mindenkori egri érse. lett.” Vö. még http://lexikon.katolikus.hu/E/egri_katolikus_egyetemalapítási_kísérletek.html (2013. szeptember 15.).

³⁷ Egyházi oldalról lásd pl. http://hu.wikipedia.org/wiki/Pázmány_Péter_Katolikus_Egyetem (2013. szeptember 15.), a politikai háttér s az éthosz, a nemzetstratégiai fontosság oldaláról pedig Varga Csaba tollából: [Tóth Máté Rabán:] »Az volt a szándékunk, hogy tiszta, morális, teológiailag tisztázott alapokról indítsunk«. Életút-interjú Varga Csaba professor emeritussal. http://itelet-pazmany.blog.hu/2011/12/18/interju_dr_varga_csaba_professor_emeritussal (2013. szeptember 15.) 23 o. és »...csak múltasunk törvény...« Varga Csaba jogfilozófussal beszélget Mezei Károly. Magyarok lenni CIII Kairosz Kiadó, Budapest, 2012, 142 o.

³⁸ *Czapik Gyula* érsek (1887–1956), http://hu.wikipedia.org/wiki/Czapik_Gyula (2013. szeptember 15.).

³⁹ „Az egy. szervezéséről még 1947. VI: a VKM-mal is megkezdődött az egyeztetés, de a kormány *Ortutay Gyula* min. támogató javaslata ellenére elutasította. 1948: az ~t államosították (vez-je *Tóth József* lett), ugyanakkor az 1948/49-es tanévtől jog- és közigtud. karrá szervezték át, fenntartója a VKM lett. 1949. VIII. 30: a jogakad-kat [...] megszüntették.” 36. lábjegyzet.

⁴⁰ *Perbíró József* egyetemi tanár (1908–1991). A http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:wj9ABeLaySwJ:server2001.rev.hu/oha/oha_display_biograph

- De igen.
- Szóval ő is Egerből érkezett? Legalábbis nemrégiben jelent meg egy visszaemlékezés *Perbíró Józseftől* Szegeden.⁴¹

• Az én életemben ő nagyon fontos szerepet játszott. Úgy szólt bele, hogy amikor én lemondtam az állásomról és ki is léptem a hadseregből, akkor állás nélkül maradtam. Azt mondta nekem, hogy egy pesti magánjogász professzor majd magához vesz; nem jut eszembe a neve, de nagyon hamar meghalt. Bár professzornak jött Szegedre *Perbíró József*, de dékán, sőt még rektor is volt. Éppen 1956-ban volt rektor. Neki köszönhetem, hogy nem szóródtam el... Kevesen voltak, csak hárman, akik a régi jogakadémiáról maradtak. Mert kicserélték őket; az akkori politikai helyzetben nem tarthatták meg állásukat.

- Ott hagytuk abba, hogy *Szabó* és *Beér* szemügyre veszik a jogi kart.
- Én csak úgy találkoztam velük, hogy akkor ilyen fizetés nélküli gyakornokként dolgoztam *Csizmadia* mellett. Akkor ő már a szociológia politikai s jogi része iránt érdeklődött, és *Acsády Gyurival*⁴² kettőnköt vett maga mellé. Utóbbi később statisztikus lett, a statisztikai hivatalban osztályvezető. (Onnan küldték ki valamelyik afrikai országba statisztikát tanítani, közben meghalt a felesége, ezért nem jött már haza, s én csak az Egyesült Államokban találkoztam később vele, ahol feleségül vette az ENSZ statisztikai részlegének egyik alfnőknőjét, aki egy fekete kislány volt; s ott dolgozott azután ő is a továbbiak során.) Nos, fizetés nélküli gyakornokként mi azzal kerestük a kenyerünket, hogy doktori disszertációkat írtunk. Ráadásul ezt el is mondtam *Szabó Imrének*, amikor megjelent — váratlanul betoppnva *Beérrel* együtt. Meg akarták ismerni, gondolom, *Csizmadiát*. Mi pedig ott ültünk *Csizmadia* előszobájában. Ott volt két íróasztal egymással szemben, ezt osztottuk meg *Acsády Gyurival*, s egyszer csak nyílik az ajtó, bejön *Csizmadia* és mondja: „Urak, itt van a budapesti kar két professzora, akik meg akarják nézni, hogy mivel foglalkozunk mi itt.” Ők leültek mindketten oda mellénk, és elkezdtek érdeklődni. Először *Gyurival*, mert ő idősebb volt, hivatásos katona *Horthy* hadseregében, akkor avatták föl éppen, amikor kitört a botrány, de hát egy darabig még szolgált a demokratikus hadseregben, majd hamarosan kirúgták, és akkor ment el jogásznak. Kérlek szépen, mindkettőnköt kikérdeztek, hogy mit is csinálunk. *Gyuri* már akkor érdeklődött népi életkutatás, statisztika, demográfia alakulása és hasonlókról, én pedig szociológia iránt, és éppen előttem volt egy nagy szociológus könyve. *Szabó* kezébe veszi, és mondja: „Látom, hogy mit olvas. Érdeklődik a szociológia iránt?” Válaszolom, hogy „Igen, elsősorban a joggal, meg a politikával kapcsolatos problémák iránt, de magát a szociológiát mi itt kevésbé tanultuk, így hát meg kell ismerkednem az általános szociológiával is.” Ez épp egy nagyon neves szociológustól írt könyv volt, és akkor kérlek szépen elkezdett kérdezgetni. Biztos tudod magad is, hogy diák korában ő szintén szociológia és szociográfia iránt érdeklődött Csehszlovákiában, ráadásul erre több lehetőség is volt akkoriban ott, mint Magyarországon. És tulajdonképpen szociológus szeretett volna lenni. Amikor viszont átjött Magyarországra, akkor az kellett legyen az első gondja, hogy miképpen kerülheti ki a munkaszolgálatot, amit egyébként nem tudott, és nem is lehetett kikerülni. Volt munkaszolgálatos, csak bekövetkezett valamiféle baleset és ezért elengedték. De a szociológiával elég behatóan foglalkozott — erről később győződhettem meg, amikor már az Állam- és Jogtudományi Intézetben beszélgettünk, ahová én az ő aspiránsaként kerültem. De volt előttem egy másik könyv is, merthogy a nemzetközi jog szintén érdekelt. Ő meg kérdi: „Hát a másik könyv miről szól?” Mondom, hogy

v.asp%3Fid%3D628%26lang%3Dh+&cd=2&hl=en&ct=clnk&gl=hu&client=firefox-a (2013. szeptember 15.) szerint „1946-tól Egerben a szervezés alatt álló Szent István Katolikus Magyar Egyetem kereskedelmi és váltójogi tanszékének vezetője, annak 1949-es megszűntetéséig. Ezt követően a szegedi tudományegyetemen előbb a kereskedelmi és váltójogi, majd a gazdasági jogi, végül a mezőgazdasági és munkajogi tanszékét vezette. 1956–57-ben a jogi kar dékán-helyettese [...]. Október 27-én a rektori tanács megbízásából többek között ő képviselte az egyetemet az új városi vezetés megválasztására összehívott gyűlésen.”

⁴¹ Perbíró József: Ötvenhat Szegeden: Emlékeimben. Novum Kft., Szeged, 1989, 53 o., illetőleg Szemtanú, Belvedere Meridionale, Szeged, 2002, 111 o.

⁴² *Löffler Erzsébet* névazonosítása. Ilyen szerzői néven a Központi Statisztikai Hivatal könyvtára négy társszerzős művet ismer, 1959 és 1970 között kiadottként.

„Egy svéd professzor könyve, aki a háború utáni Európa problémáival foglalkozik.” „Adja csak ide!” — mondja. Odaadtam neki, nézegeti, s azt mondja: „Nem svéd ez, hanem monacói. És tudja-e, hogy hol találkoztam vele? Kint voltunk megalkotni a háború új jogát, a hadviselésre és a katonákra vonatkozót, közvetlenül a háború után, és ő is tagja volt a bizottságnak, meg én is.” Ez a véletlen, hogy egy adott pillanatban pontosan annak a professzornak a könyvét olvastam, akit ő már ismert nemcsak könyvei révén, de személyesen is, nekem később nagyon sokat segített. Mert aspiráns vizsgát kellett letennem, majd felvételi vizsgát, és éppen ez a két ember volt a vizsgáztatóm: *Szabó Imre* és *Beér János*.

- Közbevetőleg kérdezve: semmilyen információd nincs arról, hogy *Szabó* miként került Budapestre? És miért? S az egész családdal együtt, vagy csupán ő szakadt ki a családjából? Szóval, beregszászi születését s prágai tanulmányait követően maga a család Beregszászon maradt?

- A család...

- Csakis a gyerek került el a Károly Egyetemre, nem?

- Igen. Az apja ügyvéd volt. Mire *Szabó Imre* elvégezte az egyetemet, Magyarországon már nagyban folyt az elvesztett területek visszaszerzése, de hát Csehszlovákiában ez még a magyarok körében sem volt osztatlanul népszerű. Mert a csehek a magyarországinál sokkal jobb életviszonyokat tudtak teremteni ott. Eleinte üldözték ugyan a magyarokat, de később ez abbamaradt, és élhető hangulat alakult ki.

- Az egyértelműség végett rögzítsük: *Szabó* egyetemvégzése 1935 körül lehetett, merthogy 1912-es születésű. Amikor te javakorabeli férfiúként találkozol vele, akkor *Szabó Imre* még csak egy harminchat éves fiatalember.

- Igen. És hát tudod, hogy miután ő a prágai egyetemet elvégezte, visszament apja ügyvédi irodájába. Ott dolgozott, és közben az a népi jogkutató mozgalom, amit Magyarországon többen is műveltek, áterjedt Erdélybe is, Csehszlovákiába is, és ő ebbe szintén belekezdett. Volt már valamiféle csoport is — a nevére nem emlékszem⁴³ —, amelyik ugyanúgy, mint Magyarországon, jogász és néprajzos összetételben a népi jogszokásokat úgyszintén kutatta. Ő egy ilyenek a tagja lett, és amikor bekövetkezett Erdély visszacsatolása, akkor ő, aki természetszerűen kapcsolódott a pesti tudományos élethez is, hiszen az erdélyi magyar *Korunk* folyóiratában rendszeresen szerepelt, valamilyen módon Magyarországra került. Amikor pedig elvitték munkaszolgálatosnak, akkor ott szerzett beteg állapotában már azzal engedték el, hogy úgy is meg fog halni. Ámde kórházban mégis kigyógyították. Utána a nővérel együtt lakott — de nem tudom, hogy hol —; a csupasz tény mindenesetre az, hogy amikor Magyarország orosz megszállás alá került, akkor ő már Magyarországon volt.

- Nagyon szép történet ez egy fiatalember útkereséséről, aki nemcsak magyar kisebbségiként, de abszolút zsidó háttérű ifjúként a népi kutatásban lát jövőt, s ráadásul azt is tudjuk — szívesen mesélt nekem erről, különösen *Szabó Dezső* több, talán kassai vendéglődésének rokonszenvet keltő benyomásaként —, hogy éppen a népiesek körében az abszolút radikális gondolkodókat is nagyon nagy figyelemmel hallgatta...

- Szóval *Szabó Imre* igen érdekes ember volt minden tekintetben. Ezt mindenki, aki csak egy kicsit is közel állott hozzá — mint *Peschka Vili*, meg rövid ideig én is, míg csak ki nem léptem tőletek — tanúsíthatja. Aspiráns korom végeztével, merthogy visszamentem katonának, nagyon megharagudott rám. Én meg kértem, hogy ne haragudjon, de hát aláírtam tíz évet. Ha tehát visszahívnak, akkor vissza kell mennem. És ez tartott egészen 1956 végéig, amikor aztán végleg elsöpörtem onnan, de akkor meg *Szabó* lett óvatos, mert ő mindig bizonyos félelemmel figyelte a vezetést. Röviden szólva, ő nem olyan ellenzéki figura volt, mint az ilyen néven később

⁴³ A Sarló mozgalomról van szó, amelynek s a kolozsvári *Korunk* gazdag irodalma nem ritkán emlegeti is *Szabó Imrének* több írással való közreműködését. „A kolozsvári *Korunk* [...] menti a jövőbe egy sajátos sarlós-indulás tematikáját, köztük [...] a jogász *Szabó Imre* szigorú ítéletével, mely a nacionalizmust elválasztja az eljövendő közösségi tudat első fokának számító nemzeti tudattól, s ebben az értelemben élteti a »nemesebb vágású magyarkutató írások«-at.” Balogh Edgár: Népfrontos örökség: Emlékezés a Sarló kifejtetére. *Korunk*, XXXVII. kötet, 1978/10. szám, 878. o.

elhíresültek, de olyan, aki a tudományban mindig engedte, sőt egyenesen támogatta, hogy bejöjjenek az új szelek. Amikor én aspiráns lettem, akkor hivatalosan is — s ráadásul, ez 1953-ban történt — én jogszociológusnak fogadtattam el. Akkor tehát, amikor az már burzsoá csökevénynek minősült. Nagyon érdekes és tanulságos ezért, hogy amikor a felvételi vizsgán azt mondtam, hogy jogszociológiában szeretnék kutatni, egyszeriben ezt válaszolta: „Rendben van, maga azt kutat majd, amit akar — merthogy tudunk egymással beszélni —, hivatalosan azért mégis úgy könyveljük el, hogy maga jogelméleti aspiráns.” Ez megtisztelő volt már csak azért is, mert akkoriban gyakorlatilag az egyetlen ember voltam, aki a hadseregből bekerült, nemcsak a jogra, hanem egyáltalán a tudományba. Tehát jól megértettük egymást.

- Kedves Kálmán, azt hiszem, hogy felborítanánk formálódásod időrendjét, hiszen még nem tartunk ott, hogy igazából elvégezted volna egri tanulmányaidat...

- Igen, mert a látogatás tétjét sajnos nem jól érzékelttem. Azt hittem, hogy most már sikerül végeznem itt az egri egyetemen, és akkor itt biztosítva lesz a sorsom. Majd leszek először tanársegéd, itt, a tudománnyal foglalatostokodva, és azután...

- Még valamit kérdeznék. Úgy éreztetted, mintha *Szabó*nak lett volna valami a korra igencsak jellemző megnyilatkozása. Volt még valami ilyesmi Egerben, talán esetleg a korabeli szocializmussal, avagy Szovjetunióval kapcsolatosan?

- Egerben nem. Számomra már világhosszá kellett, hogy váljon... Ha valaki nem dolgozott ezen a területen, az nem tudja...

- Szóval reménykedtél, hogy lesz majd Egerben is jövő?

- *Szabó* azt éreztette, hogy most már tudja: folyik ilyen kutatás, itt szintén kutatnak, lehetséges tehát, hogy lesz majd egyszer egy komoly szociológiai bázis, és akkor, ha engem elsősorban a jogszociológia érdekel, akkor lesz ott és abban majd helyem. Miután így elbeszélgettünk egy darabig, mindketten azzal búcsúztak, hogy örülnek, hogy ilyesmikkel is foglalkoznak az Egri Jogakadémián. Ő fejezte ki úgy magát, hogy ha úgy is ilyen egyetemi pályafutásra gondolok, akkor bizonyosan fogunk még találkozni. És ismétlem, nagyon szépen búcsúztak el mind a ketten — *Szabó* a saját egyéniségének megfelelően, vagyis valamelyest hidegebben, de *Beér Hanzi* bácsi kifejezetten baráti módon. Példaként mondom csupán, hogy *Szabó* nem tegezett, sem akkor, sem később, *Beér* bácsi viszont már akkor is. Ők elmentek tehát. Ezután én megírtam két pályamunkát, egyet jogelméletből, egyet nemzetközi jogból, s erre az történt, hogy a pályadíjat elvittem több más idősebb kolléga elől.

- Milyen pályázat volt ez? Országos?

- Először Egerben zajlott,⁴⁴ utána pedig ment fölfelé. De oda mi már nem kerültünk, mert akkorra már megszüntették az intézményt. Szóval én még átvehettem az egri pályadíjat. Nem is emlékszem, hogy mennyi pénz járt vele, de nagyon meg voltam elégedve. Utána nem sokkal azonban közölték, hogy az egri jogakadémia meg fog szűnni, és mindenki próbáljon valahol elhelyezkedni.

- Akkor hányad éves voltál?

- Akkor kezdtem a negyedik évet.

- És nem gondoskodtak rólatok?

- Nem.

- Egyébként mik voltak ezek a pályamunka-témáid? Emlékszel még rá?

- Erre sem emlékszem már pontosan, csak arra, hogy igen vaskos pályamunkát csináltam. Vid bácsi pedig olyan véleményt adott, hogy én ott elkezdtem magamban pirulni, mert ő ilyenekben nem ismerte a tréfát. S ott ezt mindjárt el is mondta — nemcsak bírálóként, de egyenesen a bizottság elnökeként. Abban a kategóriában, amelyben én pályáztam, fődíjat csak egyetlen ember nyerhetett, noha többen aspiráltak erre. Ő biztatott is, hogy tudja, az érdeklődésem erre fog vinni, és nagyon reméli, hogy később még találkozunk.

⁴⁴ A Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára [hevesarchiv@hevesarchiv.hu] (2013. szeptember 15.) VIII-1 Egri Érseki Jogakadémia iratai (1754–1949) [21,96 ifm.] tartalmazhat bővebb információkat.

- Amúgy nem akartad ezt az *opust* publikálni vagy bármiként hasznosítani?
- Nem, mert már nem volt rá lehetőség. Aztán később meg már nem is kerestem a lehetőséget.

De elő tudom keresni, és majd odaadom neked.

- Elvileg megvan ez még neked?

• Igen, elvileg megvan, mert én mindig igyekeztem félretenni az ilyesmiket. Érdekes, hogy a többiek mind olyan még csak nem is egyszerűen hazai problémákkal fogódzóak voltak, hanem egyenesen igyekeztek valahogy az egészet Egerhez kötni. Emlékszem például egy fiúra, aki katonatiszt volt, friss háborús felavatott, aki rögvest mehetett is a frontra, ahol olyan súlyosan megsebesült, hogy gyakorlatilag már két mankóval közlekedett, de amúgy értelmes fiú volt. Ő például annyira nem ismerte fel a tudomány természetét, hogy írt egy dolgozatot *Az egri világegyetem* nyilvánvalóan nem komoly címmel, és meg volt róla győződve, hogy megkapja majd ezért a nagydíjat.

- Hogyan tovább, oskolád megszűnése után?

• Nagybátyám tanácsolta végül, hogy menjek Pécsre, neki ott jó ismerősei vannak. Ámde meg kellett kérdezni: miből fogok én Pécsen megélni? Merthogy apámék nem segíthettek, hiszen rajtam kívül még négy gyermek volt, köztük egészen kicsik is. Tehát: miből? Lehet ott valamit találni, amiből megélhetnék? Mondja, hogy szólna valami római jogásznak, aki talán tud segíteni. De hát ez sajnos így nem megy. Ezután találkoztam egy másik rokon kapcsolattal, apám egyik nővérével, aki sokkal idősebb volt a családban legfiatalabb apámhoz képest; az ő férje katonai bíró volt, de már olyan idősen, hogy mire megismerhettem, már nyugdíjban volt. Csupán egy véletlen folytán találkoztam velük, mert Miskolcon laktak. Valószínűleg Miskolcra mehettünk valamiért. Egy nagyon kedves unokanővérem lakott ott, nálam egy évvel idősebb, akivel gyermekkorunkban sokszor voltunk együtt. Nagynéném is nagyon aranyos nőnek bizonyult, de a bácsi már nem igazán, mert túl öreg volt már. Amikor beszélgettünk, hogy mi lesz és hogyan lesz, váratlanul felvetette: „Miért is nem mész el hadbíróra?” Fogalmam sem volt akkoriban arról, hogy mit csinál egy hadbíró. Nemsokára egy másik ismerőssel is beszélgettem, akinek katonatiszt volt a férje, ezredes, aki elesett a háborúban, és az anyjának is katona volt a férje, egy már régen meghalt tábornok. Nos, ezzel a két nénivel beszélgettem egyszer, mert lakásuk egy részét kiadták diákoknak, és amikor itt fent voltam Pesten és kollégiumba nem akartam menni, akkor övele is volt egy tárgyalásom; szóval tudtam, hogy az ő férje nem volt ugyan hadbíró, de katonatiszt volt, és valahogy megemlítettem neki, hogy Pesten keresném a helyemet. Így amikor utóbb még egyszer visszatértem a fővárosba és meglátogattam őket, említettem nekik, hogy azt ajánlja nagybátyám, hogy hadbíróra menjek el. A néni meg egyetértett: „Menjen csak, fiam, az egy igazi úri foglalkozás.”⁴⁵ Nos, hát jelentkeztem, volt pályázat is, nekem meg még ekkor sem volt fogalmam arról, mi is az, hogy hadbíró; katonai jogász, azt tudtam, de azt nem, hogy mit csinálnak a hadbírák. Jelentkeztem, behívtak felvételi vizsgára, ami nagyon jól sikerült, és azonnal jöhettek föl a fővárosba, hogy kapjak valamiféle képzést.

- Ezzel hagytad el Egert végleg?

- Igen.

- Milyen volt ez a város akkoriban?

• Elmondhatom, hogy 1989-ban esett éppen a Szent Bernát Gimnázium alapításának háromszázadik éves évfordulója;⁴⁶ sokan eljöttek egyházi körökből, s nagyon tetszett a város a

⁴⁵ Az állomány személyi összetétele már az első világháború előtti időkből nemcsak jogász- (vagy szűkebben vett katonajogász-) családok utánpótlásából adódik, hanem abból, hogy mindenekelőtt az értelmiség s különösen feltörekvő alsó rétege, így tanítói családok számára ez úgyszólván egyedülálló kitörési alkalmat szolgáltatott. Merthogy „ahhoz, hogy felemelkedjenek, csupán egy lehetőség kínálkozott, nevezetesen a hadsereg, amely a beiskolázástól kezdve (katonai kollégiumok) a tanítatáson, élelmezésen, ruházkodáson (egyenruha) és egy életpálya lehetőségén túl mindent fedezett.” Az életpályák vizsgálatából kiderül, hogy „az akkori időkben is még létező, biztos anyagi háttér” ígéretének képzete számottevő mértékben hagyományosult a második világháború utáni időkre [SZI].

⁴⁶ Az Egri Fehér/Fekete: A Ciszterci Rendszövetség Egri Osztályának lapja, XVI. kötet, 2009/1. (55.) szám <http://www.ciszterciekegerben.hu/downloads/husvet2009.pdf> (2013. szeptember 15.), 2-4. o. ad számot az 1989. évi május 26–28-i jubileumi ünnepségekről.

vatikáni uraknak is. Mondhatom, hogy büszke lehetett rá az ember már az én időmben is, azóta pedig még tovább fejlesztették. Bár még nemrégiben is kicsit ellenzékinak tekintette a FIDESZ-kormányzat, meg az azelőtti kormány is; és nem akadt már olyan egri polgármester, aki a történetével és értékeivel tisztában lett volna; így hát kicsit vissza is szorult. Azt hiszem, most már újra nagyon jó polgármester van, nagyon jól halad a szőlőművelés, a gazdálkodás; már újra jelentős a szerepe a magángazdálkodóknak, akik legmodernebb gépekkel is dolgoznak; tehát olyan város lett belőle, ami küllemében — a belvárosra gondolok most, ami nagyon emlékeztet a régre, s tulajdonképpen vissza is hozta nemcsak a háború előtti belvárost, de sikerült felszínre hozni, kiépíteni még további jellegzetes építményeket is — nagyszerű. A városból eltűnt a katonaság, ami rengeteget jelentett s a hagyatékát is fel lehetett használni sok mindenre, és úgy látom, hogy a lakosság is megváltozóban van.

- Miben? Kellett egy változás?

- A lakossággal korábban az volt a helyzet, hogy volt egy ún. egri cikrák elnevezésű rétege,⁴⁷ mely rettenetesen konzervatív, minden fajta változtatásnak ellenálló volt, és ez megoszlott a papi, vagyis az egyház és a város közötti támogatottságban is. Tudniillik ezek a cikrák még az alvást is, az egész templomba járást, és minden ehhez kapcsolódót inkább afféle ruhákat és frizurákat megmutató alkalomnak tekintették. Nem véletlen, hogy Egerben a Székesegyház nagymiséjét is így hívták. Az egri cikrák többnyire szőlősgazdák voltak, valamint a földművelőknek egy jobbik, gazdagabb, ugyanakkor öntudatosabb rétege. Már ezen a gimnáziumi jubileumi látogatásomkor is látszott, hogy ez a város sok tekintetben megváltozott, ugyanakkor pedig figyelemre méltó, hogy a hagyományokat is őrzi, ami nagyon jelentős dolog. Észreveszem ezt Egerben maradt saját osztálytársaimon is, akik minden évben megtartják az érettségi találkozót, és ez mindig meghatározott rítus szerint megy végbe — úgy, hogy ez egy megőrzésre érdemes szellemet erősít... A fiatalabb tanárok persze távoztak, az idősebbek meghaltak, a város hangulata értelemszerűen jelentősen megváltozott. Nem mondanám, hogy álmos, de meglehetősen konzervatív város volt Eger a háború előtt. Óriási egyházi befolyás érvényesült, aminek persze volt jó és rossz oldala egyaránt. Ugyanakkor rendkívül jelentős iskolaváros, s az iskolák jelentős része szintén egyházi intézmény volt. A város sajátos konzervativitása tehát meglátásom szerint azóta fölbomlott, rengeteg új település született az iparosítás következményeként, bár nem feltétlenül csak a szocialista időkből és különösen nem e szocialista idők első szakaszából, amikor — mintegy egyházi fészekként büntetve — mesterségesen visszafogták a város fejlődését; de az utóbbi évtizedekben annál jobban fejlődik. Ebből következően ez az egri cikra és egyházi szellem is nyilvánvalóan jelentősen meggyöngült, s ez a város konzervativitását is felbonthatta. Ugyanakkor még mindig a konzervatív városokhoz sorolnám. A választások e szempontból ugyanakkor nem igazán tükrözik a város képét. Egyrészt azért nem, mert a konzervatív (pl. egyházi támogatással keveredő) pártok az egyház gyöngülésével még az utolsó ottani választáson is... Voltak már akkor is konzervatív erők, amik jelentősen az egyházzal kötődtek; ezek azonban később kivesztek, polgárosodásával így a város egyre sokszínűbb lett. Az a tény pedig, hogy szocialisták szoktak győzni általában mind a városban, mind Heves megyében, nem csekély mértékben szintén konzervativitásával függ össze, ti. egyszerűen egy konzervatív értelmezett szocialista párt az, ami szemük előtt lebeg. A Kisgazdapárt sose volt ott különösebben jelentős, a FIDESZ pedig valahogy az egri szellemmel nem túlságosan fér össze, amin nem is igen csodálkozom. S persze nemcsak egy belváros létezik, de az azóta körötte épült ipar s kereskedelem is — sok minden tehát, ami a lakosság mentalitását jelentős mértékben szintén alakítja.

- Kedves Kálmán, a következő gondolati tömböt azzal kezdenénk, hogy a kommunista hatalomátvétellel egri háttérintézményed megszűnik, Budapesten diplomataképzőbe kerülsz, ezzel

⁴⁷ Hiteles jellemzés szerint ez „formákba merevedett vallásosság”: „»cikrák«, akik félig török, félig palóc őseik buzgóságával zsúfolásig töltötték meg minden alkalommal a »ciccer«-papak templomát”. Palos Bernardin: Rendtörténeti feljegyzések. Egri Fehér/Fekete: A Ciszterci Rendszövetség Egri Osztályának lapja, XIV. kötet, 2007/1. (49.) szám, 5. o. és XII. kötet, 2005/3. (45.) szám, 2. o.

párhuzamosan pedig fundálok fővárosi létedet, egyre közelebb kerülve jogi, jogszociológiai pályához.

- Először a Közgazdasági Egyetemre mentem, mert úgy tájékoztattak, hogy a diplomáciai felkészüléshez az szükséges. Ez szerintem rossz tájékoztatás volt, mert a jog áll sokkal közelebb, és amennyire tudom, ma is jogi karok adnak legjobb vagy legalább is kiegészítő képzést. Ám a lényeg az, hogy az egri megszűnés után jogász pályán kívántam tanulmányaimat folytatni. Így az ehhez szükséges különbözeti vizsgák letétele után kerültem az Egri Érseki Jogakadémiára, illetőleg a munkáját folytató Magyar Katolikus Jog- és Államtudományi Karra. Ott nagyon jelentős mértékben konzervatív szellemiség uralkodott ugyan, de az egészet föloldotta annak hatása, hogy a háború utáni demokrata politikusok jó része ugyancsak Egerbe került tanárnak. Azt kell mondjam, hogy ezen intézmény nagyon jó, sőt bizonyos értelemben modern oktatási helyé fejlődött. Persze külföldi támogatás is akkor könnyebben megszerezhető volt. Addig jutottunk a beszélgetésben, hogy a negyedik évfolyamra jártam, amikor az egri jogakadémiát megszüntették, s keresnem kellett, hol folytassam tanulmányaimat. Azt elmeséltem már, milyen hatásra jutottam arra a marha gondolatra, hogy hadbíróság lássam megfelelően a jövőm — különös tekintettel arra, hogy akkor még nem érződött semmiféle háborús kilátás, következésképpen sokkal inkább a hadbírák korábbi társadalmi állásának vonzereje hathatott ama fordulatnak az előérzete nélkül, ami később bekövetkezett. Jelentkeztem hát a Honvéd Kollégiumba, ahová fölvettek, és éppen a még a második világháborúhoz kötődő katonai helyzetre tekintettel egy félét el is engedtek az egyetemre járásról, de a vizsgákat természetesen le kellett tennem. Megtörtént hát a szakmát jelző doktorátus megszerzése, s utána következett egy rövid egri tartózkodás szabadság címén. Amikor ismét visszakerültem az akkor még át nem alakult egri társadalomba, nagyon érdekes volt látnom, hogy ugyanazok a hatások érvényesültek még sok szempontból, amik a korábbi időszakban, s ez történetesen nekünk már javarészt rosszul jött, mert szüleimnek szemmel látható lecsúszását eredményezte, s ez elsősorban apámat sújtotta nagyon. Fiatalabb lévén, anyám meg mozgékonyabb volt, beiratkozott hát az egri óvónőképző iskolába, amit a frissen megszüntetett jogi kar helyébe tettek. Mindez bizony nem változtatott azon, hogy nem sokkal az egyetemvégzés után abba a helyzetbe kerültem, hogy szüleimet „kivonják” Egerből. Mert nem tudok jobb kifejezést használni erre. Behívták őket a megyei oktatási osztályra, s azt mondták: „Gyermekeik Budapesten vannak, így hát biztosan örülni fognak, ha közelükbe kerülnek, menjenek hát Kál-Kápolnára” — ami gyakorlatilag egy Egerhez közeli falu, Budapesttől éppen meglehetősen távol. De akkor szerencsére akadt egy ismerősünk, egy igazgató. Néki elmeséltük mindezt, s ő fölajánlotta segítségét abban, hogy ha nem is ugyan a fővárosba, de annak közelébe megpróbálja őket áthelyeztetni. Meg is történt ez: egy Kakucs nevű községbe kerültek, a fővárostól délre fekvő ikerközség Inárcs-Kakucs helyszínével, mely tényleg nincs túlságosan messze a fővárostól, s onnan busszal könnyen elérhető, ami bizony nem ártott nekünk. Szüleim így oda költöztek, én pedig hallgatóként a budapesti katonai ügyészségre kaptam beosztást.⁴⁸ Annyival kerültünk jobb vagy kedvezőbb helyzetbe mi, akik odakerültünk, hogy meglehetősen nagy hiány volt a bírói állományban, s ezért mentesítettek bennünket az alól, hogy három év fogalmazói gyakorlat után legyünk csak kinevezhető ügyészek vagy bírónak. Egy év alatt így kész emberek lehettünk.

- Mekkora népesség voltatok? Pár tucat ember?
- Igen, pár tucat.

⁴⁸ „1949. szeptember 23-tól 1950. szeptember 5-ig a Honvéd Kollégium hallgatója. 1950. szeptember 5-én kinevezik hadnagynak, majd szeptember 6-tól október 15-ig tartalékos hadbírói tanfolyamot végez (amit akkoriban Törökbálinton rendeztek). 1950. október 15-én kerül a Budapesti Központi Katonai Ügyészségre katonai ügyésznek, ahol 1952. június 15-ig szolgál. E közben, 1951. november 7-én előlép főhadnaggyá. 1952. június 15. és 1953. január 1. közt a 11. gépesített hadtest katonai ügyésze, majd a Katonai Főügyészségre kerül katonai főnyomozónak, ahol 1953. szeptember 1-ig működik. Ekkor lehetőséget kap, hogy aspirantúráát végezzen, ezért 1953. szeptember 1. és 1955. február 1. között a Magyar Tudományos Akadémia aspiránsa. Innen nem a Katonai Főügyészségre kerül vissza, hanem — 1955. február 4-én — tanulmányi főelőadónak az Igazságügyi Minisztérium Katonai Főosztályára. 1954. április 1-én kerül a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumához, ahol 1956. december 15-ig ítélőbíró. 1956. december 15-én saját kérésre leszerel. (1956-ban — másokhoz hasonlóan — személyi anyaga »megsemmisül«, így több adat nem áll e forrásból rendelkezésre.)” [SZI]

- Országos értelemben?
- Nos, országos értelemben sem érte el számunk a százat.
- De rajtatok kívül volt még az országban ilyen gyűjtőhely?
- Volt. Abban az időben, amikor én odakerültem, már megszüntették a csapatokhoz rendelt bíróságokat, és területi bíróság lett. Nos, volt egy Katonai Bíróság Budapesten, és a Katonai Felső Bíróság akkoriban még nem volt csatlakoztatva a polgárihoz. Ha jól emlékszem, Miskolcon, Szegeden, Pécsen és Debrecenben működött még katonai bíróság.

- És ezek általában laktanyákban, tehát katonai létesítményekben voltak elhelyezve? Mert én például nem emlékszem Pécsen arra, hogy bárhol is lett volna olyasmi, mint „katonai bíróság”; de ha laktanyában volt, akkor nyilván nem is tudhatnék róla.

- Valóban; lehetett nyugodtan. De volt, ahol külön épülete volt, így Budapesten természetesen önálló épületben székel, akkor még a Margit körúton, s csak később rendezkedett be a Fő utcában. Amerre én jártam ilyen hadbíróóságokon, ott mind külön épületben volt, de persze nem ismertem sem a debreceni, sem a szegedi partnerintézményt.

- Kálmán kedves, most kezdődik beszélgetésünk katonai jogász tevékenységéről. Hadd tegyek fel hát itt egy közbenső közbevetett kérdést e világos határvonalnál. Akkor, illetve azóta, sok évtizedes szakmai múltaddal, hogyan értékeled a megelőző korok magyar katonai jogász, tehát hadbíróági és ezzel kapcsolatos egyéb tevékenységét? S itt elsősorban mindkettőnknek bizonyára a *Horthy*-korszakra kellene gondolnunk.

- Nekem természetesen semmiféle közvetlen tennivalóm nem volt a *Horthy*-korszak katonai bíróságaival vagy azok emlékével kapcsolatban. Ismertem néhány régi katonai bírót — ennyi. Akiket személyesen ismertem, mind nagyon rendes emberek voltak, és meg kell mondjam, hogy abban az időben, tehát *Horthy* idején a katonai bírót, vagyis hadbíró igencsak sajátos helyet elfoglaló, nagyon előkelő pozíció volt a hadseregben. Ez tulajdonképpen könnyen érthető, mert külön vizsgarendszer után lehetett csak oda bejutni, tehát többnyire jó képességű emberek kerültek oda, többnyire katonai vagy bírói családból, vagyis úgynevezett jó származással. A hadseregben egyébként is rendkívül sokat számított a viselkedés, az úri magatartás, a sok szempontból összefüggő társadalmi élet, a nősi élet — hiszen tudod, hogy milyen különös módon és eljárás eredményeként történhetett ez csak meg —, tehát e testületnek *Horthy Miklós* kormányzása idején igen nagy tekintélye volt.⁴⁹ És azt is hozzá kell tennem, hogy nagyon jó jogászok voltak köztük. A világért sem állítanám persze, hogy mindenki nagyszerű jogász volt, de egészen 1956 végéig, avagy talán inkább 1957 elejéig a szegedi egyetem jogi karán egy volt hadbíró ezredes töltötte be a dékáni tiszteletet.

- Ki ő?
- Majd bejön, mert nagyon ismert személyiség.
- Büntető jogi profilú?
- Igen.⁵⁰

⁴⁹ Az 1945 tavaszára-nyarára összeálló katonai igazságszolgáltatás magjára és a később felálló szervezetekre is jellemző lett annak eredménye, hogy „A honvédelmi miniszter [*Vörös János* vezds.] a jövőd tisztikar gerincét alkotó olyan új vezetőréteget kívánt kialakítani, amely levetkőzve a régi tisztekre jellemző szolgálalkúséget és törtetést, valóban az összes társadalmi rétegre támaszkodva alakult volna ki. A minőségi követelmények érvényesítése során a hivatásos tisztek körében a legalaposabb rostálást szorgalmazta, függetlenül a tisztek igazolt voltától. Beosztásra csak olyan személyek jöhettek számításba [...], akiknél az alábbi kritériumok fennálltak: jellemesség, demokratikus gondolkodás és megbízhatóság, önképzéssel szinten tartott katonai szaktudás, bátorság, »független, klick érdekektől és begyökeresedett formáságoztól mentes gondolkodóképesség«. Okváth Imre: A katonai elit metamorfózisa, 1945–1950. In Okváth Imre (szerk.): *Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában: 1945–1958. Tanulmányok a fegyveres testületek tagjai elleni megtorlásokról a hidegháború kezdeti időszakában.* Történeti Hivatal, Budapest, 2001, 19. o. [Szi] Ezen túlmenően jellemző volt a nyugdíjas állományból önként jelentkezett vagy visszahívott, valamint a tartalékállományból feltöltött személyi állomány a hadbíróóságok esetében is [Szi].

⁵⁰ *Schultheisz Emil* egyetemi tanár (1899–1983), [http://hu.wikipedia.org/wiki/Schultheisz_Emil_\(jogász\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Schultheisz_Emil_(jogász)) (2013. szeptember 15.). Dr. *Schultheisz Emil* hb. vörög. (szül. 1899; anyja neve *Epstein Margit*) önéletrajzából: „[...] Édesapám a gyalogság kötelékében szolgált és 1918. május hó 1-én ment nyugdíjba, mint vezérezredes. [...] 1920. augusztus 25-én meghalt. [...] Elemi iskoláimat Nyitrán és Kolozsvárt, középiskoláimat a kolozsvári, szegedi és

- Mert gyakorlatilag én nem ismerek a magyar hadbíráskodás történetéből jó összefoglaló s bemutató munkát a két világháború közötti korszakról. Ami visszaemlékezést egyáltalán olvastam, annak tükrében egy abszolút intakt, a politikától kellő távolságra elhelyezkedő, ugyanakkor rendkívül magas fokú belső szakmai morálról tanúskodó testület benyomása sugalltatott. Ami publicisztika viszont akár az újvidéki *Hideg napokról*⁵¹ vagy netán *Bacsó*-típusú szörnyűséges álszociográfiaként vagy a valóságos történelmet helyettesítő szépelgésben⁵² írásban vagy filmen megjelent, az tulajdonképpen egy rongybaba testületként mutatta be; s hiába volt hiteltelen, a tömegekre, tájékoztatásként, ez hatott.

- Szeretném hozzátenni, hogy az újvidéki eseményekhez a hadbírósnak vajmi kevés köze volt. Ott nem voltak bírói tárgyalások, és az egész eseménysorozat irányítása az ottani hadtestparancsnok kezében volt. Tárgyalások nélkül végeztek ki embereket, akiknek ügye nem került hadbírósnak elé.

- Igen, de arra gondolok, hogy a későbbi vezérkari bírósági eljárás egy kemény eljárás volt...

- Kiemelt helyzetről volt szó, mert a vezérkari bíróság a háború érdekeit közvetlenül érintő ügyekben, főleg kémkedéssel és hasonlókkal foglalkozott. Olyan borzasztó nagy jogászi szaktudást nem is igényelt. Nem tudom, mennyire ismered a *Horthy*-időszakbeli hadbírósnak felépítését, de eleve tisztában kell lenned azzal, hogy abban nem hadbíró volt a bírósági tanács elnöke, hanem egy oda vezényelt magas rangú tiszt. A hadbíró vezette a tárgyalást és nyilván tett javaslatot az ítéletre, de igazi, a hadbíró mellett döntő szava mégis csak a tárgyaló tanács elnökének volt. Ha tehát kezdeményezésére a bíróság leszavazta a hadbíró — miután a többi tanácsstag kivétel nélkül mind hivatásos tiszt vagy tiszthelyettes volt —, akkor nem maradt már túlságosan sok tennivalója, hiszen nem igazán tudott mit tenni. Az természetes, hogy mint mindenütt a világon, nálunk is volt egy külön bíróság, amelyik a politikai ügyeket tárgyalta. Az első világháború után először ez — amikor Magyarországnak háborúvesztéssel és hallatlan mértékű országcsönkítással kellett szembenéznie, és hozzá kell még tennem: előzményként ott volt még egy polgárinak nevezett, de valójában nem polgári köztársaság, valamint az általa létrehozni engedett kommunista uralom; így hát mindez eléggé jelentős ösztönzést adott ahhoz, hogy — a bíráskodás általában és különösen a

pozsonyi gimnáziumokban végeztem. 1917. május hó 1-én tettem érettségi vizsgát Pozsonyban. [...] 1917. március 10-én katonai szolgáltra vonultam be [...] a pozsonyi cs. és kir. 33. tábori tarack ezredhez. A tartalékos tiszti vizsga letétele után [...] a harcterre kerültem [...] hadművelési területen 8 hónapig teljesítettem szolgálatot". 1918 szeptemberétől őrmester. 1919. január 4-én szerelt le és költözött szüleivel Budapestre. Jogi tanulmányait a budapesti tudományegyetemen végzi. 1922. április 1-én az államtudományok, 1922. október hó 14-én pedig a jogtudományok doktorává avatják. 1922. december hó 22-én lesz hadbírójelölt. A hadbírói vizsga letétele után 1924. szeptember 1-ével hadbíró főhadnaggyá léptetik elő, és ügyészi funkcióval bízzák meg Budapesten. 1925. április 1-én a honvédelmi minisztérium hadbírói osztályára osztják be előadóként. 1930. május 1-én hb szds-á léptetik elő. 1940 novemberében származása miatt nyugállományba helyezik. Mint előadó, mindvégig a minisztériumban szolgál. 1931-ben a bronz, 1939-ben az ezüst *Signum Laudis* kitüntetését kapja. „A jogtudori oklevél megszerzése óta behatóan foglalkoztam a büntetőjogtudománnyal, mert fiatal jogász korom óta az volt a törekvésem, hogy tudományos pályára lépjek. 1925-ben jelent meg az első tudományos dolgozatom. Minthogy minden szabad időmet a kutatómunkának szenteltem, azt követően számos tanulmányom és több könyvem került kiadásra.” Nyugdíjazását követően előbb Budatétényben, majd Fonyódligeten húzódik meg. „A felszabadulás után, 1945. április hó 15-én újból szolgálattételre jelentkeztem és miután a honvédelmi minisztérium állandó igazoló bizottsága 1945. május 11-én [...] igazolt, a honvédelmi minisztériumnak előbb a törvényelőkészítő ügykört ellátó büntetőjogi osztályát vettem át, majd az igazságügyi osztály vezetője lettem. Rehabilitálva, fokozatos előléptetés után [1945. április 15-én őrnaggyá, június 15-én alezredessé kinevezetten] 1945. augusztus 15-én hadbíró-ezredes lettem. 1946-ban osztályvezetői beosztásomban való meghagyás mellett a hadbírói kar főnökévé neveztek ki, 1946. október hó 1-én pedig soron kívül elértem a hadbíró-vezérőrnagyi rendfokozatot.” 1955. július 2-án kelt „Elbírálási lap”-ja szerint „arra a kérdésre, hogy kíván-e párttag lenni, »nem«-el válaszol. Ő maga úgy a *Horthy*, mint a nyilas rendszert végigszolgálta, 1947-ig igazságügyi vonalon dolgozott. A régi hadseregben úgy a magyar, mint a német kbtkt-t [katonai büntetőtörvénykönyvet] jóváhagyásra szerkesztette meg, valamint a német SS tiszti büntetőtörvénykönyv zsebnaptárát.” 1947-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend tiszti keresztje kitüntetését kapja. Szolgálati viszonya 1947 augusztusában szűnik meg, amikortól a debreceni, majd 1949-től a szegedi egyetem tanára. 1952-ben a jogtudományok kandidátusa, 1955-ben — fent idézett életrajza írásakor — a szegedi jogi kar dékánhelyettese [SZI].

⁵¹ Cseres Tibor: *Hideg napok*. Magvető, Budapest, 1964, 384 o. [6. kiadás, Magvető, Budapest, 2005, 195 o.]

⁵² *Bacsó Péter* (1928–2009) filmrendező, http://hu.wikipedia.org/wiki/Bacsó_Péter (2013. szeptember 15.).

hadbíráskodás politikai ügyekben keményebb volt. Mert nem ismerem ugyan eléggé jól az akkori munkásmozgalmakat s azt sem tudom, hogy mennyire voltak ezek ténylegesen valószerűek (hiszen biztos, hogy nem olyanok voltak, mint amilyenek a megemlékezések utóbb lefestették, s még hozzátehetem, hogy amikor én már tizenhét éves voltam, tehát a háború menete megváltozott, én ilyenekről bizony még akkor sem igazán hallottam), de nyilván színezték az eseményeket. Igaz, hogy Eger nem volt ipari város, de amikor itt vagy ott a proletárdiktatúra alatti magatartásokért az eljárásokat befejezték — amik tehát már kicsit később kerültek bíróság elé, nem közvetlenül akkor, amikor bevonultak a fehér csapatok, mert akkor még mindenféle bosszúállás fűtött, akkor tehát még bíróság elé sem vittek mindenkit, hanem egyszerűen csak agyonlőtték, ha akarták, tehát: ha valaki később került már akár katonai bíróság elé is —, már sokkal enyhébben ítélték, mint ahogy történetesen ugyancsak Magyarországon az 1950-es évek során. Azt gondolom tehát, hogy magának a hadbírósnak — leszámítva a vezérkari főnök mellett működőt — nem lehetett igazán, és szakmailag különösen nem, bármiféle szégyellni valója.⁵³ Persze ne felejtjük el, hogy a magyar hadbíráskodás végül is a hadsereg hadbírójának a működése. Abból nőtt ki, s ezért hozott magával saját szellemet. Hiszen aligha lehetne vagy kellene tagadni, hogy a hadbírók szigorúbbak voltak a civileknél — csakúgy, mint mindig és mindenütt a világon. Vádltként vagy katonák kerültek oda, vagy katonailag érdekes politikusi perek voltak ezek, amik nem arról szóltak, hogy valaki ellopott két pokrócot, hanem...

- Akkori látásmódok szerint a második világháború alatti tevékenysége sem olyan volt ezeknek a szerveknek, hogy különösebb...

- Nézd, én megmondom őszintén neked, de nem egyszerűen politikai elhatárolódás gyanánt, hogy azokat az elveket, amik a vezérkari főnök melletti bíróságnál uralkodtak, én nem ismertem. Amennyire az ember hallott különböző, elsősorban kémperekről, ott halálos ítéletek is születtek a háború szokásainak megfelelően, de máshol ilyesmiről nem igazán hallottam.

- Kivághatjuk majd a felvételtől, ha nem lennének információid, de vajon bármikor is ráolvastál *Szenes Hannának*⁵⁴ az ügyére? Ő volt az a Budapestről Palesztinába távozott s a háború

⁵³ Tanulságos azon hadbírói pálya, amely a Honvédelmi Minisztérium vezérkarának helyettes ügyésze, hadbíró ezredes, *Bajcsy-Zsilinszky Endre* és *Kiss János* barátjává, az ellenállási mozgalomban harcostársuké, aki az 1943. decemberi Vkf bírósági tárgyaláson ügyészként képviseli a vádat az 1942-es újvidéki razziában részt vett tisztek ellen, miután előzőleg a helyszínen, három hónapon keresztül nyomozza a történeteket, s egy több, mint nyolcszáz oldalas — máig lappangó — összefoglaló jelentést ad le ennek megállapításairól: Dr. *Babos József* hb. ezds. (szül. 1892.), személyzeti dossziéjának mindössze egyetlen nyilvántartó kartonlapja szerint „1915. ápr. 1-től 1915. szept. 1-ig tartalékos zászlósként a 32. gyalogezred pótzászlóaljában teljesít szolgálatot. Elvégezve a géppuskás tanfolyamot, 1916. jan. 1-én előlép hadnaggyá; 1916. jan. 1-től 1918. márc. 1-ig a 32. gyalogezrednél a géppuskás oszt. pság I. géppuskás századába osztják be. 1917-ben megsebesül. 1917. nov. 1-én előlép főhadnaggyá. 1919. dec. 31-én Budapestre vezénylik a székely hadosztályhoz, és a Keleti pályaudvari vonatellenőrzéshez osztják be. 1919. aug. 16-án esik román fogságba. 1920. ápr. 20-tól a szolnoki nyvt. osztályhoz kerül, és 1920. nov. 24-én megkezdí hadbírói joggyakorlatát. 1921. nov. 24-től az 1. honv. vdr. pság ügyésze. 1922. júl. 22-én megfelelő eredménnyel sikeres hadbírói vizsgát tesz, és 1922. okt. 20-tól a Budapesti Honvéd Törvényszékre kerül. Innen 1924. okt. 20-án a HM 13. (hadbírói) osztályára helyezik át. 1926. máj. 1-én kinevezik hadbíróvá és előlép századossá; 1926. nov. 14-én kerül a Legfelsőbb Honvéd Törvényszékhez. 1929. jan. 29-től a debreceni 6. honv. vdr. pság ügyésze, ahonnan 1933. febr. 1-én visszakerül a Budapesti Honvéd Törvényszékre. 1934. febr. 1-től a csendőr kerületi parancsnokság ügyésze, majd 1936. márc. 1-től a budapesti folyamőr pság. ügyésze. 1938. máj. 1-én előlép őrnaggyá. 1939. febr. 1-től a VIII. honvéd hadtestpság ügyésze, majd 1939. okt. 14-től a Honv. Föp. kik. ügyésze. 1940. szept. 1-én előlép alezredessé, 1943. aug. 1-én ezredessé. 1944. ápr. 18-tól a honvéd koronaügyészhez vezénylik. 1944. júl. 11-én nyugállományba helyezését kéri; „elrendelve felülvizsgálatának lefolytatása”; 1944. júl. 20-tól „fogyatékbavételéig eü. szab. engedélyezve.” 1936 és 1940 között 6 dicséretet kap. 1940-ben házasságra lép Ábrányi Ilonával. 1945-ös bejegyzés szerint „Szökés büntette miatt bünv. eljárás folyamatban!” 1945. márc. 10-i bejegyzés pedig: „Ellene rendelkezés – nyomozóparancs kiadva (szökés büntette, hivatali titok megsértésének vétsége, hivatali hatalommal való visszaélés vétsége, szolgálati büntett, hivatali sikkasztás büntette, fegyelem és rend elleni vétség, fegyelmi kihágás); nyomozóeljárás és nyomozólevél kibocsátása elrendelve.” Egyéb forrásból eredő információ, hogy a háború után letartóztatják, tizenhárom hónapot tölt fogságban; a NOT (Népbíróságok Országos Tanácsa) 1946. július 11-én szabadlábra helyezi. Ismeretlen helyre (Dél-Amerikába?) távozik; új tárgyalás során 1948-ban — távollétében — a népbíróság tizenöt évi fegyházra ítéli [Szi]. Vö. még <http://www.hdke.hu/tudastar/enciklopedia/babos-jozsef> (2013. szeptember 15.).

⁵⁴ *Szenes Hanna* „költő, magyar zsidó ejtőernyős, izraeli nemzeti hős” (1921–1944), <http://hu.wikipedia.org/wiki/Szenes_Hanna>.

során britektől ott kiképzett ágens, akinek háború végi kivégzése azóta annyi feldolgozást szült, de véletlenül sem jogiakat. Miféle ítélet születhet egy korrekt és szükséges eljárásban, ha valakit háború során egyenruha és igazolványok vagy bármiféle identifikáció nélkül, de fegyveresen egy idegen hatalom szolgálatában, annak ügynökeként azonosítanak?

- Kérlek szépen, az ügy egyik bírója, akkor századosként, ott szolgált a Budapesti Katonai Bíróságon...

- Véletlenül tudnál hovatarozásáról is?

- Nem emlékszem, de mintha később bíróság elé került volna, mert felfedezték, mikor erről a *Szenesről* egy könyvet írtak.

- Magyarországon?

- Izraelben írták, de elkerült Magyarországra is, magyar nyelven.⁵⁵ Én is láttam, mert megvolt a Katonai Bíróság könyvtárában. Ráadásul innen kezdődött az egész nálunk is ügygyé terebélyesedni. Érdekes módon már ott szolgáltam a Budapesti Katonai Bíróságon, túl is lévén a gyakornoki időn, amikor egyik kollégánk, aki velünk járt egyetemre egyébként (azzal a különbséggel, hogy párttag volt és kicsit jobban be volt épülve a valószínűleg a katonaságoknál is szokásos szervezetekbe) és akinek komolytalan fiúként az a különös személyes tulajdonsága volt, hogy mindig vihogott, egyszer csak azzal jelent meg, hogy mondja nekünk: „Láttátok?” „Mit?” „Hát ezt a könyvet.” Én akkor bizony azt sem tudtam, hogy ki az a *Szenes Hanna*. Azt mondja: „Hát itt van a könyvtárban nálunk, feldolgozva egy olyan ügyet, ami Magyarországon nagyon kínos.” S a könyvet odaadta a Katonai Ügyészség vezetőjének. Az volt az érzésem, hogy a vezetés részéről tulajdonképpen mérgesek voltak rá, hogy ez a bizonyos könyv előkerült. Nem igazán akarták az akkori hadbírószágon, jóllehet túlnyomó részben még régi vagy legalább is civilből érkezett bírásokból vagy ügyészekből állott, az ilyen dolgokat a nyilvánosság előtt újra csillogtatni. Ez a könyv pedig nem volt nagyon ismert, magam sem olvastam, pedig én általában el szoktam az ilyen típusú könyveket olvasni. Mindenesetre ez a fiú jelentette a parancsnoknak, és annak meg nem volt mi mást tennie, mint nyomozást indítani, s kiderült a nyomozás során, hogy az ügy egyik akkori hadbírója nálunk szolgál. Egyébként nem volt kemény fiú, ráadásul — amennyire én, mint jelölt, meg tudtam egyáltalán ítélni — jogásznak jó volt. Tény, hogy ezt jelenteni kellett, a parancsnok jelentette is, s utána letartóztatták az illetőt. Nem sokkal később még további két kollégánkat, akik szintén hadbírók voltak, szintén eljárás alá vonták, és meglehetősen kemény kezű bírák elé kerültek. Az uralkodó felfogás az volt, hogy *Szálasi Ferenc* hatalomátvétele után Magyarországon — úgymond — nem lehetett halálbüntetést hozni. „Nem lehetett”, mert azt nem ismerte el törvényesnek a későbbi kormány, mint ahogy a korabeli ellenzék sem. Persze hát: ellenzék? Kik voltak ők? Valahol mélyen elbújva élhettek talán. Mégis marad az a tény, hogy a háborús bűncselekmények, tehát a háborús büntetett elkövetettek közé odakerült az is, aki *Szálasi* hatalomátvétele az időpontjától kezdődően bármikor még a háború folyamán halálos ítéletet hozott.⁵⁶ Nos, ezek mindhárman hoztak halálos ítéletet, ami háborúban gyakorlatilag szinte kikerülhetetlen egy hadbírószágon részéről; pláne világháborúban, ahol hadosztályokhoz kerülnek a bíróságok, amik közvetlenül kint szolgálnak a harctéren. Ott pedig érthetően egészen más szellem uralkodott. Tény, hogy e három kollégát letartóztatták és emlékezetem szerint fejenként öt év

⁵⁵ Bizonyára Braszlavszky, Mose (szerk.): *Szenes Chana élete, küldetése és halála*. Hákibuc Hámeuchád, Tel Aviv, 1954, 391 o. műről van szó. Irodalmának félszázánál több tételét az izraeli nemzeti könyvtár elektronikus katalógusában lásd

http://merhav.nli.org.il/primo_library/libweb/action/search.do?dscnt=0&frbg=&scps.scps=scope%3A%28NNL%29&tab=default_tab&dscnt=1378984232621&srt=rank&ct=search&mode=Basic&dum=true&indx=51&vl%28freeText%29=Szenes%20Hanna&fn=search&vid=NLI (2013. szeptember 15.), félanninál kevesebb tételt a magyar nemzeti könyvtár elektronikus katalógusában pedig http://nektar2.oszk.hu/LVbin/LibriVision/lv_view_records.html (2013. szeptember 15.).

⁵⁶ „Egyáltalán nem ritka eljárás az egyesek lecserélése úgy történt, hogy utólag elővették a háború alatti bírói működésükkel kapcsolatban feldolgozott ügyeiket. Ahol pedig halálos ítélet kiszabására sor került — már pedig egy háborúban (s különösen a vége felé, a sok szokásos ügy statáriális eljárása okán) ez nem lehetett kivételes esemény —, ott kijelentették, hogy ezt a dolgozó nép fia ellen követték el, azért, hogy ezzel is ártsanak a demokrácia ügyének. S általában annyi év fegyházat kaptak, ahány halálos ítéletet kiszabtak.” [SZI]

börtönbüntetésre ítélték őket. Úgy gondolom, hogy nem ülték le az öt évet, mert nem voltunk már olyan borzasztó messze 1956-tól, utána meg persze lehetett annyi eszköz, hogy kimenjenek az országból.

- Mégis, gondolod, hogy — szubjektív oldalról — bármi terhelte őket?
- Csak annyi, és nem több, mint a meztelen tény, hogy hoztak halálos ítéletet.
- Pontosabban?

• Az egyik télen jelölt voltam egy ideig egy hadbíró százados mellett. Nem igazán volt már olyan korú, hogy százados legyen — legalább őrnagynak kellett volna lennie —, nos, ő nem volt benne a mondott perben, de hozott halálos ítéletet szökött katonák ügyében. És értelmes ember volt, abszolút bírói alkat, természetére s engemet illető tanítási módszereire nézve egyaránt. Talán valamikor már meséltem neked arról, hogy miképpen vezetett be engem a szakmába, mert hiszen én katonai ügyészségnél kezdtem. Nos, amikor már ügyészségi tevékenységi körben egy idő után sok mindent elolvastam, meg ott voltam és sok mindent láttam, egyszer csak azt mondja: „Csinálj nekem ebben az ügyben vádiratot!” — és a kezembe nyomott egy paksamétát. Hát én csináltam. A vádiratom persze megcsillogtatta minden jogászi tudásomat. Ő meg elolvasta, utána pedig kettőbe tépte. Majd megmagyarázta, hogy miért is nem jó. Szóval...

• Itt az alapkonfliktus, ugye, az utólagos beszámítás? Tehát az, aki egyszerűen szolgált, nem egy adott és meghatározott politikai hatalmat szolgált. Következésképpen a bürokratikus típusú funkcióbetöltő számára az merő sajtóhír, ami közösségi lényéhez tapad, ám semmi köze szerepjátásához, hogy mi történt, tudniillik, hogy történetesen egy *Szállasi Ferenc* nevű politikai szerepjátó vette át a hatalmat. Tehát az ilyen számára az egyedül mérvadó a hatályos jog. Vagyis arról van szó, hogy az utólagosan alakított jogállapot, mely visszamenőleges hatállyal...

• Ezért voltam és vagyok — nem titkolva senki előtt — ellensége a háborús büntettek utólagos... Az, ami azelőtt már meg volt fogalmazva, hogy valaki tett volna ellene — nos, az ilyesmi alapján történő megítéléssel semmi problémám nincs. A hatályos jog szerint járt el vagy nem járt el, követte azt vagy megsértette. De olyan esetben, amikor például háború után, tehát a cselekmény megtörténtét követően hoznak jogszabályt, amely ezt vagy azt büntetni rendeli, hát ezt nem tartom elfogadhatónak. Jogászilag nem tudom elfogadni. Próbáltam ellene veszekedni egyébként olyan időben, amikor még volt alkalmam a törvényhozás menetébe valamit beleszólni, de sajnos itt a politikai szempontok mindig keményebbnek bizonyultak.

• Hogy ha ezt a témát lezárjuk, akkor ebből az következik, hogy számodra *Szenes Hanna* ügyében semmi olyasmi nem található, ami a magyar igazságszolgáltatás tévútját jelölné?

• Nem tudom megmondani, mert nem ismerem az ügyet. Ez az egész borzasztó érdekes dolog, s ha lenne időm hozzá, szívesen olvasnék róla többet. De elég legyen annyi itt és most, hogy a hadbíráskodásról rettenetes tévképzetek uralkodnak az emberek fejében. Sehol a világon nincs olyan hadbírószág, amely ne hozott volna halálos ítéletet háború idején. Még soha ilyesmiről nem hallottam, pedig nem keveset olvastam az amerikai katonai bírászkodás működéséről is, amire bizonyára nem lehet semmit ráfogni, mármint ilyen ideológiai hatásokat, és bizony, tudjuk, elég kemény halálos ítéleteket hoztak. És persze ezeket végre is hajtották.

• Erre a pontra visszatérve még: mennyire érzed azt, hogy Újvidék, a *Hideg napok* eseménysorozata kapcsán Magyarországra csak sár háramlott; miközben az, ami kétség kívül gyilkosság, nyilván nem menthető és nem is mentendő; de másutt is elkövettek sok mindent, miközben hasonló világra szóló önostorozással csak viszonylag ritkábban találkozhatik az ember. A mára már rengeteg feldolgozásban én eddig olyan jogászi szempontból releváns kiemelést szintén nem olvastam, hogy akkor, amikor a vezérkari főnök büntető eljárást indít, egy főbenjáró ügyben éppen operatív harci feladatot ellátó főtisztek a vádlottak. Vajon mennyire volt egy operatív harci feladatot ellátó főtiszt elleni eljárás szokásos az amerikai vagy a brit hadseregben? Akár a második világháború során, akár a későbbi koreai vagy éppen vietnámi katonai cselekményekkor? Mert ha nem, úgy a nálunk kezdeményezett eljárást akár láthatjuk — vagy kell látnunk — a jogállami gondolat felülkerekedéseként is, óhatatlanul olyanként, ami csakis a bűnt tekintette, amikor mércét keresett, olyan kiélezett pillanatokban úgyszintén, amikor a hazát veszély fenyegette, hiszen

háborúban állott. És miközben sajnálhatjuk Újvidéket mint szimbólummá vált helyszínt a mindazonáltal megesettek miatt, de mégis kell lennie egy szeletnek ebben az összetett eseménysorozatban, amelynek tükrében mégis büszkék lehetünk hazai jogunkra, mert működött ott is, ahol más országokban és más időkben egyáltalán nem szokott. Mennyire érzékeltél hát visszajelzést olvasmányaidban arról, hogy az Egyesült Államokban vagy Nagy-Britanniában a második világháború idején csakis őrmesterek és hasonlók ellen jártak el, vagy valóban operatív főtiszték ellen szintén kezdeményeztek és végig is vittek főbenjáró, tényleges ítéletkiszabással járó eljárásokat?

- Olyan volt csupán, hogy...

- Tehát nem volt semmi különleges abban, hogy Magyarország így járt el?

- Ha az operatív főtiszték alá sorolódik egy tábornok, altábornagy vagy ilyesmi, úgy nem gondolom — és nem is tudok róla —, hogy Nagy-Britanniában vagy az Egyesült Államokban ilyenekkel szemben valaha is eljártak volna. Ha bármi vállalhatatlant csináltak, akkor fogták és kirúgták őket a hadseregből. Merthogy háború idején a katonai bírászkodásnak van egy olyan mérlegelő oldala is, hogy mennyire sikeres az illető. Hiszen előfordul, hogy valakit felelősségre vonnak — mondjuk — egy rosszul vezetett csata miatt; egy hajós kapitányt mindig bíróság elé állítanak, ha hajója elsüllyed; nos, ezek olyan dolgok, amik a szakmával függenek össze; ámde olyanról én nem hallottam, hogy tábornokokat vagy magas rangú tiszteket felelősségre vontak volna. Ha valaki, mondjuk egy főhadnagy, megszökött, az természetesen ugyanazt a büntetést kapta, mint egy közlegény; vagy ha valami törvénytelenséget rendelt el az ezredes, például hogy irtsák ki az összes hadifoglyot, ügyként természetesen bíróság elé került; de én tábornokról nem tudok...

- Akkor ebből a szempontból, valóban, a *Feketehalmy-Czeydner* és *Grassy* nevével fémjelzett ügy⁵⁷ valamilyen értelemben tényleg kiemelkedő lehetett. Akkor pedig az egyik értelmezési lehetőség az, hogy ez az ügy Magyarországon jogilag súlyos gondot képezett, a másik lehetőség pedig egy valóban politikai motívum szerepjátása a háttérben, vagyis egy háború utáni helyzetre történő előrelátás...

- Politikai motívumról én azért nem beszélnék, mert őket már *Horthy* idejében...

- Én pontosan erre az időre gondolok, nem a második világháború utáni népbírászkodásra...

- Őket tehát *Horthy* idején is felelősségre akarták vonni, merthogy történtek tényleg önkényességek, amik emberek, ráadásul civilek halálát okozták. Ők ezért felelősek voltak, már csak azért is, mert abban az időben ha egy hadbíró aláírt valamit, azt önmagában még nem lehetett végrehajtani: az ítéletet még az illetékes parancsnoknak is meg kellett erősítenie. Nem hadbíró parancsnoknak, hanem a kérdéses seregetest, csapattest parancsnokának. Ha tehát egy hadbíró halálra ítélt egy közlegényt, akkor azt meg kellett erősíttetnie a hadosztály parancsnokával. És mindez hierarchikusan ment. Így ha *Feketehalmy-Czeydner* és *Grassy*t elítélik, akkor azt *Horthynak* — miután ők már a legfelsőbb hadúr jogkörébe tartoztak — meg kellett volna erősítenie, és végül is a bírósági eljárást sem az éppen ott szolgálatot ellátó hadbíró rendelte el, hanem maga a vezérkari főnök.⁵⁸ Tehát *Szombathelyi Ferenc* rendelte el a bírósági eljárást főtisztjei ellen, és mint tudott, ők ítélethirdetés után megszöktek, Németországba mentek, míg a magyar bírászkodás szégyenének tartom, hogy utóbb *Szombathelyit* állították bíróság elé a háború után, és kivégezték, méghozzá úgy, hogy átadták Jugoszláviának, őt, akinek személyesen semmi köze nem volt az egészhez. Tehát azt, hogy a megnevezett tisztek és beosztottaik mit csináltak, először is én nem tudhatom, mert erről akkoriban nem lehetett sokat olvasni, a háború utáni híradások tekintetében pedig előzetesen még az is mérlegelendő, hogy mekkora túlzások kerültek bele ezek lefestésébe.

⁵⁷ Lásd [http://hu.wikipedia.org/wiki/Újvidéki_vérengzés_\(1942\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Újvidéki_vérengzés_(1942)) (2013. szeptember 15.), vitéz *Feketehalmy-Czeydner Ferenc* nyugállományú altábornagy (1890–1946) és vitéz *Grassy József* (1894–1946) magyar királyi vezérőrnagy tekintetében pedig http://hu.wikipedia.org/wiki/Feketehalmy-Czeydner_Ferenc (2013. szeptember 15.) és http://hu.wikipedia.org/wiki/Grassy_József (2013. szeptember 15.).

⁵⁸ *Szombathelyi Ferenc* vezérezredes (1887–1946), http://hu.wikipedia.org/wiki/Szombathelyi_Ferenc (2013. szeptember 15.).

Mert emlékezz vissza csak a filmre:⁵⁹ egy aktív hivatásos százados feleségét szintén kivégzik, mert éppen egy olyan társnővel együtt fogják el, akit zsidóként begyűjtöttek. Nos, nem tudom elképzelni valóságosnak a történetet, hiszen e feleség nyilvánvalóan elmondja, hogy kinek a felesége. Egy százados akkor nem volt annyira kismember, már csak azért sem, mert a hadsereg hivatásos tisztje volt. Ezek már olyan túlzások, amik engem már akkor mérgeztettek a filmben, hiszen ilyesmi egyszerűen nem történhetett meg. És az, hogy kivégzik *Szombathelyit*, aki amikor tudomást szerez a dolgokról, leállító parancsot küld és azonnal fölmenti tisztségéből a megnevezett urakat, számomra nem lehet más, mint olyasmi, ami csakis a szerbeknek a Magyarországot illető akkori viselkedésére volt jellemző, és ezt a világ bármi kincséért sem szabadna a mai Magyarországon igazolni, és különösen nem *Szombathelyit* ezért elítélni. Annál is kevésbé — s ezt tegyük most hozzá —, mert az akkori magyar bíróság még *Szombathelyit* — akár hiszed, akár nem — kizárólag azért ítélte el ténylegesen és jogerősen, nehogy népbíróság elé kerülhessen az ügy, és ottani elítélése előreláthatatlan véget nyerjen. Hát adtak neki valamennyi börtönbüntetést, és sajnos egy olyan magyar igazságügyi miniszter⁶⁰ kellett az oktalan dráma beteljesedéséhez, aki egy elítélt embert ugyanazért a bűncselekményért kiad egy idegen államnak. Meg kell mondjam, hogy ő is megkapta a magáét; soha nem tudtam sajnálni.

- Csak megjegyzem, hogy pár napja vettem meg itt a Várban, a Hadtörténeti Múzeumban, *Györkei Jenő* hadtörténész szerkesztésében *Szombathelyi* újvidéki peranyagát,⁶¹ és van egy döbbenetes lábjegyzete arról, hogy *Szombathelyinek* létezik egy igen híres dolgozata *A maritim hatalmak hadviselése* esélyeiről, amiket a Ludovika parancsnokaként összes tanítványának annak idején kiosztott, utána azonban begyűjtötték, mert szigorúan bizalmas okmányként kezelték. Ám annak ellenére, hogy sok tucat példányban kellett léteznie, a Hadtörténeti Múzeum könyvtárában — gyakorlatilag tehát sehol a világon — *Györkei* nem talált egyetlen példányt sem; ráadásul ott, ahol az archívumban leltárilag kellett volna lennie, éppen nem volt. Azonban találkozott hadtörténészekkel, akik emlékeztek arra, hogy ők igenis olvasták, miközben egyetlen fellelhető példányra nem leltek. Nos, az újvidéki per anyaga legalább most már megvan, és le is fordították magyarra — noha nem siették el, hiszen fél évszázad telt el azóta.

- Beléptem a katonai ügyészség kapuján — közben volt még egy sajnálatos hat hét, amikor bennünket még állandóan képeztek, míg kollégiumban voltunk, mert úgy gondolta a hadsereg, hogy ránk férne egy kis igazi katonaság is, és jóllehet tiszték voltunk...

- Mit jelent ez? Alhadnagy?

- Leszedték rólunk ezt az egyenruhát és fölhúzhattuk a közlegényi viseletet, ugyanakkor viszont behívtak még jó néhány embert, a polgári életből ügyészeket és bírákat; és amit akkor tudtunk meg, hogy volt egy külön képzés is: egy katonai ügyészekké és bírakká felkészítő egyéves tanfolyam, ahová pedig munkáskadereket hívtak be.⁶² Nos, a munkások társaságának nem kellett rendelkeznie semmiféle előzetes jogi vagy bármi más képzéssel, de a jogot, a katonai és büntető

⁵⁹ Kovács András (rend.): *Hideg napok* (1966), http://www.port.hu/hideg_napok/pls/fi/films.film_page?i_film_id=3283 (2013. szeptember 15.).

⁶⁰ *Ries István* ügyvéd, politikus, miniszter (1885–1950), http://hu.wikipedia.org/wiki/Ries_István (2013. szeptember 15.) és <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/index.html> (2013. szeptember 15.), vö. még Balogh Zsigmond: *Az agyonvert igazságügy-miniszter*. Magyar Nemzet, 2000. szeptember 15. http://mno.hu/migr_1834/az-agyonvert-igazsaguyminiszter-856336 (2013. szeptember 15.).

⁶¹ Györkei Jenő: *Idegen bírák előtt: Szombathelyi Ferenc újvidéki pere és kivégzése*. Zrínyi, Budapest, 2002, 207 o.; kiegészítőként lást még Dombrády Lóránd: *Szombathelyi Ferenc a népbíróság előtt*. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2007, 143 o. és Bokodi-Oláh Gergely: *Egy vezérkari főnök, két év alatt, négy bíróság előtt*. 2. jav. kiadás. [Magánkiadás.] Budapest, 2009, 206 o.

⁶² „Feltehetően 1949 és 1952 között két vagy három olyan bírói-ügyészi akadémiai képzés folyt Rákospalotán, amelyen egy év alatt akár csupán négy elemivel rendelkező munkás–paraszt fiatalokat képeztek ki ügyésszé és bíróvá. Velük cserélte le a *Rákosi*-rendszer az addig az igazságszolgáltatásban — és értelemszerűen a katonai igazságszolgáltatásban is — szolgálatot teljesítő, még a háború előtt, alatt vagy közvetlenül utána az apparátusba került »régik« (és az uralkodó politika számára megbízhatatlan) bírákat és ügyészeket. Az Akadémiát elvégzett hallgatókból — amelyen tantárgy volt az írás és az olvasás! — kiválogatták azon rátermett férfiakat, akiket elvittek még Törökbálintra, ahol egy további hathetes katonai s hadbírói képzést kaptak. Ez után nevezték ki őket katonai ügyésznek vagy hadbírónak, általában főhadnagy, százados vagy őrnagy rendfokozatban; ezek közül számosan még az 1970-es években is szolgáltak.” [Szi]

bíráskodás összes tudnivalóit egy év alatt meg kellett tanulniok. Hogy ez mennyire sikerült vagy nem sikerült, arra tudnék felettebb beszédes példákat mondani. Amde őket mindjárt magas rendfokozatúvá nevezték ki. Mondjuk, mi, akik jöttünk az egyetemről, mi voltunk a hadnagyok, ezek sorában viszont a legkisebb fokozatú volt a főhadnagynak kinevezett; s a többségük százados, őrnagy, meg ezredes lett — utóbbi olyan, aki később a Katonai Felső Bíróság elnökévé, még később pedig a Katonai Kollégium elnökévé avanszált.

- Mindez életkortól függő sem volt? Vagyis nagyjából egykorúakból így indult e szóródás a kezdő rangokban? Vagy ezek a munkásgyerekek nálatok fél generációnyival idősebbek voltak?

- Volt persze, aki idősebb volt, de jelentős részük csak három-négy évvel volt idősebb nálunk; és persze voltak köztük természetesen meglett korú emberek is, akik kapcsán még azt is hozzá kell tennem, hogy ezek közül jó néhányan be is váltak. Voltak olyan meglett korú emberek is, akik elképesztő módon működtek. Alhadnagy gyakornok vagy hasonló időszakban voltunk, amikor kineveztek, s akkor mindegyikünk főhadnagyi rendfokozatot kapott. Kérlek szépen, akkor hozták be ezeket a hadbírószágra, egy valamennyi ideig tartó gyakorlatra, hogy ne csak elméletben tanuljanak; így lett nekem például egyszerre egy őrnagyom a kezem alatt, aki bányász volt egyébként, ám később ő lett a katonai főügyész helyettese. Csak annyit mondhatok, hogy elképesztően járatlan volt. Nem akarnék senkit megsérteni szellemi képességeit illetően, de borzasztó dolgok történtek konkrét ügyekben. Mikor én már rendes állományban voltam itt Budapesten valamelyik katonai ügyészségen, s ama katonai ügyészségnek voltam a vezetője, voltak többen — jelöltnek nevezték ezeket szaknyelven —, akikkel először be kellett tölteni a jegyzőkönyvvezetői funkciókat. És ezt az embert, akiről az imént szóltam, hozzám osztották be jelöltnek. Ők egyébként eljárhattak önállóan is elvileg, hiszen kinevezett hadbírók voltak már, de mégis jelöltként kellett tevékenykedniök. Nos, a történetben volt egy rendkívül sötét alak, egy politikai tiszt — már nem emlékszem, hogy melyik ezrednél, de nem Budapesten —, és ezredének parancsnoka egy régi tiszt volt, egy őrnagy. Emlémem szerint a hadtápos ugyancsak egy régi százados volt, és főhadnagy volt a politikai tiszt. Ő orvosi egyetemről jött, orvostanhallgató lévén gyakor, de nem katonai orvosnak tanult, hanem egyszer csak hipp-hopp elhatározta, hogy politikai pályán fog majd működni. Nos, egyszer jönnek a katonák, hogy nem jó az étkezés: nem elégséges, és különben is rossz az étel, amit kapnak. Erre a parancsnoki jogkörrel rendelkező tiszt azonnal letartóztatta azt a századost, aki a hadtápot vezérelte. Én éppen ügyeletes tiszt voltam a Budapesti Katonai Bíróságon, és behozza őt két katonatiszt, közölve, hogy letartóztatták. A börtönben szabályszerűen átvették, és ahogy ez ilyenkor szokás, az ügyeletes rögvést kihallgatta. Én lévén az ügyeletes, kihallgattam tehát, és úgy éreztem, hogy az ég adta világon semmi rosszat nem csinált. Milyen a koszt? Hát milyen szokott lenni? A következő nap egy régi hadbíró — nagyon rendes alezredes volt, bár nem ő volt az ügyészség vezetője, és hallatlanul jól képzett, nagyon jó jogász volt — kiosztotta rám ezt az ügyet; erre kihallgattam formálisan is, és jelentettem főnökömnek, hogy szabadlábra kell helyezni. Azt válaszolta, hogy akkor szabadlábra helyezzük. Megcsináltam a megfelelő írásbeli dolgokat, ő aláírta, és szabadlábra helyeztük. Na most, ez a főhadnagy politikai tiszt éppen politikai előadást tartott az ezrednek, hogy milyen ébernek kell is lenni, mert éppen most lepleztek le egy ellenséget az ezrednél, még hozzá az ezred hadtápfőnökét, aki minden megtett annak érdekében, hogy a katonák szenvedjenek... Miközben éppen ezt mondja, csodálkozott, hogy hallgatósága miért néz valamerre. Erre ő is odanéz, és látja bevonulni azt a századost. Nos, ebből oltári botrány kerekedett, elrohant a politikai főcsoportfőnökhöz, elmondta, hogy mi történt, s azonnal visszaküldték a századost a laktanyájába, parancsolva, hogy maradjon ott egy ideig, engem pedig közben felhívott a Katonai Ügyészség vezetője...

- Ha szabad közbekérdeznie itt és most régi akadémiai állam- és jogtudományi intézeti munkatársadnak: lehet-e itt a dolognak olyan véletlenszerű ironiája, vagy éppen pikantériája, hogy változatos előéletű Szabó András intézeti kollégánk és barátunk⁶³ elvileg már lehetségesen ott szolgált Ilku Pál elvtárs⁶⁴ friss beosztottjaként a hírhedt politikai főcsoportfőnökségen?

⁶³ Szabó András egyetemi tanár, alkotmánybíró, akadémikus (1928–2011), [http://hu.wikipedia.org/wiki/Szabó_András_\(jogász\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Szabó_András_(jogász)) (2013. szeptember 15.) és

• Lehet. Ezután engem behívott a Katonai Ügyészség vezetője, aki ugyancsak régi káder volt, és aki mindent megcsinált, amit mondtam neki, és azt mondja: „Micsoda disznóságot csináltál, s én még azt gondoltam, hogy te jó ügyész leszel, de úgy látszik, nincs politikai érzéked, hogy mikor kell valakit letartóztatni és kiengedni. Hát hogy tehetted, hogy a politikai tiszt ideküldi, és erre te fogod magad és szabaddá helyezed? Most pedig azonnal kimész, melléd adok még egy másik ügyészt, hát ketten derítsétek fel, hogy mi történt; de előre mondom, hogy vádirat nélkül az ügy nincs befejezve.” Mi erre kimentünk, ez a társ őrnagy egy régi és meglehetősen ingatag jellemű ember volt, mert tényleg úgy hallgatta ki az embereket, hogy „Na, mondják csak meg ennek a századosnak, hogy maguk itt éheztek!”, és csupa ilyen dolgokat. No, én mondom neki: „Ide figyelj, én ebben az ügyben előzőleg részt vettem. Én itt leszek veled, s ha valamit akarsz, hát szóljál vagy mondjál valamit, de gondolom, hogy miután én nyomoztam az ügyet először, hát nem lenne célszerű, hogy másodjára is én csináljam. Itt vagyok tehát, de most kimegyek ide a környékbeli erdőbe sétálni, és szóljál, ha valami miatt kellenék.” De nem szólt. Kérlek szépen, ő visszatért, és azt mondja: „Borzasztóan nehéz helyzetben vagyunk, de hát valamit nagy nehezen mégis csak kiderítettem a szolgálat hanyag ellátásáról, majd azt meg tudjuk vádolni.” Nos, jött a tárgyalás, és mondtam ennek a másikkal, aki munkáskáderként jött be, hogy „Ide figyelj, én ebben az ügyben eljárta, és nem lenne tisztességes dolog, ha én lennék a vádképviselő ügyész, hát tessék, itt van ez az ügy...” Fél óra múltán jön dúlt arccal és mondja: „Mit mondjak én itt, mit képviseljek, hiszen ez az ember nem követett el semmit!” Hát mondom: „Te ezt nem mondhatod, mert katonai ügyész vagy, és katonai ügyészként — egyébként (teszem most hozzá), mint a polgári ügyész is abban az időben — megkapod az utasítást, majd végrehajtod.” „De hát azt nekem ki kell mondani, hogy vádolom vagy nem vádolom!” Hát, ez meg is történt. Én is elmentem a tárgyalásra, mert kíváncsi voltam. Egy velem igen jó viszonyban lévő őrnagy volt a bíró, aki ugyancsak régi, jó ember volt. Átadták neki az anyagokat, és vártak mosolyogva, hogy mi lesz itt most. És mondja nekem: „Te képviseled a vádat?” „Én nem. Itt van az őrnagy elvtárs, ő képviseli.” Kérdezte, hogy kicsoda ez az őrnagy, mert ő még nem látta. Persze, mondom, mert ilyen és ilyen körülmények közt dolgozik. Hát elkezdtek a tárgyalást, kiderült, hogy az égvilágon semmi sem igaz abból, amivel vádolták; az összes tanú mellette vallott, úgy, hogy a hadbíró is a majd hogy nem kacagott a tárgyalás során. A tárgyalás végén oda fordul a tárgyaló ügyészhez, és mondja: „Na tessék, ügyész úr, mondja el az ügyészség álláspontját!” Erre a fiú felállt, és így csinált, muszáj ezt megmutatnom — és felemeli két kezét, mint a pap áldás osztásakor —: „A vádat fenntartom!” Alighogy ez elhangzott, fölmentették azonnal az illetőt, s hogy azután mi történt, hogy az őrnagyot is letolták-e, már nem tudhatom.

• És ez a bizonyos főhadnagy?

• Nem, arra gondolok, akihez elszaladt ez a főhadnagy. Borzasztó érdekes dolgot értem el ezzel. Egyrészt azt, hogy azoknak a munkáskádereknek szemében, akik az ügyészségen teljesítettek szolgálatot, érdekes módon én rendkívül szimpatikus lettem. Ez az idős őrnagy szinte úgy nézett ettől kezdve rám, mintha a fia volnék; állandóan elmondott mindent nekem, amit ő tudott és amiről úgy gondolta, hogy nekem is tudnom kell. Egyszerre rettenetesen barátságos lett.

• Mi történt ezután?

• Valamikor később szétszították a hadbíróságokat, pontosabban a városi hadbíróságokat, és a magasabb egységekhez küldték. Külön minden hadtestnél külön bíróság létesült, tehát az egész társaság szétsziccelt. Na most, addigra nekem meglehetősen jó nevem lett társaim, magasabb rangú kollégáim előtt; igen ám, de akkorra ezeket már mind kirúgták. Kivétel nélkül. Amelyiknek szerencséje volt, az elmehetett ügyvédnek, akinek pedig nem volt, az olyan minősítést kapott, hogy azzal valami munkát kellett keresnie. És ekkor léptek magasabb pozícióba ezek a munkáskáderek. Egyikük például, akit nem szerettem, katonai főügyész lett, kit őrnagyból léptettek elő alezredessé.

<http://www.kriminologia.hu/hirek/elhunyt-dr-szabo-andras> (2013. szeptember 15.). Vö. még Sereg András: Alkotmánybírák talár nélkül. KJK Kerszöv, Budapest, 2005, 191-198. o.

⁶⁴ *Ilku Pál* (1912–1973), a magyar néphadsereg politikai főcsoportjának főnökhelyettese (1952–1958), 1956 után a pufajkás-egységek egyik felállítója; http://hu.wikipedia.org/wiki/Ilku_Pál (2013. szeptember 15.).

Ő lett a katonai főügyész, és a mi ügyészségi vezetőnk, aki ezredes volt és akiről említettem neked, hogy meglehetősen sajátosan viselkedő régi ember volt, most már ő jelentkezhetett nála, aki eddig beosztottja volt az ügyészségen, mint felettesénél. Hát nem sokáig kellett nála jelentkezni, mert egy idő után őt is elvitték. Gyakorlatilag beküldtek egy ilyen vizsgáló bizottságot a hadbírószákhoz, amely személyenként végig tárgyalta az összes alkalmazott — nemcsak bírák és ügyészek, de műszakiak és mindenki más, elsősorban a régi beosztottak — dolgát (olyanét is, aki ezután doktorált, mert még végezte az egyetemet), s ki is raktak egyet-kettőt; bár akit kiraktak, azt nem sajnálhatja senki; és fokról fokra átalakult az egész vezetés. Engem kitétek az egyik egységhez, a 11. hadtesthez, ahol az a híres altábornagy volt, aki Oroszországból jött át, a háború alatt is csak közkatona volt, de beszervezett ember, nagyon ismert név, amely majd eszembe fog jutni; ő volt a hadtest parancsnoka, egy meglehetősen normális politikai tiszttel az oldalán. Gyakran sakkoznom kellett vele, és hát én nem tudtam sakkozni. Léptem hát úgy, ahogy, ő meg mindig azon gondolkodott, hogy mi a fenének lépek én pont oda, ahova, és a végén feladta. Nekem meg fogalmam sem volt az egésztől; annyit tudtam körülbelül csupán, hogy melyik figurával mit kell lépni. Hát, ez sem volt könnyű játék. Létesítettek ott egy mindössze két főből álló katonai ügyészséget és ugyancsak két főből álló katonai bíróságot a hadtest ügyeinek intézésére. Mivel én nem voltam elég megbízható, egy tőlem fiatalabb ember lett az ügyészség vezetője, aki viszont soha semmit nem dolgozott.

- Volt-e a munkádban valami érdekes?

- Gyakorlatilag életemben annyit nem dolgoztam, mint akkor és ott, a hadtestnél, ahol az volt a szerencse csupán, hogy csakis köztörvényes vagy katonai bűncselekményeink voltak; politikai ügyek szóba sem jöhettek. De egyébként engem soha nem osztottak be ilyenekbe. Végül is a sok munka ellenére mindez kényelmesebb volt, mert ott volt a főhadiszállása, vagyis székhelye a hadtestnek, a Keleti pályaudvar előtt, ha kifelé megyünk, úgy a jobb oldalon, ami egykor szálloda volt...

- Ez egy szép, kellemes, szecessziós épület, nemde?

- És ott kellett elhelyezkednünk, ha nem is a legkényelmesebben, mert nekem történetesen nem volt külön szobám: együtt voltam a gépírónővel, meg egy tiszthelyettessel, aki a technikai dolgokat intézte. Csak a vezetőnek volt külön szobája. Ugyanígy volt persze a bíróságnál is. De annyiból mégis csak jó volt ez az elhelyezés, mert a mi 11. hadtestünk egyébként teljesen szét volt szórva az országban. Egerben is voltunk. Ezért elég sokat kellett kimenni s meglehetősen sok időt eltölteni vidéken. Akkor jártam be Magyarország nagy részét. Megvolt persze ennek a veszélye is. Egyik társam, egy szegedi fiú, aki egyébként jól megtanulta a szakmát és egyébként is okos fiú volt, később a budapesti hadbírószákhoz lett az elnöke; ám a bekövetkezettek szerint mégsem volt elég okos, mert belekeveredett egy olyan társaságba, amelyik ivott, mint a kefekötő, s a környékükre került nőket sem engedte el anélkül, hogy meg ne ízlelték volna őket — nos, végül kirúgták az egész társaságot a honvédségből, már a forradalom után néhány évvel. Őt is, és mindenki mást, aki e társaságba tartozott. Ekkoriban volt még a környezetemben egy normálisabb, szellemes ember, akivel sokat jártunk vidékre. Ez az őrnagy olyan vicceket mesélt, hogy a gépkocsivezetőnek csak úgy remegett kezében a kormány. Szóval, kicsit nyugalmasabb idő volt ez a politikától. Egyetlen egyszer kaptam össze, de már nem ezzel hadtestparancsnokkal, amikor karácsonykor, tehát december 24-én, e családi ünnepen érkezett egy bejelentés, hogy valahol a jó csudában, Kelet-Magyarországon, egyik ezrednél egy fiú öngyilkos lett, és azt parancsolta a főnök, hogy azonnal menjek és vizsgáljam ki: mi és miként történt. Hát borzasztó mérges voltam, de akkor én voltam kis egységünkben a főnök, mert szabadságon volt az én főnököm, és akkor volt már egy harmadik ember is az ügyészségen. Mondom hát neki, hogy „Apám, tetszik neked vagy nem, de most te fogsz kimenni, mert használom a rendfokozatomat.” Nagyon meg volt sértődve, de aztán mégis nagyon jó barátok lettünk, még azután is, amikor a rendfokozattal leszerelt.

- Kálmán kedves, Te tudod, hogy mikor helyénvaló s mikor nem, de pár szót kellene szólanod nősüléséről is. Mikor történt ez?

- Kétszer nősültem, az első...

• Hát, amikor elkezdte Pécsre járni,⁶⁵ akkor én ismertem első nejedet, merthogy együtt sétálgattatok kézen fogva a Déli pályaudvar felé és a környéken a vonatindulásig, én pedig gyakran tértem haza akkoriban friss asszonyomhoz Pécsre.

• Ja, ismerted őt?

• Hát hogyne.

• Hát, kérlek szépen, az úgy történt, hogy volt egy hadsereghez nem tartozó részem is, és hát valamin összekaptunk, nem komolyan, de egy ideig nem találkoztunk, és ezalatt ő meghódított egy másik embert, akihez férjhez is ment, majd 1956-ban együtt elhagyták Magyarországot. Ez előjáték volt. Mint fiatal katonatiszt, addig is udvarolt az ember, de aztán kapósabbnak mutatkozott. Szóval, az én feleségem, az első, az Igazságügyi Minisztériumban dolgozott —első főnöke nagyon művelt és okos ember volt, de akkor ő is elment onnan —; tény az, hogy őt vettem feleségül, és hát gondolom, ennek köszönhetem azt, hogy amikor szétszórták a katonai bíróságot és ügyészséget, akkor én nem kerültem vidékre, mert ő már akkor ott volt a minisztériumban, valamilyen *Béla* ezredesnél dolgozva. Ezután majdnem huszonöt évig volt a feleségem.

• Nekem úgy rémlik, hogy még az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének Szemere utcai korában,⁶⁶ amikor a Külkereskedelmi Minisztériumba jártunk át ebédelni, az 1960-as évek vége táján, ott volt ő is, és én mindig pár kedves szó kíséretében köszöntöttem is őt.

• Igen, tudniillik amikor 1956-ban véget ért ez a pályám és kiléptem a hadseregből, hát bíróságra sem mehettem...

• Hadd javasoljam, hogy most ne ebbe menjünk bele, hanem esetleg a családi történetet kerekítsük le.

• Éltünk együtt, őt is eltették, amikor engem eltettek. Mert amikor én lemondtam, a következő héten őt is kitették. Úgy, hogy egy időben voltunk állásnélküliek, aztán ő bekerült a Külkereskedelmi Minisztériumba. Pontosabban, először a Statisztikai Hivatalba került, ti. ott megkértem az akkori elnökhelyettest, akivel jó viszonyban voltam, és kértem, hogy vegye már át, de a feleségemnek nem nagyon tetszett, mert ilyen számszaki dolgokkal kellett volna ott foglalkoznia, és ráadásul matematikából ő sem volt jobb, mint én. Úgy, hogy akkori barátnője, akit korábbról jól ismert, a Külkerben volt, s így sikerült oda őt átvinni.

• Beszélgetésünkben az imént katonai ügyészi munkádról ejtettünk szót, összehasonlítva a két világháború közti múlttal, de igazából még nem érkezve el *Nagy Imre* kormányához, illetőleg a különféle enyhülésekhez és ahhoz, hogy később miként alakult katonai jogászként kezdett pályád.

• Közbe kell vetnem, hogy katonai ügyészi pályám első szakaszát gyorsan befejeztem, amennyiben 1953. szeptember 1-től felvettek rendes aspiránsnak. Ez azt jelenti, hogy az ember elhagyja munkahelyét, s rendes megélhetéséről immár a Tudományos Minősítő Bizottság gondoskodik. Ez nem volt persze nagyon bőkezű, de hát akkoriban más sem volt az. Annyiban mégis gavalléros, hogy biztosítottak íróasztalt az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán, ahol egy aspiránstárssal egy jó nagy szobában menegethettünk előre a tudományban.

• Ki volt ő?

• Nem tudnám most megmondani, de végül nem tudott sem megírni, sem megvédeni egy disszertációt.

• Később a pályán maradt?

• Nem, eltűnt onnan.

• Nos, egykor egy régi beszélgetés során már tettél említést bizonyos *Nagy Andorról*...

• Igen, ő volt az, *Nagy Andor*. Valamilyen pártközvetítéssel került ide, lévén addig pártmunkás volt. 1953-ban még szokásban volt az is, hogy az ilyeneket befogják valamiféle helyi

⁶⁵ 1963-ban kezdett Pécsre hetenként lejárni, oktatni a Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogelméleti Tanszékén, ahol én, mai beszélgetőtárs, akkoriban demonstrátorkodtam; vö. http://hu.wikipedia.org/wiki/Kulcsár_Kálmán (2013. szeptember 15.) és http://www.mtapti.hu/CV.pdf/Kulcsar_cv.pdf (2013. szeptember 15.).

⁶⁶ Péteri Zoltán: Jogtudományi Intézet. A Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézetei, Akaprint, Budapest, 2000, 15. o. és Lamm Vanda: A Jogtudományi Intézet hatvan éve. In Állam- és Jogtudomány, 51. kötet, 2010/1. szám, 7-13. o.

párttevékenységbe. Ő is kapott egy csoportot, akiket politikai és emberi-hallgatói mivoltukban kellett támogatnia. Többnyire ő nem is foglalatostkodott mással, mint ezzel. S egész disszertálása pedig mindvégig egy komolytalan vállalkozás volt és maradt.

- Milyen háttere lehetett?
- Nem tudok semmit sem róla. Nyelvtudásról nála beszélni sem lehetett. Esetleges polgári háttérrel sem tudok. Beszédmodorra, küllemre nézve inkább a Magyarországról annak idején deportált népcsoport egyik tagjának lehetett volna tekinteni, aki ugyanakkor bizonyosan nem tette meg ezt az utat.
- Tehát budapesti lehetett?
- Igen, az volt. Mint sokan mások, tölem jóval idősebbek, akiket ide tettek, akik próbálkoztak, akiket ide nyomtak azután, hogy kitéték őket egy korábbi központi helyről, amikor megunták az illetőt vagy kiderült, hogy nem felel meg, s azután próbálták őket elhelyezni...⁶⁷
- Publikált?
- Összesen talán egyetlen próbálkozása volt, amit Szabó Imre helyezett el valahova, merthogy nem volt komoly aspiráns.⁶⁸
- Vele vagy családjával nem volt kapcsolatos?
- Nem. Nem futott be igazán hiteles jogász pályát. Valamikor később, talán már a jogelméleti tanszéken voltam tudományos munkatárs, amikor a Tudományos Minősítő Bizottság elküldött nekem egy szokatlanul vastag disszertációt, amin *Nagy Andor* nevét olvastam. Belelapozva rögtön kiderült, hogy szerzője az általam ismertén kívül más *Nagy Andor* nem lehet. Átfutva rögtön egyértelmű lett, hogy disszertációként továbbvitelét én nem tudnám javasolni. Azonban minthogy mégis egy darabig közös szobában ültünk, azzal küldtem vissza, hogy ezzel most nem tudnék foglalkozni. És ettől kezdve most már azt, hogy szerveztek-e utóbb belőle vitát vagy sem, nem tudom; mindenesetre én nem kaptam ilyesmire meghívót. Feltehetően nem került vitára ez az anyag. De nem is volt ő alkalmas arra.
- Elhagytad a katonaságot. Nos, megőrizted státusodat a hadseregben? Megőrizted rangfokozatodat? Mintegy átvezénylődtél tehát, hogy tudományos pályán folytassad ugyanazt?
- Igen. Később vissza is kerültem.
- Hány évre voltál leszerződve?
- Két évre.
- De hát azt teljesítetted is.
- Ez alól nem mentesítettek.
- Akkor szabadna azt mondanunk, hogy a Honvédelmi Minisztérium káderévé fejlődöttél e két év alatt?
- Igen. Ha érzékeltetni akarom a helyzetet, azt mondhatom, hogy a korábbi időszakban munkával eléggé elláttak. De nem tartoztam azok közé, akik a hadseregben politikai vagy vezetői személyiségként, vagy akármilyen más szempontból számon tartott valaki lett vagy lehetett volna.

⁶⁷ „Feltehetően dr. *Nagy Andor* alezds. (szül. 1923. jan. 11.; anyja neve *Kolompár Teréz*): 1950. szept. 1-től szolgál a katonai igazságszolgáltatásban; szakképzettsége böröndkészítő, iskolai végzettsége nyolc általános; Bírói-Ügyészi Akadémia 1950. szept. 29. és 1951. dec. 20. között, majd hathetes katonai ügyészi kiképzés Törökbálinton; 1953–1957. évben diplomával záruló egyetemi jogi tanulmányok; 1976. okt. 1-vel kerül rokkantsági nyugállományba.” [SzI] Dr. *Szabó István* ügyvéd úr az 1960-as évek második feléből úgy emlékszik vissza ezen *Nagy Andorra*, akkori budapesti katonai ügyészségi kollégájára, mint szimpatikus, barátságos, az átlagnak megfelelő, jó — akkor már eléggé szórakozott — katonai ügyészre.

⁶⁸ Talán egy így emlékezett szereplésről van szó: Nagy Andor aspiráns: A burzsoá objektivizmus és az idealizmus elleni harc a magyar jogtudományban. [Szabó Imre és Vas Tibor cikkeihez fűzött referátum.] (1953.) [A kari Tanács 1953/54. II. r. ülése 1953. X. 31. 855-8/22. 1953.] 2-17. o. Feldolgozva in Tóth Zoltán József: Szemelvények a Szent Korona-tan 20. századi történetéből. Az Eckhart-viták története. Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Miskolc, 2005, 127. o. / Tóth Zoltán József: Magyar közjogi hagyományok és nemzeti öntudat a 19. század végétől napjainkig: Adalékok a Szent Korona-eszme történetéhez. 2. bőv. kiad. Societas perfecta 3, Szent István Társulat, Budapest, 2008, 128-129. o. <http://www.scribd.com/doc/73948974/Toth-Zoltan-Jozsef> (2013. szeptember 15.).

Említettem neked, hogy főnökeim sorra neveztek ki nálam fiatalabb, rosszabbul végzett, gyengébb háttérű és tudású embereket. Ebből máris világos lehetett, hogy nemigen nyílik itt különösebb pálya számomra. Ugyanakkor nem is akartam volna egy olyan kategóriába kerülni, akiknek ilyen jövőt szántak.

- Inkább arról van tehát szó, hogy a hadsereg lehetővé tett valamit — hiszen adminisztratív megnyílt egy lehetőség, hogy a testület tagjai pályázzanak —, de ezt szoros értelemben inkább egy szemégyűjtőnek, vagyis zsákutcának, a kiostálás lehetőségének tekintették ők maguk is?

- Igen, hiszen olvasva a pályázati kiírást, majd megírva magát a pályázatot, el kellett mennem a főnökhöz. A katonai főügyészségen szolgáltam, ahol egykori átmeneti beosztottam főügyész helyettes lett; őt kellett kérnem tehát ennek aláírására. Ám a személyzeti osztályon mégis kiderült, hogy két ottani káder szintén választani kívánt ilyen utat, levelező aspiránsnak. Ezeket szintén behívták felvételi vizsgára, de sajna nem kerültek felvételre. Bár egyikük érdemesebb volt, később a katonai főosztály vezetőjeként az Igazságügyi Minisztériumban miniszterhelyettes is lett: értelmes valaki, akinek szellemi javak helyett azért inkább pálya-előmenetel hajtottá érdeklődését. Ő volt az egyébként, aki a forradalom első heteiben maga is lemondott.

- Milyen előfutamokat tettél ekkorra a tudományban?

- Túlnyomórészt olvastam; nem is lett volna időm írásra. Ekkoriban nősültem, s ezzel bizony az ilyenkor szokásos gondok jártak.

- Hadd kérdezzem konkrétan: semmiféle írásod nem jelent még meg ekkoriban? Például az indiai alkotmányt érintő cikk nem ennek az időszaknak a szülötte?

- Nem, az későbbi termés. Egyetlen egy lehetett mégis, egy demográfus kollégával előkészített. Egerben még joghallgatóként népi jogszokások gyűjtésére jártunk, így ezzel a hölgygel is; ezt közölhették ekkoriban egy talán statisztikai lapban.⁶⁹ Még korábban volt persze egy-két írásom, de nemigen tekinthetem ezeket jelentősnek. Büszke voltam ugyan arra, hogy még 1947 vagy 1948 táján megjelent egy cikkem egy nagynevű újságíró lapjában, aki később külföldre kényszerült, alszerkesztője pedig *Boldizsár Iván* volt.⁷⁰

- Egerben, mint említetted, volt már egy nagyszabású kutatási kísérleted.

- Igen. Nos, érdekes volt a Tudományos Minősítő Bizottság égisze alá bekerülnöm. Mint mondtam már, én jogszociológiára pályáztam. A bíráló bizottság *Szabó Imréről* és *Beér Jánosból* állott. Ők Egerből ismerve eleve tudták, hogy olvasok idegen nyelveken, így nem is csodálkoztak érdeklődésem irányán. A disszertáció témáját nem kellett tovább pontosítani, így annyi volt csupán az ajánlásuk, hogy olvassak minél több irodalmat. Hiszen hiába olvastam Egerben rengeteget, a fővárosban mégis nagyobb könyvtárakban búvárkodhattam. Szabó erre azt mondta: „Rendben van, mi javasolni fogjuk, maga meg csak jelöljön meg szépen engem aspiránsvezetőnek.” Nem okozhatott ilyen előzmények után különösebb meglepetést, hogy minden lehetőséget megkaptam.

- Ki lehetett még ekkoriban egyáltalán a porondon?

- Valóban nem is volt senki más.

- Persze, *Szabó Imre* és a mögötte lévő párturalom diktatórikus berendezkedése tiszta lapot teremtett...

- Tényleg nem volt senki más, aki aspiránsvezetőként jogelméletből és szociológiából, tehát jogszociológiából szóba jöhetett volna. *Szabó* pedig, noha ekkor még az Igazságügyi Minisztériumban volt, tényleg roppant olvasottságról tett tanúbizonyságot. Ennek én nagyon örültem, annál is inkább, mert ő az ún. elvi osztálynak volt a főnöke, s ez volt felelős a jogalkotásért is.

- Vajon ebben az esetben annak közkeletű tudása, hogy ő a kodifikációs osztályt vezette, nem igaz?

⁶⁹ Kulcsár Kálmán — Nozdovicszky Miklósné: A társadalmi átrétegződés és a vándorlás összefüggésének néhány kérdése Belpátfalván. *Demográfia*, I. kötet, 1958/2-3. szám, 281-288. o. tanulmányáról lehet szó.

⁷⁰ A *Szabad Szó*ról, esetleg az *Új Magyarország* [A világpolitika és a magyar szellemi élet hetilapja (1945–1948)] orgánájáról lehet szó.

• Nos, ez alakult át később kodifikációs osztállyá, még *Szabó* alatt. Én bejárhattam oda. Rendkívül értelmes emberek dolgoztak ott, régiek, akiket *Szabó Imre* is nagyra becsült, s nem ő tehetett róla, hogy később ki kellett kerülniök onnan. *Szabó* figyelmeztetett, hogy rengeteget tanulhatok tőlük és munkájukból; figyeljek hát csak rájuk. Nos, az egész aspirantúra ekkoriban még új dolog volt; én a második turnusba kerültem be; a vezetők pedig úgy vették még, hogy aspiránssal komolyan kell foglalkozniok. Az első turnusban volt *Nagy Andor*; a másodikban valék én; *Peschka Vilmosék* pedig csak jóval később kerültek be. Viszont velem együtt volt e másodikban *Schmidt Péter* és *Viski László*⁷¹. Ez az utóbbi kitűnő ember volt, szakmai kapcsolatunk pedig roppant közeli. De állandóan, rettenetesen félt édesapja betegségének a lehetséges megöröklésétől. S amikor ennek első jelét vette, azonnal öngyilkos lett.

- Ki volt ő egyébként? Ismerted?
- Édesapja talán szintén jogász volt, méghozzá magas szinten...
- Ez indokolhatta azt, amit benne még én is bőven megismerhettem? Hogy habár nyílt, roppant jó kommunikátor, mégis szándékosan magára koncentráló, magát mesterséges levegővel körülvevő, tudatosan gyermektelen egyén...

- Így van. Nagyon kevesekkel került közelebbi viszonyba. Általában pedig igencsak szarkasztikus hangon nyilatkozott és vélekedett dolgokról. Egyik még jelenlévő, akadémiussá lett kollégánk írását olvasva fantasztikusan szellemes, egészében megsemmisítő módon fogalmazott... Ritka nagy tehetség volt *Laci*, akivel együtt csináltuk szakmai vizsgánkat, egyébként mindketten a legjobb fokozatot érve el. Ő az egyetemen *Kádár Miklósnál* szolgált, aki utóbb dékán is lett.⁷² Nem tudósként, hanem szakmájában volt *Kádár* nagyírú. Így amikor politikai pályafutását bevégezvén sok másokkal együtt bekerült az egyetemre, felismerte e fiú briliáns tehetségét. Külön csoportot létesített neki: a Kriminálisztika lett ez, ami ekkoriban még teljesen új dolog volt Magyarországon. Hallatlan ambícióval látott neki *Laci* a munkájának, és így a későbbi kriminológusok mindegyike az ő tanítványa lett.

- Az egyetemi jogelmélet ekkoriban hogy nézett ki?
- *Szabó Imre* volt a budapesti tanszéknek másodállásban a vezetője. Beosztott professzor a mindannyiunk által úgymond nagyra becsült *Vas Tibor*, fiatalabbként pedig *Sztodolnik Laci* és *Samu Mihály*, utóbbi talán gyakornokként vagy tanársegédként. Úgy mutatott be engem nekik *Szabó Imre*, hogy „jó lesz mindannyiuknak vigyázni, mert tételes jogász is van köztünk”. Tudod, ezek a fiúk mind jogi gyakorlat nélkül kerültek oda, merőben marxista megalapozottsággal. Ekkoriban küldtek el a tanszékről egy hölgyet, akit én történetesen ismertem, mert Egerben volt a férje kommunista alispán (majd Budapesten a legfőbb ügyész helyettese),⁷³ jelesül *Katonáné Soltész Márta*, miskolci származású három gyermekes anya,⁷⁴ aki később játszik majd valamelyes szerepet a szakmában. Ő akkoriban kandidátusi fokozatra pályázott. Láthatta, hogy borzasztó sokra nem fogja vinni. Ugyanakkor saját latolgatását én némi kétkedéssel fogadtam, merthogy rokonszenves, határozottan értelmes asszony volt, aki ráadásul származási okokból valóban szenvedhetett, különösen a háború alatt. Azt úgyszintén érzékelhette, hogy nyugodt pálya ez; de azt is, hogy valamiféle többlet azért szükséges az itt maradáshoz. Én később is kapcsolatban maradtam vele,

⁷¹ *Viski László* (1929–1977) c. egyetemi tanár, az állam- és jogtudományok doktora, <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC16241/16845.htm> (2013. szeptember 15.).

⁷² *Kádár Miklós* (1904–1971) egyetemi tanár, kandidátus, <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC07165/07208.htm> (2013. szeptember 15.).

⁷³ *Katona Zoltán* (1914–1983), http://www.tortelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=4594&catid=74:k&Itemid=67&lang=de (2013. szeptember 15.).

⁷⁴ *Katona(Zoltán)né Soltész Márta* (1920–2008). Itt releváns műve *Személyiség és jog*. Fejezetek a jogelmélet köréből. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972, 452 o.; ezen kívül még olyan kisebb dolgozatokat publikált jogelméleti tárgykörben, mint *A népi demokrácia állama*. Államigazgatási iskolák jegyzetei, Felsőoktatási Jegyzetellátó, Budapest, 1955, 28 o.; társszerzőként *Kósa Erzsébet — Bodgál Zoltán: Az erkölcs és a jog egyes kérdései*. Magyar Jogász Szövetség, Budapest, 1968, 59 o., valamint *A jogász etika kérdéséhez*. In *Hársing László* (szerk.): *Erkölcs és történetiség. A filozófia időszerű kérdései*, Művelődési Minisztérium Marxista-leninista Oktatási Főosztály, Budapest, 1985), 20-26. o.

mert igazán szívélyes volt velem, mint kis jogászcsemetével, még Egerben, amikor egyszer vendégségbe is meghívott. Nos, támogattam kandidátusi fokozatszerzésében, amikor később jelentkezett. De érdemében olyan kifogásokkal teli opponensi véleményt kellett írnom — és *Peschka Vili* is ugyanezt tette —, hogy ezután már nem szavazták meg. *Szabó Imre* volt ennek a bizottságnak az elnöke. Nos, *Márta* rettenetesen megdöbbsent, hogy leszavazta a bizottság, majd odarohant *Szabóhoz*, hogy „*Imre*, az istenért, csináljon már valamit!” Egyébként meglehetősen magabiztos hölgy volt, aki 1944-ben már benne sürgött a mozgalomban. Ennek ideje 1953-ban kezdett csak változni, amikor *Nagy Imre* lett a miniszterelnök, s mi ekkor lettünk aspiránsok. Hiszen addig meglehetősen arrogánsan viselkedő és keményen felfelé törekvő nő volt, ami persze önmagában nem baj, de hát ennek különféle útjai lehetnek azért... Aztán később, különösen mikor a férje meghalt, ő is különösen megszelídült. Egészen jó viszonyban lettünk egymással, sokszor bejárt például hozzám az Intézetbe, és beszélgettünk, egyebek közt a fiairól. Egerben még úgy kezdte mindig beszédét, ha például felszólalt egy rendezvényen, hogy „Én, a három gyermekes magyar anya...” Röviden szólva hát, érdekes család voltak.

- Magam egy különös lánglelkű idealistára vélek benne emlékezni, aki oroszlánként küzd ügyeiért; ugyanakkor pedig vad hírek szállongtak korábbi veszedelmes balosságáról és arról, hogy mennyire élt és tudott is élni nőiességével.

- Igen. Joghallgatók lehettünk, amikor egyszer találkoztunk vele, és társasági kiszemeltjeiként ő be akart bennünket valamibe szervezni, ami nekünk egyáltalán nem volt az ínyünkre. A másik fiú közeli jóbarátom volt, *Acsády György*, aki statisztikai hivatalban dolgozik most az Egyesült Államokban. Közben felhelyezték *Márta* asszony férjét a fővárosba, talán a Belügyminisztériumba. Nos, ott tartunk lassan tehát, hogy az egyetemről *Mártát* elküldték. Jött az 1956-os forradalom, és megváltozott a szellem mindenütt. Ő ekkoriban — s az új kihívásra válaszul — nőszövetségi vonalon lett aktív.⁷⁵ Amikor a vége felé már *Fürész Kláránakhoz*⁷⁶ járdogált s én miniszter voltam, eljött hozzám, hogy segítsék egy olyan kötet kiadásában, amely Magyarországot a többi szocialista országgal összevetve mutatja be törvényhozása oldaláról. Nemcsak segítettem neki, de másokkal együtt magam is írtam ebbe egy tanulmányt az alkotmánnyal összefüggő kérdésekről. Kanadába kerülésem óta azonban már nem hallottam *Katonáné Soltész Márta* felől többet.

- Ekkoriban megjelentek-e már a jogelméletben a két háború közti időkben felnőtt olyan kipróbált elvtársak, mint *Feri Sándor*? Vagy ők végig pártpozícióból kandidáltak?

- Én *Feri Sándorral*⁷⁷ kizárólag a Legfelsőbb Bíróságon találkoztam, ahol ő enyhén szólva nem pártkádereként mutatkozott meg.

⁷⁵ S persze mind ezen közben *marxizmust* tanított; vagyis a legfőbb ügyész helyettese feleségének kötelező okításában kellett résztvennie a férj beosztottainak: a legfőbb ügyészség ügyészeinek is (SzI).

⁷⁶ *Fürész Klára* egyetemi docens (1945–), 1999. és 2007. közötti években vezette az ELTE Alkotmányjogi Tanszékét. Lásd http://alkjog.elte.hu/?page_id=796 (2013. szeptember 15.).

⁷⁷ *Feri Sándor* (1895–1986) hadifogolyként a Szmolnij bolsevik őrségének tagja lett, aki még személyesen ismerhette Lenint. A <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC03975/04410.htm> (2013. szeptember 15.) lexikon-szócikke szerint „1944-45-ben a szovjet NKVD, majd az MDP jogügyi osztályának vezetője. 1950-től a Legfelsőbb Bíróság tanácsvezető bírója. Mivel írásban tett jelentést az elkövetett törvénytelenégekről, 1953 elején kizárták az MDP-ből, és elbocsátották állásából. 1954-ben rehabilitálták, és visszakapta bírói állását. 1957-ben nyugállományba helyezték, többek között a *Király Béla* vezérőrnagyot 1956. okt.-ben rehabilitáló bírói tanácsban való részvétele miatt.” Fő művei: *Magyar jog a szocialista fejlődés útján*. Magyar Jogász Szövetség szemináriumi füzetei, Magyar Jogász Szövetség, Budapest, 1950, 15 o.; *A jog és erkölcs egyes kérdései*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1962, 231 o. *Kubinyi Ferencnek* 1986-ban vele készített huszonhét órás, a kommunista berendezkedés részleteit illetően döbbenetesen leleplező erejű életútinterjúja még ma is publikálatlan kézirat. (Létezésére — azon túl, hogy egyetlen éjszakára *Futó Dezső* egykori nemzetgyűlési képviselőtől, Moór Gyula valahai politikai társától éppen a kiscgazda *Kis Újságot* megalapító, majd a Szabad Európa Rádió magyar adását vezető [gróf] *Dessewfy Gyula* (1909–2000) <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/biograf/dessewffy.htm> (2013. szeptember 15.) Braziliából tett baráti látogatása idején hazavíve a kéziratköteget magam is olvashattam — lásd <http://urszu2.blogspot.hu/2009/02/petofi-minden-valtozatban-4.html> (2013. szeptember 15.), valamint *Feri Sándor dr. visszaemlékezései*. Beszélgetések Kubinyi Ferencsel. [gépirat.] (1985) 434 o. in <http://www.scribd.com/doc/55482885/Punkosti-Arpad-Rakosi-a-hatalomert> (2013. szeptember 15.), 201. o., továbbá [1956-os Intézet OHA:] 51. számú interjú. Készítette Kubinyi Ferenc 1985–86-ban. 16 ív In Molnár Adrienne et al. (összeáll.): *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*. 1956-os Intézet, Budapest,

- Folytatjuk a beszélgetést, amit a Tudományos Minősítő Bizottság körüli környezet jellemzésével kezdtünk, de nem fejeztük be. Világossá tetted, hogy *Szabó Imre* egyedül volt a csúcson, miután kitisztogatta a terepet maga körül.

- Nagyon komolyan vettem az aspirantúrát. *Szabó Imre* átnézte tervemet, elgondolásomat, hogy mit kell még elolvasnom a jogtudományban, merthogy a világ, a nemzetközi tudományosság jogfilozófiai-jogelméleti termését nem nagyon ismertem. Beiratkoztam hát az Országgyűlési Könyvtárba, és rendszeresen bejártam. Az egyetemen nem volt sok tennivaló. Mindössze annyi, hogy *Szabó Imre* óráira eljártam, mert meg akartam ismerni gondolkodásmódját, hiszen nem sok könyve jelent meg addig. Volt egy nemzetközi jogi könyve, ami az általa részt vett nemzetközi konferenciák tapasztalatain nyugodott;⁷⁸ ez egészen más arcot mutatott tőle. Végigkísérhettem előadásain a *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon* című akkori főművének⁷⁹ egyes fejezeteit, szereplőit. Számomra kevésbé ismertem ez igen érdekes volt nekem. Emellett kéthetenként két-három órányit foglalkozott velem, bármennyire elfoglalt is volt. Átbeszéltük az óráin elhangzottakat, megkérdezte véleményemet, én pedig beadtam neki egy olvasási elgondolást, aminek egyes tételeit ő már ismerte; így hát érdemes volt vele ilyesmikről beszélgetnem. És nemcsak magyarokat kezdtem el tanulmányozni, de a nagy külföldi jogbölcsesek munkáit is. Különösen sokat jelentett *Friedrich Carl von Savigny* német jogtudós,⁸⁰ aki nagyban hatott rám történeti szemléletével. Amikor *Szabó* látta, hogy mennyire érdeklődöm, felhívta figyelmemet egy *Marx*-cikkre, ami akkoriban nyilvánosan még nem jelent meg, de a *Marx–Engels Gesamtausgabe* sorozatában már megtalálható volt⁸¹ — s azt kérte, hogy olvassam el, és ha kedvem lenne hozzá, akkor írjak egy tanulmányt *Savigny* tanításáról s a rajta *Marx*tól gyakorolt bírálatról. Persze amikor ezt írta, *Marx* még ifjú volt, vagyis nem *marxista*, de alapvető jellemvonása már akkor feltűnő lehetett: a stílusa és offenzív, kifejezetten kellemetlenkedő támadókedve, amihez nem mindig sikerült neki a kellő szerzőket kiválasztania.

- *Savigny* vajon tanára volt *Marx*nak Berlinben?
- Nem tudom...
- Nekem úgy rémlik, hogy igen, de ez valószínűleg...
- Nem nagyon figyeltem erre, de könnyen lehetséges...⁸² Számomra érdekes inkább az volt, hogy ez — meglehetősen — nem is annyira tudományos bírálat volt, inkább valamiféle publicisztikai jellegű...

- Ez maga is egy rövidebb írás, ugye, hiszen most *A történeti jogi iskola filozófiai kiáltványa* vagy hasonló című írásra gondolsz...

- Rövidebb írás, igen, és — bár nem emlékszem, hogy *Marx* melyik lapnak volt munkatársa — ilyen helyekre írogatta ezeket, inkább újságírói stílusban, mint komolyabb gondolkodásra vallóan. Én ezt az írást szintén elolvastam, és nem igazán tudtam, hogy mit kezdjek vele. Ti., mint említettem, nem foglalkozott ő alaposan *Savigny* munkásságával, hanem inkább utódai, környezete, és hasonlók ilyen-olyan publicisztikai csapásaival. Ezt én megemlítettem egyébként *Szabó Imrének* is, aki erre azt válaszolta nekem, hogy higgyem el: ez az a stílus a tudományban, amelynek most el kell terjednie Magyarországon — s ehhez nem az ‘agresszív’ szót használta, de valami hasonlót —, és ezzel kell keményen nekimenni az embereknek, pontosabban írásaiknak. Mert gondoljunk csak

2006. <http://hu.scribd.com/doc/126412001/56> (2013. szeptember 15.), 331. o.; eredeti helyén pedig lásd http://www.rev.hu/interviews/?p=105:1:381232550684326:SEARCH:NO:RP:PI_INDEX,PI_KEYWORD:f (2013. szeptember 15.).

⁷⁸ Szabó Imre: Az emberi jogok mai értelme. Hungária, Budapest, 1948, 240 o.

⁷⁹ Szabó Imre: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955, 533 o.

⁸⁰ *Friedrich Carl von Savigny* (1779–1861); vö. http://en.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Carl_von_Savigny (2013. szeptember 15.) és <http://www.answers.com/topic/friedrich-karl-von-savigny> (2013. szeptember 15.).

⁸¹ Karl Marx: A történeti jogi iskola filozófiai kiáltványa. [Das philosophische Manifest der historischen Rechtschule. In Rheinische Zeitung, 9. August 1842, 221. szám http://www.mlwerke.de/me/me01/me01_078.htm (2013. szeptember 15.)]; majd in Marx-Engels Művei, I. kötet. Kossuth, Budapest, 1957, 28-77. o.

⁸² Valójában igen, a berlini egyetemen az 1836–1837-es tanévben. Vö. http://hu.wikipedia.org/wiki/Karl_Marx (2013. szeptember 15.).

arra, hogy *Marx* milyen stílusban írt, hát nekünk is ezt el kell fogadnunk. Ez a vélekedés azért volt számomra érdekes, mert én ezt már éreztem *Szabó* könyvében; annak előadásában is, amit a magyar jogfilozófia fejlődéséről tartott; mert némelyik...

- Merthogy a *Nürnbergi per és a nemzetközi büntetőjog* című első könyve és tanulmánya a nürnbergi perről⁸³ még elfogadható...

- Igen, az normális... de ez már tényleg... Hát tényleg borzasztó sok anyagot dolgozott fel benne — biztosan te is olvastad —, de gondold csak vissza, hogy miket írt *Moór Gyuláról*, aki *Szabó Imre* szempontjából mégis csak egy komolyabb gondolkodó volt...

- ...és közvetlenül legyőzendő ellenség...

- ...igen, közvetlenül legyőzendő ellenség... De *Moór Gyulával* szemben nézd azt is meg, hogy mit írt *Horváth Barnáról*. Mert ha a róla szóló részletet elolvasod, akkor láthatod, hogy egészen megdöbbentő stílusban írt. Ehhez hozzá kell még tennem, hogy számomra nagyon meglepő volt egyébként, hogy a nagy ellenfélről, akit ugye *Moór Gyula* nem ismert el ellenfelének, tehát maga *Moór Gyula* is, ugye, annak idején hasonló stílusban írt *Horváth Barnáról*, mint ahogyan azt *Szabó Imre* utóbb folytatta. Látja — mondja —, ezek a régi polgári jogfilozófusok is megmondták a magukét keményen, és nem mindig csak tudományos érveléssel éltek.

- Most már utána vagyunk annak, hogy *Szabó Imre* történetesen *sztálinista* vitákba bonyolódik?

- Nem, kérlek szépen, arra még vissza fogok térni.

- Nos, lehet, hogy kronológiailag még összeállnak a dolgok, ámde — nem emlékszem, vajon részt vettél-e benne, de — még 1955. január 29-én volt az Eötvös Loránd Tudományegyetem jogi kari dékáni tanácstermében egy tanácskozás, aminek a jegyzőkönyve fennmaradt — ezt magam is olvastam,⁸⁴ és ez után *Szabó* először közölte akadémiai osztályközleményként azt a bizonyos pozitivisták jogbölcseleti részt.⁸⁵

- Igen, csak valahogy én a magam tanulmányaiból indultam ki...

- Persze, természetesen. Nos, irtózatosan érdekes, vajon akkoriban *Szabó* mennyire viselt el, mennyire interiorizált bármiféle kritikát, netalán egyenesen belső fenntartást *Marx*-szal szemben? Avagy máris feltétlen hívőnek mutatkozott?

- Ő már akkor... Amit én az imént *Marx*-nak erről a cikkéről elmondtam, azt nem *Szabó Imre* gondolta; azt én mondom. *Szabó Imre*, amikor beszámoltam neki, hogy *Savignyval* foglalkozom, és nyilván észrevette, hogy... és akkor kezdte el az ilyen irányú nevelésemet, hogy úgy mondjam, hogy ez nem elvetendő, mert egy ilyen korban nem máshogy kell írni, hanem pontosan és keményen így, és hogy ő maga, *Szabó Imre* is így csinálja a saját könyveit. Visszatérve e tanulmányomra, ami a német jogfilozófiával foglalkozott, én elhatároztam, hogy írok erről valamit, mert én olyan túl sokat nem hallottam akkor még *Savigny*ről, nem is nagyon emlegették munkásságát. Elkezdtem hát olvasni *Savignyt*, és nem mondhatom, hogy könnyű munka volt, mert ugye gót betűk és nehéz régi német nyelv, de hát azért előrehaladtam, és aztán kezembe került *Savigny*nak az a *Der Kampf um die Rechtswissenschaft* című műve — már nem is emlékszem, hogy kivel szemben irányult⁸⁶ —, és ez azért volt hasznos, mert segítette *Savigny* későbbi gondolkodását

⁸³ Szabó Imre tollából: A nürnbergi per és a nemzetközi büntetőjog. Officina, Budapest, 1946, 49 o. és A nürnbergi per jelentősége. In Társadalmi Szemle, I. kötet, 1946/10. szám, 723-728. o. http://adt.arcanum.hu/pdf/TarsadalmiSzemle_1946.pdf/slice?pg=754&to=759&hideui=0 (2013. szeptember 15.).

⁸⁴ Annak idején, tanítványként, Szájer József kutatta ki jegyzőkönyvét az egyetemi levéltárból, hogy szakkollégiumi, politikai tettet jelentő kiállításuk kiadványában — Szájer József — Tóth Ádám (szerk.): *Moór Gyula. 1888–1988.* ELTE Jogász Társadalomtudományi Szakkollégium, Budapest, 1988, 41 o. — fotókópiáját közzétehesse. Saját szöveggondozásomban a teljes szöveget lásd »A Horthy-fasizmus állam- és jogbölcselete«: Az ELTE ÁJK tanácsülésén 1955. január 29-én rendezett vita Szabó Imre készülő könyvének IX. fejezetéről. In *Jogelméleti Szemle*, 2004/3. szám <http://jesz.ajk.elte.hu/varga19.html> (2013. szeptember 15.).

⁸⁵ Szabó Imre: A magyar pozitivisták jogbölcselet bírálata. A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történelmi Osztályának közleményei, II. kötet, 1952/3-4. szám, 249-269. o.

⁸⁶ Friedrich Carl von Savigny: *Vom Beruf unsrer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft.* Mohr und Zimmer, Heidelberg, 1814, 162 o. a tárgyalt szerző ilyen kiáltványszerű műve. Kulcsár Kálmán emlékezése Hermann Kantorowicznak az álnéven írt pamfletjét — Gnaeus Flavius: *Der Kampf um die Rechtswissenschaft.* C. Winter,

megértenem. Ez nem volt igazán komoly jogfilozófiai munka, de világosan összefoglalt, s így a történeti jogi iskola alapja lett. Mikor végigolvastam, már láttam, hogy itt nem stimmel valami Szabó Imre gondolkodásában. Én azért megírtam ezt a tanulmányomat, amit közre is adtak a *Jogtudományi Közlönyben*.⁸⁷ Ebben a kritikát érdekesen véltem megoldani. Merthogy Savignyval a saját korában sokat foglalkozott a német szépirodalom, tehát nemcsak a jogtudomány, hanem költők is írtak róla, persze néven nem nevezve Savignyt, de tanítványait már nevesítették is. És visszaemlékszem, hogy volt egy német költő, aki nagyon gúnyos költeményben írta meg, hogy Potsdam felől is hallatszik valami — és itt valami állathangot írt, talán hogy brekegés vagy hasonló —, mert a legújabb kor jogtörténetéről ad elő Gans professzor.⁸⁸ Lényeges volt nekem, hogy az akkori német világban milyen helyet foglal el egy jogtudós. S itt volt maga az a tény, hogy foglalkoztak vele költők. És egy Heinrich Heine nem volt akárki sem költészetében, sem társadalmi helyezkedésében. Többször idéztem is Heinétől, ami néha kicsit ironikusságba is átsapott, de Szabó Imrének ez nagyon tetszett, és csak azt mondta nekem — s erre nagyon emlékszem —, hogy nem kell azért annyit idézni (merthogy más költőtől is idéztem, például Goethétől). Csak megjegyzem most, hogy később, amikor már komolyabban ismertem a dolgokat, akkor megírtam újra ezt a tanulmányt, de most kihagyva azokat a részeket, amiket részben Szabó hatására, részben viszont a magam lelkiismerete szempontjából túl éles vagy inkább gúnyos kritikaként érvényesítettem a történeti jogi iskolával szemben. Meg is jelent ez azután többször is, különböző helyeken.⁸⁹ Most már hozzá kell tennem, hogy ez a tanulmány akkoriban nagy feltűnést keltett, és többen jöttek hozzám s mondták, hogy mennyire érdekes. Volt olyan is, aki ugyancsak magához hívott: Eckhart Ferenc⁹⁰ volt ez, aki le is ült velem beszélgetni, mondván, hogy neki nagyon tetszett az, amit és ahogyan írtam, de nem biztos, hogy helyénvaló ez a stílus, amit itt...

- ...amit itt el tetszett követni...

- Azt is mondta persze, hogy ő nagyon jól szórakozott ezen. Miután én nagyra becsültem őt, és olvastam már persze a műveit, tudtam, hogy ezt komolyan kell venni. Mindig jóindulattal fordult hozzám, és itt megint csak zárójelben jegyzem meg, hogy idehívtak Oroszországból egy jogelméletst, aki tanított itt az egyetemen oroszul, persze tolmácsolással, két hetenként órát tartva a tanároknak is, amikre az aspiránsokat szintén odavezényelték. Kérlek szépen, én az Eckhart bácsi mellett ültem, és elképesztő módon bolondoztunk. Tudod, hogy ő nem volt egy magát megtartóztató ember ilyen szempontból, tehát fantasztikus megjegyzése mindig adódott. Addig, amíg ez tartott, nagyon élveztem ezeket az előadásokat, miközben persze nem arra, hanem inkább Eckhartra figyeltem. De summa summarum, ezt azért említem csupán, hogy érzékeltessem: Szabó Imrével szemben volt még valamiféle ellensúly a jogi karon akkor.

- Ki volt akkor igazából Szabó Imre a karon? Egy rettegett külső?

- Amikor én odakerültem... amikor én még szigorlatoztam, három-négy évvel az előbbieket előtt, akkor ő még nem volt kinevezve egyetemi tanárrá, hanem megbízott előadóként volt ott... Talán Moór Gyula mellett? Nem, hiszen Moór Gyulát éppen akkor rakták ki. Csak zárójelben mondom, hogy Moór valamilyen polgári pártnak⁹¹ volt a képviselője, és egyszer rendkívül élesen szólalt föl a parlamentben, mindenekelőtt a szociáldemokrata s főleg a kommunista párt módszerei

Heidelberg, 1906, 49 o. — idézi, míg valójában a visszaemlékező valószínűleg Rudolf von Ihering: Der Kampf um's Recht. Manz, Wien, 1872, vi + 100 o. című alapművére gondolt.

⁸⁷ Kulcsár Kálmán: Marxizmus és a történeti jogi iskola. Jogtudományi Közlöny, X. kötet, 1955/2. szám, 65-85. o.

⁸⁸ Eduard Gans (1798–1839); vö. http://de.wikipedia.org/wiki/Eduard_Gans (2013. szeptember 15.).

⁸⁹ Pld. Kulcsár Kálmán: Történetiség a XX. század jogtudományában. In Szabó Imre (szerk.): Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletéről. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963, 89-117. o. / The Historical Concept in the Science of Law of the 20th Century. Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae, 1963/1. szám, 1-41. o. / Историзм в юридической науке XX века. In В. А. Туманов (szerk.): Критика современной буржуазной теории права Прогресс, Москва, 1969, 209-240. o.

⁹⁰ Eckhart Ferenc (1895–1957) magyar állam- és jogtörténeti tanszékvezető, vö. http://hu.wikipedia.org/wiki/Eckhart_Ferenc (2013. szeptember 15.) és különösen http://majt.elte.hu/Tanszekek/Majt/TanszekTortenet/VoltProfesszorok/Eckhart_Ferenc_Eletraiz (2013. szeptember 15.).

⁹¹ A rövidéletű Magyar Függetlenségi Párt volt ez; lásd http://lexikon.katolikus.hu/M/Magyar_Fuggetlenségi_Párt.html (2013. szeptember 15.).

ellen.⁹² Mindjárt hozzá kell tennem, hogy nem volt ő olyan stílusú ember, aki keményen beszélt volna bárhol is — kivéve, amikor *Horváth Barnával* került szembe⁹³ —, mint ahogyan akkor ő a parlamentben beszélt. Ezt a parlamenti beszédét az összes lapok felkapták, traktálták, és odáig jutott a dolog, hogy kitiltották az egyetemről — annyira, hogy már be sem mehetett volt szobájába a könyveiért, és így tovább...⁹⁴ Akkor vette át a tanszéket *Szabó Imre*, mint megbízott tanszékvezető, és körülbelül az 1950-es évek eleje felé nevezték ki professzornak. Azon a vitán tehát, amit említettél, már professzorként szerepelt, de amikor én nála szigorlatoztam, akkor még nem volt az. Érdekes dolog, hogy én csakis *Szabó Imre* tanítványa voltam. *Moór Gyulát* ugyan olvastam, németül is áttanulmányoztam azt, ami megjelent jogfilozófiájából, de teljes mértékben az akkor szokásos logikai jellegű filozófusnak tartottam, miközben számomra kezdettől fogva a jog a társadalom részeként érdekelt, tehát az, hogy milyen viszony áll fenn jog és társadalom között, és miként működik az egész. Ő pedig ténylegesen jogfilozófiát csinált. Én a jogszociológiához vonzódtam, ezért nekem például *Horváth Barna*⁹⁵ szimpatikusabb volt, mint *Moór Gyula*. Mint említettem neked, mikor éppen szigorlatozni akartam *Horváth Barnánál*, ő éppen disszidált. És tudom, hogy eljutottak hozzá az írásaim, merthogy többen említették, diplomáciai beosztásban lévők, miszerint ő „Nagyra becsüli érdeklődésedet, gondolkodásodat, de üzeni, hogy nem kell a stílust ennyire élesre fogni.” Ez persze leginkább első tanulmányom elolvasása után lehetett, hiszen — mint már az imént beszélünk róla — *Szabó Imre* akkori irányultságát elfogadva írtam meg azt az írást, de később már magam sem gondolkodtam így. Mégis és mindenesetre, *Horváth Barnának* ez a reflexiója nekem nagyon sokat számított, bár borzasztóan zavart, hogy a maga részéről ő is rettenetesen utálta *Moór Gyulát*. Summa summárum, folytattam jogelmélettel, jogszociológiával való ismerkedésemet, s itt voltak az akkori újdonságok is, hiszen jó lehetőségeim voltak arra, hogy *Roscoe Poundot* és másokat, első írásaikig visszamenően, eredetiben olvashassam. A franciák és németek nem voltak ugyan annyira tisztán szociológusok, mint az amerikaiak, de figyelemreméltóak voltak, mint pl. *Georges Gurvitch*⁹⁶. Haladhattam így módszeresen a nemzetközi irodalom tanulmányozásában.

- Oroszul mikor tanultál meg?
- Oroszul én nem tanultam, s most sem tudok.
- Azért kérdezem, mert közismert, hogy a szociológia, s benne a jogszociológia legnagyobbjai között számos orosz volt, gyakran orosz zsidó, aki — ki mikor tudott — kimenekült Európába vagy Amerikába. Most, hogy többször voltam a Baltikumban, rigai akadémiai nagykönyvtárban megtudhattam: Lettországban külön az orosz emigráció rendkívül jó színvonalú orosz jogtudományi folyóiratot működtetett, amiben például *Gurvitch* is nagyszerűeket publikált.⁹⁷ Mennyire mentél vissza ezek múltjába?

⁹² Az országgyűlés 5. ülése 1947. évi október hó 8-án, szerdán. In Országgyűlési Napló, 116-146. o. http://archivportal.arcanum.hu/pdf/onap/KN-1947_1.pdf/slice?pg=61&to=76&hideui=0 (2013. szeptember 15.).

⁹³ Lásd Szabadfalvi József: Vonzások és taszítások: Moór Gyula és Horváth Barna kapcsolata. In Magyar Jog, XLII. kötet, 1994/11. szám, 654-660. o. és Kovács Gábor: Elszigeteltség és nyitottság dinamikája két tudóssors tükrében: Horváth Barna és Bibó István tudományos pályafutása. In <http://www.phil-inst.hu/recepcio/htm/214.htm> (2013. szeptember 15.).

⁹⁴ Vö. Moór Gyula. 1888–1988. [83. lábjegyzet] és Varga Csaba: Moór Gyula emberközpontú jogfilozófiája és jogi ethosza MAGYAR ÖRÖKSÉG. In Poprády Géza (szerk.): [Magyar örökség] Laudációk könyve. II. kötet: 2001–2005. Magyar Örökség és Európa Egyesület, Budapest, 2009, 276-279. o.

⁹⁵ Lásd pld. Pokol Béla: Moór Gyula és Horváth Barna jogkonceptiója. In Magyar Jog, 45. kötet, 1998/5. szám, 257-267. o.

⁹⁶ *Georges Gurvitch* (1894–1965) a Sorbonne orosz menekült szociológiai professzora (1949–1965), a *Cahiers Internationaux de Sociologie* folyóiratának (1944) megalapítója; http://en.wikipedia.org/wiki/Georges_Gurvitch > (2013. szeptember 15.) és <http://www.puf.com/Auteur:Georges_Gurvitch> (2013. szeptember 15.).

⁹⁷ A kilencven alapozó igényű írást közlő, a XX. század jogszociológiáját majdan megalapozó Закон и Суд. Вестник русского юридического литература. (1929–1938.) [Fond senatora Avgusta Lebera] Общество юристов Латвии, Рига, 2000. sorozatát gyakorlatilag könyvtári ismeretlenségből hozta új, *fac simile* életre ez a teljes újranyomás, aminek vászonkötéses példányát még frissen — emberi tisztességtelenséggel sajnos nem számolva — a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara könyvtárának ajándékoztam, ahol sorsa azóta is, immár csaknem másfél évtizede ismeretlen (kallódtatás, avagy munkakerülésből vagy ostoba előítéletből fakadó elpusztítás) lett

• Akkoriban egyáltalán nem érdeklődtem sem az orosz, sem a szovjet történelem iránt, de később megpróbáltam pótolni. *Pitirim Szorokinnal* például⁹⁸ *Lenin* is foglalkozott vele; gondolhatod, hogy miképpen, milyen tónusban.

• *Timasheff*⁹⁹ jutna még eszembe. És *Balla Bálint*¹⁰⁰ ír mostanában ilyenekről.

• *Ballát* személyesen régóta ismerem. *Timasheff* pedig külön is kedves író volt. Mindkettőtől rengeteget tanultam, és látszik, hogy jó tanáreberek voltak, mert nagyszerűen rendezték anyagaikat.

• Ugye *Talcott Parsons* nem orosz eredetű?

• Nem. Az előbbieket idején lehetett ő aspiráns, de Németországban.¹⁰¹

• És *Szabó* minden ilyen irányban nyitott volt?

• Igen, abban az értelemben, hogy úgy vélekedett: ha ki akarunk magunknak dolgozni egy szociológiai rendszert, amit ő egyébként helyeselt, akkor meg kell ismerkednünk minden előzménnyel. Ezzel viszont átfoghattam a világot, hiszen a német, francia, angol, amerikai jogelméleti, jogfilozófiai és főként jogszociológiai egész irodalmat igyekeztem rendesen feldolgozni. Ez pedig neki imponált. Mindenkinek a tájékozódás, a nyelvtudás fontosságát hangsúlyozta, három-négy nyelv bírását, miközben egyáltalán nem forszírozta, hogy oroszul is tanuljunk meg. Persze, amikor már elkezdtünk járni a Szovjetunióba konferenciákra, akkor futólag azért számon kérte, hogy „Maga miért nem tud oroszul? Tanuljon már meg egy kicsit!” — de a dolog ennyiben is maradt. Magam az orosz nyelvet borzasztó nehezen tudtam felfogni a német/francia/angol nyelvtől meglehetősen eltérő szerkezete és logikája okán, így hát annyit tanultam meg, amennyi az aspiránsi vizsgán éppen átsegített. Több művet e nyelven, mint sajátomét orosz fordításban, nem is vettem soha kézbe. Amikor megjelent az első művem, *Szabó* valahogy kezdte közelebb érezni magát hozzám, miközben mindig rendkívül tartózkodó volt. Érdekességként említem, hogy hasonló professzorokkal következetesen tegeződtem, de vele soha; amikor miniszter lettem, akkor sem. Ez a távolságtartás engem egyébként nagyon kellemesen érintett, mert nem szerettem ezt a különösen a szociológusok körében szélteben elterjedt közvetlenkedő stílust.

• De azért emlékeztessünk arra, hogy 1950-ben *Szabó Imre* még voltaképpen fiatalember volt, harmincnégy éves.

• Igen, fiatal ember. Érdekes volt, hogy a többi aspiránsok erről megjegyzéseket tettek, mert politikailag is tartottak tőle. Ugyanakkor senki sem vitatta, hogy *Szabó Imre* a többieknél lényegesen többet tudott. Nem volt ő olyan, mint a korábbi magyar jogfilozófusok, de tényleg kitűnően beszélt és olvasott franciául, abszolút anyanyelvi szinten. A prágai cseh Károly-egyetemre járt, ami lehetővé tette számára, hogy hamarosan orosz nyelven is kiválóan megtanuljon. S ami *Szabó Imre*-ben nekem nagyon imponált — merthogy nekem is az egyik hobbim volt —, az az, hogy nagyon szerette a zenét, és ha ketten voltunk valahol vagy együtt utaztunk, akkor mindig bekapcsolta a rádiót a kocsihoz, hogy klasszikus muzsikát hallgassunk, és időnként beszélgettünk is ilyen dolgokról. Másfelől nagyon olvasott volt, az irodalmat nagyon szerette. Én is így voltam; fiatalabb koromban még vacilláltam is, hogy irodalmár legyek-e, de szerencsére nem lettem, így

tudományidegen könyvtárvezetés nyomán. Orosz irodalmi feldolgozására lásd Ковальчук, [Светлана](#): Судьба журнала «Закон и Суд». In Балтийский архив, IV. vol. Даугава, Рига, 1999. http://www.russkije.lv/ru/pub/read/kovoljchuk_zakon_i_sud_pub/ (2013. szeptember 15.), valamint Левицкий, Дмитрий: «Закон и Суд». In Даугава, 2002/1-2. szám <http://www.russkije.lv/ru/pub/read/levickij-zakon-pub/> (2013. szeptember 15.).

⁹⁸ *Pitirim Sorokin* (1889–1968), a Harvard Egyetem szociológiai tanszékének alapító (1930) vezetője — http://en.wikipedia.org/wiki/Pitirim_Sorokin (2013. szeptember 15.) és kanadai–orosz életműkutatása <http://pitirim.org/> (2013. szeptember 15.) —, *Leaves from a Russian Diary*. E. P. Dutton & Co., New York, 1924, vi + 310 o. műve a Kerenszkij-kormányzat miniszterelnöki titkárként feljegyzett egyik klasszikusa.

⁹⁹ *Nikolaj Szergejevics Timasev* (1896–1970), emigrálása után a Fordham Egyetem professzora, http://en.wikipedia.org/wiki/Nicholas_Timasheff (2013. szeptember 15.).

¹⁰⁰ *Balla Bálint* (1928–) szociológus, a Technische Universität Berlin professzora; vö. http://hu.wikipedia.org/wiki/Balla_Bálint (2013. szeptember 15.).

¹⁰¹ *Talcott Parsons* harvardi professzor (1902–1979); http://en.wikipedia.org/wiki/Talcott_Parsons (2013. szeptember 15.); valójában Heidelbergben volt tanulmányúton még 1927. évi visszatérése előtt.

aztán nagyon jól megértettük egymást. Azt az egyet nagyon nem szerette, hogy én annyira kedvelem a németeket, különösen *Thomas Mannt*. Ha erről adódott alkalom értekezni, úgy ezen mindig összevitattunk, jelesül, hogy „Mit akar maga? Hát maga miért nem olvassa ezt vagy azt a francia író?” Én olvastam persze francia irodalmat is, de hát az irodalomban nekem változatlanul *Thomas Mann* imponált.

- A francia irodalomban voltaképpen miről volt vagy lehetett szó? Például a *Balzactól Stendhalig* terjedő teljes vonulatról? Vagy az úgyszólván kortársakról? Például *Anatole France* megjelenésétől csaknem máig?

- Igen, még belefért ebbe *Roger Martin du Gard* is, aki azonban valamiért történetesen nem túlzottan tetszett neki, de az a *Nobel*-díjas francia, aki kicsit balra is húzott s tényleg nagy regényíró volt, *Romain Rolland*, az már igen.

- Igazából azt kérdeztem volna, vajon *Szabó* eljutott-e olyan ízlésvilágig és irodalmi élvezetig, ameddig *Lukács György* sohasem, hiszen az utóbbi gyűlölt — egyszerűen nem értett meg — bármiféle formabontást? Vagy *Szabó* is abszolút realista volt, valamelyest az esszéisztikus szépirodalmat is élvező?

- Igen. Zenében tovább jutott, mint irodalomban. Idősebb korában már talán nem is nagyon akart újakkal és többekkel megismerkedni. Elsősorban a külföldi irodalomból érdekelte bármi, ami francia profilú. Zenében pedig az, amit most klasszikusnak szoktunk nevezni — *Mozarttól* indulva a nagy muzsikások során át, de *Wagnerig* már nem érve el. Én ellenben nagy *Wagner*-kedvelő voltam, de ha erről próbáltam beszélni neki, akkor mindig tett valamiféle kellemetlenkedő megjegyzést, ami arra futott ki, hogy *Wagner* tulajdonképpen *Hitler* kedvence volt. Bár én minduntalan csak ennyit válaszoltam neki: „De hát mit tehet erről *Wagner*?”, ám ő nyilvánvalóan azonosította ezzel is, azzal is a német faji jellegű gondolkodást. Miközben számomra *Wagner* a német mondavilág megerősítője volt.

- Milyen volt *Szabó Imre* viszonya a magyarsághoz? És vajon érzékeltél-e ekkoriban benne, gondolkodásában vagy cselekvésében olyan jegyeket, amiket zsidósnak szoktak mondani?

- Nézd, a magyarságot ilyenként kifejezetten ő nem hozta fel soha, ám egyébként ízlésvilága erőteljesen nyúlt ki más nemzetek felé, amik közé a cseheket is besorolhatjuk. Ahhoz a világhoz vonzódott, amelyik az első világháború után tulajdonképpen az európai kulturális gondolkodás meghatározó ereje lett. Ő ezt sohasem tagadta. Az ezek után jövőket mindig kicsit gyanúsán nézte. A zsidósághoz való kapcsolatot illetően pedig ugye ő, akinek a felesége is zsidó volt, ami a neveltetésükben tehát nyilván jelen volt, nos, ő nem tagadta gyökereit soha, de nem is hivatkozott vele. Csupán tett néhányszor olyan megjegyzést, amit mi esetleg ide szoktunk kapcsolni. Mondok is rögvest egy példát. Régebben voltak az egyetemen összejövetelek, ahol tanárok s aspiránsok együtt vacsoráztak, cigányzenekarral a háttérben. Egyszer *Eörsi Gyula*¹⁰² mondott valamit a zenészeknek, hogy ezt vagy azt játsszák, amit el is kezdtek, ámde *Szabó*, középütt ülve, egyik oldalán *Eörsivel*, másikan velem, végtelenül gúnyos hangon azért megjegyezte: „*Gyula*, zsidó nem cigányozik.” Nem tudhatom, hatott-e ez *Eörsire* vagy sem, de később magamra, aki soha nem szerettem sem a cigányzenét, sem a búsmagyarkodást, igen. Egyszer valamivel többet ittam, mint szoktam, s valamit véletlenül levertem könyökömmel az asztról. Erre mondja nekem *Szabó*: „Ilyet egy gondolkodó embertől nem lehet elvárni.” „Elnézést kérek, véletlen volt” — válaszoltam, merthogy mindig abszolút európai udvariassággal beszélünk egymással. Soha nem engedtem meg magamnak semmiféle kilengést, és ő is mindig *Kulcsár* elvtársnak szólított. Életében talán három-négy alkalommal szólított *Kálmánnak*, akkor is társasági alkalommal, hiszen valóban, mindvégig rendkívüli tartózkodás jellemezte.

- Gyermekai tekintetében például mit gondolsz, milyen szellemben nevelhette őket?

- Sohasem találkoztam a gyermekeivel, csak a feleségével, amikor történetesen náluk jártam. Kislányával is csupán valaha, egyszer, a Szovjetunióban, amikor véletlenül egy időben voltunk kint,

¹⁰² *Eörsi Gyula* (1922–1992) polgári jogász akadémikus; vö. http://hu.wikipedia.org/wiki/Eörsi_Gyula (2013. szeptember 15.) és Sárközy Tamás — Vékás Lajos (szerk.): *Eörsi Gyula emlékkönyv, 1922–1992*. HVG-Orac, Budapest, 2002, 422 o.

s együtt mentünk hangversenyre, élvezve az ottani igazán jó zenei életet. Nem mutogatta saját családját, mint ahogy nem akarta az enyémet sem megismerni: egyik feleségemmel sem találkozott, s a gyermekemmel sem.

Andrés Bello, a humanista gondolkodó és kodifikátor és a magánjog fejlődése Chilében

I.

Andrés Bello (1781-1865), jeles chilei jogtudós, kodifikátor és jeles humanista neve és munkássága sajnálatos módon kevésbé ismert Európában. Latin-Amerika, pontosabban Dél- és Közép-Amerika legtöbb országában azonban a jogtudomány és a jogalkotás (kodifikáció) területén kifejtett tevékenysége kiemelkedő, sőt egyenesen meghatározó volt. Igen széleskörű, nem csupán a jogtudomány (*ciencia jurídica*) területére szorítkozó igen széleskörű munkássága sok vonatkozásban ma is időszerű, aktuális, sőt egyenesen iránymutató a jogtudomány, a (magánjogi) kodifikáció és a társadalomelmélet területén.

A venezuelai születésű, de élete javarészt Chilében töltő Andrés Bello² a tudomány és a művészet több területén is maradandót alkotott.³ Élete az irodalom és a jogtudomány vonzásában telt. Bello-t spanyol grammatikája révén a *Silvas Americanas* néven ismert költeményeiben új irányokat mutatott a korában még egységesnek tekinthető latin-amerikai költészet számára, de hasonlóképpen jelentőset alkotott a filozófia, filológia, vagy a neveléstan területén.

Az ő nevéhez fűződik 1842-ben az első chilei (állami) egyetem alapítása is, Santiago de Chilében,⁴ melynek Bello első rektora lett. Mindezek ellenére kétségtelen az, hogy Bello szellemi beállítottságánál, indíttatásánál fogva alapvetően, bár egyetemi (akadémia) szinten, azaz formálisan jogi tanulmányokat nem folytatott, jogász, jogtudós (*jurisconsulto*) is volt.

Mindezzel nem áll ellentétben, hogy Andrés Bello-nak mint filozófusnak is vitathatatlanul kiemelkedően jelentős az életműve. Átfogó világképpel rendelkező filozófus, akinek a világról és az életről alkotott koncepciója kiindulópontot jelentett tevékenysége valamennyi területén. Klasszikus, bár nem doktriner természetű tanulmányait a skolasztikus tradíció erős hatása jellemezte, jóllehet annak túlhajtott formalizmusától egyértelműen elhatárolta magát. Filozófiája Isten (*Dios*) ismeretére épült, s jogfogalma szintén istenképében gyökerezett, mert számára Isten nem csupán teremtő akarat, de rendező értelem is egyben. Az erkölcsi rend (*ordenamiento moral*) törvényeit Andrés Bello meggyőződése szerint Isten ültette az ember lelkiismeretébe és szívébe; az igazság nézete szerint Isten kifejeződése. A természetjog (*derecho natural*) talaján állt, melynek végső bázisa a Legfőbb Lény.

1832-ben kiadott, nemzetközi joggal foglalkozó, *Principios de Derecho de Gentes* című jelentős művében kifejti, hogy a nemzetek egymástól függetlenek lévén, magatartásszabályaikat az okoknak és okozatoknak az Univerzum fizikai és erkölcsi rendjében megfigyelhető kapcsolatából vezethetjük le, melyeket viszont a Legfőbb Lény állított föl. Ebben a művében hangsúlyozza az amerikai nemzetek közösségének kétségtelenül jogos igényét az önállóságra, az önálló, szuverén állami létre. Kiemeli továbbá az amerikai nemzetek, népek közösségének eltérő sajátosságait az európai nagyhatalmakétól. Felfogása szerint ez az ún. *Solidaridad americana*.

¹ Tanszékvezető egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) rendes tagja, Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) – Budapest. Email: gabor.hamza@ajk.elte.hu

² Andrés Bello 1829-ben érkezett Chilében, ahol haláláig Santiago de Chile-ben élt. A chilei állampolgárságot a Kongresszustól kapta, érdemei elismeréseként. Itt utalunk arra, hogy Bello a nagy tekintélyű chilei hivatalos lap, az *El Araucano* szerkesztője is volt.

³ Andrés Bello munkásságának bibliográfiáját ld.: E. Vaisse: Bibliografía de don Andrés Bello. In: G. Feliú: Estudios sobre Andrés Bello. Santiago de Chile, 1966.

⁴ A római jog jelentőségére nézve a latin-amerikai egyetemeken a XIX. században ld.: H.-A. Steger: Weltzivilisation und Regionalkultur. Die Bedeutung des Römischen Rechts für die lateinamerikanische Universität im 19. und 20. Jahrhundert. Erlangen, 1989. 493 skk.o.

II.

Bello joggal kapcsolatos munkásságában kiemelkedő szerepet kap a római jog intézményeinek, konstrukcióinak és elveinek elemzése. Miguel Luis Amunátegui szerint Bello-t bírálókat érte a római joghoz való — tegyük hozzá, nem csupán “tendenciaszerű” — feltétlen ragaszkodása miatt. Ez azonban nem vethető a szemére, hiszen a korának Chilében hatályos spanyol (koloniális) jog heterogén lévén, nélkülözhetetlen volt a jogász hivatásra aspirálóknak, hogy megismerjék az antik római jogalkotás racionális és koherens rendszerét.

Bár dicséretesnek tartjuk Amunátegui szándékát, mégis meg kell állapítanunk, hogy a római jogi oktatás Andrés Bello koncepciójában nem egyedül a kodifikáció előtti civiljogi jogalkotás bonyolult, sokszor áttekinthetetlen rendszerének átfogó megreformálását szolgálta. Bello szerint ugyanis a római jog tanulmányozása elengedhetetlen a jogász tudat formálása és a leendő jogászoknak a tudomány útjain való eligazítása szempontjából.⁵

A német Történeti jogi iskola (*Historische Rechtsschule*) hatása⁶ tagadhatatlan Andrés Bello nézeteinek formálódására, világnézetének alakulására. Elfogadhatjuk ugyanakkor Hessel Edward Yntema (1891-1966) azon nézetét, miszerint Bello bár megismerkedett a Történeti jogi iskolával, azonban ennek tanait a maguk egészében nem fogadta el, s felfogását sajátos módon alapvetően Johann Gottlieb Heineccius (1681-1741) rendszere nyomán alakította ki.⁷

III.

Bello páratlanul gazdag, szerteágazó jogi oeuvre-jében a nemzetközi jog elvei a XIX. század első felében rendkívüli aktualitással rendelkeztek, mivel ebben az időben nyerték el függetlenségüket a latin-amerikai államok. Összes művei sorában négy kötetbe gyűjtve adták ki e tárgyba vágó műveit. Az első kötet Andrés Bello alapművét (*Principios de Derecho Internacional*), a második kötet londoni diplomáciai és chilei kancelláriai működéséhez — Londonban összesen 19 évet töltött el — kapcsolható anyagokat tartalmazza, míg a harmadik és a negyedik kötet külügyminisztériumi főtisztviselői tevékenységének tulajdonítható feljegyzések, tájékoztatók, vélemények gyűjteményét foglalja magában.

Munkássága közvetlenül vetette meg Latin-Amerikában a nemzetközi jog alapját, ám közvetett hatása hosszú időn át fennmaradt, mint kétségtelenül a legtiszteltebb tekintélyé a nemzetközi (köz)jog terén az egész kontinensen.⁸

IV.

Kiemelkedő jelentőségű Andrés Bello-nak a chilei polgári törvénykönyvvel (*Código civil de la República de Chile*) kapcsolatos tevékenysége.⁹

⁵ Vö. B. Bravo Lira: Derecho romano y codificación civil. De los dos grandes modelos europeos, austríaco (1797) y francés (1804), al código de Chile (1855). In: Sesquicentenario del código civil de Andrés Bello. I. k. Santiago de Chile, 2005.

⁶ A Történeti jogi iskolára és annak hatására nézve ld. a hazai szakirodalomból: Földi A.—Hamza G.: A római jog története és intézményei. 18. átdolg. és bőv. kiad. Budapest, 2013. 153 sk.o.

⁷ Johann Gottlieb Heineccius hírneve a több, mint 150 kiadást (részben átdolgozást és fordítást) megért Intitúció-tankönyvén alapul. Ld. az irodalomból: K. Luig: Die Anfänge der Wissenschaft vom Deutschen Privatrecht. Ius Commune 1 (1967).

⁸ Ld.: J. Samtleben: Andrés Bello. Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht. 46 (1982) 421 skk.o.

⁹ Andrés Bello kodifikátori tevékenységét átfogóan elemzi a neves chilei romanista, Antonio Guzmán Brito. Ld.: A. Guzmán Brito: Andrés Bello Codificador. Valparaíso, 1982.

Itt utalunk arra, hogy Chile területén a spanyol hódítást követően eleinte a római jog hatását tükröző kompilációkat (*Breviarium Alaricianum*, *Fuero Juzgo*, *Fuero Real*, *Siete Partidas*, *Ordenamiento de Alcalá* stb.) alkalmaztak, de hatályosult a spanyol jog részletes kodifikációját jelentő, 1567-ben kihirdetett *Nueva Recopilación* is. Hatályos volt ezen felül az 1680-ban kihirdetett és a kolóniákon alkalmazott *Recopilación de las Leyes de las Indias*, akárcsak az 1805-ös, IV. Károly (1788-1808) spanyol uralkodó által kihirdetett *Novísima Recopilación*.¹⁰

Hangsúlyoznunk kell, hogy Bello kodifikációról alkotott felfogása már a kezdettől fogva nem volt végleges és pontos, azaz precízen definiálható. Elfogadhatjuk a jeles chilei romanista, Alejandro Guzmán Brito megállapítását, miszerint Bello három szakaszban jutott a jogi "konszolidációtól" a valódi, modern értelemben vett kodifikációig. Az első, 1833-ig (ebben az évben fogadják el a Chile számára jó félévszázadon át a békés, töretlen fejlődés jogi kereteit biztosító alkotmányt) terjedő szakaszban Andrés Bello — Chile formailag 1810-ben, ténylegesen azonban csak évekkel később, 1818-ban vált független, szuverén állammá — a kodifikációt, mint a hatályos jog puszta rendezését, konszolidációját gondolta el, összegyűjtve és technikailag "megtisztítva" a joganyagot. A második, 1834-től 1838-ig terjedő, legjelentősebbnek tekinthető szakaszban a konszolidációt összekapcsolta az átfogó reform szükségességével, támaszkodva a már létező, hatályos európai kódexek — így elsősorban a francia *Code civil*, az osztrák *ABGB*¹¹ és nem utolsósorban, svájci relációban, a neves jogtudós, Samuel Ludwig Schnell (1775-1849) által szerkesztett Berni Magánjogi Törvénykönyv (1824-1830)¹² — nyújtotta tapasztalatokra. Az 1838-1849 közötti harmadik periódusban továbbfejlesztette és kifejtette a már korábban formálódó, inkább csak csiráiban, embrionális módon jelentkező (mutatkozó) elgondolásait.

A kodifikációs munkálatok során Andrés Bello-t a legteljesebb nyitottság, párbeszédre, dialógusra való készség, s a társadalmi valóság, realitás folyamatos figyelemmel kísérése és figyelembevételre jellemezte.¹³ E kódexet számos állam sajátjaként fogadta el. A kódex továbbá az egész kontinens jogfejlődésére oly nagy hatást gyakorolt, hogy Bello-t joggal tekinthetjük egész Latin-Amerika civiljogi törvényhozójának.

V.

Az 1855-ben elkészült, a törvényhozás (*Congreso*) által a következő évben, 1856-ban kihirdetett és 1857-ben hatályba lépett chilei polgári törvénykönyv, amely csekély módosításokkal ma is hatályban van, tartalmilag részben a francia *Code civil*-t követi.¹⁴ A *Código de la República de Chile* bár nem tartalmaz általános részt (*parte general*), azonban — szerkezeténél fogva — eltér a francia mintától, modelltől.¹⁵ A kódex összeállításánál Andrés Bello, aki a római jogot is művelte, tekintettel volt a római jogi hagyományokat („*acervo jurídico romano*”) követő spanyol jogi dogmatikára és magánjogi kódex-tervezetre¹⁶, éppúgy, mint a német pandektisztika, pandektatudomány — elsősorban Friedrich Carl von Savigny (1779-1861) — tanaira. Ezen felül

¹⁰ Ld. összefoglalóan: B. Bernal — J. de Jesús Ledesma: *Historia del derecho romano y de los derechos neorromanos* (De los orígenes de la alta edad media), Mexico, 1992⁵.

¹¹ Ld.: B. Bravo Lira: *Puntales de la codificación en el Viejo y en el Nuevo Mundo (1797-1855). Tres grandes modelos: von Martini an Austria, Portalis en Francia y Bello en Chile*. In: *El código civil de Chile (1855-2005)*. Red. A. Guzmán Brito. Santiago de Chile, 2007.

¹² Az osztrák *ABGB*-t követő, az ún. *berni csoport* kantonjainak kódexei közé tartozó Berni Magánjogi Törvénykönyvre nézve ld.: Hamza G.: *Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján*. Budapest, 2002. 125. o. és G. Hamza: *Entstehung und Entwicklung der modernen Rechtsordnungen und die römischrechtliche Tradition*. Budapest, 2009. 236-249. o.

¹³ Andrés Bello a chilei polgári jog kodifikálásának 15. évén át tartó nagy munkáját 1840-ben kezdte meg.

¹⁴ Luis René Viso: *Del derecho romano al Código de Don Andrés Bello*. In: *Sodalitas. Scritti in onore di A. Guarino*. VI. kötet, Napoli, 1984. 3077-3082. o.

¹⁵ Ld.: A. Guzmán Brito: *Historia Literaria del Código civil de Chile*. Santiago de Chile, 2005.

¹⁶ Andrés Bello különös figyelemmel volt Florencio García Goyena (1783-1855) 1851-ben elkészült, és a következő évben közzétett tervezetére, a *Concordancias, motivos y comentarios del Código civil español*-ra.

kimutatható a kódexben szabályozott jogintézményekben Jean Domat (1625-1696), Robert-Joseph Pothier (1699-1772), Merlin, Favard de Langlande, Jean-Etienne-Marie Portalis ((1745-1807), Raymond Théodore Troplong¹⁷, Pardessus és Carl Salomo Zachariae von Lingenthal (1769-1843) munkáinak hatása is.¹⁸

Figyelembe vette — többek között — a francia *Code civil*t, az osztrák ABGB (*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*)-t, a Louisiana *Civil Code*-ot, a porosz *Allgemeines Landrecht*-et, és az 1838-ban elfogadott holland *Burgerlijk Wetboek*-ot. A kódex Általános Részt (*Parte General*) nem tartalmaz. A kódex struktúrája a következő: az általános rendelkezéseket tartalmazó *Titulo preliminar*, a személyi jogi rész, a dologi jogi rész, az öröklési jogi rész — amelyhez kapcsolódnak az élők közötti ajándékozást szabályozó szakaszok —, és végül a szerződéses kötelmek.

Andrés Bello összességében véve kivételesen eredeti művet alkotott, amely az állandóan változó társadalmi-gazdasági viszonyok ellenére ma is, hatálylépését jó másfél évszázaddal később jól alkalmazható törvénytű a joggyakorlatban.¹⁹

Említést és komoly figyelmet érdemel, hogy a chilei kódex tulajdonjogot definiáló 582. szakasza nem egyszerűen a francia *Code civil* 544. szakaszának fordítása. Bello a tulajdon (*propiedad*) abszolút jellegét túlzottnak tartva, annak korlátait hangsúlyozza definiálva a tulajdont.²⁰

VI.

Ez a törvénykönyv struktúrája és terminológiája alapján alapvető iránymutatásul, modellként szolgált 1860-ban Ecuador, 1871-ben Venezuela, 1887-ben Kolumbia, majd több közép-amerikai ország — így Nicaragua (1867 és 1909 között), Guatemala, Honduras, Salvador és Panama — magánjogi kódexeinek előkészítésénél, illetve szerkesztésénél.²¹ A Bello által szerkesztett *Código civil* hatott továbbá az argentin, Dalmacio Vélez Sársfield szerkesztette polgári törvénykönyvre, valamint az uruguayi és a paraguayi *código civil*-ek megalkotására.²²

Fontos megemlíteni, hogy Bello kódexét a kitűnő római jogász és kodifikátor, Augusto Teixeira de Freitas (1816-1883) is figyelembe vette a brazíliai polgári törvénykönyv alapjául szolgáló *Esboço de Código Civil* szerkesztésénél.²³

Feltétlenül említést érdemel, hogy a chilei *Código civil* hatással volt az 1898-ban elfogadott japán polgári törvénykönyvre is.²⁴

¹⁷ Ld.: R. Th. Troplong: *Le droit civil expliqué*. Paris, 1835. Andrés Bello Troplongnak e többkötetes, a francia *Code civil*-t értelmező művét használja fel a *Código civil* szerkesztésénél.

¹⁸ Ld.: B. Bravo Lira: *Beziehungen zwischen der europäischen und iberamerikanischen Kodifikationen*. Zeitschrift der Savigny-Stiftung (Germ. Abt.) 103 (1986).

¹⁹ Ld. a régebbi szakirodalomból: A. Alessandri: *De los Bienes*. Santiago de Chile, 1937. és P. Lira: *El Código Civil y el Nuevo Derecho*. Santiago de Chile, 1944.

²⁰ Ld.: C. F. Amunátegui Perelló: *The Definition of Property in Andrés Bello's Code and the Limits of Use against the Rights of Others*. Osaka University Law Review 57 (February 2010) 107-118. o.

²¹ A Chilei Magánjogi Törvénykönyv hatására nézve ld.: Hamza G.: *Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján. (El desarrollo del Derecho privado europeo. Formación de los sistemas del derecho privado moderno a partir de las tradiciones del Derecho romano)*. Budapest, 2002. 282 skk.o., D. Nelle: *Entstehung und Ausstrahlungswirkung des chilenischen Zivilgesetzbuches von Andrés Bello*. Frankfurt am Main, 1988. és G. Hamza: *Entstehung und Entwicklung der modernen Privatrechtsordnungen und die römischrechtliche Tradition*. Budapest, 2009. 650-653.o.

²² Ld. a szakirodalomból összefoglalóan: A. Guzmán Brito: *La codificación civil en Iberoamérica*. Santiago de Chile, 2000.

²³ Augusto Teixeira de Freitas 1860 és 1864 között szerkesztette a terjedelmes, 4908 artikulusból álló *Esboço*-t, amely végül is befejezetlen mű (tervezet) maradt. Ld. összefoglalóan: Augusto Teixeira de Freitas e il Diritto Latinoamericano. (red. S. Schipani) Roma, 1988.

²⁴ Ld.: C. F. Amunátegui Perelló: *Andrés Bello y el Código civil japonés? Andrés Bello and the Japanese Civil Code?* Revista Chilena de Derecho 39 (2012) 313-323. o.

VII.

A chilei kereskedelmi törvényt, amelynek szerkesztésében Bello szintén komoly szerepet vállalt, 1865-ben hirdették ki, és 1867-ben léptették hatályba. Ez, az eredeti alkotásnak tekinthető kereskedelmi törvénykönyv nagy hatással volt az 1869. évi panamai, az 1877. évi guatemalai, az 1882. évi ecuadori, az 1887. évi kolumbiai, az 1888. évi hondurasi, valamint az 1904. évi salvadori kereskedelmi törvényre.

Ezt a *Código de comercio*-t 1983-ban átfogó módosításnak vetették alá. Megjegyzendő, hogy a gazdasági társaságok jogát egy önálló, 1981-ből származó törvény (*ley*) szabályozza.

VIII.

Önálló elemzés tárgyát képezhetné Bello államszervezői tevékenysége, melyet mint a kormány, állam főtisztviselője, szenátor, egymást követő elnökök tanácsadója fejtett ki. Ezirányú igen aktív működésének anyagát összegyűjtött műveinek két kötete tartalmazza. Az első kötet szenátusi munkájához kapcsolható, melynek során a legkülönbözőbb jogterületeken alkotott. A második, *Textos y mensajes* című kötet, melynek összeállítása Guillermo Feliu Cruz kutatásainak eredménye, a ténylegesen Bello által szerkesztett, de a vezető politikusok által szignált (jegyzett) anyagokat tartalmazza.

Fontosak és ma is aktuálisak Andrés Bello-nak a maximális törvénytisztelet (*reverentia legis* illetve *reverentia legum*) fontosságát elemző, a kodifikációs munkálatok köréből való, a Jeremy Bentham (1748-1832) hatását tükröző büntetőjogi és büntetésvégrehajtási munkái. Ezek közül különösen figyelemre méltóak Andrés Bello-nak az igazságszolgáltatást és az eljárásjogot vizsgáló írásai. Bello politikai és közigazgatási nézeteivel kapcsolatban ki kell emelnünk, hogy Andrés Bello jogi és társadalmi gondolatainak egyik, talán legfontosabb és bizonyos aspektusaiban legaktuálisabb része az, ami az ún. politikai jogra (*derecho político*), a politikai szociológiára és filozófiára, továbbá a közigazgatási ágazatra vonatkozik.

Feltétlenül kiemelendő, hogy Bello felfogásában az alkotmányfogalom egyszerre etikai-jogi és politikai-társadalmi tartalmú. Andrés Bello ugyanis az alkotmányt (*constitución*) olyan alapvető szövegnek tekinti, amelynek szorosan kapcsolódnia kell a korszak társadalmi valóságához. Alapjául kell továbbá szolgálnia az ország törvényhozási rendszerének, a hatóságok gyakorlatának és az állampolgárokhoz (*ciudadanos*) való viszonyának. Az alkotmánynak továbbá Bello nézete szerint egyensúlyt kell teremtenie a szilárd kormányzat és a szabadságjogok érvényesülésének követelményei között.

IX.

Andrés Bello társadalomfejlődéssel kapcsolatos gondolatait vizsgálva különös jelentőséget kell tulajdonítanunk annak, hogy Bello (ön)életrajza egyik fejezetének "A szociológus" címet adta, ami miatt őt még életében komoly kritika, sőt támadás érte. A kifejezés csakis abban a jelentésében értendő, hogy Bello számos műve társadalmi üzenetet hordoz és gondolatait az objektíve felfogott társadalmi realitás (*realidad social*) tanulmányozásának, alapos vizsgálatának szentelte, kiemelve például a mezőgazdaság szerepét a térség, a dél-amerikai kontinens népeinek kialakulásában, ethnogenezisében.

Megállapíthatjuk, hogy annak ellenére nem találkozunk Andrés Bello-nál a marxizmusra való utalással, hivatkozással, hogy a marxista gondolkodók művei a XIX. század derekán kétségtelenül már a Chilében élő, alkotó gondolkodók körében is ismertek volt. Bello ugyanakkor jogos aggodalommal szemlélte a hagyományos, tradicionális társadalmi kereteket szétromboló,

megsemmisítő ipari kapitalizmus (*capitalismo industrial*) mind nagyobb mértéket öltő térnyerését, előretörését. Andrés Bello meggyőződéssel vallotta, hogy a túlságosan nagy vagyoni egyenlőtlenség (*desigualdad patrimonial*) súlyos, kibékíthetetlen társadalmi ellentétek, bajok egyik (ha ugyan nem a legjelentősebb) forrása.

X.

Bello árnyalt, ma is hasznosítható elemzést ad a dél-amerikai kontinens koloniális múltjáról és jelenéről: “Ha valamit örököltünk a spanyoloktól, az nem más, mint minden külföldi uralom engesztelhetetlen gyűlölete.” — írja igen szemléletesen és meggyőzően Innen eredeztethető a függetlenség (*independencia*) és szabadság (*libertad*) közötti megkülönböztetése. Latin-Amerikában azonban Andrés Bello nézete, felfogása szerint a függetlenség és a szabadság konfliktusban van egymással. “A szabadsághoz függetlenség kellett, és a függetlenség bajnoka diktátorrá lett, s az kellett, hogy legyen” — írja Simón Bolívar-ról a nagy humanista és enciklopédikus műveltségű jogtudós Bello.

Simón Bolívar-t és Andrés Bello-t lényegében ugyanaz a kérdés, probléma foglalkoztatta: mely intézményrendszer képzelhető el és realizálható az új, szuverenitásukat frissen elnyert latin-amerikai államok számára. Simón Bolívar zseniális megérzéseivel, intuitív módon próbálta megválaszolni ezt a kérdést. Andrés Bello-nak, mint a magánjog (*derecho privado*) nagyhatású, nemzetközileg is elismert és nagyraértékelt kodifikátorának és jeles római jogásznak lehetősége volt arra, hogy három évtizeden át tartó, fáradhatatlan, megszakítás nélküli munkával feleljen rá.